

Heeren
BTE

Heeren

BT

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS

VAN DE

STAATSGESTELDHEID

VAN

EUROPA

EN

DESZELFS VOLKPLANTINGEN.

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS

VAN DE

STAATSGESTELDHEID

VAN

EUROPA

EN

DESZELFS VOLKPLANTINGEN.

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS VAN DE STAATSGESTELDHEID VAN EUROPA EN DESZELFS VOLKPLANTINGEN,

VAN DERZELVER BEGIN, SEDERT DE ONTDEKKING DER BEIDE INDIËN, TOT AAN DERZELVER HERSTELLING, NA DEN VAL VAN DEN KEIZERLIJKEN TROON IN FRANKRIJK, EN TOT HET VRIJ WORDEN VAN ZUID-AMERIKA,

DOOR

A. H. L. HEEREN,

RIDDER DER GUELFEN ORDE,

HOFRAAD EN HOOGLEERAAR IN DE GESCHIEDENIS TE GÖTTINGEN.

VERTAALD EN MET AANMERKINGEN VOORZIEN

DOOR

MR. G. DORN SEIFEN.

TWEEDE STUK

Te ZUTPHEN, *bij*

H. C. A. THIEME.

1822.

DERDE TIJDVAK.

VAN 1740 TOT 1786.

EERSTE DEEL.

Geschiedenis der staatsgesteldheid van het zuidelijke Europa in dit tijdvak.

1) De *Eeuw van Frederik* mag met regt naar hem genoemd worden. Doch hoe krachtig zijn geest ook daarop werkte, zoo werd zij toch in zoo vele opzigten uitstekende, dat het bezwaarlijk is, om haar van alle zijden af te schilderen. Het was het tijdvak, waarin de beschaving van Europa misschien haren *hoogsten* trap, zekerlijk hare grootste uitbreiding, bereikte; en hetwelk de volken van dit werelddeel juist om die reden aan elkanderen gelijkvormiger maakte. Verre verspreide talen maakten den algemeenen omloop der denkbeelden gemakkelijker; en de verscheidenheid van godsdienst begon steeds meer haar gewigt, ook in het burgerlijke leven, te verliezen; nadat zij dit reeds voorheen bij de regeringen zelven verloren had.

2) Deze toeneming eener veelzijdige beschaving werd uit dien hoofde ook op de menigvuldigste wijze kenbaar. De staatkunde niet minder dan de

4) Schoon uit dien hoofde de staatkunde der kabinetten van Europa hare oude vormen behield, oefenden toch zaken haren invloed op haar uit, welke dien te voren niet gehad hadden. Beroemde schrijvers, in alle, ook in de hoogere, standen, gelezen, leidden de openbare denkwijze; en hunne stem gold voor gezag. En schoon zij zelven ook al niet in het kabinet zaten, noch op de voorvallende dagelijksche gebeurtenissen regtstreekschen invloed hadden, werd echter door hen de kring der denkbeelden op eene veelvuldige wijze uitgebreid; en bij zoo vele onderwerpen, in de beoefening van gewigt, de geheele beschouwing. Maar hoe zeer geschiedde dit alles niet, toen staatsmannen en koningen zelven schrijvers werden en met schrijvers omgingen? Konde dit zonder invloed op den geest der beoefende staatkunde, zoowel der in-, als buitenlandsche, blijven? Moest daarop niet minder de groote verandering, helaas! meest verslimmering van denkwijze terug werken, die uit de vermindering van godsdienstige gezindheid, niet slechts bij de aanzienelijken, maar zelfs bij het volk ontstond? Hoe schraal zou dus de geschiedenis van dit tijdvak uitvallen, wilde men deze verschijningen, wilde men den invloed, dien zij op den toestand van Europa gehad hebben, uit het oog verliezen.

5) Hoe veel, naar zijnen aard niet onmiddelijk staatkundig, mag hier dus niet onopgemerkt blijven, als de groote vraag zal beantwoord worden, hoe juist in dien tijd, waarin het trotsche gebouw

der Europesche staatsgesteldheid in deszelfs volle kracht en vastheid daar scheen te staan, het toch aan zoo vele zijden ondermijnd, en deszelfs voornaamste grondzuilen aan het wankelen konden gebragt worden. Offchoon ook reeds in vroegere tijdvakken daartoe een begin werd gemaakt, zoo is het toch onloochenbaar, dat het bij voorkeur in dit tijdvak, — hoezeer ook zelfs door de tijdgenooten onopgemerkt, — geschiedde. Slechts een aan alle zijden ondermijnd gebouw konde eene zoo verschrikkelijke instorting ondervinden, als de Europesche staatsgesteldheid die ondervonden heeft!

6) Wanneer dit tijdvak door eenen algemeenen naam moest onderscheiden worden, zoo zou het misschien den naam van het *Duitsche* tijdvak dragen. Op alle voorname troonen van Europa (uitgenomen die der Bourbons) zaten Duitschers; als, Frederik, Maria Theresia, Katharina en de Georges. De Duitsche legers werden de voorbeelden der krijgskunst; Duitsche landen die van de bestiering der Staten. Niemand betwistte deze natie den roem der wetenschap, en offchoon, bij den hoogen stand harer letterkunde, hare schrijvers toch meer aan het zelve dan aan Europa toebehoorden, zoo heeft zij daarentegen den troost, geenen der Sophisten in haar midden gekoesterd te hebben, wier menigvuldig gelezene schriften de omverstoting der bestaande orde op zulk eene wezenlijke wijze hielpen voorbereiden.

7) Bij het tafereel der staatsgeschillen van dit tijdvak is het eene eigendommelijke verschijning, dat het Westen en het Noorden van Europa veel naauwer in elkanderen gevlochten worden, dan in de vroegere eeuwen. De grond daarvan was in den bloei der Pruissische monarchie gelegen. Sedert deze zich in de rij der eerste mogendheden plaatste, werd zij tevens de schakel, welke de keten der staatsgesteldheid van beiden verbond. Schoon deze verbindtenis nogtans niet onopgemerkt mag blijven, zoo behield toch het Noorden haar bijzonder belang; en het was meer Pruissen zelve, hetwelk in de geschillen van de eene en de andere staatsgesteldheid ingewikkeld werd, dan dat beide wezenlijk zich tot ééne staatsgesteldheid duurzaam in elkanderen zouden gevlochten hebben.

Staatsgeschillen in Europa, *van* 1740 *tot* 1786.

A. *Tot aan de verbindtenis tusschen Frankrijk en Oostenrijk*, *van* 1740 *tot* 1756.

De verzamelingen van de staatsschriften van Wenck *en van* v. Martens, zie boven vóór het werk. Een algemeen overzigt der geslotene vredes geeft ons daar uit: *Geist der merkwürdigsten Bundnisse und Friedensschlüsse des* 18*ten Jahrhunderts*, *von* Chr. D. Voss, 5 *Bde* 8°. 1802. Tot dit tijdperk behoort het vierde deel.

Wij bezitten nog geene algemeene bewerking van dit gedenkwaardige tijdvak; daarvan wordt een aanvang gemaakt door:

J. C. Adelung, *pragmatische Staatsgeschichte Europas von dem Ableben Kayser Carl's VI.*, *VI. Th.* 1762. *etc.* Het loopt slechts tot 1749.. — Voor 9 jaren zijn 6 deelen in quarto toch een weinig te veel!

Ook de *Gedenkschriften* beginnen thans, helaas! zeldzamer te worden. Derzelver plaats vervangen eenigermate:

W. Coxe, *History of the house of Austria*, *Voll. V.* en *Oeuvres posthumes de* Frederic II. 1788. *T. I—V.* Voor de geschiedenis behooren T. I. II., inhoudende: *Histoire de mon temps* van 1741 tot 1745 (*). Het geestigste der historische werken van dezen gekroonden schrijver; doch niet zonder verbittering. *T. III. en IV.*, *de Histoire de la guerre de sept ans*, zoo als de titel aanduidt, bevat bijna alleen oorlogsgeschiedenissen. *T. V. Histoire depuis* 1763. *jusqu'à* 1778.

Het aantal *nieuwspapieren* en *staatkundige tijdschriften* nam in dit tijdvak ongemeen de overhand. Na het ophouden van de hier boven, op bladz. 302, aangehaalde, werd het volkomenste:

Politisches Journal, *Altona seit* 1781., jaarlijks 2 Banden (uitgegeven door Schirach).

Voor het tijdrekenkundige overzigt is zeer bruikbaar: A. Chr. Wedekind, *Chronologisches Handbuch der neueren Geschichte von* 1740. *bis* 1807. *Lüneburg* 1808.

8)

(*) Ook in het Nederduitsch vertaald onder den titel: Nagelatene werken van *Frederik II.*, 6 d. 8°. Amst. 1790—1792. Het *vijfde* deel bevat, gelijk in het Fransch, de voornaamste voorvallen van den zevenjarigen oorlog tot 1778, en het *zesde* deel is uit de overige werken van den koninklijken schrijver een uittreksel.

8) Het tijdperk begon terstond met eenen grooten schok der staatsgesteldheid van Europa, die zelfs, in zoo verre die de ontbinding van eenen harer hoofdmonarchen ten doel had, eene omverwerping van het geheel scheen te dreigen. *Het uitsterven van de Oostenrijksche of Habsburgsche mannelijke linie* met *Karel VI.*, die, even als zijn oudste broeder, slechts dochters naliet, gaf daartoe aanleiding.

Dood van Karel VI. den 20 Oct. 1740. Zijne oudste dochter, *Maria Theresia*, (geb. 1717) volgens de pragmatike sanctie, de erfgename zijner gezamenlijke Staten, was gehuwd met *Frans Stephanus*, gewezen hertog van Lotharingen en, sedert 1737, groothertog van Toskanen (*). Van de dochters van keizer *Joseph I.* was de oudste *Maria Josepha*, gehuwd met *August III.*, koning van Polen en keurvorst van Saksen; de jongste, *Maria Amalia*, met *Karel Albert*, keurvorst van Beijeren.

9) In dit *zelfde* jaar was Frederik II. ook reeds zijnen vader opgevolgd. Hij beklom den troon met het voornemen, om Pruissen in den rang der eerste mogendheden te plaatsen, en zag daartoe het middel in de vergrooting. Van de zijde des regts verlangde hij zelf naauwlijks zijne onderneming voor te stellen; doch van de menigte der gemeene veroveraars onderscheidt hij zich door een bepaald doelwit. Hij wilde niet meer dan het gene hiertoe bevorderlijk was; en de *verovering van Silezië* scheen hem daartoe toereikende te zijn. — De 1740 31 Mei.

aan-

(*) Zie boven bladz. 340.

aanfpraak op een gedeelte van hetzelve ftrekte ten voorwendfel. Aldus begon — onder veelvuldige begunftiging der ftaatkundige betrekkingen — nog *in dit jaar de eerfte Silezifche oorlog.*

Aanfpraak van Pruisfen op de Silezifche hertogdommen; 1. *Jägerndorf.* Het behoorde voormaals aan eenen jongeren tak der keurlinie; maar de hertog Johan George was, als aanhanger van Frederik V., door den keizer Ferdinand II. in 1623 vogelvrij verklaard; en het was noch aan hem, noch aan zijne erven, terug gegeven.

2. *Liegnitz, Brieg* en *Wohlau.* De aanfpraak was gegrond op een verdrag van wederzijdfche opvolging van 1537, tusfchen den toenmaligen hertog en keurvorst Joachim II., dat echter door Ferdinand I., als koning van Bohemen en opperleenheer, tegengefproken werd. Na het uitfterven van het hertogelijke huis in 1675, ftelde Oostenrijk zich in derzelver bezit, en in 1686 ftond de keurvorst Frederik Willem hetzelve af tegen overgave van den kreits van *Schwibus*, die nogtans door een geheim traktaat met den toenmaligen kroonprins wederom aan Oostenrijk verzekerd en, na zijne komst tot de regering, wezenlijk in 1695 afgeftaan werd. — Hoe gegrond, of ongegrond, deze aanfpraken waren, zoo toont het gansche gedrag van *Frederik*, dat hij dezelve liever door de wapenen, dan door onderhandeling, wilde beflisfen; want flechts op zulk eene wijze was geheel Silezië te overwinnen (*). — Inval in het bij-

(*) De koning zelf heeft erkend, dat de zucht, om zijne regering met eene fchitterende daad te beginnen en de neiging tot oorlogsroem hem overhaalden, om de rust, die hij genoot, aan de moeite en zorgen van een' onzekeren krijg op te offeren. Zie *Hist. de mon temps*, *Chap.* 2., en 's konings brieven aan Jordan, *Oeuvr. posthumes*, *Tom. VIII. p.* 162. 169.

bijna weerlooze land, in Dec. 1740, en inneming van hetzelve, zonder dat er bijna bloed vergoten werd, tot aan den flag bij *Molwitz*, den 10 April 1741.

10) Deze fpoedige onderneming van Frederik droeg er veel toe bij, om ook een veel grooter ontwerp aan het *Fransche* hof tot rijpheid te brengen; niet door den werkelijken minister, den kardinaal *Fleury*, maar door eene partij van het hof bedacht, welker hoofden, de maarfchalk *Belle-isle* en deszelfs broeder, zich daardoor in aanzien dachten te brengen. Niet minder drong *Elisabeth* van Spanje daarop aan, „ten einde haar tweede „zoon toch ook een ftuk brood mogt krijgen." Het had niets minder ten doel, dan, met ontneming der keizerlijke kroon, ook tevens den val der Oostenrijkfche monarchie te bewerken.

De ontneming der keizerlijke kroon reeds alleen, daar zij die, niet flecht volgens den vorm, maar ook volgens de zaak, tot eene *verkiezelijke kroon* zouden gemaakt hebben, zoude toereikend geweest zijn, om de ftaatsgefteldheid van Europa in wanorde te brengen. Had men dan aan één rijk bij verkiezing niet reeds genoeg!

11) Geen fchijn van regt konde hier voorgewend worden; want Frankrijk had de pragmatike fanctie niet flechts erkend, maar ook gewaarborgd. Doch men geloofde het tijdftip te zien, om den ouden mededinger van Frankrijk te kunnen doen vallen en deszelfs provinciën weg te fchenken. De gefchokte toeftand der Oostenrijkfche monarchie en de zekerheid, om bondgenooten te kunnen vinden, noodigden daar toe uit. Echter werd het toch

blijkbaar, dat de eigene middelen flecht berekend waren; en zoo het gelukt was, zou Frankrijk zelve daar bij gewonnen hebben? De heerfchappij over Europa, waarmede het zich vleijde, was voor zijne toenmalige omftandigheden eene ijdele herfenfchim. Om deze te handhaven waren er geheel andere mannen noodig geweest, dan Frankrijk in het veld en in het kabinet konde aantoonen.

Mémoires pour servir à l'histoire de l'Europe dépuis 1740 jusqu'à 1748. III. Voll. 8. 1752. (par Mr. DE SPOHN.) Dit werk is geheel in het belang van Frankrijk gefchreven.

12) Maar de onregtvaardigheid zelve had toch een *voorwendfel* noodig; en toen men deze in de onderfteuning van vreemde aanfpraken vond, werd daaraan ook de behoefte aan vreemde verbindtenisfen vastgehecht. Reeds hierin was de ftilzwijgende belijdenis van zwakheid gelegen. Eene mogendheid, die zich tot gebiedfter der overige verheffen wil, moet dan daarvan afftand doen, wanneer zij zulks niet door hare eigene krachten ten uitvoer kan brengen. Hare eigene bondgenooten zullen haar weldra verlaten; en Frankrijk moest daarvan de treurige ondervinding hebben. In geenen der vroegere groote oorlogen, had eene zoodanige afwisfeling van bondgenooten plaats gehad; want nooit waren de inzigten der verbondene mogendheden zoo weinig eenftemmig geweest. Konde wel één der bondgenooten, uitgezonderd Frankrijk, in ernst eene volkomene ontbinding der Oostenrijkfche monarchie wenfchen, of ook hopen?

13)

13) Het is intusschen niet te verwonderen, dat Frankrijk aanvankelijk vele en magtige bondgenooten vond, daar de hoop op gewin te uitlokkend was. Op *Beijeren*, den bondgenoot in den voorgaanden successie-oorlog, was ook thans boven allen de opmerkzaamheid van Frankrijk gerigt, om eenen *candidaat voor de keizerlijke kroon* te hebben. De keurvorst *Karel Albrecht* was ook nog buitendien van gevoelen, dat de gansche Oostenrijksche monarchie eigenlijk aan hem toebehoorde. Spanje maakte voor zich ook dezelfde ontdekking, en spoedig vond Sakfen ook, dat de pragmatike sanctie niet bestaan kon, en aan hem de naaste regten toekwamen. Op deze wijze zag Europa het zonderlinge schouwspel, dat *drie* mogendheden, die, elk voor zich, op het *geheel* aanspraak maakten, zich met Frankrijk vereenigden, hetwelk zelve geen verder voorwendsel had, dan de regten van allen te willen verdedigen.

Aanspraak van *Beijeren*, gegrond op een testament van keizer Ferdinand I., welks origineel echter niet datgene bevattede, wat het bevatten moest. — Die van *Spanje*, op eene zeer geleerde geslachtrekening; een verdrag tusschen Karel V. en deszelfs broeder Ferdinand bij den afstand der Duitsche landen, en eene voorbehouding van Philip III. bij het doen van afstand op de Oostenrijksche erfopvolging 1617. — Die van *Sakfen*, op de regten der gemalin van August III., als de oudste dochter van Josef I. — *Geheim bondgenootschap te Nijmphenburg*, den 18 Mei 1741., tusschen Frankrijk, Beijeren en Spanje, waaraan Sakfen op den 19 Sept. insgelijks deel nam.

14)

14) Onder deze omstandigheden hield *Frederik II.* het ook voor doelmatig, zich met het bondgenootschap tegen Oostenrijk te vereenigen; en voor de
1741. 1 Nov. eerstemaal werd *Pruisfen een bondgenoot* van *Frankrijk.* Hoezeer de inzigten des konings nogtans van die der bondgenooten verschilden, werd spoedig blijkbaar. Zij moesten hem slechts als een middel dienen, om tot *zijn* doel te geraken; en toen hij deel aan hetzelve nam, was zulks onder de stilzwijgende voorwaarde, van weder terug te kunnen treden, zoodra als *hij* dit voor zich geschikt oordeelde.

15) Op deze wijze zag Maria Theresia, welke haren gemaal tot mederegent aannam (zonder hem een zeer groot deel aan de regering te vergunnen,) meer dan half Europa tegen haar in verbindtenis, en naauwlijks was er van buiten hulp te verwachten. Engeland was reeds met Spanje in eenen openbaren oorlog, en in Zweden maakte de buitenlandsche staatkunde gebruik van het woelen der partijen, om het in eenen oorlog met Rusland te wikkelen (*). Slechts de hoop op eigene krachten bleef overig; doch niet alleen de ontrooving der
1742. 24 Jan. keizerlijke kroon, door de verkiezing van *Karel VII.* van Beijeren, maar ook de gang van den oorlog was in geenen deele daartoe gerigt, om die hoop te versterken. Wat Karel VII. door de keizerlijke kroon won, was zeer weinig; doch wat Oostenrijk verloor, voorzeker zeer veel.

Ver-

(*) Zie beneden.

- Vereeniging van het Fransche leger, onder het bevel van Belleisle, met de Beijerschen in 1741 in de maand Sept, Indringen in Opper-Oostenrijk (hetwelk echter spoedig ontzet werd) en Bohemen, en verovering van Praag gezamenlijk met de Saksen den 26 Nov., waar Karel VII. zich op den 19 Dec. als koning van Bohemen deed huldigen, zoo als Frederik II. in het nu geheel veroverde Silezië. — Een tweede Fransch leger onder Maillebois in Westfalen hield de neutraliteit der zeemogendheden in stand. Verdrag uit dien hoofde met George II., den 27 Sept. 1741.

16) Doch het dreigende gevaar, waarin zich de Oostenrijksche monarchie bevond, veroorloofde *Engeland* echter weldra niet, om een gerust aanschouwer te blijven, ondanks den oorlog met Spanje. De volksstem vorderde te luid eene werkzame deelneming, dan dat hulppenningen hier toereikende zouden geweest zijn. Kon het, zonder zijne tot dus verre gehoudene staatkunde uit het oog te verliezen, zijnen eersten bondgenoot op het vaste land zonder bijstand laten? Voor dergelijke onrustige tijdvakken was Walpole echter niet geschikt; hij maakte voor den meer heviger' *Carteret* plaats, 1742.
waarvan eene werkzame hulpbetooning het gevolg 24 Jan.
was. Op deze wijze moest dus, bij de verbindtenis van Spanje met Frankrijk, de Spaansche oorlog van zelve met den Duitschen in een smelten, hoe verschillende zij ook aanvankelijk in hunnen oorsprong geweest waren. De Britsche hulpmiddelen vonden ook reeds ingang bij *Sardinië*.

Reeds

Reeds vroeger een traktaat van onderstand tusschen Engeland en Oostenrijk, den 24 Junij 1741. — Thans verzameling van een Britsch-Duitsch leger in de Nederlanden; en gelijktijdig hulpmiddelen aan *Sardinië*, het welk zich, door een verdrag, den 1 Febr. 1742, tot instandhouding der neutraliteit van Italië verbond.

17) Maar nog vóór het einde des jaars verviel het verbond tegen Oostenrijk reeds, daar Frederik II. terug trad. Hij bezat Silezië, en de over-
17 Mei. winning bij *Czaslau* vernietigde de hoop, om hem hetzelve weder te kunnen ontnemen. Hij sloot zijnen *afzonderlijken vrede* te Breslau, waar *Sakfen* zich ook bij voegde.

Vrede tusschen Pruissen en Oostenrijk te Breslau, den 11 Junij, bevestigd te Berlijn; den 28 Julij 1742. Voorwaarden: *a*) Afstand van alle alliantiën, welke met den vrede strijdig zijn. *b*) *Maria Theresia staat aan Pruissen Opper- en Neder-Silezië* en het graafschap *Glaz* af. *c*) Het prinsdom Teschen en eenige naburige distrikten van Opper-Silezië blijven nogtans aan Oostenrijk.

18) Terwijl Oostenrijk zich op deze wijze van zijnen voornaamsten vijand ontdeed, verschafte het zich daardoor een zeer groot overwigt over de anderen. Bohemen werd weder ingenomen, zelfs Beijeren veroverd; en keizer Karel VII. tot de vlugt gedwongen; en toen in het volgende jaar het Britsch-Duitsche leger de zege bij Dettingen
1743. bevocht, werden de Franschen niet alleen geheel over den Rijn terug gedreven; maar het gelukte Oostenrijk en Engeland, om twee nieuwe bondgenooten,

ten, zoo wel aan den koning van *Sardinië* in Italië, als in Duitschland aan den keurvorst van Sakſen, aan te winnen. Toen de Britſche troepen in de Nederlanden geland waren, was de Republiek, op het verlangen van Engeland, ook reeds tot een hulpkorps voor Oostenrijk overeengekomen.

Inneming van Bohemen en blokkade van het Franſche leger in Praag, in Junij 1742, en, na de ontruiming van Belleisle in Dec., inneming en krooning van Maria Thereſia. Bezetting van Beijeren in Mei 1743. Zege van het pragmatike leger bij *Dettingen*, den 27 Junij. Alliantie te *Worms* met den koning van *Sardinië*, den 13 Sept., en met *Sakſen*, den 20 Dec. 1743.

19) Doch Frankrijk, verre af om aan den vrede te denken, inzonderheid ſedert de vredelievende *Fleury* geſtorven was, wilde nu niet langer als 1743. eene bloote hulpmagt van zijne bondgenooten ver- 29 Jan. ſchijnen; maar kondigde, zoo wel Engeland als Oostenrijk, regtſtreeks den oorlog aan.

Zoo lang Frankrijk en Engeland den oorlog ſlechts als hulp-mogendheden voerden, had deze zich noch op de zee, noch in de koloniën kunnen uitbreiden, zoo als dit van nu af geſchiedde. Britſche overwinning op de Spaansch-Franſche vloot voor Toulon, den 24 Febr. 1744, welke aanleiding tot de oorlogsverklaring gaf, aan Engeland den 15 Maart; en aan Oostenrijk den 27 April, nadat reeds, op den 25 Oct. 1743, een traktaat van offenſive en defenſive alliantie te Fontainebleau tusſchen Frankrijk en Spanje geſloten was.

20)

20) Bij dit overwigt der verbondene mogendheden besloot *Frederik II.* echter op nieuw weder tot den oorlog. De eer scheen te vorderen, dat hij den gevlugten keizer, welken hij zelf mede verkoren had, niet ganschelijk zinken liet. Doch nog sterker dan de eer dreef hem de bezorgdheid aan, van Silezië weder te zullen verliezen, wanneer Oostenrijk, thans met Saksen verbonden, zegevierde. Uit dien hoofde knoopte hij op nieuw zijne verbindtenissen met Frankrijk en in het Rijk aan; hij vond ligtelijk ingang, vermits men hem noodig had, niettegenstaande zijne grondstellingen bij alliantiën niet langer een geheim konden zijn.

Tweede verbond tusschen Pruissen en Frankrijk in Maart 1744; en vervolgens *de Unie van Frankfort*, den 22 Mai, met Karel VII., den Keurpalts en Hessen-Cassel.

21) Op deze wijze verkreeg dus door dezen *tweeden Silezischen oorlog* de kampstrijd een nieuw leven, daar Frederik II., offchoon ook te vergeefs, in Bohemen viel, middelerwijl Frankrijk, hierdoor van de Oostenrijkers aan den Boven-Rijn bevrijd, vrijer adem haalde, en *Karel VII.* het nog beleefde, om in zijne hoofdstad terug te keeren. Doch
1745. zijne spoedig daar op volgende *dood* scheen den
20 Jan staat der dingen te moeten veranderen; zijn zoon en opvolger, *Maximiliaan Josef*, deed gaarne afstand van de keizerlijke kroon, wanneer hij slechts zijne erflanden terug bekwam.

Vrede te Füssen tusschen Oostenrijk en Beijeren, den

12 April 1745. — Voorwaarden: 1. Oostenrijk geeft aan Beijeren alle veroveringen terug. 2. De keurvorst belooft aan Frans Stephanus zijne stem, bij de verkiezing van eenen keizer.

22) Maar deze terugtreding van Beijeren had slechts ten gevolge, dat het binnenste van Duitschland ophield het oorlogstooneel te zijn; en dat Oostenrijk het doorzettede, offchoon met tegenspraak van Brandenburg, om *Frans I. de keizerlijke kroon* op te zetten. Frankrijk bleef voortgaan met den 1745. 13 Sept.
oorlog te voeren en, — het is bezwaarlijk te zeggen, tot welk een einde; — *Frederik II.* zag echter in den dood des keizers eene beweegrede tot den vrede, zoodra als hij zich van het bezit van Silezië verzekerd zou hebben. Herhaalde overwinningen en de *overeenkomst van Hannover* met Engeland stonden hem voor deze zekerheid in; en nog voor dat het jaar was geëindigd, floot hij voor de tweedemaal zijnen *afzonderlijken vrede* voor zich, zonder meer dan bij den vorigen te verlangen.

Behaalde zege des konings over de Oostenrijkers en de Saksen onder Karel van Lotharingen bij *Hohenfriedberg* den 4 Junij 1745. *Overeenkomst te Hannover* den 26 Aug., waarbij Engeland zich tot de waarborging van Silezië aanbood. Doch eerst was hier toe noodig de nieuwe overwinning des konings bij *Sorr* op de Oostenrijkers, den 30 Sept., en de overwinning van den vorst van Dessau bij *Kesselsdorff* op de Saksen, den 15 Dec., om Oostenrijk tot de aanneming te bewegen. *Vrede te Dresden* den 25 Dec. tusschen Pruissen aan de eene en Oostenrijk en Saksen

aan de andere zijde; volgens den grondslag der Hannoversche overeenkomst. — Voorwaarden: *a*) Bevestiging in het bezit van Silezië naar den vrede van Breslau. *b*) Frederik II. erkent Frans I. als keizer. *c*) Saksen betaalt aan Pruisſen één millioen rijksdaalders.

23) Daarentegen werd de oorlog door Frankrijk en deszelfs nog overige bondgenooten in de Nederlanden en Italië met groote inſpanning gevoerd; en zelfs werd eene landing van den zoon van den Pretendent, Karel Eduard, in Schotland, die aanvankelijk boven verwachting gelukte, te hulp genomen. Frankrijk vond aan eenen *vreemdeling* den veldheer, welken het noodig had; de overwinning van den *maarſchalk van Sakſen* in de Nederlanden baande het eenen uitgang uit het doolhof, welken de tegenwoordigheid des konings bij het leger niet zoude geopend hebben.

Veldtogt van den maarſchalk van Sakſen ſedert 1745. Overwinning bij *Fontenoy*, in tegenwoordigheid van Lodewijk XV., tegen Cumberland den 11 Mei. Winterveldtogt en inneming van Bruſſel en Braband in Febr. 1746. — De vorderingen van den Pretendent roepen Cumberland en de beste Engelſche troepen naar Engeland, totdat de overwinning, door Cumberland op den 27 April bij *Culloden* behaald, aan den opſtand een einde maakt. — Ondertusſchen vorderingen der Franſchen in de Nederlanden en de door den maarſchalk van Sakſen behaalde overwinning bij *Raucoux* op den hertog Karel den 11 Oct. en, in het volgende jaar 1747 den 2 Julij, bij *Laffeld* op Cumberland.

Le-

Lettres et Mémoires du Maréchal de Saxe 5 *Voll.*, *Paris* 1794.

Mémoires sur les campagnes des Pays-bas en 1745, 1746 *et* 1747. (*par S. A. le prince regnant de Waldeck*) *publiés par* A. H. L. Heeren, *Goettingue* 1803. Dit werk is getrokken uit de papieren van wijlen den Vorst van Waldeck, in leven opperbevelhebber over de Hollandsche hulptroepen. — Door deze *wederzijdsche* berigten is de geschiedenis van dezen veldtogt, zoo als die van weinig anderen, opgehelderd. Voorzeker droeg de kleinheid van zijnen tegenstander tot de grootheid van den maarschalk veel bij.

24) Ook *Italië* werd eigenlijk eerst in deze laatste jaren een hoofdtooneel. Wel waren de blikken van Spanje, daar *Elisabeth* ook voor haren jongeren zoon, *Don Philip*, hier een rijk hoopte te veroveren, reeds in het begin daarop gerigt; maar het winnen des konings van Sardinië door Engeland voor Oostenrijk, en de Britsche heerschappij over de Middelandsche zee, verhinderden lang de vorderingen der Bourbonsche mogendheden; en ook ten laatste de verovering van Lombardijen, toen Genua toegetreden was, bleef van korten duur, zoodra als Oostenrijk bij den vrede van Dresden vrije handen bekomen had.

Landing der Spaansche troepen in Italië, reeds in Nov. 1741, (over welke vervolgens Don Philip het opperbevel bekwam) tot verovering van Milaan met ondersteuning van Napels. *Doch verdrag van Sardinië met Oostenrijk*, den 1 Febr. 1742, tegen voorbehouding van

 bij-

bijzondere aanspraken op Milaan. — Afgeperste neutraliteit van Napels door eene Britsche vloot; maar in 1743 versterking van Don Philip door een Fransch leger. Doch alliantie van Sardinië met Engeland en Oostenrijk door het *Wormser verdrag* op den 13 Sept., en terugdrijving der Bourbonsche troepen in Oct., als mede in 1744 vergeefsche pogingen tot verovering van Piemont. Maar in 1745 verbindtenis van Genua met de Bourbonsche hoven 29 Junij, en inneming van Milaan en Parma. Echter in 1746 versterking der Oostenrijkers in Italië sedert den vrede van Dresden. Verdrijving der Franschen en terugtogt der Spanjaarden uit Lombardijen, en inneming van Genua door de Oostenrijkers den 5 Sept. Inval in Provence in Nov., die echter, na het verlies van Genua, door den *opstand* aldaar den 5 Dec. mislukte. Heldhaftige verdediging van Genua, en ontzetting door Fransche hulp in 1747, van April tot Junij.

1746. 9 Julij. 25) Een zoo langdurige kampstrijd had tijd tot bedaring der hartstogten gegeven. Frankrijk zag zich, na den dood van Philip V. van Spanje, ook van dezen bondgenoot verlaten; zijne buitendien reeds zwakke zeemagt was bijna geheel vernietigd; zijne koloniën in de beide Indiën gedeeltelijk genomen en gedeeltelijk bedreigd. Nogtans hoopte het, bij zijn overwigt in de Nederlanden, door eenen woedenden aanval op de Republiek — die de wederherstelling van het Erfstadhouderschap ten gevolge had — de scheiding zijner vijanden af te dwingen; het werd echter thans zelve door eenen nieuwen vermogenden vijand bedreigd, daar het Oostenrijk gelukte, om *Rusland* tot deelneming te be-

bewegen en een Rusſiſch hulpleger naar den Rijn rukte.

Oorlogsverklaring der Franſchen aan de Republiek den 17 April; aanval op Hollandsch-Braband, en verovering van *Bergen op Zoom*, den 16 Sept. 1747. — Defenſive alliantie tuſſchen Oostenrijk en Rusland, den 12 Junij, en een *ſubſidie-traktaat* van Rusland met Engeland, den 30 Nov.

26) Deze omſtandigheden gaven aanleiding tot het openen van een *Congres te Aken*; doch Frankrijk vergat zijne oude ſtaatkunde niet, om de 1748.
bondgenooten te ſcheiden. De belegering van 15 April.
Maastricht en de bedreigde ſlooping van Bergen op Zoom, als mede de vrees voor eenen afzonderlijken vrede met Oostenrijk, baanden ſnel den weg tot *afzonderlijke vredesvoorwaarden* met de zeemogendheden — en deze moesten Oostenrijk en de bondgenooten vervolgens aannemen.

Opening van het Congres te *Aken* in April 1748. Sluiting der *preliminairen* tuſſchen Frankrijk en de zeemogendheden den 30 April; waaraan Oostenrijk, den 25 Mei, deel nam. Toch duurden, bij het voorwaarts rukken der Ruſſen, (hetwelk door eene bijzondere overeenkomst den 2 Aug. ophield) de onderhandelingen, den ganſchen zomer door, voort. Sluiting van den *definitive vrede te Aken*, den 18 Oct. 1748, tuſſchen Frankrijk en de zeemogendheden, waar aan Spanje, Oostenrijk, Genua en Sardinië aanſtonds deel namen. *Voorwaarden*: 1. Wederzijdſche teruggave der veroveringen door Frankrijk en Engeland gemaakt; (aan Frankrijk kaap Breton, aan Engeland Madras, aan de Republiek de [meest geſloopte]

 grens-

grensvestingen.) (Over de oneenigheden wegens de grenzen van Canada en N. Schotland, werd helaas! niets beslist.) 2. Afstand van Parma, Piacenza en Guastalla, ten voordeele van Don Philip en zijne mannelijke erfgenamen, met voorbeding van terugkeering. 3. Sardinië behoudt de reeds in 1743 afgestane streken van Milaan. 4. Het asiento-traktaat van 1713 werd voor de nog overige 4 jaren voor Engeland bevestigd: (naderhand afkooping door het traktaat te *Buen Retiro* den 5 Oct. 1750.) 5. Duinkerken blijft van de landzijde versterkt. 6. Waarborging van Silezië en Glatz, ten voordeele van Frederik, door alle deelnemers. 7. Waarborging der Britsche troonsopvolging en der Duitsche Staten ten voordeele van het huis van Hannover.

De voornaamste gezanten op het Akensche Congres waren voor Frankrijk: De graaf van St. Severin en la Porte du Theil. Voor Groot Britanje: De graaf van Sandwich. Voor Oostenrijk: De graaf van Kaunitz-Rietberg. Voor de Republiek: De graaf Bentink, van Wasfenaar, van Haren enz. Voor Spanje: Don de Lima. Voor Sardinië: Don Osforio. Voor Genua: De marchese Doria.

27) Aldus werd door dezen vrede het ontwerp afgewend, om, door de vernietiging van Oostenrijk, de bestaande gesteldheid van Europa om ver te werpen. Het verloor Silezië, Parma en Piacenza; doch het hield zich in de rij der eerste mogendheden staande; en eene betere gebruikmaking van zijne groote inwendige hulpbronnen gaf het ook weldra eene rijkelijke vergoeding voor het verlorene.

28)

28) Doch de gevolgen van dezen oorlog waren niet alleen voor de bijzondere Staten belangrijk, welke aan denzelven deel genomen hadden; zij werden dit nog meer door hunne wederzijdsche *betrekkingen*; en spoedig ontstond daaruit eene verandering, door welke de grondzuilen van de staatsgesteldheid haren eersten grooten schok ondergingen.

29) Bij den eersten aanblik konde het schijnen, als of Europa door dezen vrede weder in zijne oude betrekkingen, ten opzigte van de hoofdzaak, was terug gekeerd. Frankrijk en Oostenrijk stonden als hoofdmogendheden van het vaste land tegen elkanderen over; Engeland had zijne oude verbindtenissen met Oostenrijk vernieuwd en wezenlijk tot zijne redding bijgedragen; en ook de verbindtenis van Oostenrijk met Rusland werd thans niet voor de eerstemaal aangeknoopt.

30) En toch hoe veel was er reeds gedurende dezen oorlog anders geworden, en werd het naderhand nog meer? De Britsche staatkunde voor het vaste land, in zoo verre zij op de onderhouding van de bestaande staatsgesteldheid liep, was volgens haar doel hoogst weldadig voor Europa; *doch* de middelen waren het niet op gelijke wijze. Engeland voerde den oorlog te land meer door hulpmiddelen dan door eigene krachten; de oude draden der betrekkingen op het vaste land waren weder aangeknoopt; doch niet slechts Staten van den tweeden, maar ook van den eersten rang, na-

men hulpmiddelen; en onder dezen niet alleen het in het naauw gebragte Oostenrijk, maar ook Rusland. Op deze wijze kocht Engeland de bestiering van den oorlog, en even uit dien hoofde ook de bestiering van den vrede. Wat geloofde het ook niet in de daarop volgende jaren te moeten en te kunnen besturen? Maar nog veel gewigtigere gevolgen moesten uit de nu voor de eerstemaal afgeperste *heerschappij* der zeeën zich ontwikkelen, die eerst de volgende afdeelingen duidelijk zullen kunnen maken.

31) Het was eene nieuwe verschijning geweest, dat *Rusland* zich niet slechts in de geschillen van het Westen mengde, maar zelfs daarin eenigermate den uitslag gegeven had. Was ook al ditmaal deze inmenging bij een betoog gebleven, zoo waren hier toch draden aangeknoopt geworden, die niet weder verbroken werden. De naaste groote hoofdoorlog van Europa leverde daarvan de bewijzen op.

32) Doch de grootste, de wezenlijkste verandering onderging de staatsgesteldheid van Europa door de intreding *van Pruissen* in den rang der hoofdmogendheden van dit werelddeel, als het gevolg van dezen oorlog. Reeds de intrede van eene zoodanige hoofdmogendheid op zich zelve kan natuurlijk niet zonder eene groote verandering der staatkundige betrekkingen plaats hebben. Zij zal niet alleen willen staan; en als zij vrienden en bondgenooten zoekt, kan het zonder terugwer-

king

king op de tot hier toe bestaande verbindtenissen der overige geschieden?

33) Ook ligt het in den aard der zaken, dat eene zoodanige nieuwe mogendheid bij de oude niet ligtelijk in eenig aanzien is. Waar was de nieuweling ooit bij de oude magthebbers geacht? Het was met een bitter gevoel, als Fleury Frederik II. den scheidsregter van Europa noemde. Frederik scheidde uit den oorlog zonder eenen eenigen vriend; ook had hij zich juist geene moeite gegeven, om duurzame vrienden te verwerven. *Zijne* wijze, om verbonden te sluiten en af te breken, was daar toe de weg niet; en de zelfstandigheid, *die hij* door moeite verwierf, verkrijgt slechts onze goedkeuring, wijl de wijze, waarop hij dezelve handhaafde, ons doet verwonderd staan.

34) Doch hoe veel te minder, daar deze nieuwe mogendheid hare grootheid op *verovering* gegrond had? De afstand van verscheidene groote landen in den vrede van Weenen en van Belgrado, aan Spanje en aan de Porte, was voor Oostenrijk slechts *verlies* geweest; de afstand van Silezië was te gelijk *vernedering*, gene kan tot vergoeding aansporen, deze noopt ons tot wraakneming. Het werd weldra blijkbaar, dat ook slechts in de hoop op deze de vrede gesloten was.

35) Zoo moest dan ook de toestand van den vrede een zeer gespannen toestand blijven; niet al-

leen voor Pruisfen, dat flechts op de wapenen rustte, maar ook voor de overige mogendheden. *Het bezit van Silezië* werd het hoofdonderwerp der beoefende ftaatkunde; en juist uit dien hoofde moesten ook Oostenrijk en Pruisfen als de beide hoofdmogendheden van het vaste land verfchijnen. Terwijl *hunne* betrekkingen het overige Europa in beweging bragten, zoo werd ook deszelfs lot met het hunne verbonden. De nieuwe naijver had bij hen de meeste levendigheid veroorzaakt, de grootfte werkzaamheid opgewekt; en fteeds zullen die Staten de heerfchende zijn over de overige, die zich deswegen beroemen kunnen.

36) Evenwel ondervond men het in Oostenrijk zeer goed, dat men, om Pruisfen ten val te brengen, bondgenooten noodig had. Ook konde het bij de heerfchende ftemming der hoven zoo veel minder daar aan ontbreken, wijl Frederik II. zoo weinig op zich vermogt, om niet de kleinere hartstogten der heerfchers op te wekken. De naauwe betrekkingen van Oostenrijk met *Rusland* zoo wel, als met *Sakfen*, hadden na den Akenfchen vrede niet opgehouden; bij den perfoonlijken haat der keizerin *Elifabeth*, zoo als in Sakfen van den regerenden minister, den graaf *van Brühl*, was het niet moeijelijk, deze te onderhouden; en de geheime affpraken, — echter niet zoo geheim, dat Frederik II. die niet zoude vernomen hebben — tot eenen gemeenfchappelijken aanval werden getroffen, zoodra men zich zoude voorbereid hebben.

37) Hoe gewigtig deze verbindtenisfen ook voor Oostenrijk waren, zoo bleef toch eene hoofdmagt in *Frankrijk* overig, welke bij eenen vernieuwden oorlog, volgens de tot hier toe plaats hebbende betrekkingen, waarfchijnlijk op nieuw de bondgenoot van Pruisfen moest worden; en hoe onzeker waren in dit geval de gevolgen? Eene verbindtenis met Frankrijk was onder deze omftandigheden de wensch van Oostenrijk; doch naauwlijks fcheen zij thans meer dan een bloote wensch te kunnen worden.

38) Doch Oostenrijk vond den man, die dit denkbeeld niet flechts opvattede, maar ten uitvoer bragt; en het gebouw van deszelfs grootheid op de uitvoering van hetzelve grondde. Onder vier regeringen was vorst *Kaunitz* de ziel van het Oostenrijkfche kabinet; of vormde veel meer — tot hof- en ftaatskanzelier verheven — meestal dit kabinet 1753.
alleen. Daar hij tegen over Frederik ftond, verfcheen hij bijna in alles als het juist tegenovergeftelde van hem; doch terwijl hij, der wereld flechts den Sybariet vertoonende, den ftaatsman verborg, verborg zijne natuurlijke achteloosheid, met de groote diplomatieke begaafdheden, ook de koene ontwerpen, die hij, meest in het geheim werkzaam, doch zeer bekend met al de zijwegen der kabinetsftaatkunde, meer door anderen liet ten uitvoer brengen, dan hij zelf de moeite nam, om die uit te voeren.

Nog

Nog ontbreekt het — ook na *v. Hormayr's* schatbare schets in den *Oostenrijkschen Plutarchus B.* 12 — aan eene volkomene levensbeschrijving van den raadselachtigen man, die, nevens Frederik, het sterkste op de staatkunde van zijne eeuw werkte. De werken van *Flassan* en *Rulhiere*, zoo als mede van *Coxe*, bevatten bijdragen daartoe; na deze *de karakteristiek* in het tijdschrift *Jason*, Aug. 1808.

39) En wat was toen in Frankrijk niet mogelijk, sedert dat Lodewijk XV. de slaaf zijner minnaressen geworden was? Reeds onder zijne voorgangers had Europa minnaressen en den invloed der minnaressen gezien; doch de *regering* eener
1746 minnares, zoo als die der *markiezin van Pompa-*
tot
1764. *dour*, nog nooit. Sedert met de oude ministers ook het overschot der oude grondstellingen was verbannen, durfde een ervaren onderhandelaar — hoe veel minder een Kaunitz — aan niets wanhopen, en was er al geene andere rede voorhanden, zoo had reeds het nieuwe eene aanlokkelijkheid.

Sedert den dood van Fleury in 1743, had het Fransche ministerie tot geene vastheid kunnen geraken; dat der buitenlandsche betrekkingen het minste, het welk Lodewijk XV. (zoo als gewonelijk) zelf meende te kunnen besturen; tot dat zijne minnares hem ook van deze zorg onthief. Toen haar gunsteling, de abt *Bernis*, terug trad, volgde hem de heer *van Choiseul-Stainville*, uit Lotharingen, van 1757 tot 1770 in Dec. op; die der wereld toonde, dat eene valsche staatkunde ook bij groote bekwaamheden mogelijk is. Zijn neef *Choiseul-Praslin* be-

bestuurde, sedert 1761, onder zijn opzigt, de buitenlandsche zaken.

40) Op deze wijze werd door *Kaunitz*, terwijl hij zelf, als buitengewoon gezant naar Frankrijk 1750 Dec.
vertrok, de inleiding tot het ontwerp gemaakt, hetwelk hij, na zijne terugkomst aan het hoofd van het kabinet geplaatst, door zijnen opvolger *Staremberg*, liet ten uitvoer brengen. Om ge- 1755.
meenschappelijk in Europa te *heerschen*, als Frederik II. te onder zou gebragt zijn, was het uitzigt, dat de Oostenrijksche staatkunde voor Frankrijk *wist* te openen; welke konden, waarschijnlijk, indien *Frederik II.* ware gevallen, daar van anders de gevolgen geweest zijn, dan de onderdrukking van de *zwakkere*, en met de heerschappij van Oostenrijk in Duitschland ook de ondergang der vrijheid van de Europesche staatsgesteldheid?

Eerste traktaat van vriendschap en *verdediging* tusschen Frankrijk en Oostenrijk, den 1 Mei 1756, door *Bernis* gesloten, ingevoerd door een *verdrag* van neutraliteit, aan de zijde der keizerin, in den juist uitbarstenden oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, waar door Oostenrijk van alle zijne verbindtenissen met Engeland afstand deed. Daarop, gedurende den zevenjarigen oorlog in een, in de maand Mei 1757. onderteekend, schoon niet *aanstonds* geratificeerd, verdrag, de bepalingen over de verdeeling der Pruissische monarchie: Silezië aan Oostenrijk, Pommeren aan Zweden, Maagdeburg enz. aan Saksen, de Nederlanden tegen Parma en Piacenza aan Don Philip enz. — Eindelijk een *vernieuwd* en *meer uitgebreid verbond*, op den 30 Dec. 1758. door *Choiseul*. Wederzijdsche

ſche bijſtand met alle krachten; en ſlechts gemeenſchappelijke vrede.

41) De voordeelen van deze verbindtenis waren dus geheel aan de zijde van Oostenrijk; want welk eenen roem kon het Frankrijk aanbrengen, om den vijand van Oostenrijk te helpen vernietigen, behalve — de eer der toekomſtige mede-heerſchappij in Europa, zoo verre als Oostenrijk het die wilde overlaten. Doch niet in deze bedriegerij vindt eene opgeklaarde ſtaatkunde den voornaamſten misſlag van Frankrijk; zij vindt die hierin, dat deze verbindtenis tevens eene *verloochening van deszelfs ſtaatkundige karakter was;* en geene mogendheid verloochent dit ſtraffeloos. Als tegenſtander van Oostenrijk had het ſedert twee eeuwen zijnen hoogen rang onder de mogendheden op het vaste land gehandhaafd: wat bleef het overig, toen het de wapendrager van Oostenrijk werd?

De alliantie van Oostenrijk en Frankrijk moet uit het dubbele gezigtpunt van hare gevolgen beſchouwd worden:

1. Voor de bijzondere Staten. Het gewin van Oostenrijk en de ſchade van Frankrijk loopen hier in het oog.

2. Voor de ſtaatsgeſteldheid van Europa. De afwending der gevaren voor dezelve, en de latere voordeelen waren toevallig, wijl men het hoofddoel, den ondergang van Frederik, miste. — Eene enkele defenſive alliantie, zoo als *Bernis* die wilde, had in de behoefte, om tegen Engeland vrije handen te hebben, eene verontſchuldiging gevonden; doch konde er, onder de toenmalige tijdsomſtandigheden, eene enkele defenſive alliantie beſtaan?

b. Van

---

b. Van de verbindtenis tusschen Oostenrijk en Frankrijk, tot aan den vrede te Parijs en Hubertsburg. 1756—1763.

42) Deze groote hervorming der Europesche staatsgesteldheid, die dezelve in hare grondvesten schokte, zou alleen reeds toereikende geweest zijn, om eenen grooten oorlog te verwekken, daar zij in eenen tijd tot stand kwam, waarin reeds een aanval op Pruissen bij voorraad besloten was. Doch ook nog aan eenen anderen kant, was reeds sedert lang de stof tot eenen oorlog bij een verzameld, die, hoe verschillende ook in zijnen oorsprong, toch met genen zamensmelten moest, en in de betrekkingen der koloniën van Engeland en van Frankrijk zijnen grond had.

43) Sedert het in den vorigen oorlog den Engelschen voor de eerstemaal gelukt was, om de zeemagt hunner vijanden te vernietigen, waren zij weinig geneigd, hunne mededingers, die met eenen ongewonen ijver hunne vloten herstelden, weder te laten groot worden De vroegere vriendschappelijke betrekkingen met Frankrijk hadden de uitbarsting der mededinging tusschen de monarchen tegengehouden. Thans klom deze in eene gelijke betrekking, als de buitenlandsche handel klom, die wederom met de koloniën verbonden was. Thans eerst werden de ongelukkige gevolgen der *aardrijkskundige ineenwikkeling* van deze in hare gansche

sche grootte blijkbaar. Altijddurende wrijvingen en geschillen hadden hier bestendig plaats; en al waren ook zelfs, zoo als het misschien mogelijk was, de toenmaals verschillende punten bij den vrede van Aken vereffend; — kan men in twijfel trekken, dat nogtans weldra andere zouden ontstaan zijn? De Britsche staatkunde verbond daar mede nog deze nieuwe handelwijze, als men haar de voldoening wegens de benadeelingen, waar over zij op het land klaagde, niet terstond geven wilde, om dezelve zonder verdere omstandigheden ter zee te nemen en den oorlog te beginnen, voor dat hij nog verklaard was.

Punten van verschil tusschen Engeland en Frankrijk: 1. Over de grenzen van Nieuw-Schotland, (bij den Utrechtschen vrede volgens zijne *oude* grenzen afgestaan (*)) waar Engeland ook Nieuw-Brunswijk onder rekende. Wie konde beslissen, waar geene grenzen getrokken waren? De natuurlijke aangrenzing scheen voor Frankrijk, het oude gevoelen voor Engeland te spreken. 2. Over het aanleggen van het fort aan de Ohio, om Louisiana en Canada te vereenigen, dat Engeland niet toelaten wilde, dat hier reeds forten had. 3. Begin der vijandelijkheden, door de wederzijdsche wegneming der forten, reeds 1754 en 1755. 4. Over de bezetting der neutrale eilanden van de Antilles, Tabago, St. Vincent, Dominique en St. Lucia, door de Franschen, tegen vroegere traktaten. 5. Daarbij kwam de mededinging, die nu in de *Oostindië* (†) op Coromandel ontstaan was. 6. Begin der geweldadigheden der Engelschen op zee, door het

(*) Zie boven bl. 317. (†) Zie beneden.

het wegnemen van verscheidene koopvaardij- en twee linieschepen, reeds den 10 Junij 1755. als eene wederwraak.

44) Tot zulk een hoog gewigt was thans het belang des handels en der koloniën gestegen, dat afgelegene wildernisfen en eilandjes de stof konden worden tot eenen oorlog, die zich door alle werelddeelen heen verspreiden moest, en welks kosten en uitkomst niemand vermogt te berekenen. Doch de Britsche zeemagt was reeds vóór den oorlog sterker dan die der Franschen, en de daarop gegronde hoop was eene voorname beweegrede tot den oorlog.

Oorlogsverklaring der Engelschen aan Frankrijk den 15 Mei 1756. *Gelukkige* onderneming van Frankrijk tegen *Minorca*, en verovering van Port Mahon, den 29 Junij; door den hertog van Richelieu.

45) Doch toen deze oorlog ter zee een begin nam, waren de verbindtenisfen tegen Pruisfen reeds zoo verre gelukt, dat een oorlog met Oostenrijk en deszelfs bondgenooten onvermijdelijk was. Toen Oostenrijk echter zijne verbindtenisfen met Engeland liet varen en zich naauwer aan Frankrijk verbond, werd reeds daardoor de weg tot eene alliantie tusfchen Pruisfen en Engeland gebaand; zoo veel te meer, wijl George II. slechts daarin de veiligheid zijner Duitsche Staten tegen Frankrijk, die Rusland als bondgenoot van Oostenrijk niet waarborgde, vinden konde. Op deze wijze moesten twee oorlogen in elkanderen smelten,

ten, die eerst bij het einde zich weder fcheidden en door bijzondere vredestraktaten eindigden.

Er was eene zoodanige geheele omwenteling noodig, ten einde eene verbindtenis tusfchen de huizen van Hannover en van Brandenburg, die bijna altijd tweedragtig geweest waren, tot ftand te brengen. — Eerfte traktaat te *Whitehall*, den 16 Jan. 1756, tot inftandhouding der onzijdigheid in Duitschland, waardoor het traktaat van onzijdigheid tusfchen Frankrijk en Oostenrijk (*) verhaast werd. Verbindtenis door het verdrag, den 11 Jan. 1757, tegen één millioen onderftand (†) en 20,000 man hulptroepen aan Engeland.

46) Was de eerfte Silezifche oorlog van den kant van Frederik een aanvallende oorlog geweest, zoo was de zevenjarige, offchoon hij eerst het zwaard uitgetogen had, een *oorlog van verdediging*. De lauwrieren, die hij inoogfte, zijn des te onverwelkelijker, hoe minder hij het troetelkind der fortuin was. De geduchte verbindtenis tegen hem verkreeg hare fterkte door de kleine hartstogten der heerfchers; zij maakten dezelve tot aan den dood van Elifabeth onverbreekbaar. Doch ook de verbindtenis van Frederik met Engeland levert eene bijzondere vertooning op; zij waren naauw verbonden en handelden toch bijna niet gemeenfchappelijk. *William Pitt* bewandelde zij-

(*) Zie boven.

(†) De onderftand bedroeg 's jaarlijks 670,000 p. fterlings, berekend ter waarde van vier millioenen Pruisfifche daalders, fchoon de koning er veel meer van maakte. Zie v. *Dohm*, denkw. meiner Zeit, 4 d. bl. 241.

zijnen weg, zoo als Frederik den zijnen; doch beide liepen op het zelfde doel uit. Als zij elkanderen dáár slechts aantroffen, waartoe hadden zij dan noodig, om elkanderen op den weg te ontmoeten?

Ministerie van William Pitt, naderhand Lord Chattam, van den 20 Oct. 1756. tot den 5 Oct. 1761. Welk een tijd van vijf jaren! Door de grootheid van zijn eigen karakter verhief hij insgelijks den geest van zijne natie; want hij was het, die haar vertrouwen op haar zelve inboezemde.

Life of W. Pitt, 2 *Voll.* 4. 1780. Een zeer middelmatig werk.

47) Uitbarsting van den oorlog te land, toen Frederik in Sakfen viel, en aldaar de bewijzen van de aanslagen zijner vijanden vond. 1756. Aug.

Na het manifest van Frederik, was het voorloopige *Verdeelings-traktaat* der Pruisfische Staten, op den 18 Mei 1745 gesloten, ook *na* den vrede van Dresden, den 25 Dec., de *grondslag* der onderhandelingen tusfchen Weenen, Sakfen en Rusland gebleven; waarop, den 22 Mei 1746., te Petersburg een *traktaat van verdediging*, met 4 geheime artikelen tegen Pruisfen, tusfchen Oostenrijk en Rusland gesloten werd, waar toe Sakfen insgelijks wilde bijtreden, zoodra de omstandigheden dit veroorloofden. Het plan van aanval moet op het einde van het jaar 1755 in Petersburg tot *rijp*heid zijn gekomen.

Recueil des déductions, manifestes, traités etc. qui ont été rédigés et publiés pour la cour de Prusse depuis 1756—1778. *par le comte* DE HERZBERG, *à Berlin III. Vol.* Dit werk bevat in zich de hiertoe behoorende, als mede de volgende staatsschriften.

Inval van Frederik in Sakſen Aug. 1756. Inneming van Dresden; Inſluiting van het Sakſiſche leger bij Pirna in Sept. Overwinning op de Oostenrijkers bij Lowoſitz, den 1 Oct., en capitulatie der Sakſen, den 15 Oct.

48) Onder de toenmalige betrekkingen moest de uitbarsting van den oorlog ook aanſtonds de bondgenooten van Sakſen, Oostenrijk en Rusland, even als Frankrijk, onder de wapenen brengen. Doch de invloed van Oostenrijk wist ook het Duitſche rijk, zoo als die van Frankrijk Zweden te bewegen, om tot het verbond toe te treden; en meer dan half Europa ſtond tegen Frederik op.

Verklaring van den Rijksoorlog aan Pruisſen, den 17 Jan. 1757. Verdrag der bondgenooten met Zweden, den 21 Mei, onder voorwendſel, van de waarborging van den Westfaalſchen vrede, en de toezegging, van Pommeren te zullen behouden.

49) Maar tot geluk voor Frederik vatte Frankrijk ook het voornemen op, om Engeland in Hannover te beoorlogen. Op deze wijze *moest* Hannover, met Hesſen en Brunswijk, de ijverige helper van Frederik worden. Ook kleine Staten kunnen voor eenen tijd eenen roemrijken kampſtrijd met magtige uithouden, als de omſtandigheden dien begunſtigen. Misſchien zag de geſchiedenis daar van nooit zulk een ſchitterend voorbeeld, ſedert dat de kweekeling van Frederik, de hertog *Ferdinand*, de regte man, aan de ſpits der verbondene legers kwam.

Het

Het voorwaarts rukken eener Fransche legermagt tegen Hannover onder d'Etrées, en overwinning op den hertog van Cumberland bij *Hastenbek*, den 26 Julij 1757. Bezetting van Hannover en verdrag te *Klooster Seven* met Richelieu den 8 Sept.; doch reeds vernietigd den 26 Sept. De hertog *Ferdinand* bekomt het opperbevel.

50) De voering van den zevenjarigen oorlog door Frederik is misschien, in de gansche geschiedenis der wereld, het leerzaamste schouwspel voor den krijgskundigen en het verhevenste voor den menschenkenner. De staatkundige geschiedschrijver vindt daarentegen veel minder voedsel voor zich, daar tot aan het einde hoegenaamd geene verandering van staatkundige betrekkingen plaats had, en Frederik, die met het noodlot, dat onverbiddelijk scheen, kampte, de handhaving van Silezië en Saksen, en de meest mogelijke dekking van de beste zijner landen — de afgelegene provinciën en zelfs Pruissen moest hij prijs geven — tot het doel van zijne ondernemingen stelde.

Voornaamste gebeurtenissen van den *Pruissischen* oorlog: 1757 indringen in Bohemen, en overwinning bij *Praag* tegen Karel van Lotharingen, den 6 Mei. Belegering van Praag; doch na den nederlaag bij *Collin*, op den 18 Junij, ontruiming van Bohemen: aanrukking der Fransche en Duitsche legers onder bevel van Soubise, geslagen bij *Rosbach* den 5 Nov. Herovering van Silezië door de overwinning bij *Leuthen* den 5 Dec. — Daartegen verlies bij *Groot-Jägerndorf* tegen de Russen, onder Apraxin, den 30 Aug., die nogtans uit de overwinning geen nut wisten te trekken. —

In het jaar 1758. Vergeefsche pogingen tegen Olmutz (Mei). Nieuwe voortrukking der Rusfen onder Fermor. Slag bij *Zorndorf* den 25 Aug. Zoo was tevens, bij de terugdrijving der Zweden, Brandenburg gedekt. Nederlaag bij *Hochkirchen* tegen Daun den 14 Oct. Echter verdediging van Silezië en ontzet van Neisse 5 Nov.. — 1759. Vernieuwde voorwaartsrukking der Rusfen, door Oostenrijkers versterkt onder Laudon: groote nederlaag des konings bij *Kunersdorf*, den 12 Aug., en ongeluk bij Maxen den 20 Nov., en toch deed Frederik niet onder. — 1760. Vergeefsche belegering van Dresden in Julij. Gevecht bij *Liegnitz* den 15 Aug., en verdediging van Silezië. Slag bij *Torgau* den 3 Nov., en verdediging van Sakfen. —

1761. Defensive oorlog des konings tegen de vereenigde legers in Aug. en Sept. — Verovering van Schweidnitz door Laudon 1 Oct.

Histoire de la guerre de sept ans, in de *Oeuvres posthumes de Frederic II. T. III. IV.*, *Berlin* 1788.

v. Tempelhoff, *Geschichte des 7 jährigen Kriegs*, 5 *B.* 1794. *Berlin*, dit werk is flechts krijgskundig.

von Archenholz, *Geschichte des 7 jährigen Kriegs*, 2 *Th.* 1792.

Warnery, *Campagnes de Frederic II.* 1788.

Geständnisse eines Oestreichischen Veterans, *in Hinsicht auf die Verhältnisse zwischen Oestreich und Preussen enz. Th. I—IV.* 1788. *enz.*

51) Gedurende deze jaren werd door de overwinning van Ferdinand de eene flank van het koninklijke leger bij voortduring gedekt. Wat zou waarschijnlijk zijn lot geworden zijn, indien de Fransche le-

legers even zoo onverhinderd uit het Westen, als de Russische uit het Oosten, waren voorwaarts gedrongen?

Winter-veldtogt van den hertog Ferdinand en zuivering van Hannover van Franschen 1757, na de opheffing van het verdrag van het Klooster Seven. — 1758. Overtogt over den Rijn en overwinning bij *Crefeld* den 25 Junij. Vereeniging met Britsche troepen. — 1759. Overwinning bij *Minden* tegen Contades 1 Aug., — 12 dagen vóór het door Frederik geledene verlies bij *Kunersdorf.* — Sedert aanhoudend overwigt in 1760 en 1761, en dekking van het grootste gedeelte der landen van Hannover.

v. Mauvillon, *Geschichte des Herzogs Ferdinand von Braunschweig*, 1790. 2 *Th.*

52) Echter breidde zich de oorlog ter zee en naar de Indië middelerwijl niet minder uit. De meerdere magt der Engelschen op zee was spoedig beslist; en daar mede ook de weg tot verovering der koloniën geopend. In Noord-Amerika was de oorlog slechts eerst eene voortzetting der oude vijandelijkheden; doch spoedig ontroofde een belangrijk gevecht gansch Canada aan Frankrijk. In de Westindië en Afrika werden de gewigtigste bezittingen de buit der Engelschen; zoo als in de Oostindië Pondichery. Met deze was tevens de Fransche handel gestoord; en welk een gewigt hechtte men toenmaals in het algemeen niet aan de koloniën.

Verovering van kaap Breton in Julij 1758. en naderhand in 1759. van Canada, door de overwinning bij Quebec

onder den generaal Wolff den 13 Sept. — Overwinning ter zee bij Brest, den 20 Nov., onder Hawke. — In de Westindië verovering van Guadeloupe den 1 Mei; zoo als naderhand, in Febr. 1762., van Martinique, waarop insgelijks die van Grenada, St. Lucia en St. Vincent, volgde. — In de Oostindië van Pondichery den 16 Jan. 1762. — Aan de kusten van Afrika viel Senegal en Gorea 1758. in de handen der Britten.

53) Aldus duurde de oorlog zonder eenige verandering der staatkundige betrekkingen voort; — ook de *dood* van George II. bragt daarin, ten minste niet *terstond*, eenige verandering te weeg, — tot in het op één na laatste jaar, wanneer twee sterfgevallen in de uitersten van het Oosten en Westen van Europa, groote, en ten deele zeer zonderlinge, omwentelingen bewerkten. Met de keizerin *Elisabeth* stierf eindelijk de bitterste tegenpartij van Frederik, en met haren neef Peter III. kwam zijn groote bewonderaar aan de regering. Niet slechts een afzonderlijke vrede, — welke ook daarop door eenen vrede met *Zweden* gevolgd werd, — maar zelfs een verbond was het gevolg daarvan, en Europa zag het tot hiertoe nog niet geziene schouwspel, dat eene heirmagt hare bondgenooten verliet en in het leger harer vijanden trekken moest, om aan derzelver zijde te strijden.

1760. 25 Oct.

1762. 5 Jan.

1. Wapenstilstand den 16 Maart en daarop volgende vrede, den 5 Mei, tusschen *Rusland* en *Pruissen*, tegen teruggave aller veroveringen en verzaking van alle vijandelijke verbonden. In de *afzonderlijke artikelen:* Bevestiging eener alliantie. — 2. Vrede tusschen Zweden en

Pruis-

Pruisfen, te Hamburg den 22 Mei gesloten. Herstelling op den ouden voet.

54) De spoedig daarop volgende *val* van *Peter III.* scheen wel deze nieuwe betrekkingen weder te zullen verstoren; maar *Katharina II.* nam de onzijdigheid in acht; en Frederik won daardoor meer, dan hij door eene allianție zou gewonnen hebben; want het was veel gewonnen, zoodra slechts eene voorname mogendheid het voorbeeld van gematigdheid en bezonnenheid gaf. De zegerijke veldtogt van dit jaar deed het overige. -

1762. 9 Julij.

Overwinning, door den koning bij *Burkersdorf*, den 21 Julij, en door Prins Hendrik bij Freyberg, den 29 Oct. behaald.

55) Doch daarentegen werd de oorlog in dit zelfde jaar in het Westen van Europa meer uitgebreid; daar *Spanje* en weldra ook *Portugal* daarin getrokken werden. De onzijdigheid van Spanje had ongestoord voortgeduurd, zoo lang als Ferdinand VI. regeerde. Doch toen Elisabeth het na zijn overlijden nog beleefde, dat haar zoon *Karel III.* den troon van Napels verliet, om dien van Spanje te beklimmen, verkreeg de Fransche invloed in Madrid de overhand, en het zoo in het naauw gebragte Frankrijk hoopte in deze verbindtenis eene vergoeding voor zijne verliezen en eene vermeerdering van zijne magt te vinden; terwijl het deze tot eene algemeene verbindtenis der takken van het huis van Bourbon verhief. Op deze wij- 1759.

ze kwam het *Familie-verbond* tot stand, hetwelk volgens deszelfs inhoud de onmiddelijke deelneming van Spanje aan den oorlog ten gevolge moest hebben. Doch eene mogendheid, die, zoo als toenmaals Groot-Britanje, in den vollen loop harer overwinningen is, wordt door éénen nieuwen vijand niet ligt daarin tegengehouden. Spanje moest het duur betalen; en zelfs, dat Portugal er mede ingetrokken werd, moest voordeelig voor Engeland worden. Een gewigtig, schoon evenwel toevallig, gevolg van hetzelve was de aftreding van *Pitt* uit het ministerie.

r Geheime sluiting van *het Familie-verbond der Bourbons*, eerst tusschen Spanje en Frankrijk, den 15 Aug. 1761, in veronderstelling van toetreding van Napels en Parma. Wederzijdsche waarborging der gezamenlijke bezittingen; en eene *altijd durend* offensive en defensive alliantie. — Aftreding van Pitt uit het ministerie, toen het kabinet niet *terstond* door eene oorlogsverklaring Spanje wilde voorkomen, den 5 Oct. — Werkelijke oorlogsverklaring aan Spanje 4 Jan. 1762. . Verovering van *Havanna* door Pocok den 11 Aug., en capitulatie van *Manilla* den 6 Oct. — De aanval van Spanje op *Portugal*, zonder belangrijke voorvallen, gaf aanleiding tot eene hervorming van het krijgswezen aldaar, onder den graaf *Willem* van Lippe-Bückeburg, éénen der helden van den zevenjarigen oorlog.

56) De verbindtenissen tusschen Engeland en Pruissen, bijna aan het einde van den oorlog aldus steeds overwinnend voortdurende, zouden toch nog, *vóór* het eindigen van denzelven, afgebro-

ken

-ken worden. Engeland zag *zijn* doel bereikt; de zeemagt van Frankrijk was vernield, bijna alle zijne koloniën in handen der Engelschen, en door de toeneming der nationale schuld, namen de reeds vroeger opgewekte vredelievende stemming en afkeer van den oorlog op het vaste land toe, sedert Pitt het ministerie verlaten had. Op deze wijze hadden de aanbiedingen van Frankrijk weldra *vredesvoorslagen* ten gevolge, die in eenen *afzonderlijken vrede* veranderd werden; zonder dat voor Frederik II. iets verder dan de onzijdigheid van Frankrijk bedongen werd. Frederik had wel regt zich deswegen te beklagen; doch — was hij zelf te voren niet de leeraar van deze staatkunde geweest?

Voorloopige onderhandelingen door den hertog van Nivernois in Londen en den hertog van Bedford in Parijs. Sluiting der vredesvoorwaarden den 3 Nov. 1762. te *Fontainebleau*, tusschen Engeland aan de eene, en Frankrijk en Spanje aan de andere zijde, in eenen *volkomenen vrede* veranderd te Parijs, den 10 Febr. 1763. Voorwaarden: a) *Tusschen Frankrijk en Engeland.* 1. Frankrijk ziet af van alle aanspraken op Nieuw Schotland en staat gansch Canada benevens kaap Breton aan Engeland af. 2. Het behoudt een aandeel aan de visscherijen op Terre Neuve, met de eilandjes St. Pierre en Miquelon, echter onbepaaldelijk. 3. De Missisippi vormt de grenzen tusschen de Britsche volkplantingen en Louisiana. 4. In de West-indië staat Frankrijk Grenada aan Engeland af; ook behouden de Engelschen de voorheen onzijdige eilanden St. Vincent, Dominique en Tabago; de verdere veroveringen worden terug gegeven. 5. In Afrika: Afstand van Se-

Senegal aan Engeland, tegen de teruggave van Goree. 6. In de Oostindië: Teruggave aan Frankrijk van alles, wat hetzelve in het begin van 1749 bezeten had; ook van Pondichery tegen den afstand van alle latere daar gemaakte veroveringen. 7. In Europa: Teruggave van Minorca aan Engeland. 8. Ontruiming van Hannover en der verbondene Staten, in den vorigen toestand. 9. Terugtrekking van alle Fransche troepen uit het Rijk; en onzijdigheid in den oorlog tusschen Pruissen en Oostenrijk. b) *Tusschen Spanje en Engeland.* 1. Spanje staat de twee Florida's aan Engeland af (waarvoor Frankrijk zich bij een afzonderlijk verdrag bereidwillig verklaart Louisiana in te ruimen; het welk eerst in 1769 vervuld wordt.) 2. Daartegen geeft Engeland de veroveringen op Cuba en Havanna terug. 3. Engeland behoudt het regt, om in de Honduras-baai Campechy-hout te mogen vellen. 4. *Portugal* wordt volkomen hersteld en neemt deel aan den vrede. De gevolmagtigden waren van Engeland: *De hertog van Bedford.* Van Frankrijk: *De hertog van Choiseul.* Van Spanje: *De markies van Grimaldi.*

Oeuvres posthumes du Duc DE NIVERNOIS, *Paris* 1807. *II. Voll.* De *brieven* van den hertog gedurende zijn gezantschap in Engeland bevatten de gewigtigste bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen.

57) Zoo bleven dus Pruissen, Oostenrijk en Saksen nog alleen tegen elkanderen overstaan; doch wat kon Oostenrijk alleen hopen uit te rigten, 1762 daar, na de laatste overwinningen van Frederik, zelfs 9 Oct. de *verovering van Schweidnitz* het iedere hoop op Silezië moest ontnemen? Geene vredes onderhandeling kon ook gemakkelijker zijn, wijl niemand vergrooting of schadeloosstelling begeerde; en

en Frederik sloot den roemvollen *Hubertsburger vrede*, zonder éénen voet lands verloren te hebben.

Sluiting van den *Hubertsburger vrede* den 15 Febr. 1763. *a*) Tusschen Pruissen en Oostenrijk. 1. Beide deelnemers doen van alle aanspraken op de bezittingen van den anderen afstand. 2. Bevestiging van den vrede van Breslau en Dresden. (In geheime afzonderlijke artikelen beloofde *Pruissen* zijne keurstem voor den aartshertog Josef, bij de verkiezing tot Roomsch koning, en zijnen bijstand voor de uitzigten van Oostenrijk op Modena.) *b*) Tusschen *Pruissen* en *Saksen*: Herstelling op den ouden voet. — *Het Duitsche rijk* had reeds den 11 Febr. zich onzijdig verklaard, en werd er mede ingesloten. De gevolmagtigden te Hubertsburg waren van Pruissen; de *geheime legatieraad von Herzberg*. Van Oostenrijk; *de hofraad von Collenbach*. Van Saksen; *de baron Fritsch*.

58) Door dezen oorlog en den vrede, die een einde aan denzelven maakte, was de door Frederik gegronde gesteldheid van Europa bevestigd. Pruissen en Oostenrijk bleven de twee eerste mogendheden van het vaste land. Noch het afgelegene Rusland, noch het verzwakte en aan Oostenrijk gehechte Frankrijk konden daarop aanspraak maken. Ook na deze verzoening vormde dus toch *zijne* betrekking, welke, schoon niet vijandelijk, echter geene naauwe verbindtenis veroorloofde, het middenpunt der betrekkingen van het vaste land. Niet slechts het evenwigt in Duitschland, maar ook dat van Europa ruste daarop.

59)

59) Wel schenen door de naauwere verbindtenissen der *hoven* uit het huis van *Bourbon*, door het Familieverbond, de bekommeringen, die men eenmaal ten tijde van den Spaanschen successie-oorlog had opgevat, bij de uitkomst wáár bevonden te zullen worden. Doch de inwendige toestand der Staten nam deze ligt weg; en de ondervinding had getoond, hoe weinig wezenlijke aanwinst Frankrijk uit deze verbindtenis getrokken had; schoon het ook Spanje tot deelneming aan de oorlogen verpligtte, die het geheel vreemd waren.

60) De verbindtenis van Groot-britanje en Pruissen was door hunnen afzonderlijken vrede verbroken; en de afkeer tegen de eerstgenoemde mogendheid schoot bij Frederik wortelen, die eerst op het einde zijner regering schenen te niet te gaan. Geene punten van aanraking van belang vonden intusschen op het vaste land tusschen beide plaats; zelfs niet in Hannover, dewijl de onderhouding der staatsregeling van het Duitsche rijk wezenlijk in het stelsel van Frederik II. lag.

61) Deze ophouding der verbindtenis van Engeland en Pruissen verbrak nogtans bijna alle draden der Britsche staatkunde op het vaste land. Slechts die met de Republiek en Portugal bleven voortduren. Waar zoude het, thans van Oostenrijk door deszelfs verbindtenis met Frankrijk gescheiden, en met Rusland slechts in handel-verbindtenissen, dezelve weder hebben kunnen aanknoopen, daar er geen gemeenschappelijk belang plaats vond? *De staatkundi-*

dige invloed van Engeland op het vaste land hield uit dien hoofde ook bijna geheel op; des te meer, daar weldra inheemsche belangen van hooger gewigt de natie bijna uitsluitend werkzaamheid verschaften. De *handel* met het vaste land verzekerde de vreedzame betrekkingen; en ten deele nieuwe handeltraktaten, en ook de wederherstelling van den staatkundigen invloed waren vooruit te zien, zoodra nieuwe stormen op het vaste land Britsche hulpmiddelen noodig maakten.

Proeve eener geschiedkundige ontwikkeling van de belangen der Britten op het vaste land vindt men in de kleine historische schriften van den *Schrijver*. I. II. D. 1805.

62) Echter veel grootere gevolgen, dan men toenmaals vooruit zag, moesten voor Europa uit het gebruik voortspruiten, hetwelk Engeland in dezen oorlog van zijne magt ter zee begon te maken. Het was thans ten tweedemaal, dat het de zeemagt zijner vijanden *vernietigde*. Om ook hunnen handel te gelijk in den grond te helpen, begon het ook aan de *onzijdige mogendheden*, onder welker vlag die gedreven zou worden, inzonderheid de koloniehandel, zulks te verbieden. De nadeelen, welke de vlag der onzijdige daardoor leed, maakten den grondslag van het eenzijdige zeeregt uit, hetwelk Engeland sedert in oorlogstijd *zijn zeeregt* noemt; terwijl het dit naar den maatstaf van tijd en omstandigheden verandert. Ook in vroegeren tijd waren wel door anderen gelijkvormige aanspraken

ge-

gemaakt; doch zoo lang als er nog geene zoo sterke zeemagt, als thans de Britsche, gevonden werd, konden zij nog in de *beoefening* geen gewigt krijgen.

Hoofdpunt der vraag: De bevoegdheid der onzijdige, om den handel naar de koloniën van eene oorlogvoerende mogendheid onder eigene vlag en voor eigene rekening te drijven. *Aanleiding:* De in den jare 1756 door Frankrijk aan de onzijdige mogendheden gegevene toestemming, om handel naar zijne koloniën te drijven, vermits het zelve daarvan afgesneden was. Bewering der volstrekte onwettigheid van dezen handel van de Engelsche zijde, en wegneming der onzijdige schepen en der onzijdige eigendommen. Alleen den in vredestijd *gewonen* handel zouden zij mogen drijven. — De twist — toenmaals nog zonder belangrijke gevolgen — hield van zelve met den vrede op; doch *the rule of* 1756 werd thans een *regel* bij de Engelschen voor de toekomst; in zoo verre zij zelven niet goed vonden daar van af te wijken. — Ieder oorlog ter zee moest echter niet slechts den twist hernieuwen, maar ook uitbreiden, vermits de algemeene vraag, *of een vrij schip vrij goed maakt*, noodzakelijk met drift telkens herhaald werd.

---

1. Van den vrede van Parijs en Hubertsburg tot aan den dood van Frederik den Grooten. 1763—1786.

Denkwürdigkeiten meiner Zeit, oder Beyträge zur Geschichte vom letzten Viertel des achtzehnten und vom Anfang des neunzehnten Jahrhunderts 1778—1806;

von Chr. Wilh von Dohm, 1814. Dit werk bevat tot nu toe drie deelen, waarvan het laatste tot aan het overlijden van Frederik II. loopt. Het is geene algemeene geschiedenis; maar de verklaring van bijzondere hoofdgebeurtenissen, gedeeltelijk uit eigene ondervinding, met eene uitmuntende naauwkeurigheid en waarheidsliefde (*). *Zie hier onder* de aanhaling daarvan bij bijzondere onderwerpen.

62) De laatste vredesverdragen lieten met regt voor het Westen van het vaste land van Europa eenen duurzamen staat van rust verwachten; wijl hier meestal de oude, reede bevestigde, staat van bezittingen bleef. Ook volgde een zoodanig bijna dertigjarig tijdvak onafgebroken voort, waarin geene oorlogen van aanbelang op het vaste land voorvielen; doch hetwelk nogtans rijk aan menigvuldige verschijningen was, die, schoon ook niet alle uit haren aard staatkundig, toch op den gantschen toestand der maatschappij, en dus wederom op den Staat terug werkten.

63)

(*) Het is te wenschen, dat of de Heer *von Dohm*, of wel zijn schoonzoon, de Heer Regeringsraad *Gronau*, dit werk verder tot het jaar 1806 zal voortzetten, zoo als dat jaartal op den titel gemeld staat. Von Dohm maakt in de voorrede vóór het *vierde deel* dezen wensch tot hoop. Het werk bestaat thans uit 5 d. *Lemgo* en *Hannover*, 1814—1819. Van Dohm's werk heeft dit boven andere vooruit, dat de schrijver de gedrukte bronnen niet alleen, maar ook ongedrukte gebruikt heeft, en daarenboven heeft hij een werkzaam diplomatiek aandeel in vele zaken gehad, en alles van nabij gezien.

63) Vele en verbazende krachten waren in de laatste kampstrijden ontwikkeld; eene werkzaamheid, zoo als misschien nog nooit voorheen was opgewekt, en met den vrede niet konde te niet gaan. Het lag in de natuur van den eenen nieuwen hoofdstaat, dat hij slechts door gestadige inspanning, door ontwikkeling van alle zijne krachten, zich konde staande houden, en zijn mededinger gevoelde, dat hij niet mogt achter blijven. Dit gevoel was de hoofdbron, waaruit de staatkundige kracht opwelde; doch het karaktermatige van deze inspanning van krachten is hare veelzijdigheid, een gevolg der zoo zeer toenemende verstandsbeschaving, welke de wederzijdsche betrekkingen der verschillende soorten van inspanningen doorziet en die te waarderen weet. Het tijdperk omvattede de geheele menigte van bedoelingen, die het gevolg van deze verstandsontwikkeling waren, onder den naam van *verlichting;* en het verlangde hare bevordering van den Staat. Doch wat werd al niet menigmaal met dezen heiligen naam bestempeld!

64) In het tijdvak van vrede hielden zich de regeringen natuurlijk het meeste bezig met het inwendige bestuur. Niet slechts de wonden, door den oorlog veroorzaakt, vorderden dit; want ook in vredestijd werden de staande legers eerder vermeerderd, dan verminderd. Zoo verkregen de geldmiddelen een steeds opklimmend gewigt, dat maar al te zeer tot de grondstelling voerde, om de ver-

meer-

meerdering der staatsinkomsten als het doel aller staatshuishoudkunde aan te merken. De geest der monarchen en de verscheidenheid der regeringsvormen verhinderden alzins het algemeene misbruik; doch het kwaad was uit zijnen aard te aanstekend, dan dat het zich niet in het rond zoude verspreid hebben.

65) Hiermede stond in een naauw verband de grondstelling, om het staatsbestuur werktuigelijk in te rigten; want slechts aldus scheen hetzelve het goedkoopste en gemakkelijkste ingerigt te zijn. Werd niet de uitdrukking van *staatsmachines* zelfs de geliefkoosde uitdrukking van mannen in dit vak? Ook *dit* kwaad werkte langzaam, en niet allerwege op dezelfde wijze; doch de waan, om het geluk van den Staat in *vormen* te zoeken, dat toch slechts uit vrije handelingen van vrije mannen, de *voorwaarde* van het ware patriotismus, ontstaat, werd aangekweekt en verbreid.

66) Uit deze grondstellingen van het inwendige bestuur vloeide van zelve een streven naar vergrooting voort, hetwelk, als het heerschende werd, tot den val van de bestaande staatsgesteldheid dreigde te voeren. Hoe meer het werktuigelijke bestier verhinderd werd, dewijl het grondgebied niet aaneengelegen was, zoo veel te grootere waarde werd er in het arronderen gesteld; en waarheen de zucht om te arronderen — weldra de bron der ontwerpen van de kabinetten — voeren konde en voeren moest, is

in het oog loopende. Waar waren echter de gevaren van hetzelve grooter, dan juist in een *zoodanig* ſtelſel van zeer ongelijke Staten, als het Europeſche was?

67) Aldus verkregen de *materiele krachten* der Staten ſteeds meer eene uitſluitende waardij in de oogen der beoefenende ſtaatkunde, en vierkante mijlen en het getal van volk werden de maatſtaf van geluk en van magt. Nooit werkten de ſchrijvers ook zoo, als hier, de ſtaatsmannen in de hand; wat rekenden de ſtatiſtieken al niet uit? en wat was gemakkelijker voor die werklieden? Op één blad verbeeldden zij zich immers den ganſchen Staat voor zich te hebben!

Beſtaat er in het ganſche gebied der wetenſchappen eene eenige, die tot een zoo geheel verſtandeloos werk vernederd is geworden, als de *Statiſtiek?* Is de opgaaf van het getal menſchen en vee, is in het algemeen de ontleding van het *ſtaatsligchaam* reeds kennis van den Staat? Dan is ook de ontleder reeds een menſchenkenner, wijl hij een lijk ontleedt!

68) Offchoon overigens in de ſtaatkunde, even als in de ſtaatshuishouding, gewoonten bleven heerſchen, zoo bragt toch het verſtand deze onderwerpen in zijn gebied over, en hieruit ontſtonden *beſpiegelingen*, welke de grootſte tegenſtrijdigheid met dat gene vormden, wat men in de wezenlijke wereld ontwaarde. Men hield deze beſpiegelingen voor onſchadelijk, vermits zij ſlechts beſpiegelingen

gen bleven; ook hadden hare uitvinders daarbij geene gevaarlijke inzigten. Doch rusten niet alle menschelijke instellingen eindelijk op denkbeelden; en worden zij niet ondermijnd, wanneer deze veranderen?

69) *Staatsbestiering* en *wetgeving* waren het, die het eerst de voorwerpen van onderzoeking werden. *Montesquieu* verhief dezelve daartoe; doch 1749. zijn werk, meer eene beoordeeling, dan een stelsel, leerde denken, zonder verwarring voort te brengen. Het was geheel anders, toen de welsprekendste aller drogredenaars (*), *de burger van Geneve*, 1762. den

(*) Aan velen zal het oordeel van den Hofraad *Heeren* over *Rousseau* wat te hard schijnen; want, daar *Rousseau* de oorspronkelijke regten des menschdoms *wetenschappelijk* wilde bewijzen, kon hij zijn stelsel niet uit de geschiedenis opmaken. Het kan aan *Jean Jaques* ook niet ten verwijt strekken, dat men uit zijne, het staatsregt betreffende, schriften vergift gezogen, aan zijn licht verwoestende fakkels aangestoken heeft. Rousseau moest, naar *zijn* plan, eenen idealen Staat vormen, en die eenen oorsprong geven, met het regt bestaanbaar, al week die dan ook van de geschiedenis af, zoo als dit alle goede schrijvers over het staatsregt doen. Deze onderzoeken den oorsprong der Staten niet *historisch*, maar *wijsgeerig*; men vraagt niet, hoe zijn de meeste Staten ontstaan; maar hoe hadden zij behooren aan te vangen? En men moet bij het ontwerp van staatsregeling en wetgeving even zoo weinig op de ondervinding alleen bouwen, als men die geheel mag voorbijzien. *Kant*, wien niemand beschuldigen zal van een te liberaal staatsregt gepredikt te hebben, had Rousseau boven zijne schrijftafel hangen, en als er eens brand in zijne buurt ontstaan was, (dus verhaalt *Kiesewetter* in zijne reis door Duitschland) zeide hij tot dezen zijnen discipel: „Is er gevaar, dan neem ik dit portret (wijzende op Rousseau) onder den arm en verlaat mijn huis."

den Staat volgens eenen grondſlag opbouwden, waarop geen der beſtaande rustte, en geen in het vervolg wezenlijk konde opgerigt worden. *Souvereiniteit des volks* en Staat zijn in de praktijk tegenſtrijdige gevoelens; eerst dáár begint een Staat, waar de uitoefening van volks-ſouvereiniteit heeft opgehouden.

Locke was, wel is waar, reeds vroeger als ſtaatkundige ſchrijver beroemd geworden; doch zijne beſpiegeling ſtemde met de ſtaatsregeling van zijn vaderland overeen; daarentegen was *Montesquieu* de lofredenaar van eenen vreemden, en *Rousſeau* die van eenen denkbeeldigen regeringsvorm, die, zonder de omverwerping der beſtaande, geene plaats konde vinden.

Two treatiſes of government; or an esſay concerning the true original extract and end of civil government by J. Locke, *London* 1702.

Esprit des Loix par Montesquieu, *6 Voll.* 1749. (*).

Le contract ſocial par J. J. Rousseau, 1762.

Eene vergelijking en waardering van deze werken vindt men in:

Heeren's proeve over het ontſtaan, de vorming en den praktiſchen invloed der ſtaatkundige beſpiegelingen in het nieuwere Europa, *Kleine hiſtoriſche Schriften*, II. Deel 1805. — De ſterkſte poging ter wederlegging van gene beſpiegelingen wordt gevonden in het werk van:

Carl

(*) Ook in het Nederduitsch vertaald met aanmerkingen van eenen Onbekenden en den Vertaler, uitgegeven door Hools van Nooten, Amſt. 1783. 4 d. beh. het register.

Carl Ludw. von Haller, *Reſtauration der Staatswiſſenſchaft, oder Theorie des geſellig natürlichen Zuſtandes; der Chimaire des künſtlich bürgerlichen entgegengeſetzt.* Van dit werk zijn tot nu toe drie deelen in het licht gegeven, van 1814—1818, van welke het *eerſte* in zich bevat „ de geſchiedenis en beoordeeling der valſche „ ſtelſels, die tot hiertoe beſtaan hebben; en de algemeene „ grondſtellingen der tegenovergeſtelde orde van God en „ van de Natuur;" het *tweede* en *derde* de twee klasſen der monarchiën: namelijk der patrimoniale en militaire Staten; het „ gewigtigſte en *moeijelijkſte* deel van het gansche „ werk" is nog niet uitgegeven, het welk van de geestelijke Staten en genootſchappen handelen zal. Ook bij de rijkſte ſtof tot nadenken in de reeds uitgegevene deelen, is toch eene *laatſte* beoordeeling eerst na de voleindiging van het ganſche werk mogelijk.

70) Sedert de Staat zelve het onderwerp der beſpiegeling geworden was, werd de *ſtaatshuishouding* zulks ook zeer ſpoedig. De menigvuldige zwakheden, die het handel-ſtelſel, zoo wel in de beſpiegeling, als in de beoefening aanbood, noodigden van zelve tot den aanval tegen hetzelve uit. De *Phyſiokraten*, die denzelven ondernamen, riepen 1758. zekerlijk wel groote waarheden in het geheugen terug, het gewigt van den landbouw, de vrije aanwending der krachten, en uit dien hoofde de vrijheid van ambachten en handel. Ook werden door hen andere zelfdenkers gevormd; zou *Adam Smith* zonder hen tot ontwikkeling zijn gekomen? Doch hun ſtelſel, op drogredenen gebouwd en in nieuwe kunsttermen gehuld, werd reeds daarom *in de be-*

beoefening onbruikbaar; en deszelfs stichter *Quesnay* kon eene sekte van bespiegelaars, maar geene school van werkzame staatsmannen vormen. Doch hunne leer tastede niet slechts de bestaande staatshuishouding, maar, door de daar uit voortvloeijende vordering der *staatkundige gelijkheid*, ook de bestaande *staatsregelingen* aan; en kon des te gevaarlijker schijnen, vermits zij, niet gelijk Adam Smith van nut, maar alleenlijk van *regt* sprekende, eischte, in plaats van aan te raden.

De leer der Prysiokraten rust, zoo als bekend is, op de grondstelling, dat de grond de *eenige* bron van zuivere opbrengst zij; weshalve ook *verder* deze zuivere opbrengst de *eenige* en *onmiddelijke* bron der uitgaven zijn moet. Wel scheidt zich van dezelve, terstond bij de *eerste* stelling, of bij de bepaling der beginsels van den nationalen rijkdom, reeds de leer van Adam Smith af, volgens welke de veredeling en omzetting, niet minder dan de voortbrenging, een zuiver inkomen verschaffen. Toch zou dit onderscheid, in beoefening gebragt, niet zeer aanzienlijk zijn, dewijl ook de Physiokratie in geenen deele het *middellijke* gewin der veredeling (door de vermeerderde aanlokkelijkheid om voorttebrengen) wil ontkennen. Doch het groote praktische onderscheid ontstond *deels* uit den *tweeden* stelregel; of uit de aanwending van de eerste op de wijze van belastingen te heffen; *deels* uit de verdere gevolgen der gelijkheid en vrijheid, waarhenen het stelsel der Physiokraten voeren *moest*, en wezenlijk daartoe bijdroeg, om de hoofden hiertoe voor te bereiden.

QUESNAY, *Tableau economique*, *Paris* 1758. Verder uitgebreid in:

Phy-

Physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement: publiée par DUPONT, *Yverdun* 1768.

v. MAUVILLON, *Physiocratische Briefe* 1780., en tot onderzoek:

Vorstellung des Physiocratischen Systems von VON DOHM, 1778.

An inquiry in to the nature and causes of the wealth of nations by AD. SMITH, *London* 1776. 2 *Voll.* 4., in het Hoogduitsch door GARVE, *Breslau* 1794. 4 *Th.* (*). Ongetwij-

(*) Reeds vroeger had men het handel-stelsel voorgedragen. Volgens hetzelve achte men den nationalen-rijkdom te bestaan in geld, of goud en zilver. Men zocht dus het geld in den Staat te vermeerderen door meer koopwaren uit dan in te voeren. Dit stelsel werd vooräl in Engeland ontwikkeld door *Stewart*, *Mortimer* en, in Frankrijk, het laatst door *Ferrier*, *Du Gouvernement etc. Par.* 1805. Doch *Quesnay* droeg, onder Lodewijk XV., het eerst de Physiokratie of Oeconomie voor. Hem volgden *Mirabeau*, *Le Trosne* en vooräl *Turgot*, die hetzelve tot meerdere volkomenheid bragt. In Duitschland werd het voortgeplant door *Schletswein* en *Karel Frederik, markgraaf van Baden.* Op de *Physiokraten* volgden weder de voorstanders van het zoogenoemde *Industriele stelsel.*

De eerste en, naar het algemeene gevoelen, door zijne opvolgers niet overtroffen schrijver van dit stelsel was Adam Smith, wiens bekend werk is uitgekomen in 1776, schoon hij reeds meer dan 20 jaren vroeger het zelfde had geleerd, en het handschrift, zoo men meent, reeds in 1755 vervaardigd was. Van dit werk is eene uitmuntende Fransche vertaling, met het leven van den schrijver en aanmerkingen verrijkt, door *Garnier, Par.* 1802. *Voll.* V. Het Engelsche werk is ook reeds voor de zevende maal herdrukt te *Lond.* 1793. *Voll. III.* Op Smith volgden *Say*, *Simonde de Sismondi*, *Lüder*, *Jacob*, *von Soden* en andere. Het laatst heeft dit stelsel ontwikkeld de staatsraad *Storch*, in zijn *Cours d'Economie*

twijfeld de scherpzinnigste ontwikkeling der bestanddeelen en der bronnen van den materielen nationalen rijkdom; doch ook juist om die redén eenzijdig. Onpartijdiger wordt de zaak behandeld in:

Ad. Müller, *Elemente der Staatskunst*, *Berlin* 1809. 3 *Th.*

Over de nationale nijverheid en staatshuishoudkunde heeft, na Adam Smith, geschreven A. F. Lüder 1800. enz. 3 Th.

Hoe veel de voortreffelijke leerboeken van Sartorius, Jacob en Lüder, niet alleen tot uitbreiding, maar ook tot opheldering van Adam Smith bijgedragen hebben, is algemeen bekend.

71) Zoo was dit nieuwe stelsel dan niet de vrucht eener ondervinding, die zich boven de gewoonte tot

nomie politique, *Petersb.* 1815. *Voll. VI.* 8°, ook in het Hoogd. vertaald met aanmerkingen door *Jacob*. Men noemt dit stelsel het *industriele*, omdat in hetzelve de arbeid, door welken men de voortbrengselen der Natuur tot gebruik en gemak toebereidt, als de hoofdbron van nationalen rijkdom wordt opgegeven, daar eene tweede bron gelegen is in de voortbrengselen der Natuur zelve. Door besparing nu ontstaat ook een kapitaal, waaruit een nieuw middel tot rijkdom geboren wordt. *Storch* heeft hierom de beschaving mede als eene oorzaak van nationaal vermogen bij dit stelsel gevoegd. Thans scheidt men weder de staats-oeconomie van het staats-finantiewezen. De Hofraad *Heeren* heeft reeds boven aangemerkt, dat naar mate de regeringen eenig bijzonder stelsel bij uitsluiting waren toegedaan, zij hun finantiewezen veelal daar na ook ingerigt hebben.

tot algemeene befchouwingen verheven had; maar van eene neiging tot eene wijsbegeerte, die heerfchend werd en hare befpiegelingen ook niet minder op den godsdienst, op de zeden en op de opvoeding rigtte. Zij fchepte vermaak dan eens in nietigheden, dan weder in drogredenen; doch onder welk eene gedaante zij ook verfcheen, was ontheiliging *van het Heilige* haar doelwit. Durfde *Voltaire* het volksgeloof befpotten; durfden *Diderot*, *D'Alembert*, *von Holbach* en derzelver aanklevers het Atheismus prediken; durfde *Helvetius* de zedekunde in een ftelfel van Egoismus veranderen; kwamen zij niet allen, hoezeer ook anders van elkanderen verfchillende, in dit punt overeen? Zelfs de groote, aan de natuur, (zoo als het genoemd werd), meer gelijkvormige opvoedings-hervorming, door *Rousfeau* begonnen, had zij wel eene andere ftrekking, dan de ontwikkeling van den dierlijken mensch, ten kosten van zijnen meer edelen aanleg?

De *Encyclopaedie*, onder het opzigt van *Diderot* federt 1751 in het licht gekomen, welke tot de uitbreiding van oppervlakkige kennis zoo beduidend werkte, gaf voor het meerendeel dezer mannen een letterkundig vereenigingspunt. Was overigens hun ftreven ook op zich zelve *flechts* van eenen letterkundigen en geen ftaatkundigen aard, zoo was toch hunne onverdraagzame fekte-geest, — is bittere fpot over anders denkenden ook geene onverdraagzaamheid? — zoo veel te onverdragelijker, hoe meer zij van verdraagzaamheid pleegden te fpreken.

72) Deze omwenteling van denkbeelden nam haren oorsprong in *die* stad, welke als het middenpunt van verstandelijke beschaving en van smaak beschouwd werd. Voorzeker ontbrak er veel aan, dat hare uitvinders zoo veel op de buitenlanden, als op hunne natie zouden terug gewerkt hebben; doch evenwel — hoe groot was niet hunne werkkring? Zij bepaalden, schoon al niet de denkwijze van de volken, toch die der hoogere klasse in de maatschappij. Hun invloed werd nogtans bovenäl daardoor vermeerderd, dat dit het eigendommelijke van dit tijdvak was, dat zij zelven onder deze klasse leefden. Uit dien hoofde hadden ook nog geene schrijvers zoo gewerkt, als zij werken konden.

Voor geen tijdvak is de kennis der maatschappelijke betrekkingen in het algemeen, en in het bijzonder die der geleerden en schrijvers voor de maatschappij zoo gewigtig, dan voor dit. De getrouwste en levendigste schildering wordt ons daarvan gegeven in Parijs door de:

Mémoires de MARMONTEL, *T. I—IV.* 1803., eene onschatbare bijdrage tot de kennis van den tijd.

73) Onder deze omstandigheden verkreeg de *algemeene denkwijze*, door schrijvers geleid, een gewigt, zoo als dezelve te voren nog niet gehad had; en die instellingen, waar tegen zij zich verklaarde, behielden slechts een zeer onzeker bestäan. Het eerste groote en in het oog loopende bewijs daarvan werd gegeven door het *genootschap der Jesuiten*. Voorzeker bestond er eene menigte bijzondere

oor-

oorzaken, welke zijnen val voorbereidden; doch hoe zouden deze zoo hebben kunnen werken, als zij werkten, zoo niet de tegenstrijdigheid tusschen hun instituut en den heerschenden geest der eeuw steeds grooter geworden was. Uit dien hoofde vonden zij ook in dat land, waar deze het meeste gevormd werd, van oudsher hunne hevigste en hardnekkigste tegenstanders; en schoon zij voorts eenigzins vroeger uit Portugal dan uit Frankrijk verdreven werden, zoo is toch de geschiedenis van hunne zinking en eindelijk van hunnen val over het geheel klaarblijkelijk aan hunne betrekkingen in dit laatste land verbonden.

Voorbereidende oorzaken van den val der Jesuiten: *a.* De meer dan honderdjarige strijd met de Jansenisten, terwijl door de *Lettres d'un Provincial* van *Pascal* in 1652 het eerst het algemeene gevoelen tegen hen gestemd werd. *b.* De *staatkundige tegenpartij*, die zich door hulp van het Jansenismus vormde, inzonderheid door den laatsten biechtvader van Lodewijk XIV., *Le Tellier*, opgewekt, aan het hof en in de parlementen. *c.* De nog meer geduchte tegenpartij der wijsgeeren en letterkundigen, die hen met bespotting aanvielen. *d.* De ongenoegzaamheid en verkeerdheid van hun onderwijs in betrekking van de vorderingen en behoeften der eeuw. *e.* Hunne ruime zedekunde (hoezeer zij zelven ook de welvoegelijkheid voorstonden,) en de beschuldiging der verdediging van den koningsmoord; en pogingen, van welke men hun de schuld gaf. *f.* De verwaarloozing en het volkomen gebrek aan allen wetenschappelijken luister, waardoor zij zich in *dit* tijdvak misschien alleen hadden kunnen handhaven. Zeker konden zij, naar den geheelen geest van hun instituut,

tuut, met den tijd slechts tot op eene zekere hoogte voortgaan (*); doch zij bleven toch oogenschijnlijk verder terug, dan zij zulks noodig hadden.

74) Er waren dus slechts nog eenige sterke botsingen noodig met bijzondere magthebbende, en eene reeks van *eenzijdige opheffingen* waren het gevolg daar van, welke de geheele onderdrukking van het genootschap voorbereidden. Deze volgden het eerst in Portugal onder het bestuur van den alles vermogenden Pombal; daarna in Frankrijk, Spanje, Napels en Parma; en binnen 8 jaren waren zij ook reeds uit alle deze landen verdreven.

Afschaffing van het genootschap in Portugal 3 Sept. 1759, na eene reeds voorafgegane verwijdering van het hof en intrekking hunner goederen. Eenen *hervormer*, zoo als *Pombal*, stonden zij in allen opzigt zeker in den weg. — Hun val in *Frankrijk* in Nov. 1764, door *Choiseul* en de markiezin *van Pompadour* bewerkt. Hun regtsgeding met de Lioncy's, door La Valette bewerkt 1755, gaf slechts de aanleiding, dat het publiek en het parlement zich openlijk tegen hen verklaarden. Hunne verbanning uit *Spanje* den 2 April 1767, (die vervolgens door die uit Napels in Jan. 1768 en uit Parma in Febr. gevolgd werd,) door *Aranda* en *Campomanes* bewerkt, welke in hen hunne tegenpartij ontwaarden.

D'ALEMBERT *sur la destruction des Jesuites en France* (*Oeuvres T. V.*) 1809.

Lettere sulle cagioni della expulsioni de' Gesuiti di Spagoa, 1768.

(*) Zie boven bladz. 80.

VON

von Murr, *Geschichte der Jesuiten in Portugal unter Pombal*, *Nürnberg* 1787. 2 B.

75) Bij alle deze rampspoeden hadden de Jesuiten, vermits de Paus alleen hunne orde kon afschaffen, toch *nog zoo lang*, als *Clemens XIII.* leefde, aan hem eenen steun; schoon zijne hardnekkigheid en heftigheid, vooräl in den twist met Parma, niet alleen hun zelven schadelijk was, maar ook in het algemeen de pausselijke magt in de waagschaal stelde en de gezamenlijke katholijke hoven verbitterde. De ondergang der orde was bij de hoven uit het huis van Bourbon nogtans eens zoo vast besloten, dat zelfs de afwisseling der ministers in Frankrijk, na den val van Choiseul, geene verandering hierin maakte. Dus moest eindelijk *Clemens XIV.*, Ganganelli, den stap doen, welker gevolgen hij voor zich en voor den Roomschen stoel zeer wel inzag. Door het brevet: *Dominus et Redemptor noster*, werd de orde *afgeschaft*. 1768. 1773. 16 Aug.

Behalve de boven bl. 80 aangehaalde schriften: *Vita di Clemente XIV. Ganganelli par il Sign. Marchese* Carraccioli, *Firenze* 1776. De zeldzame Franciskaner was een beteren levensbeschrijver waardig.

76) De val der orde der Jesuiten werd als eene zegepraal voor de wijsbegeerte beschouwd. Hoe zeer men het nogtans over de schadelijkheid van deze instelling eens mogt zijn, zoo werd echter derzelver afschaffing met eene *hartstogtelijkheid* voortgezet, die zelden de moeder van gezonde maatregelen pleegt

pleegt te zijn. De groote staatkundige invloed der orde was bovendien reeds voorbij, en het ware eene dwaasheid te gelooven, dat zij den gang der groote wereldsche gebeurtenissen nog zou hebben kunnen bestieren. Met haar viel echter een voorname steun der kerkelijke heerschappij, en waar zoo veel wankelde, was het vooruit te zien, dat weldra nog meer volgen zoude. Welke gapingen moesten niet, ook in de katholijke wereld, plotseling in het onderwijs ontstaan? De geheele afschaffing van groote instellingen is altijd gevaarlijk; ook nog schoon zij ontaard zijn; en of de *terugwerkingen* van het opgehevene genootschap niet nog nadeeliger waren, dan deszelfs werkzaamheid bij eene, door hervorming beperkte, voortduring zoude hebben kunnen zijn, zal wel altijd een onoplosbaar vraagstuk voor de geschiedenis blijven.

77) Middelerwijl echter bij deze voorvallen het westelijke Europa eene diepe rust genoot, die
1770. door de vriendschappelijke eensgezindheid van Oostenrijk en Pruissen, door de omstandigheden van het Noorden bevorderd, nog bevestigd werd, kwam in het binnenste der kabinetten steeds meer en meer die *staatkunde van vergrooting en ronding* tot rijpheid, die uit de *hier en daar in brokken gelegene Pruissische monarchie* hoofdzakelijk voortsproot, en in de behoeften en het inwendige bestuur der rijken zulke luide voorstanders vond, dat zij spoedig als het heerschende grondbeginsel van staatkunde moest aangemerkt worden. Het eerste, zelfs

het

het tijdvak vooruitloopende bewijs daarvan zoude men in het Noorden in de *eerste verdeeling van Polen* aanschouwen. Waren er nog nadere bewijzen noodig, om aan te toonen, waarheen in eene staatsgesteldheid, zoo als die van Europa was, dit nieuwe staatsregt voeren konde, en voeren moest? 1772.

(De geschiedenis der eerste verdeeling van Polen vindt men beneden, in de afdeeling over het Noorden.)

78) Intusschen kon de verdeeling van Polen nog niet zoo gevaarlijk worden, als de aanwending van deze grondstellingen op het Duitsche rijk. Hing niet hieraan het in stand houden van het geheel? En toch was het juist dit, het welk, door zijne inwendige deelbaarheid, aan de mogendheden de meeste aanlokkelijkheid tot ronding aanbood.

79) De gevolgen ontwikkelden zich ook spoedig, toen *Josef II.* thans, meer dan in naam, mederegent van zijne moeder werd. In den volsten zin *voedsterling der eeuw*, werd hij, als ware het, het afdrukfel van dezelve. Onverzadelijk van weetgierigheid — en uit dien hoofde menigvuldige inzigten; rusteloos in werkzaamheid — en bij gevolg menigvuldige ontwerpen; doch zeer weinig zich gelijk blijvende, en *zonder achting voor regten*. Daarbij, in den bloei der jeugdige krachten, vol eergierigheid, om zich geldend te maken. Wat had Europa niet, ook waar hij geloofde het goede te willen, van een zoodanig karakter

te dachten? Waar kon de heerschende ziekte der kabinetten, de *rondings-zucht*, eerder ingang vinden, dan in zulk eenen geest?

80) Ook waren de bewijzen daarvan reeds in de
1777. wegneming van de *Bukowina* kenbaar geworden; en men was op dergelijke maatregelen in Italië bedacht. Doch spoedig werd Duitschland en, in Duitschland, *Beijeren* het doel; want het *lag* het beste gelegen; en juist het verderfelijkste ontwerp schoot de diepste wortelen. Het aanstaande uitsterven der keurlinie scheen eene gewenschte gelegenheid aan te bieden; en het was gelukt, nog vóór dit geval werkelijk plaats had, om den opvolger te winnen, en hem in gevolge hiervan tot een verdrag te brengen. De spoedige bezetting was echter bijna nog meer in staat, om opstand te verwekken, dan het verdrag zelve.

Uitsterving der Beijersche keurlinie, met den keurvorst *Maximiliaan Josef*, den 30 Dec. 1777, en opvolging van *Karel Theodorus*, keurvorst van den Palts, als het hoofd van de oudere Wittelbachsche linie. Doch reeds den 3 Jan. 1778 verdrag met hem te *Weenen*; en bezetting van gansch Neder-Beijeren door Oostenrijksche troepen.

81) Hoe gewaagd deze stappen ook waren, zoo scheen de toestand van Europa dezelve toch te begunstigen. Frankrijk, sedert het huwelijk van den troon-opvolger met Maria Antoinette, thans ook door familie-banden aan Oostenrijk verbonden, zonder aanzien op het vaste land, wierp zich even

te voren, ten gevalle van Amerika, in eenen oorlog ter zee; het doelwit der Russische staatkunde was vergrooting ten koste van de Turken; en een oorlog was hier bijna meer dan waarschijnlijk. Engeland, in koloniën-oorlogen gewikkeld, kon veel minder in aanmerking komen. Aldus bleef Pruissen alleenlijk overig.

82) Doch van dezen Staat was zeker de meeste wederstand te verwachten. De val van Beijeren was tevens de val van het gansche staatkundige stelsel van Frederik II. Het sleepte onvermijdelijk den val der Duitsche rijksregering met zich. Naauwlijks zouden nog de vormen bestaan hebben. Wat volgen moest, was zigtbaar. Dus beschermde Frederik niet alleen Beijeren, maar ook zich zelve en zijn werk, daar hij de wapenen opvattede.

83) Doch tevens gaf Frederik's gedrag het bewijs, dat er in Europa nog eene hoogere staatkunde bestond, dan die van het lage Egoismus. Wie heeft sedert eene gelijkvormige onbaatzuchtigheid, wie bij de hem gedane aanbiedingen tot ronding van zijn rijk, eene dusdanige verheffing boven de vooroordeelen der eeuw weder gezien? Een gunstig lot wilde, dat de reeds uitgebarsten oorlog een oorlog zoude blijven, waarin geen bloed vergoten zoude worden. *Maria Theresia* was beducht voor de rust van haren ouderdom en voor het welzijn van haren zoon; en Frederik

vertrouwde het geluk niet meer. De bemiddeling van Frankrijk en nog meer van Rusland, het welk, met de Turken verzoend, meer dan bemiddelaar dreigde te worden, voerde tot meer gematigde gezindheden; en de *vrede van Teschen* maakte een einde aan den oorlog; niet zonder dat Josef een deel van zijnen buit behield.

Protest des hertogs van Tweebruggen, als naasten bloedverwant, tegen het verdrag van Weenen; en aanspraken van Keur-Sakſen op de allodiale nalatenschap; en van Mecklenburg op Leuchtenberg, onderſteund door Frederik II. — Vergeefsche onderhandelingen, en inval van Frederik en prins Hendrik, benevens de Sakſen, in Bohemen, zonder toch het Oostenrijksche leger uit deszelfs vaste ſtellingen langs de Opper-Elve te kunnen verdrijven. — Ondertusſchen eigenhandige briefwisſeling, door Maria Thereſia aangeknoopt; en daarop, onder Fransche en Rusſiſche bemiddeling, een congres te *Teſchen.* Wapenſtilſtand 7 Maart en daarop volgende *vrede*, 13 Mei 1779. *Voorwaarden:* 1. Oostenrijk behoudt het gedeelte van Neder-Beijeren, tusſchen den In, de Salza en den Donau, tegen de vernietiging van het Weener-verdrag. 2. Het belooft zich niet te zullen verzetten tegen de toekomſtige vereeniging der markgraafſchappen van Anſpach en van Baijreuth met de Pruisſiſche monarchie. 3. Sakſen bekomt in termijnen 6 millioenen daalders, en Mecklenburg het privilegie *de non appellando.* Waarborging des vredes door Frankrijk en Rusland, en toetreding van het Duitsche rijk.

De gezanten te Teſchen waren, van Oostenrijk: De graaf *J. Phil. Cobenzel.* Van Pruisſen: De baron *van Riedeſel.* Van Keurſakſen: De graaf *van Zinzendorf.* Als be-

bemiddelaars; van Frankrijk: De baron *van Breteuil*, en van Rusland: prins *Repnin*.

Mémoire historique de la negociation en 1778 pour la succession de Bavière, confiée par le roi Frederic le grand au comte Eustache de Goertz, à Francfort 1812. De hoofdbron. Hoofdzakelijk na deze is het volledige verhaal in de *Denkwürdigkeiten* van von Dohm enz. 1 B. Wie smaak in diplomatike grootheid heeft, vindt hier bevrediging.

Oeuvres posthumes de Frederic II. T. V. Bij dit verhaal is tevens de briefwisseling tusschen Frederik, Maria Theresia en Josef gevoegd. Hoe zeer steekt Josef hier bij den grooten koning en bij de edele moeder af.

Eene verzameling van Pruissische akten vindt men in: *Recueil de déductions manifestes etc. qui ont été redigé et publiés par le comte* de Herzberg, *depuis* 1778. *jusqu'à* 1789. *T. II.*, *Berlin* 1789.

84) Met den vrede van Teschen hield wel de vijandschap op; doch geenzins de spanning; (zoo gemakkelijk voor vreemdelingen, om er voordeel uit te trekken!) want de *aanwinst* (acquisitie) van Beijeren (bij de nieuwe staatkunde geraakten ook nieuwe namen in gebruik) bleef het geliefkoosde ontwerp van het Oostenrijksche kabinet. Waar ontkiemden ook thans niet, in groote en in kleine kabinetten, dergelijke wenschen? *De dood van* 1780
Maria Theresia, die Josef II. tot alleenheerscher 29 Nov.
maakte, gaf hem vrije handen; en niet slechts groote inwendige veranderingen, voorál in de

 ker-

1782. Maart. kerkelijke betrekkingen, die *Pius VI.*, die zelf naar Weenen reisde, te vergeefs poogde af te wenden, maar ook in de staatkundige ontwaarde men niet slechts een spoedig streven naar vergrooting, inzonderheid in het Duitsche rijk, maar ook die geringachting en verbreking van gesloten traktaten van zijnen kant; waarvan de geschillen met de Hollanders, zoowel over de afschaffing der frontierplaatsen, als de meer gewigtige, over de opening der Schelde, ten bewijs strekten.

Willekeurige opzegging van het traktaat van grensscheiding den 7 Nov. 1781. — Vordering der opening van de Schelde, der vesting Maastricht en van 12 andere punten, 4 Mei 1784, en voorts begin van vijandelijkheden, Fransche bemiddeling en verdrag te Versailles den 8 Nov. 1785, waardoor Josef voor 10 millioenen gulden van zijne vorderingen afziet.

v. Dohm's *Denkwürdigkeiten*, *bl.* 11, bevatten het naauwkeurige verhaal van het voorgevallene aan wederzijden.

85) De toestand van het westelijke Europa, waar Engeland, Frankrijk, Spanje en de Nederlanden zoo even uit den, wegens Noord-Amerika gevoerden, oorlog, kwamen en rust noodig hadden, verligtte alzins Josef's ondernemingen. Door den
1783. vrede van *Versailles*, die dezen oorlog eindigde,
20 Jan. was wel in den staat der bezittingen op het vaste land niets veranderd geworden; ook scheen de eensgezindheid tusschen Engeland en Frankrijk meer dan vóór den oorlog bevestigd, waarvan
1786. zelfs een *handeltraktaat* het gevolg was; maar in
26 Sept. de betrekkingen der Republiek, welke Frankrijk,

door

door de groote diensten, die het bij de vredesbemiddeling, zoo wel met Engeland als met Oostenrijk, bewezen had, aan zich wist te verbinden, was de kiem van eenen toekomstigen oorlog (*); en ook zelfs het handeltraktaat, voor Engeland voordeelig, maakte de ijverzucht gaande.

86) Onder deze betrekkingen geloofde Jozef II. zijn geliefkoosde plan op Beijeren door eene *ruiling* ten uitvoer te kunnen brengen. Onder den naam van een *koningrijk van Bourgondië* zou de keurvorst het grootste gedeelte van de Oostenrijksche Nederlanden, echter nog met meerdere beperkingen, bekomen, en daartegen gansch Beijeren met den Opper-Paltz, aan Oostenrijk overlaten. Ook moest het ontwerp reeds zeer verre gevorderd zijn, vermits men niet alleen van den keurvorst reeds zeker was, maar ook zelfs Rusland, bij zijne nieuwe verbindtenissen met Oostenrijk, zich de zaak aantrok, middelerwijl Frankrijk onverschillig scheen te blijven.

Voorstel tot de ruiling in Munchen door den graaf *van Lehrbach*; en in Tweebruggen, bij den vermoedelijken opvolger, door den minister, graaf *Romanzow*, met slechts acht dagen tijd van beraad, Jan. 1785.

Verklaring der oorzaken, welke zijne Pruissische Majesteit bewogen hebben, om zijne medestaten een verbond tot het instandhouden van de rijksgesteldheid voor te slaan; in HERZBERG, *Recueil de déductions etc. depuis 1778. T. II.*

87)

(*) De geschiedenis van den kolonie-oorlog zie beneden in de afdeeling van de koloniën.

87) Aldus moest Frederik, op den rand van het graf, zijn stelsel nog op nieuw bedreigd zien. Wel trok hij het zwaard niet meer uit de schede; doch naauwlijks straalt op zijne geheele roemvolle loopbaan zijn geest helderder door, dan op dien tijd. Wat de onderhouding van de Duitsche staatsgesteldheid niet slechts voor Duitschland, maar voor Europa was, had hij nog niet zoo duidelijk en luid gezegd. Dit alles moest op eenen duurzamen grondslag in het vervolg rusten, op een Duitsch bondgenootschappelijk stelsel, waarvan Pruissen het middenpunt was. Op deze wijze vormde hij, in overeenstemming met zijnen opvolger, *het verband der Duitsche vorsten*, gegrond op gemeenschappelijk en voortdurend belang; zijne laatste werk-
1786. zaamheid! Gerust gesteld, ook voor de toekomst,
17 Aug. konde hij nu van dit wereldtooneel aftreden.

Sluiting van het Duitsche vorstenverbond te Berlin, het eerst met *Keur-Saksen* en, zich meer met Engeland bevredigende, (want den lang gevoeden afkeer overwon nog de grijsaard;) met *Keur-Brunswijk*, den 23 Julij 1785, tot gemeenschappelijke instandhouding der Duitsche staatsgesteldheid. De zijlinien der drie keurhuizen, zoo als Ments, Hessen-cassel, Mecklenburg en Anhalt, traden toe.

Darstellung des Fürstenbundes (*von* JOH. VON MÜLLER) 1787. Hoe veel meer bevat dit werk, dan de titel belooft!

Ueber den Deutschen Fürstenbund von CHR. WILH. VON DOHM 1785. Hoofdzakelijke wederlegging van het daarin te gelijk gedrukte geschrift:

Ueber die königliche Preussische Association zur Erhaltung der Reichssystems von OTTO VON GEMMINGEN 1785.

Het

Het naauwkeurigste en uitvoerigste verhaal van al het voorgevallene vindt men in VON DOHM, *Denkwürdigkeiten* 3 *Th.*, die zelf daar bij werkzaam geweest is.

II. *Overzigt van de gelijktijdige inwendige veranderingen en derzelver gevolgen in de bijzondere hoofdstaten van het westelijke Europa in dit tijdvak, van 1740 tot 1786.*

---

1) In geenen der hoofdstaten van het westelijke Europa bragt dit tijdvak zeer groote en snelle veranderingen in den regeringsvorm te weeg; doch bijna in ieder derzelve werd een toestand voorbereid, die daar henen voeren kon.

1. PORTUGAL EN SPANJE.

2) *Portugal* was in dit tijdvak tot eene proef bestemd, hoe verre eene natie door dwang der regering kan hervormd worden. Toen koning *Johannes V.* door zijnen zoon *Josef Emanuel* werd opgevolgd, liet deze het staatsroer aan den graaf *van Oeyras*, *Carvalho*, markies *van Pombal*, over. Geen minister heeft eene zoo algemeene hervorming beproefd, als *Pombal*, en dezelve zoo geweldadig doorgedrongen. De landbouw, de nijverheid, de handel, het krijgswezen, het onderwijs, alles moest *nieuw* worden; wat in den weg stond, de hoo-

1750 tot 1777.

hooge adel en de Jesuiten, werden weggeruimd; en toch wilde het in Portugal, na verloop van 27 jaren, niet zóó worden, als Pombal die in Engeland en in Duitschland gezien had. Geene blijvende sporen van zijne hervorming, zelfs niet in het krijgswezen, schijnen overgebleven te zijn, dan alleen het bewijs, (in zoo verre zulks noodig was,) dat inrigtingen, door dwang ingevoerd, ook weder na den dwang vervallen.

Er is veel over Pombal geschreven; doch slechts *voor* of *tegen* hem. Tot het eerste behoort:

L'administration de Sebast. Jos. de Carvalho, comte d'Oeyras, marquis de Pombal 1788. 8. 4 *Voll.* — Van vele waarde, wegens de stukken tot regtvaardiging.

Tot de schriften tegen hem behooren:

Memoirs of the court of Portugal, and of the administration of the count d'Oeyras, Lond. 1767.

Vita di Sebast. de Pombal, conte d'Oeyras, 1781. 4 *Voll.*

De door niemand gebruikte verzameling zijner wetgevingen:

Collecçaõ das Leyes, Decretos e Alvaras, del Rey fidelissimo Don Jozéo I. desde o anno 1750 *até o de* 1759. *Lisboa* 1767. *II. Voll. fol.*

3) In *Spanje* veranderden wel, met de verwisseling der regenten, ook de grondstellingen;
1746. *Ferdinand VI.* volgde eene andere staatkunde dan
1759. zijn vader; en zijn halve broeder *Karel III.* veranderde die weder, zonder dat er gewigtige veranderingen in het regeringsstelsel gemaakt waren geworden. Dat evenwel de Pyreneën geen toereikende

de dam tegen het indringen van nieuwe denkbeelden waren, bespeurde men aan de veranderde betrekkingen met den pausselijken stoel en in de afschaffing der Jesuiten. De regering van *Karel III.* muntte uit in helder denkende ministers. Na eenen *Aranda* en *Campomanes* volgde een *Florida* 1766.
Blanca; en vele inrigtingen, voor het moederland 1773.
en de volkplantingen, getuigen van hun bestuur. Doch op den grooten hoop der natie en derzelver karakter werkte dit weinig. Hare hoofdtrekken waren te diep in haar ingedrukt, dan dat dezelve zoo ligtelijk hadden kunnen uitgewischt worden.

Bourgoing, *Voyage en Espagne*, *III. Voll.*, de eerste uitgave 1788, de derde 1803. Voor de kennis van het nieuwe Spanje het voornaamste werk.

W. Coxe, *Memoirs of the kings of Spain of the house of Bourbon*, *from the accesfion of Philip V. tho the death of Charles III.* 1700 *to* 1788, *Lond.* 1815. 5 *Voll.* Voor de hof- en diplomatike geschiedenis van Spanje, in dat tijdvak, het voornaamste werk; bijna geheel uitgetrokken uit berigten van gezanten.

2. Frankrijk.

4) In *Frankrijk* ontwikkelden zich die kenteekenen, die aan zwakke en ongelukkige regeringen plegen eigen te zijn. Het weinig beduidende karakter van Lodewijk XV. is algemeen bekend; doch een zamenloop van omstandigheden, zoo als wel zelden in eenen Staat plaats vindt, vereenigde zich hier, om de *inwendige ontbinding* te bewerken, welker gevolgen niet te berekenen waren.

Mémoires du Maréchal DE RICHELIEU, *T. I—IX.* 1790—1793. Uit de papieren van den Franschen Alcibiades *van Soulavie* bijeen verzameld, omvatten dezelve het lange tijdvak van 1710 tot 1774. Vol belangrijke narigten, hangen zij een tafereel op van de zinkende Fransche monarchie bijna in alle deelen. Had de uitgever dezelve slechts niet door het koloriet van den tijd der omwenteling misvormd! Tot deze klasse behooren insgelijks de:

Mémoires secrets de Louis XIV. de la regence, et de Louis XV. par J. DUCLOS (in deszelfs *Oeuvres Vol. 6. 7.*) *Paris* 1790.

5) De oude stof tot gisting, door de Jansenisten en de Bul *Unigenitus* verwekt, duurde voort; en de aanneming of niet aanneming van deze Bul gaf aanleiding tot eene ware scheuring der geestelijkheid; die reeds, wegens de onvermijdelijke terugwerking op de groote hoop des volks, hoogst bedenkelijk moest worden, en tot de ergerlijkste
1753. verschijningen aanleiding gaf.

6) Doch zij was zulks nog veel meer door den invloed, die zij op de *parlementen* en den tegenstand had, die door deze gedaan was. De aanspraken, welke deze ligchamen in Frankrijk maakten, mogen ook al misschien geschiedkundig ongegrond zijn, de natie merkte hen toch ten minste als den laatsten steun der vrijheid aan, sedert er geene verzameling van Staten-generaal meer bestond. Deze betwiste tegenkanting was erger, dan eene gewettigde, dewijl zij de regering tot geweldige maatregelen voerde, zonder die te kunnen doorzetten.

De

De herhaalde *verbanningen* der Parlementen eindigden met hunne zegepraal; hunne onderdrukking 1753. ten laatste werd slechts als eene daad van Despotis- 1763. mus beschouwd; en hoe bedenkelijk derzelver her- 1771. stelling door Lodewijk XVI. was, heeft de onder- 1774. vinding geleerd.

7) Deze geschillen waren des te gevaarlijker, wijl zij bij afwisseling vernieuwd werden; doch meer, dan dit, werkte *de naauwe verbindtenis met Oostenrijk*, die weldra door het huwelijk van den Dauphin met Maria Antoinetta bevestigd werd. 1770. Terwijl daardoor de heerschende dynastie het ka- 16 Mei. rakter van den Staat verloochende, deed zij ook gelijktijdig de eerste schrede tot haren ondergang. Even als eenmaal het huis van Stuart in Engeland, stelde zij zich partij tegen de natie; en de lange reeks van ongelukkige gevolgen, de steeds meer zigtbaar wordende nietigheid in de staatsgesteldheid van Europa, welke *Vergennes* gedurende zijn be- 1774. stier van het ministerie slechts weinig konde be- tot dekken, moest dit des te meer versterken, hoe 1787. meer het staatkundige eer-gevoel der natie daardoor beleedigd werd.

8) Hier bij kwam een *hoogst verward finantiewezen*; bij hetwelk doortastende hervormingen onmogelijk waren, zonder de *grondzuilen van den regeringsvorm te doen wankelen*. Sedert den dood van Fleury was, onder de regering van de minnaressen, geen wel ingerigt ministerie mogelijk ge-

1777. geweest. En toen onder de regering van *Lode-*
tot 1781. *wijk XVI. Necker* voor de eerstemaal aan het hoofd der finantiën kwam, ondervond men weldra, dat enkele spaarzaamheid zoo weinig konde helpen, als de *hoogst ontijdige proef tot bekendmaking* ge-
1780. holpen heeft. Slechts in de *afschaffing der voorregten van de geprivilegeerde standen* zag men welligt een middel; doch was dit niet reeds eene omkeering van den regeringsvorm?

Compte rendu au roi par Mr. NECKER 1780.

9) Dus bood de Fransche Staat het beeld eener onbeperkte heerschappij aan, die, met de natie oneenig, zich tevens in verlegenheid bevond, waaruit zij zich slechts door toegevendheid konde redden, middelerwijl bij de natie zelve de hoop op het reddings-middel den reeds lang gewortelden *haat tegen de Standen* ontvlamde. Welk een toestand! Zelfs de krachten van eenen meer verheven regent hadden hier slechts *misschien* hulp kunnen toebrengen; wat konde de bloote braafheid, door geene zeldzame begaafdheden ondersteund, en met zwakheid gepaard, uitvoeren?

3. GROOT-BRITANJE.

10) Wie de veranderingen, die in dit tijdvak in dezen Staat voorvielen, alleen naar de veranderingen van deszelfs regeringsvorm wilde afmeten, zou naauwelijks eenige van belang kunnen bijbrengen. Doch schoon al niet in de vormen,

zoo werd er toch veel in den geest veranderd, vooral sedert het eindigen van den zevenjarigen oorlog.

11) De magt der kroon groeide in het inwendige aan, met de magt en de grootheid van den Staat in het algemeen. De staatsregeling bepaalt de wezenlijke magt eener regering, het gevolg de werkelijke. Na zulke zegerijke gevoerde oorlogen, bij eene steeds hooger klimmende welvaart der natie, was verkleefdheid aan den regeringsvorm en de regering natuurlijk. Welke regering zoude onder deze omstandigheden niet magtiger geworden zijn?

12) In Engeland werd zulks kenbaar in het klimmende *overwigt van de kroon in het Parlement.* Het eigendommelijke der Britsche nationale vrijheid is praktisch daarin gelegen, dat hier niet, zoo als elders, het Parlement den strijd met de kroon, maar de kroon den strijd met het Parlement te duchten had. Daaruit ontstaat het streven der ministers naar de meerderheid, en hunne noodzakelijke verwisseling, wanneer dit mislukt. Het bestuur van *Walpole* maakte hier een tijdvak; voor de eerstemaal aanschouwde men hier eenen minister, die over de twintig jaren in zijnen post bleef, door handhaving van die meerderheid. Men beschuldigt hem van de omkooping ingevoerd te hebben. Zoo bekend deze bij de kiezers is, zoo onzeker is zij bij de verkozene. In alle geval, welk eene poging voor den minister, 1721 tot 1742.

om

om zich de meerderheid op welke wijze ook te verschaffen! En toch, wat moest er voor lang reeds van eene natie geworden zijn, wier gevolmagtigden steeds slechts een hoop veile menschen waren!

13) Intusschen gaf de toenemende invloed der kroon op de gezindheden aanleiding tot eene hervorming, die men in eene verbeterde nationale vertegenwoordiging zag. Verscheidene der grootste mannen, vooräl de beide *Pitt's*, waren dezelve aanvankelijk zeer genegen; — doch lieten die als ministers varen. Aldus gingen de tijden der rust voorbij, en de tijden der stormen pasten niet voor zoodanige proefnemingen. Gesteld, zij gelukten zonder omverwerping van het geheel, — was men verzekerd, dat de keuzen op waardiger mannen zouden vallen? — En toch is dit de klip, waarop waarschijnlijk de regeringsvorm van Groot-Britanje eenmaal schipbreuk zal lijden!

Graaf SELKIRK, *über Parlaments-Reformen;* in het Hoogd. MINERVA, *Sept.* 1809. Eene zeer onderrigtend opstel.

14) Maar het eigendommelijke van den voortgang van dezen regeringsvorm was, dat die altijd vaster aan het *krediet van de regering* verbonden werd. De vorderingen van het beleenings-stelsel vlochten steeds dieper (daar bijna alles in het land geborgd werd,) het geldbelang van de regering en van de natie in een; met den val van het krediet had ook het beleenings-stelsel opgehouden, en met hetzelve de krachten der regering. Dus werd dit stelsel

de

de vastheid van den regeringsvorm. Doch daar de voortgangen van hetzelve steeds de lasten vermeerderden, zoo lag in de betrekkelijke voortgangen van de nationale welvaart ook het beding der instandhouding van den regeringsvorm; en geene andere regering bevond zich in eene dusdanige *noodzakelijkheid*, om aan dezen alles op te offeren. Men ondervond het reeds lang, dat, ook zonder verpligting van terugbetaling van het kapitaal, toch in de betaling der interessen het stelsel zijne grenzen had; en reeds lang was men voor het krediet der regering beducht geweest, toen *William Pitt* door zijn *zinkend-fonds* het plechtanker uitwierp, hetwelk, bij eene schijnbare afbetaling van de nationale schuld, het wezenlijke doel der zekerheid van het staatskrediet bewerkte. 1786.

De gevestigde Britsche schuld bedroeg in het begin van dit tijdvak, 1739, iets meer dan 54 millioenen p. st. Door den Oostenrijkschen succesfie-oorlog klom dezelve op tot 78 millioenen; door den zevenjarigen oorlog tot 146 millioenen; en door den koloniën-oorlog tot 257 millioenen. De beproefde middelen ter harer vermindering, het reeds in 1717 opgerigte oude zinkend-fonds en eenige aflossingen in vredestijd, hadden weinig nut aangebragt. *Nieuw zinkend-fonds* door Pitt, den 26 Mei 1786, gesticht, volgens de berekening van *Price*; alleen bestemd voor de aflossing der *toenmalige* schuld; doch door de Bill van den 17 Februarij 1792, vastftelling van een bijzonder zinkend-fonds van één van het honderd voor *iedere* nieuwe beleening. Op deze wijze houdt zich, dewijl de regering zelve de gestadige opkoopster is, de waardij der *Stocks* ten naaste bij op eene gelijke hoogte; hoe her-

 sen-

lenschimmig ook de berekeningen over de geheele afbetaling der nationale schuld bij gestadige nieuwe beleeningen zijn mogen.

Essai sur l'état actuel de l'administration des finances et de la dette nationale de la grande Bretagne, par Fr. Gentz, *Londres* 1800.

15) Wanneer op deze wijze de regeringsvorm, het krediet der regering en de nationale welvaart in elkanderen onoplosbaar gevlochten zijn; zoo moest daardoor zeker de Britsche Staat eene *inwendige* vastheid krijgen, waarin hij het juiste tegenbeeld der Oud-Fransche was. Ook scheen de wasdom der nationale welvaart zoo veel te meer beveiligd, vermits dezelve langen tijd veel minder op buitenlandschen handel, dan op inlandsche beschaving, volksvlijt en vertier (sedert den zevenjarigen oorlog, door het aanleggen van kanalen zoo buitengemeen toegenomen,) gegrond bleef. Doch de *noodzakelijkheid* van gestadigen wasdom tot eigen onderhoud is nogtans niet minder eene geduchte noodzakelijkheid. Tot welke middelen kan zij aanleiding geven!

4. De vereenigde Nederlanden.

16) Weldra na het begin van dit tijdvak, onderging de Republiek eene gewigtige verandering in hare staatsgesteldheid, door de wederinvoering van de Erfstadhouderlijke waardigheid, thans in *alle* pro-

provinciën. Zij had plaats bij het dreigende voorwaarts rukken der Fransche legers tegen Hollandsch-Braband, door eene volks-omwenteling ten voordeele van *Willem IV.*, die tot hiertoe Stadhouder van Vriesland, Groningen en Gelderland was geweest, uit den jongeren tak van het Huis van Oranje. Op eene zoodanige wijze kon er wel eene verandering, maar geene hervorming der staatsgesteldheid gemaakt worden. 1747. April.

17) Er zegevierde slechts *ééne partij*, de andere werd onderdrukt; doch niet vernietigd. De zegevierende vond hare sterkte in de vermeerderde magt van den Erfstadhouder; de overwonnene zag daarin het juk der dwingelandij. Het was het middel niet, om de verouderde Republiek weder te verjongen; in zoo verre zij in het algemeen weder verjongd konde worden.

18) De *familiebetrekkingen* van het nieuwe Erfstadhouderlijke Huis verkregen ook een grootstaatkundig gewigt. Terwijl het door deze met het regerende Huis van Engeland vereenigd was, vond de Oranjepartij haren steun in dat land, middelerwijl zich, door de handelsnijd, en voorál door het onderdrukken van den handel door de Engelschen, gedurende den zevenjarigen oorlog, eene sterke anti-Engelsche partij vormde, welker hoofdzetel in de groote koopsteden was. De vroege dood van *Willem IV.* droeg daar veel toe bij,

om deze betrekkingen te versterken; en de naderhand plaats hebbende echtverbindtenis van zijnen
1767. zoon en opvolger *Willem V.* met eene *Pruisfische* prinses moest nog rijker in gevolgen worden.

Na den vroegtijdigen dood van Willem IV., den 22 Oct. 1751, voerde zijne weduwe *Anna*, de dochter van George II., de voogdij over haren minderjarigen zoon Willem V., ondersteund door den veldmaarschalk, prins *Lodewijk* van Brunswijk, die, toen zij op den 12 Jan. 1759 ook overleed, deze alléén overnam en ook, na de meerderjarigheid 1766, geregeld grooten invloed behield.

19) Zoo werd deze Staat, voor het uiterlijke welvarend, door inwendige kwalen verteerd; en er was slechts één storm van buiten toe noodig, om de ongeneesbare zwakte te toonen. Deze kwam
1781. door den oorlog met Engeland, die, met het overige der staatkundige grootheid, den Staat insgelijks zijne grootheid in den handel ontroofde; en denzelven in een zamenweeffel van *partijschappen* stortte, het welk in het volgende tijdvak met zijne vernietiging eindigde.

5. Het Duitsche Rijk.

20) *Het Duitsche Rijk* onderging in dit tijdvak de wezenlijkste veranderingen, wel niet in den vorm van zijne staatsregeling, maar in deszelfs inwendige betrekkingen. De Oostenrijksche successie-oorlog verdeelde het reeds in zich zelve, en offchoon door den vrede te Füssen Beijeren wederom in zijne oude betrekkingen trad, en de

kei-

keizerlijke kroon aan het huis van Oostenrijk bleef, zoo had toch de vrede van *Breslau* met Pruisfen eene nieuwe duurzame betrekking gegrond.

21) *De verovering van Silezië* verfcheurde den ouden vriendfchappelijken band der huizen van Oostenrijk en van Brandenburg; en de nieuwe toeftand, waarin *Frederik* zich tegen Oostenrijk plaatfte, vernietigde praktisch de eenheid van het Duitfche ftaatsligchaam, fchoon zij volgens den vorm nog voortduurde. Eene algemeene vereeniging tot één doel, een algemeene rijks-oorlog, moest niet veel minder dan onmogelijk fchijnen, federt dat één der Standen als mededinger *ook in vredestijd* tegen den keizer overftond. En nogtans beftond niet flechts het Rijk, maar zag zelfs, federt den vrede van Aken en Hubertsburg, gelukkigere jaren, dan het ooit gezien had. In den eerften opflag eene verfchijning, die vreemd voorkomt.

22) De eerfte oorzaak lag ongetwijfeld in de *verbindtenis van Oostenrijk met Frankrijk.* Wanneer was er ooit in Duitschland zekerder vrede, zoo lang als deze beide mededingers waren? Van welke oorlogen tusfchen hen zou zich het Rijk — derzelver gewone fchouwtooneel — verwijderd hebben kunnen houden? Maar met deze verbindtenis was het oude gevaar verdwenen en de zekerheid gegrondvest. Te Regensburg hadden Kaunitz en Pompadour een gedenkteeken verdiend!

23) De tweede lag in de betrekkingen van *Frederik.* Hij *moest* de Duitſche ſtaatsgeſteldheid ſtaande houden; dewijl haar val de vergrooting van Oostenrijk zou geweest zijn; wat hadden dus, — ook bij zijne uitbreidingsplannen, — zijne medeſtaten van hem te duchten? Zoo vloeide de veiligheid van het Rijk uit eenen zamenloop van omſtandigheden voort. Dat zij eigenlijk ſlechts *op betrekkingen* gegrond was, erkende men niet, wie dacht aan hare veranderlijkheid?

24) Het *lange leven van Frederik* gaf haar echter voortduring; voor de eerſtemaal genoot Duitschland eene dertigjarige rust, en op het groote ſlagveld van Europa mogten eindelijk de vruchten van den vrede rijpen. De veelvuldige zegeningen van eene vrije bondgenootſchappelijke regering konden zich thans, door omſtandigheden begunstigd, (de aanhoudende voorwaarde,) ontwikkelen; ook de Staten van den tweeden en derden rang, tot aan de vrijſteden toe, golden iets, zij waren of werden wat ieder worden konde; en bij eenen eigenen regeringsvorm vormde zich ook een eigen karakter.

25) Bij deze ſtaatkundige verſcheidenheid ging de beſchaving der Duitſche natie zoo ſpoedig en in zoo vele opzigten voorwaarts, zoo als bij geen ander volk; toch maakte het wetenſchappelijke meer vorderingen dan het ſchoone. Maar hare letterkunde bleef uit dien hoofde ook *haar* werk; zij werd niet van boven af, maar door de natie zelve aan-

aangekweekt, en juist uit dien hoofde werd zij onuitroeibaar. Alzoo werd *hier* voor de wetenschappen en de kunst eene vrijplaats toebereid voor de toekomst; als het ijzer en het goud, (gevaarlijker, dan het eerste,) dezelve uit andere plaatsen verjaagden!

26) Middelerwijl evenwel beschaving der taal en letterkunde de natie vereenigde, werd de staatkundige band, die allen omvatten moest, steeds slapper. Er bleef den keizer weinig meer dan zijn middelijke invloed over; en welk een schrijver, behalve in Oostenrijk, zoude het ligt gewaagd hebben, om eene vergrooting van de magt des opperhoofds aan te bevelen? De tijd der rust scheen de tijd voor de hervormingen te zijn; doch die van de rijksgerigten konde zelfs niet doorgezet worden; hoe 1776.
zouden er, bij de betrekkingen van Oostenrijk en Pruissen, grootere mogelijk geweest zijn? Treurig lot der volken! Het verderf hunner staatsregelingen spruit zelfs uit het geluk voort; en zij, welke verbeteren moeten, hebben helaas! zelven het meeste belang bij het bederf!

6. PRUISSEN.

27) *De Pruissische monarchie*, door Frederik II. tot den rang der eerste mogendheden verheven, werd bijna verdubbeld in omvang en talrijkheid van volk; maar de grondlegging der inwendige inrigting, reeds door den vader gemaakt, en met haar het inwendige karakter van dezen Staat, bleef, wat de hoofdzaak aanging, onveranderd. Frederik

 breid-

breidde uit, verbeterde; doch hij wierp de oude grondinrigtingen niet omver.

28) De *regering* van dezen Staat, met uitzondering van een paar aangewonnene landen, was *volkomen onbeperkt;* niet met Standen, zoo als de Duitsche gewoonte dit wil hebben. Lag daarin, of wel in den menigvuldigen dwang, de grond, waarom zij, schoon nog zoo zeer geprezen, toch buiten 's lands zoo weinig bemind was? Echter had de Autokratie vele dingen gewijzigd; en het willekeurige gezag in het bestuur was daardoor zeer voorgekomen, dat hetzelve in de meeste provinciën in handen van collegiën was.

29) *Bezuiniging* moest, bij de vermeerdering van het leger, zoo veel meer eene grondstelling blijven, vermits de verzameling van eenen *schat* uit het overschot der opbrengsten, ook de grondstelling van Frederik, bleef bestaan. Zelden konden er daaröm groote instellingen wel gelukken, bij welke vrije denkwijze de voorwaarde was; wat zich overigens groots en voortreffelijks met de onbeperkte heerschappij verbinden liet, het zij in de wetgeving, het zij in de beschaving van het land, of de wijze van regtspleging, werd beschermd en bevorderd. Vrijheid van spreken en van drukpers heerschte hier bijna, zoo als in de vrijste Republiek; en de weldadige gevolgen daarvan waren zoo veel te grooter, vermits Pruissen ook daarin het voorbeeld voor andere Staten werd.

30) Deze eenheid van regering vergoede in den allengskens zamen gebragten Staat, zoo veel mogelijk, het gebrek van de eenheid der natie en van het gebied. Doordien Frederik zelf regeerde — men zag nog niets dergelijks in de geschiedenis — werd daar door het volkomenste middelpunt der gansche bestiering gevormd. Steeds meester over zich zelven, bleef hij nooit in gebreken, om op zijne plaats te zijn; en de naauwlijks aangebroken dag vond meesttijds reeds de bezigheden van den dag geëindigd. Alleen met het gevoel van den diepsten eerbied ziet ieder edel mensch tot den zeldzamen sterveling op, welke *op deze wijze bijna eene halve eeuw*, als het verhevenste voorbeeld van hooge pligtvervulling, op zijnen post stond. Wie behoeft zoo weinig, als hij, de berisping te schromen? Zelfs zijne fouten ontkiemden uit zijne grootheid; doch zij werkten daaröm niet te minder op den Staat, op de natie, terug.

31) Nooit werden Frederik en zijn volk naauw vereend. Alleen als vorst behoorde hij aan hetzelve, als mensch aan eenen kleinen kring van vreemdelingen. Deze scheuring had gevolgen van het hoogste aanbelang. — Hij verspreidde daardoor eene schaduw op *zijn* eigen volk; een ongeluk, een onherstelbaar ongeluk, voor beiden! *Zij* ontbeerde daardoor de verdiende achting; *hij* bleef achter zijn volk en den geest van zijnen tijd terug. Was daarin de grond gelegen, dat gewigtige veranderingen, inzonderheid in de regten en betrekkingen der Standen, die zijn volk

zoo luid vorderde, geheel buiten zijn plan bleven?

32) De ſterkte van den Staat, die in de natie en in de beſtiering ligt, zag Frederik alleen in *zijn leger*, in verband met zijne ſchatkist. Op deze wijze zocht hij het denkbeeld van een ſtaand leger te verwezenlijken, terwijl hij het zoo veel mogelijk tot een kunstwerktuig maakte. Dat ook hier eene grenslinie beſtond, welke men niet durfde te overſchrijden, erkende hij niet. Nergens konde uit dien hoofde de ſcheidsmuur tusſchen den militairen en den burgerſtand zoo ſterk worden, dan in de Pruisſiſche monarchie. Nergens kon de inwendige zwakte zich zoodanig onder den ſchijn van uitwendige ſterkte verbergen!

33) De nadeeligſte gevolgen, dat Frederik zelf regeerde, vind men in de aanwending van deze grondſtellingen ook op het burgerlijk beſtuur. Wie kan ook geheel de waarheid daarvan logenſtraffen? Waar werd een Staat gevonden, waarin de minister zelf bijna ſlechts eerſte commies was, geſchikt voor groote verſtanden en voor eenen vrijen werkkring? Waar eene praktiſche ſchool, om zich te vormen? Hoe veel meer was niet de werkzaamheid der lagere ambtenaren door vormen beperkt? Doch ſchoon Frederik's regering daartoe bijdroeg, zoo lag de eerſte grond toch dieper, namelijk in de inrigting, zoo als dezelve reeds door zijnen vader ingevoerd was.

Als

Als men berispt, dat de Staat in een werktuig verandert (*), zoo verstaat men onder *Staat* noch de natie, noch ook alleen de geheele menigte van ambtenaren; maar het *bestuur en die tot het bestuur behooren.* Ook deze moeten geregeld zijn, om tot één hoofddoel te werken; doch dit kan zeer goed met eene vrijheid van werken bestaan; maar het blijft zeer verre van het bestuur verwijderd, dat alles in vormen zoekt en aan vormen verbindt.

Ueber die Staatsverwaltung deutscher Länder, und die Dienerschaft des Regenten, door Aug. Wilh. Rehberg, 1807.

34) Noodzakelijk moest door deze onbeperkte regering het welzijn van den Staat in eenen hoogen graad aan den persoon van den regent verbonden worden. *Frederik*, die aan zich zelven genoeg had, kende geenen staatsraad, in eene erfelijk-onbeperkte regering het hoofdmiddel, om te maken, dat de geest van eenen heerscher hem overleeft. Hij alleen vormde zijn *kabinet*. Niet elk kon het zelve zoo vormen, als *hij;* en welke nadeelige gevolgen door de wrijvingen der opperste ambtenaren daar uit ontstonden, heeft de latere ondervinding geleerd.

De la monarchie Prussienne sous Frederic le Grand; par le comte de Mirabeau, *Vol. I–VII. Londres* 1788 (†). (De twee laatste deelen zijn een aanhangsel over Oostenrijk, Sak-

(*) Zie boven bl. 448.

(†) Vooral dient over Frederik's regering gelezen te worden *von Dohm's Denkwürd.* IV. D., waar hij Frederik als mensch en regent beschouwt.

Sakſen en Beijeren). Ligtelijk mag men eenige onnaauwkeurigheden aantreffen; doch hoe weinige Staten kunnen zich op eene zoo geestvolle ſchildering beroemen? — Vermoedden dan de zoogenoemde ſtatistiken ook niet, wat hier voor hen te leeren was?

7. OOSTENRIJK.

35) Over geenen hoofdſtaat van Europa valt het zwaarder, om een algemeen oordeel te vellen, dewijl niet alleen in dezen Staat zoo weinig algemeens is, maar ook dit weinige algemeene meestāl in donkerheid gehuld is. De inhoud der oppervlakte en de bevolking van menſchen en vee weten de ſtatisſtiken naauwkeurig; doch reeds bij de finantiën haperen de opgaven; (wie, die wel onderrigt is, zal hen gelooven?). Wat zouden zij ons van den inwendigen geest, ja ſlechts van den gang, der beſtiering kunnen zeggen?

36) Met den Lotharingſchen ſtam kwam een nieuw huis op den troon, het welk zich van dat van Habsburg zeer onderſcheidde. De Spaanſche pligtplegingen en, met haar, verſcheidene grondſtellingen der oude regering verdwenen; maar in de inwendige hoofdbetrekkingen der monarchie werd toch bij de uitkomst weinig veranderd, ſchoon ook ſomwijlen veel beproefd werd.

37) Onder deze ſtaat buiten kijf de betrekking van *Hongarijen* tot Oostenrijk boven aan. Het voornaamſte land der monarchie was bij voortduring

ſlechts

flechts aangewonnen land; aan den drukkenften handel-dwang onderworpen, bleef het evenwel de kolonie, uit welke Oostenrijk zich verzorgde. De nadeelige gevolgen dezer inwendige tegenftrijdigheid loopen in het oog; het hangt van de omftandigheden af, in hoe verre zij zelfs gevaarlijk moeten worden; doch alle pogingen tot wezenlijke veranderingen zijn tot hier toe vergeefs gebleven.

Ungarns Induftrie und Commerz von GEORG VON BERZEVICZY, *Weimar* 1802. Eene voortreffelijke uiteenzetting van de Hongaarfche handel-betrekkingen, volgens de grondftellingen eener opgeklaarde ftaatshuishoudkunde. Waren flechts de voornaamfte hinderpalen tegen den bloei van dit heerlijke land niet nog meer in de inwendige betrekkingen, dan in de uitwendige, gelegen! Heeft men het dan niet in Polen gezien, hoe, bij al de vaderlandsliefde, een Staat het offer van zijnen regeringsvorm worden kan, ja worden *moet?*

38) Daar bij kwamen *Finantie-onheilen*, door het *misbruik van het papieren geld* aangekweekt. Geene der hoofdftaten van Europa heeft daaraan zoo veel en zoo hard geleden; en de oorzaken van deze onheilen, door de volkomene befchaving van het handel-ftelfel tot rijpheid gebragt, leggen helaas! wel zoo diep, dat bloote reglementen dezelve bezwaarlijk kunnen wegnemen. Reeds bij den aanvang van het vorige tijdvak was, door de oprigting van een *Weener-Bank*, in welke men een werk- 1703.
tuig om geld te maken fcheen aan te leggen, den grond

grond daar toe gelegd; en offchoon in bijzondere tijdvakken ook hierdoor hulp werd aangebragt, zoo gaven de groote oorlogen, meestal met eigen baar geld buiten 's lands gevoerd, toch fteeds, met de nieuwe behoeften, ook tot nieuwe verwarring aanleiding.

F. Nicolai, *Reifen durch Deutschland B. I—IV.* 1781. De hoofdbron voor de toenmalige Oostenrijkfche ftatistiek, en de eenige voor de gefchiedenis van de Weener-Bank.

39) Echter welke hulpmiddelen bood deze monarchie den vorsten aan, *die dezelve verftonden te regeren!* En hoe ligt, flechts met eerbied voor heilige regten, en zonder eenen zin tot despotismus, zulks te doen was, had *Maria Therefia* getoond. Was hare grootheid niet nog oneindig meer in haar karakter, dan in hare talenten, gelegen? Galmt de lof harer volken haar nog niet eenftemmig na? Echter ten ongeluk waren de grondftellingen der nieuwe kunst van regeren, die *Jofef II.* aannam, juist de tegenovergeftelde. Te weinig beftendig tot geweldige, te voortvarend tot langzame hervormingen, en te openhartig, om zijne oogmerken te bedekken, jaagde hij alles tegen zich in het harnas, terwijl hij alles ten beste meende te fchikken. Wat zoude er van geworden zijn, indien een langer leven en meer vastheid hem vergund hadden dezelve met geweld door te zetten?
1790. Zoo echter liet hij zijn rijk na, deels in een werkelijken opftand, deels nabij eenen opftand.

8. Het

8. Het Turksche Rijk.

40) De Porte, tot den ſtand vernederd, om zich verwerender wijze ſtaande te houden, (ſlechts gedwongen ſpeelt zij in het Noorden hare rol) was niet meer het voorwerp van vrees; doch werd daardoor het doel der zucht tot vergrooting. Aldus kreeg zij een veranderd ſtaatkundig gewigt voor Europa. Ook ſchrijvers openbaarden hare inwendige zwakte; doch terwijl men alles naar eenen Europeſchen maatſtaf afmeette, had men zich in verſcheidene zaken zeer misrekend.

Mémoires ſur les Turcs et les Tartares par le Baron de Tott, 1785. 4 *Voll.*

---

41) De gang en het karakter der *ſtaatkunde* in dit tijdvak blijkt uit het tot hier toe gemelde van zelve. De groote betrekkingen op het vaste land werden het meest door *Frederik II.* bepaald. Hij trad op als veroveraar, was eergierig; doch bedachtzaam. Om het ſtelſel, door de verovering van Silezië eens gegrond, te handhaven, was hij aan zich zelven en aan zijn rijk verſchuldigd; en doch bleef het vooreerst een bloot ſtelſel van overdreven eigenbelang. Doch *de verbindtenis van Frankrijk met Oostenrijk* verhief hem tot beſchermer der vrijheid van Europa, — wie anders zoude dezelve hebben kunnen beſchermen? — En aan het in ſtand houden der Pruisſiſche monarchie was, zoo lang deze voortduur-

duurde, het evenwigt niet alleen in Duitschland, maar ook op ons vaste land, verbonden. In *dezen* zin heette en *was* Frederik de fcheidsregter van Europa. Ware hij toch nooit van deze roemrijke loopbaan afgegaan!

42) De ontaarding der ftaatkunde door de rondings-plannen der kabinetten is reeds getoond, echter konde zij niet geheel ontaarden; de grootheid der vorsten verhinderde het. Onder de leiding van Frederik en Katharina kon de ftaatkunde wel baatzuchtig, maar niet ligt kleingeestig worden, en ook bij de baatzucht behield zij toch eene zekere houding. Doch de vorsten fterven; maar de zucht tot vergrooting niet, en er kunnen helaas! tijden komen, waarin zelfs de zedelijke adel der regenten voor het verderf der kabinetten bezwijkt!

43) Evenwel moest het verontrusting baren, dat zelfs de grooten begonnen, om de grondzuilen der ftaatkunde door fpotternij te ondermijnen. Katharina gaf den toon voor het ftaatkundige evenwigt. *Zij* mogt daarvoor hare gronden hebben; doch wat bij haar misfchien natuurlijk fchoon fchijnen konde, werd bij de lagere volksklasfe der napraters laf. Daar bij kwamen in dit tijdvak twee uitvindingen der ftaatkunde, die beide even verderfelijk waren. De bekendmaking van geheime artikelen bij openbare traktaten; (de pest van alle vertrouwen voor de Staten;) en het misbruik der waarborgingen. Wat zijn de waarborgin-

gingen der mogendheden in het algemeen, dan een zwaard te meer, het welk hun in handen gegeven wordt, om het naar goedvinden te gebruiken? Doch hoe veel te meer, wanneer men, zoo als in Polen, zijne eigene dwingelandij waarborgt?

44) De praktische *staatshuishoudkunde*, schoon in het bijzondere veelvuldig gewijzigd, bleef toch in haar geheel dezelfde; ondanks de voorgedragene bespiegelingen van verschillenden aard. De algemeene grondbelasting der Physiokraten vond bijval; slechts tot de eenige mogt men haar niet maken; en als de leerstellingen van Adam Smith niet eens in Engeland zegevierden, hoe zouden zij zulks buiten 's lands hebben kunnen doen? De gezigtspunten toch van Frederik II., door de grondstellingen van het handel-stelsel zeer beperkt, en de nog meer beperkte van Josef waren een veel vermogende hinderpaal. Echter was er zoo veel gewonnen, dat ook in de oogen der beoefenaars het gewigt van den landbouw en, met hetzelve, dat der mindere klasfen der maatschappij klom. Afschaffing of verzachting van de lijfeigenschap of heerendiensten werden zulke luide vorderingen, dat zij in verscheidene landen doordrongen; en de bevordering van den landbouw werd ten minste als grondstelling in de praktijk aangenomen; wel is waar slechts in zoo verre, als dit geschieden konde, zonder de oude grondstellingen regtstreeks te verlochenen. De twist over de vrijheid van den granenhandel geeft daartoe het beste handboek.

Dialogues sur le commerce des bleds par l'Abbé GALIANI, *Londres* 1770. Een bijzonder geneesmiddel voor de stelselmakers.

Die Freyheit des Getreidehandels von NORRMANN, *Hamb.* 1802.

45) De terugwerking van het handel-stelsel op de staatkunde werd uit dien hoofde ook niet zwakker, maar zoo veel sterker, hoe grooter het streven der Staten naar eigene deelneming aan den handel en de uitsluiting van anderen werd. De regeling hunner wederzijdsche handelbetrekkingen door *handeltraktaten* verwekte spoedig ijverzucht en twist bij de overeengekomenen, en weldra bij eenen derden; en de kolonie-handel als mede de vernieuwde twisten over de regten der onzijdige vlag (*) gaven nieuw voedsel.

De *handeltraktaten* van dit tijdvak, door hare gevolgen voor de staatkunde hoogst gewigtig, waren: 1. Dat tusschen *Engeland*, en *Rusland* 21 Junij 1766. voor 20 jaren; met groote voorregten voor de Britsche kooplieden, die zich in Rusland nederzetteden. 2. Het traktaat tusschen *Engeland* en *Frankrijk*, den 26 Sept. 1786. voor 12 jaren. Wederzijdsche begunstiging van den invoer van Britsche manufacturen en van Fransche wijnen en brandewijn, door een zeer verminderd tolregister; hoogst nadeelig voor de Fransche fabrieken. 3. Het traktaat tusschen *Frankrijk* en *Rusland*, den 11 Jan. 1787. voor 12 jaren. Wederzijdsche begunstiging van invoer der Fransche wijnen, en van het Russische ijzer, de zeep en het wasch, door

(*) Zie beneden.

door een verminderd tolregister, als mede der in de beide rijken zich nederzettende kooplieden; en bepaling der regten van onzijdigheid.

46) De *krijgskunst* werd in dit tijdvak in den volsten *zin* van het woord tot eene kunst; en het stelsel der staande legers verkreeg in grootere niet alleen, maar ook in kleinere Staten zijne hoogste beschaving. Doch dus werd ook de kunst overdreven; men leerde de wapenen behandelen, doch zelden dezelve gebruiken. Het lange tijdvak van vrede *moest*, naar het schijnt, hier onheilen tot rijpheid brengen, welke zelfs het vernuft van eenen Frederik niet voorzien konde, dewijl zij in den aard der dingen zelve lagen.

47) Doch de ongemeene vermeerdering door vreemdelingen, die men meest in vestingen bewaren moest; de bijna bij uitsluiting gegeven voorrang van oudheid van geslacht bij de bevordering; de vernedering van den gemeenen soldaat door eene onteerende krijgstucht, waren toch niet noodzakelijk daarin gelegen. Uit deze grondstellingen ontstonden nogtans onheilen, die des te gevaarlijker waren, naar mate de uiterlijke glans dezelve minder liet bemerken.

III. *Geschiedenis van den staat der volkplantingen in dit tijdvak, van* 1740 *tot* 1786.

1) Wat sedert bijna drie eeuwen door de Europeanen aan gene zijde van den Oceaan geplant en gegroeid was, begon in dit tijdvak tot rijpheid te komen. De volkplantingen van *allerlei soort* verkregen in hetzelve haar grootste gewigt. Doch er vertoonden zich ook verschijningen, waaraan men niet gedacht had, hoezeer zij ook in de natuurlijke orde der dingen aanwezig waren.

2) Toen *Groot-Britanje* in dit tijdvak de grootste mogendheid onder de koloniale Staten werd, lag de voorname grond daarvan alzins in zijne zeemagt. Door deze was het in staat, om ook in oorlogstijd de verbindtenis met zijne koloniën in stand te houden, hetwelk zijne vijanden niet doen konden; en zijn handel werd door dezen weinig gestoord. Nogtans was het niet minder de geheele geest der natie en der regering, die zich steeds meer op den handel toelegde, welke ook de zorg voor de koloniën zich tot een hoofdonderwerp maakte, daar de buitenlandsche handel meest op haar ruste.

3) De volkplantingen van *Noord-Amerika*, die zich van de Missisippi tot aan de Laurence-stroom, en

en in het binnenste tot aan het Alleghenni-gebergte uitstrekten, werden, door den Parijschen vrede, nog door het afstaan van gansch Canada en Florida vermeerderd (*). Nooit scheen in dit werelddeel de Britsche heerschappij meer bevestigd; en toch werd het spoedig blijkbaar, dat zij het nooit minder was.

4) Streven naar onafhankelijkheid ligt in den aard van opkomende *volkplantingen, die den landbouw drijven*, dewijl zich in haar eene natie vormt. In Amerika kwamen hierbij lang gevoede Demokratische grondstellingen, door den regeringsvorm der meeste provinciën tot wezenlijkheid gebragt, een zwakke staatkundige zamenhang met het moederland en gevoel van toenemende krachten, reeds in den zevenjarigen oorlog bewezen. Dus was er alleen eene aanleiding tot twist noodig; en de gevolgen daarvan waren onvermijdelijk.

5) Intusschen ontstond deze twist niet zoo zeer door gevoeligen druk, maar veel meer door eene vraag van den kant van het regt: Of het Britsche parlement het regt had, om den koloniën belastingen op te leggen? Het parlement hield dit staande; de koloniën ontkenden het, dewijl zij niet in hetzelve vertegenwoordigd werden. — Er behoorde een volk toe, hetwelk door de vroegere staatkundig-godsdienstige geschillen aan het twisten gewoon was, om

(*) Zie boven bladz. 489.

om eene *grondstelling* van deze *soort* met *die* hardnekkigheid te verdedigen. Doch de strengere handhaving van den alleenhandel tegen de koloniën sedert den Parijsche vrede, en de beperking van den sluikhandel met de Spaansche en Fransche bezittingen, moest zoo veel te meer tot vermeerdering der ontevredenheid medewerken, hoe minder de zeer toenemende koophandel der Amerikanen binnen zijne oude palen te houden was.

Oorsprong van den twist reeds sedert 1764., door de *stempelacte van Grenville*, den 22 Maart 1765. Terstond groote bewegingen in alle provinciën, vooräl in Virginië en Massachuset; en bijeenkomst van een Congres te New-Jork, bij hetwelk de regten van het volk opgehelderd worden, in Oct. — Intrekking der stempelacte, na de aftreding van Grenville, door *Rockingham*, den 19 Maart 1766; doch gelijktijdig de bevestiging der grondstellingen, door de *declaration-Bill*, tot handhaving der opperheerschappij van het parlement.

6) Was echter ook voor het tegenwoordige de uitbarsting der vlam gesmoord, zoo glom het vuur nogtans voort; het ontbrak aan geene geschillen in bijzondere provinciën, dan met de gouverneurs, dan weder met het krijgsvolk; eene oppositie-partij had zich reeds gevormd; de gewigtigste mannen stonden aan hare spits. Onder hen een *Franklin*; doch zoo weinig was men in Engeland van den waren aard der dingen onderrigt, dat, naar herhaalde veranderingen in het ministerie, *Townshend* geloofde, door *indirecte* belastingen, door het

par-

parlement bewilligd, te gelijk deszelfs aanzien te handhaven en het doel der regering te bereiken.

Belastingen op de thee, het papier, het glas en de verfstoffen, door de *Revenue-Act* in Junij 1767. De opbrengst dezer belastingen moest eene regerings-kas (Civil Liste) voor Amerika vormen, die geheel ter beschikking van de ministers was tot uitdeeling van bezoldingen, pensioenen, enz.

7) Vernieuwing van den tegenstand tegen het regt van belastingen op te leggen, vooräl in Massachuset, alwaar de hoofdstad *Boston* ook het middenpunt van den tegenstand was. Men ontdekte in de vrijwillige overeenkomst, om zich van geene Britsche waren te bedienen, een middel, om Engeland te schaden, het welk niet verloren ging. Ook thans deed Engeland, toen Lord *North* het staatsroer in handen kreeg, eene schrede terug; doch slechts ten halve. 1770.

Herroeping der belastingen, alleen met uitzondering van de *thee*, in Febr. 1770. Het regt van belastingen op te leggen moest uitdrukkelijk daardoor onderhouden worden.

8) Waarhenen konden dergelijke halve maatregelen anders voeren, dan alleen tot nog grooter mistrouwen? De Amerikanen waren van hun regt des te meer overtuigd, hoe meer zij hetzelve onderzocht hadden; en de groote verspreiding van pamfletten had hier reeds die gevolgen, welke zij naderhand nog verre meer in Europa toonde.

Maar nooit kwam men in Engeland van de halve maatregelen terug; en terwijl men deze de Oost-indische compagnie liet uitvoeren, brak daardoor *de opstand te Boston* uit.

Weigering der Amerikanen, om belaste thee te koopen. — Verlegenheid der Oostindische compagnie; en poging om, na de opheffing der belasting op den uitvoer in Engeland, door mindere prijzen de Amerikanen te winnen. — Doch des niettegenstaande genomene maatregelen tegen den invoer van de thee; en geweldadige wegneming en het laten zinken van eene lading thee in *Boston*, den 26 Dec. 1773.

The history of the American Revolution by David Ramsay, *Lond.* 1791. 2 *Voll.* Een onpartijdig verhaal van eenen van alles onderrigten tijdgenoot en deelnemer.

Storia della guerra dell' independenza degli stati uniti d'America; scritta da Carlo Botta, *Parigi IV. Voll.* 1809. Eene geschiedenis der omwenteling, uit de bronnen zorgvuldig bewerkt en zeer goed geschreven.

Voorál voor het onderzoek van het regt:

Der Ursprung und die Grundsätze der Americanischen Revolution von Fried. Genz; *in zijn Hist. Journaal* 1800. 2 *Band.*

Tot een dieper inzigt zijn echter de gelijktijdige Britsche Journalen noodig, zoo als *Gentleman's Magazine* 1764—1784, en andere.

9) Dit vooral bewoog Engeland tot gestrenge maatregelen. Zij bestonden niet alleen in eene blokkering van de haven van Boston, maar in inrigtingen, door welke de vrijbrief van Massachuset ver-

vernietigd werd. Deze laatste waren het, die den algemeenen opstand ten gevolge hadden, dewijl iedere provincie geene zekerheid van den regeringsvorm, dien zij tot hier toe gehad had, meer voor zich zag.

De *Boston Port Bill* den 25 Maart 1774; en den 20 Mei Acte ter oprigting eener koninklijke regtspleging enz., in Massachuset. — Boston werd met koninklijke troepen bezet.

10) Groote eensgezindheid onder de provinciën, en maatregelen ter verzameling van een *algemeen Congres* met eene buitengewone gematigdheid en orde, alleen in een land mogelijk, alwaar men nog geen gemeen volk vindt. De besluiten van het verzamelde Congres bepaalden zich intusschen slechts nog alleen tegen de aanmatigingen van het parlement, in geenen deele tegen de kroon.

Opening van het *Congres te Philadelphia*, den 5 Sept. 1774. — Besluit, dat alle handelbetrekkingen met Engeland zouden ophouden.

11) Zoo stond Engeland aan den scheidweg, om toegevendheid — of den burger-oorlog te kiezen. Wat verloor men bij het eerste? Wat won men bij het laatste? Kon zelfs de gelukkigste uitkomst van den oorlog eene duurzame onderwerping grondvestigen? Konden de kosten, ook slechts van verre berekend, met de winst vergeleken worden? Het ontbrak niet aan mannen van eenen voorzeggenden geest, die een traktaat aanraadden; offschoon het

niemand voor den geest kwam, dat het verlies van Noord-Amerika eene winst voor Engeland was. Doch ook de welsprekendheid van *Chattam* en van *Burke* vermogten niets tegen de ministers; de provincialen werden voor *rebellen* verklaard.

Adressen van het parlement tegen de *muitzieke* provincialen 9 Febr. 1775. Vergeefsche poging door de bijleggings-Bill van Lord North op den 20 Febr.; 'ten einde zelven hunne belastingen te bepalen; echter met voorbehouding van de opperheerschappij van het parlement. — De voorstellingen van Chattam, den 20 Jan., en van Burke, den 22 Maart, moesten de oude *regten* der koloniën verzekeren; doch werden in de beide Huizen verworpen. — Begin der vijandelijkheden, door het gevecht bij *Lexington* den 19 April. — Aankomst der nieuwe troepen uit Engeland in Mei; met weinige regimenten geloofde men Amerika te zullen behouden!

12) De oorlog, dien de provincialen door de onderneming, schoon te vergeefs, tegen Canada met spoed begonnen, moest toch uit zijnen aard een *oorlog tot verdediging* worden; en wie verstond het, om dezen zoo als *Washington* te voeren. Men had geenen Caesar, maar eenen Fabius van nooden. De Engelschen mogten ook eenige zeesteden bezetten; maar bleef het land, met alles wat het bevattede, niet aan de provincialen?

Togt tegen Canada onder Arnold en Montgommery, in Oct. 1775, verijdeld door het ontzet van Quebec door Carleton, in Mei 1776. Ontruiming van Boston door How, den 17 Maart, en daarentegen, in de maand Aug., bezetting van Long-Island, terwijl Newjork het hoofd-

too-

tooneel des oorlogs wordt. Geene luisterrijke dagen, maar moeitevolle jaren, geene spoedige gevolgen, maar eene standvastige verduring grondde de helden-grootheid van Washington.

13) Zoo vond, bij de toenemende verbittering, ook het denkbeeld der *volkomene afscheuring* van Engeland, door staatsmannen en dagbladschrijvers voorbereid, eenen algemeenen ingang. Slechts dan was er bijstand in Europa te hopen; en voor de zending van Duitsche huurbenden scheen deze onontbeerlijk te zijn. *Verklaring van de onafhankelijkheid der* 13 *vereenigde Staten*. — *Novus saeclorum nascitur ordo!* 1776. 4 Julij.

Common Sense by Thomas Payne 1776. Misschien het gewigtigste pamflet voor de algemeene geschiedenis.

14) Na dezen grooten stap was er nog één gelukkige noodig, om ook *in Europa* bondgenooten te vinden. Het geschiedde door *de gevangenneming van Burgoyne* en deszelfs krijgsbenden. De lotgevallen van kleine korpsen werden hier grootere wereldgebeurtenissen, dan anders de nederlaag van groote legers!

Beproeving der Engelschen, om uit Canada, onder bevel van Burgoyne, de koloniën in den rug te vallen. Zijne insluiting door Gates; en *capitulering bij Saratoga* den 16 Oct. 1777.

Berufreise nach America (van de vrouw van den generaal *von Riedesel*) 1792. De schrijfster van dit werk was de echtgenoote des bevelhebbers der Brunswijksche troepen, en eene ooggetuige.

15)

15) Deze gebeurtenis verschafte *in Versailles* aan de vroegere aanbiedingen van *Benjamin Franklin* ingang; de onafhankelijkheid der provincialen werd door Frankrijk erkend, en de oorlog met Engeland daardoor beslist. Het was eene overwinning, die de kabinets-staatkunde over het eigenlijke gevoelen des konings behaalde. Hoe zeer had zij zich misrekend! Dat de oorlog een oorlog ter zee werd, dat hij zich naar de beide Indiën uitbreidde, lag thans even zoo in de staatkundige betrekkingen, als dat *Spanje* ook daarin weldra medegesleept werd; schoon aanvankelijk slechts als hulpmagt van Frankrijk; en eindelijk zelfs *Holland.* Zoo werd het een oorlog over de heerschappij der zeeën, door Frankrijk eenen geruimen tijd met meer roem gevoerd, dan anders.

Vriendschaps- en handel-traktaat tusschen Frankrijk en Amerika, den 6 Febr. 1778. Uitbarsting van den oorlog met Engeland den 24 Maart. Onbesliste zeeslag bij Quessant den 27 Julij. Begin van den oorlog ter zee in *Noord-Amerika* en in de *Westindië* in Sept. onder d'Estaing. Wegneming van Dominique, den 7 Sept., Senegal 30 Jan. 1779, St. Vincent 16 Junij, Grenada 4 Julij, door de Franschen. Daarentegen verlies van St. Lucia den 14 Dec. 1778. Begin van den oorlog in *Oostindië*; verovering van Pondichery den 17 Sept. 1778. Aanval van Hyder Ali in Sept. 1780. Oorlog ter zee ter zelfder plaats onder Suffrein en Hughes. — Ondertusschen *deelneming van Spanje*, in Junij 1779, en vereeniging der Spaansch-Fransche vloot, zonder gevolgen. Wegneming van Minorca, op den 5 Febr. 1782, en langdurige belegering van Gibraltar, door Elliot op eene roemrijke wijze verdedigd, van 1779 tot Oct.

Oct. 1782. — Oorlogsverklaring van Engeland aan Holland, terwijl het met Amerika reeds onderhandelde; en aan de gewapende neutraliteit deel wilde nemen, den 20 Dec. 1780. Onbesliste zeeslag bij Doggersbank den 5 Aug. 1781. Doch verlies van Negapatam, den 12 Nov., en van Trincomale den 15 Jan. 1782, en St. Eustatius in de Westindië. Aldus kreeg de Britsche zeemagt het evenwigt van bijna het geheele westelijke Europa; en door de *nieuwe zeetaktiek van Rodny*, sedert de groote overwinning bij *Guadeloupe*, den 12 April 1782, bleef zij eene beslissende overmagt behouden.

16) Doch het *lot van Amerika* moest niet op zee, maar op het vaste land beslist worden; en hoe veel ook de Fransche hulp onder Rochambeau, en de geestdrift van Lafayette daartoe bijdroeg, zoo bleef toch aan Washington de roem, den beslissenden slag geleverd te hebben. Sedert de *gevangenneming van Cornwallis* konde men in Engeland niet meer hopen, een nieuw leger te kunnen overzenden.

Togt tegen de zuidelijke provinciën. Inneming van Charlestown; doch insluiting van Cornwallis bij Yorktown en capitulering den 19 Oct. 1781.

17) Dus was er ook slechts eene verandering in het ministerie in Engeland noodig, die door de aftreding van Lord North volgde, om tot eenen vrede aanleiding te geven, welks noodzakelijkheid men klaar had beginnen in te zien. Engeland moest denzelven niet alleen met Noord-Amerika, maar ook met Frankrijk, Spanje en Holland sluiten;

ten; doch het was eigenlijk de vrede met Holland, die zwarigheden te weeg bragt, dewijl Engeland zijne schade op dat land verhalen wilde.

Na de aftreding van Lord *North* den 20 Maart 1782, eerst het ministerie onder *Rockingham*, die echter reeds den 1 Julij stierf; nevens hem Schelburne en Fox, Secretarissen van Staat. Hierop het ministerie van *Schelburne* (terwijl Fox afgaat) tot den 14 Maart 1783. Toen hij na het sluiten van den vrede moest aftreden, *Coalitie* van Lord *North* en *Fox* tot op den 18 Dec., waarop *William Pitt*, den 23 Dec. 1783, aan het hoofd van het ministerie gesteld, tot op den 9 Febr. 1801, in dezen post bleef. Onderhandelingen over den vrede te *Versailles* en sluiting der *voorwaarde* met Amerika den 30 Nov. 1782; met Frankrijk en Spanje den 20 Jan. 1783. Veranderd in eenen *definitiven* vrede den 3 Sept.

a) *Vrede tusschen Engeland en Amerika*. 1. Erkenning der onafhankelijkheid van de 13 vereenigde Staten. 2. Grensbepaling, waardoor het groote *Western territory* aan de Amerikanen bleef. 3. Voortdurende deelneming aan de visscherijen bij Terre Neuve. 4. Gemeenschappelijke bevaring van de Missisippi.

Gezanten van Engeland: Oswald. Van Amerika: Franklin, Adams en Laurens.

b) *Vrede tusschen Engeland en Frankrijk.* In de Westindië de teruggave aller veroveringen; en afstand van Tabago aan Frankrijk. 2. In Afrika afstand van Senegal aan Frankrijk; waartegen dit aan Engeland de Gambia en het fort St. James waarborgt. 3. In de Oostindië de teruggave van alle veroverde plaatsen. De bondgenooten van Frankrijk (Tippo Saib) werden uitgenoodigd, om tot den vrede toe te treden. 4. Deelneming van Frankrijk aan de visscherijen te Terre Neuve volgens uitgestrektere grenzen;

en

en afstand van de eilandjes St. Pierre en Miquelon aan hetzelve. Men belooft wederzijdsch, om binnen twee jaren een handeltraktaat te sluiten.

Onderhandelaars van Engeland: Lord Fitz Herbert. Van Frankrijk: De graaf van Vergennes.

c) *Vrede tusschen Engeland en Spanje.* 1. Spanje blijft in het bezit van het veroverde Minorca. 2. Zoo als mede in het bezit van gansch Florida. 3. Teruggave van alle andere veroveringen. 4. Insgelijks de belofte van een handeltraktaat in twee jaren.

Onderhandelaars: Lord Fitz Herbert; van Spanje: De graaf van Aranda.

d) *Vrede tusschen Engeland en Holland.* Schoon Holland, bij de preliminairen der overige Staten, mede onder den wapenstilstand begrepen was, zoo volgde toch eerst de sluiting der preliminairen, onder de bemiddeling van Frankrijk, te Parijs den 2 Sept. 1783, en van den definitiven vrede den 20 Mei 1784. Voorwaarden: 1. Afstand van Negapatam aan Engeland, met voorbehouding van terugbekoming tegen eene bezitting van eene gelijke waarde. 2. Teruggave van alle veroveringen. 3. Eene vrije scheepvaart der Engelschen op alle Indische zeeën.

Onderhandelaars van Engeland: De hertog van *Manchester*. Van Holland: Van *Berkenrode* en *Brantsen*.

18) Geen oorlog van den nieuwen tijd had nog voor de geschiedenis der wereld zulke gewigtige gevolgen, dan deze. Onder dezelve staat de grondvestiging van eenen nieuwen vrijstaat aan gene zijde van den Oceaan boven aan. Een Staat van Europeanen, buiten de Europesche staatsgesteldheid, zelfstandig door eigene magt en eigene voortbrengselen, en tevens tot den grooten wereldhandel ge-

geroepen door zijne ligging, zonder behoefte aan staande legers en zonder kabinets-staatkunde. Hoe veel moest hier anders worden, dan in Europa!

De nieuwe vrijstaat, — *zonder inwendige omwenteling* der bijzondere Staten (er waren slechts geringe veranderingen noodig) gegrondvest, — werd nogtans het eerste krank in zijne vrijheid. De *eerste staatsregeling* schiep eene *Unie-regering* zonder magt en zonder aanzien. Doch de veranderde *staatsregeling* van 1789 gaf denzelven die vastheid, welke een bondgenootschappelijke Staat hebben kan; terwijl zij de uitvoerende magt aan den president, in verband met den senaat; de wetgevende, meest volgens Britsche vormen, aan de beide kamers van den senaat en der representanten, echter niet zonder aandeel van den president, overdroeg; en door vereenigde geldmiddelen het staatskrediet grondde. De nieuwe Staat was aan Washington, den president, geenen minderen dank, dan aan Washington, den veldheer, schuldig. Slechts door groote mannen op de eerste plaats kan de Unie stand houden.

19) De eerste groote werkkring van den nieuwen Staat liet zich op den handel verwachten; ook beijverden zich bijna alle zeestaten, om verbindtenissen met dezen te sluiten. Doch de Staat, arm aan geld, handelde het liefste met dien, welke hem het eerste en het langste krediet gaf; en de vrije handel met Engeland werd spoedig veel grooter, dan die ooit onder den dwanghandel geweest was. Men zag spoedig, wat Amerikaansche scheepvaart worden konde; en toch bleef zij nog beperkt, zoo lang geene nieuwe oorlogen ter zee in

in Europa haar spoedig boven alle verwachting verhieven.

20) Terwijl deze oorlog geheel tegen dat, wat men vermoed had, door de vrijheid van Amerika, eenen nieuwen grondsteen tot de handelgrootheid van Engeland legde, werd ook daarbij een tweede door het plotselijke verval van den handel der Republiek der vereenigde Nederlanden gelegd. Eenmaal ter neder geworpen, konde deze bij eene zoo magtige mededinging zich niet weder verheffen; en Engeland werd, schoon niet de eenige, toch op verre na de gewigtigste erfgenaam.

21) Doch deze oorlog verwekte eene nieuwe zeer gewigtige staatkundige verschijning, die der *gewapende neutraliteit*. Behoorde zij ook al, volgens haren oorsprong, in het Noorden te huis, zoo verbreidde zij toch haren invloed over geheel Europa; en hoe veel toevalligs ook bij hare wording was, zoo was zij toch veel te overeenkomstig met de behoeften des tijds, dan dat het denkbeeld zoude hebben kunnen verloren gaan. Haar doel zou de handhaving van de regten der onzijdige vlag zijn. Hoe onzeker het gevolg ook was, zoo schitterde Rusland toch als steun en als middenpunt van het nieuwe stelsel, rondom hetwelk alle onzijdigen zich schaarden. Mogt ook met den vrede van zelve de behoefte ophouden, zoo moest deze toch met iederen oorlog ter zee vernieuwd worden, en het kwam alleen op de betrekkingen aan, of en op

wat wijze de staatkunde van dezen nieuwen hefboom wilde gebruik maken.

Eerste *verklaring der gewapende onzijdigheid* van Rusland den 28 Febr. 1780. Vorderingen: 1. De onzijdige schepen hebben eene vrije vaart van haven tot haven en langs de kusten der oorlogvoerende mogendheden. 2. Vijandelijke eigendommen zijn vrij in schepen, die onder eene onzijdige vlag varen; met uitzondering van contrabanden, die tot wapenen en krijgsbehoeften bepaald blijven. 3. Naauwkeurige bepaling, wat eene geblokkeerde haven zij. 4. Deze bepalingen moesten bij de regtmatigheid der prijzen tot eenen regel dienen.

Verklaarde toetreding tot de gewapende neutraliteit, op aanzoek van Rusland, van *Denemarken* den 9 Julij 1780; van *Zweden* den 21 Julij; van *Pruissen* den 8 Mei 1781; van *Oostenrijk* den 9 Oct. en van *Portugal* den 13 Julij 1782. De verklaarde toetreding van *Holland* kwamen de Engelschen voor door de oorlogsverklaring op den 20 Dec. 1780. — In de *antwoorden* liet *Engeland* zich (den 3 April) over de grondstelling niet uit; *Spanje* en *Frankrijk* keurden die (op den 18 en 25 April) goed.

Mémoire ou précis historique, sur la neutralité armée et son origine, suivi des pièces justificatives par Mr. le comte DE GÖRZ, (toenmalig Pruissischen gezant te Petersburg,) 1800. Aanleiding tot het plan; de wegneming van twee Russische schepen, *door de Spanjaarden*, en de Spaansche blokkade van Gibraltar; (de Engelschen hadden hun reglement van het jaar 1756 (*), niet gewaagd te hernieuwen;) doch de ware oorzaken waren de behoeften van den graaf *Panin*, om den invloed en de ontwerpen van den

(*) Zie boven bl. 443.

den Britschen gezant, den Ridder *Harris*, (Lord Malmesbury,) tegen te werken. Zoo leidde deze staatkundige list tot een grooter doel, dan men zelve vooruit zag!

von Dohm, *Denkwürdigkeiten*, *B. II.*

22) Offchoon Engeland terstond zijne oude volkplantingen op het vaste land van Amerika verloor, behield het daartegen zijne nieuwere wingewesten, *Canada* en *Nieuw Schotland*; en deze werden het des te gewigtiger, wijl men in haar eene schadevergoeding voor het verlorene hoopte te vinden. Terwijl de waarde dezer bezittingen daardoor in de oogen van het moederland hooger rees, besteedde men daaraan ook eene grootere zorgvuldigheid. De afschaffing der Test-acte maakte in Canada, hetwelk meest uit katholijken bestond, de invoering eener zoo zachte regering mogelijk, dat de beschaving weldra niet tot Beneden-Canada bepaald bleef, maar ook in Opper-Canada zich zoodanig uitbreidde, dat een afzonderlijk gouvernement daaruit moest gemaakt worden. Echter in *Nieuw Schotland* was *Halifax* thans de gewigtigste haven, die de Engelschen nog op het vaste land van Amerika bezaten.

23) *De Engelsche Westindië* was, wat deszelfs omvang aangaat, door de landen, bij den Parijschen vrede afgestaan, nog uitgestrekter geworden, van welke Tabago nogtans bij den vrede te *Versailles* weder aan Frankrijk kwam. De toestand der volkplantingen had door meer bewilligde

 vrij-

vrijheden in den handel gewonnen; doch deels de herhaalde oorlogen, deels de overrompelingen der boschnegers (Maroons), deels de vreesselijke stormen, welke voorål op het einde van dit tijdvak bij herhaling het voornaamste eiland *Jamaica* verwoesteden, vernietigden een groot gedeelte der opgevatte hoop; en bijna was ook de vrijwording van Amerika het verderf van de Engelsche Westindië geworden; indien de nood niet over de grondstellingen van het handel-stelsel gezegevierd had.

De grootere vrijheden in den handel bestonden, deels in de opening van *vrije havens* in 1766 op Dominique en Jamaica, voor de verkeering met vreemde volkplantingen in derzelver schepen (voorål wegens levensmiddelen en den slavenhandel), deels in den in Jan. 1780 ingeruimden vrijen handel met *Ierland.* De vrijwording van Amerika had de Westindië bijna aan hongersnood blootgesteld, zoo niet de verkeering, die tot hier toe bestaan had, hoewel beperkt, op den 4 April 1788 toegestaan.

A descriptive account of the Isle Jamaica by W. BECKFORD, *II. Vol.* 1790.

24) *De Afrikaansche* volkplantingen werden door het bijna twintigjarige bezit van Senegal vermeerderd, waardoor, behalve den slavenhandel, ook die in gom in handen der Engelschen kwam. De eerste stond reeds met de Westindische volkplantingen in eene natuurlijke betrekking; doch deels de slaven-markten, in de vrije havens voor de vreemde volkplantingen geopend, deels de in dit tijdvak gevolgde geheele vrijstelling van dezen handel,

del, droegen helaas! daar toe bij, om dien steeds meer gewigtig te maken. Terwijl de stem der menschelijkheid zich echter steeds luider daartegen verhief, werd de vrijwording van Amerika de aanleiding tot eene nieuwe volkplanting van Negers 1786. aan de kusten van Afrika zelve te *Sierra Leona*, welke de overtolligheid der slavernij aantoonen zoude.

Geheele opheffing der nog bestaande opbrengsten aan de Oostindische compagnie in 1749; nadat haar alleenhandel haar reeds in 1697 ontnomen was. — Aanlegging der kolonie te *Sierra Leona* in 1786, meest door Negers van de uitgewekene koningsgezinden. Een schoon gedenkstuk der beschaving! Schoon ook het hoofddoel niet aanstonds kon bereikt worden; wie durft toch te zeggen, hoe ver het voeren kan?

An account of the colonie of Sierra Leona from its first establishment, 1795.

25) Echter het grootste en schitterendste schouwtooneel der Britsche kolonie-staatkunde werd in dit tijdvak Oostindië! De kooplieden werden veroveraars, en grondvesteden een *rijk*, hetwelk, volgens zijnen omvang en zijne bevolking, ver boven het moederland verheven was. Op deze wijze verscheen de compagnie in eene dubbele gestalte, als heerscheres en als handel-drijfster, en Engeland werd te gelijk de markt der Indische waren en de afgrond, waarin de Indische schatten verzonken.

Transactions in India, from the commencement of the french war in 1756 to the conclusion of the late peace 1783, *Londres* 1786. In het Hoogduitsch bewerkt door *M. C. Sprengel*: Geschichte der wichtigsten Indischen Staatsveränderungen von 1756 bis 1783. 2 Th. 1788. Nog altijd het onmisbaarste voor het *algemeene* overzigt.

ORMES, *history of the military transactions of the british nation in Indostan, from the year 1745, Lond.* 1778. 4. — Het zelfde onderwerp bewerkt door VON ARCHENHOLZ: *Die Engländer in Indien*, 2 *Th.* 1788.

A short history of the East-India Company by FR. RUSSEL, *Lond.* 1793.

26) Deze groote omwenteling der zaken in Indië werd *voorbereid* door den val van het Rijk des Mogols. Zoo lang dit in zijne kracht daar stond, konden de Europeanen op het vaste land meestal slechts als kooplieden verschijnen. Doch reeds
1707. sedert den dood van Aureng Zeb inwendig geschokt, kreeg het door de rooverbenden van Nadir
1739. Schach den doodsteek. De naam der beheerschers bleef in wezen; doch de stadhouders maakten zich onafhankelijk, en de onder het juk gebragte volken begonnen hunne ketens af te schudden.

Onder de tot hiertoe bestaande stadhouders (*Subahs en Nabobs*) zijn de gewigtigsten: de Subah van *Decan*, (Nizam) van wien de Nabob van *Arcot* of Carnatik weder afhing; de Nabob van *Bengalen*, van *Oude*, en de Rajah van *Benares*. Onder de volken waren reeds lang de *Patanen* en, weldra nog meer dan deze, de *Maratten* en de *Seiks* gevreesd.

27)

27) De Franschen en de Engelschen zochten weldra beide deze omstandigheden tot hun nut te doen strekken, offschoon gene het eerst; en het scheen, als of de heerschappij over Indië aanvankelijk voor hen bestemd was. Hadden *Labourdonnais* en *Dupleix* met elkanderen eensgezind geweest, wie zoude hun dezelve ligt hebben kunnen ontrooven? Doch door hunnen twist ging de kostbaarste tijd verloren; en de Fransche regering verstond het niet, om met zulke mannen haar voordeel te doen.

Verovering van Madras door Labourdonnais, 21 Sept. 1746, en de daar uit ontstane twist met Dupleix, gouverneur van Pondichery. Val en terugroeping van den eersten; vergeefsche belegering van Pondichery door de Engelschen, van Aug. tot Oct. 1748, en teruggave van Madras in den vrede te Aken (*).

Histoire du siége de Pondichery sous le gouvernement de Mr. Dupleix, 1766.

28) De reeds vernieuwde zucht tot mededinging der beide natiën werd, door de ontwerpen van Dupleix, om in grondbezittingen vergoeding voor den weinig voordeeligen handel te zoeken, ten volle ontvlamd. Het deel, dat hij aan de geschillen der inlandsche vorsten nam, het eerst in Carnatik op Coromandel, waar reeds de nabuurschap der voornaamste volkplantingen het onmogelijk maakte, om elkanderen uit het oog te verliezen, gaf daar toe aanleiding. Hoe kon dit moeijelijk zijn in een ontbonden Rijk? Maar

(*) Zie boven bl. 417.

Maar de laagheid van de Mogolsche vorsten verligtte de deelneming nog meer dan de regeringloosheid, en de verhevener talenten van Dupleix verschaften den Franschen tot aan den zevenjarigen oorlog meest het overwigt.

Geschillen in Carnatik, terwijl Dupleix de aanspraken van Muzzefar Jung op Decan, en van Chundasaheb op Arcot, ondersteunt; waar tegen de Engelschen hunnen bondgenoot Mahomed Ally verdedigen, die zich eindelijk in Arcot staande houdt, 1756. De opontbieding van Dupleix, wien de ongelukkige *Lally* opvolgde, terwijl aan de spits der Britsche troepen onder den krijgsheld *Lawrence* de gevreesde Clive zich vormde, gaf dezen reeds vooruit het overwigt.

29) Het tijdvak des zevenjarigen krijgs was het echter, in het welk de compagnie haar uitgebreid rijk grondde. De overmagt der Engelsche wapenen toonde zich ook in Indië. De verovering en *slooping* van Pondichery bevestigde de Britsche overmagt op Coromandel, ook in de gevolgen, in weerwil der teruggave dier stad bij den Parijschen vrede.

Begin der vijandelijkheden op Coromandel 1758, na de aankomst van *Lally*; en verspreiding over de gansche kust, inzonderheid naar Tanjore. — Steeds voortdurende meerderheid van magt der Britten, en inneming van Masulipatam 1760, en van Pondichery den 16 Jan. 1761. Afstand van de noordelijke Circars door Nizam, 1766, en volkomen afhankelijkheid van den Nabob van Carnatik.

The

The history and management of the East-India Company, Vol. the first, containing the affairs of the Carnatic; in which the rigths of the Nabob are explained and the injustice of the company proved., *Lond.* 1779. 4., loopt tot 1755.

30) Maar men zoude weldra ondervinden, dat de handhaving van Coromandel meer kosten moest, dan zij opbragt. Doch het bezit der landen aan de Ganges, vooräl van het rijke *Bengalen*, waar men reeds lang factorijen had, kon de grond-heerschappij in Indië bevestigen, wijl hier de groote *inkomsten van het grondgebied* waren. De Nabob zelf gaf hiertoe aanleiding; en *Clive* grondde met mindere moeite, dan hij zelve konde hopen, de heerschappij der compagnie. Er was daartoe geenen strijd noodig, zoo als de Cortes en de Pizarro's dien in Amerika voerden; want ook hier kwam de slechtheid der Mogolsche rijksgrooten den Britten te gemoet.

Reeds sedert 1690 (*) hadden de Engelschen een kantoor te *Calcutta*; en reeds in 1699 hadden zij, door de aanlegging van het *fort William*, bij gelegenheid van eenen opstand, hetzelve versterkt. Verovering van Calcutta en van het fort William, door den Nabob *Seraja Dowla* in Junij 1756. Opsluiting en verhongering der gevangenen *in het zwarte hol*. Togt van Madras onder Clive in 1757. Herneming van Calcutta, en beslissende overwinning bij *Plassey*, op den 26 Junij door verraad van *Mir Jaffier*, thans in de plaats van zijnen schoonbroeder tot Nabob van Ben-

(*) Zie boven bl. 281.

Bengalen benoemd; doch reeds in 1760 door Clive ter gunst van zijnen schoonzoon *Mir Cossir* weder afgezet; en als deze, onvatbaar voor slavernij, de wapenen opvattede, voor de tweedemaal tot Nabob verheven, op den 10 Julij 1763. Het geheim, om onder vreemde namen te regeren, was gevonden; en het was thans naauwlijks nog noodig het spel te herhalen. Toch kostte het nog éénen kampstrijd met den *Subah van Oude* in 1765, tot wien Mir Cossir en de Groote Mogol zelf, door de Maratten verdreven, gevlugt waren. Eerst nadat men over hem had gezegevierd, kon het bezit van Bengalen als zeker beschouwd worden.

31) Afstand der *Devani* van Bengalen (van de inkomsten en derzelver heffing) door den grooten Mogol aan de compagnie; terwijl de Nabob een jaargeld krijgt. Dus bekwam de compagnie, nadat zij zich reeds voorheen den koophandel had laten geven, nu ook de bestiering en het oppergezag des lands, schoon men ook deszelfs schatten aan de oude heerschers overliet.

Traktaat te *Allahabad* met den grooten Mogol (als in schijn opperheer) over den afstand der Devani van Bengalen, Bahar en Orissa, den 12 Aug. 1765, tegen eene jaarlijksche som van 12 lac Ropyen, gesloten door den gouverneur Lord Clive.

32) Van nu af aan was dus de compagnie de beheerscheres van een groot en rijk land; doch de verwachting, dat zij zelve zich daardoor zeer verrijken zoude, werd ras te leur gesteld. Er ontstond een verdeeld belang tusschen hare actiehouders en tus-

fchen de bestuurders en hunne bedienden in Indië. Aan gene bleef het matige gewin van den handel tusfchen Indië en Europa; doch zij hielden het daar voor, dat het handel-divident, dat tot hiertoe bestaan had, aanmerkelijk verhoogd was, door de tegenwoordige inkomsten van het grondgebied; welker overfchot deze daarentegen tot hun voordeel zochten te gebruiken. De gewigtigfte takken van den binnenlandfchen handel moest men buitendien aan de bedienden in Indië overlaten. Zoo liep in het ongelukkige Bengalen alles zamen, wat een volk kan in den grond helpen; een even zoo verkeerd, als tiranniek bestuur, en de drukkenfte alleenhandel.

Het voornaamfte kwaad bestond: 1. In de verandering van de erfpacht der Zemindars en Ryots (groote en kleine pachters) in eene jaarlijkfche pacht. In een land, waar bijna alle landbezitting gepacht is, verdween daar mede op eenmaal alle zekerheid van bezitting, en talooze afperfingen traden in derzelver plaats. 2. De flegte manier van regtspleging en de toepasfing der Engelfche wetten. 3. De alleenhandel in het zout, de Betel en de Opium in 1765 aan de regering toegestaan, die de eerfte levensbehoeften in Indië waren. 4. De jaarlijkfche wegfleping van het bare geld naar Engeland en naar China. 5. De door het flechte muntwezen ontftane agiotage. Ook zonder den verfchrikkelijken hongersnood van 1770 en 1771 moest het land te gronde gaan.

Van de fchriften, bij den toenmaals ontftanen twist in het licht gekomen, zijn de voornaamfte:

Confiderations on the affairs and the prefent ftate, of

Ben-

Bengal by W. Bolts, *III. Voll.* 4. Dit werk is tegen de compagnie.

Daar tegen als een antwoord:

A view of the rise, progress and present state of the English government in Bengal. By Mr. Verelst, 4. *Lond.* 1772.

Het 2de en 3de deel van het werk van Bolts bevat weder het tegenantwoord. Slechts eenige onderdrukkingen konden ontkend of verontschuldigd worden; de waarheid van den algemeenen druk werd spoedig door de gevolgen bewezen.

A. F. Tyttler, *considerations on the present state of India, London* 1815. Dit werk bevat in zich het beste historische overzigt over het stelsel van het land, van de bezittingen en van de pachten in Indië onder de Engelsche heerschappij. Ook bij de welgemeende inrigtingen, sedert het jaar 1772, is de last toch eindelijk op de arme Ryots of boeren gekomen; middelerwijl de Zemindars zich verrijken.

33) Eene op zulk eene geweldadige wijze verkregene heerschappij konde echter geenen anderen, dan eenen steeds wankelenden toestand ten gevolgen hebben; en in Hyder Ali, den Sultan van Mysore, vond men weldra eenen meer gevaarlijken tegenstander, dan men verwacht had. De onmogelijkheid, om toereikende Europesche legerbenden te hebben, gaf aanleiding tot het bedenkelijke middel, om een inlandsch leger op te rigten, dat tot hier toe boven verwachting gelukt is.

Eer-

Eerste oorlog met Hyder Ali (sedert 1760, door eene geweldadige bemagtiging, gebieder van Mysore) en zijne bondgenooten, den Subah van Decan 1767. Doch de compagnie gewon den laatstgenoemden in Febr. 1768. Nogtans een zegerijke inval in Carnatik, en vrede voor de poorten van Madras gesloten, den 3 April 1796. Teruggaaf der veroveringen aan weerszijden; en wederkeerige vrije handel. — Doch Hyder Ali had gezien, wat *hij* konde uitvoeren!

34) Bij deze groote veranderingen was de *inwendige inrigting* der compagnie tot hiertoe dezelfde gebleven. De bestuurders in Engeland waren de hoofden, waar onder de van elkanderen onafhankelijke gouverneurs der vier presidentschappen stonden. Ieder van deze handelde voor zich zelven; en hoe veel was er niet geschied, alvorens de bevelen uit Engeland konden inkomen? Deze misslagen, waarin men de hoofdbron van het kwaad vond, zouden door de acte van regeling opgeheven worden, die door eene nieuwe inrigting der compagnie deels eenheid der regering in Indië geven, deels haar in eenige afhankelijkheid van de kroon stellen zoude.

Act of regulation April 1773, ingevoerd in Indië Oct. 1774. Hoofdpunten: 1. Betere bepalingen in de keuze der bestuurders. 2. Slechts actiehandelaars van 1000 ponden en daar boven hebben eene stem in de algemeene vergaderingen. 3. De gouverneur van Bengalen wordt *gouverneur generaal* over alle Engelsche bezittingen, met de hoogste militaire en civiele magt; echter is hem het *supreme council* toegevoegd, bestaande uit vier leden, met be-

bepalende magt; en bij een verschil van gevoelens, beslist de meerderheid. 4. Het regt, om oorlog en vrede te maken en met de inlandsche vorsten te onderhandelen, is alleen aan den gouverneur en aan den hoogen Raad toegestaan. 5. Oprigting van een oppergeregtshof van de kroon, met regt van appél aan den geheimen Raad. Alle inrigtingen over civiele en militaire zaken moeten in Engeland aan den secretaris van Staat voorgelegd worden, de koning kan die vernietigen. WARREN HASTINGS, sedert 1772 gouverneur, werd de *eerste gouverneur generaal* van 1774 tot 1785.

De geheele acte wordt gevonden in RUSSEL *collection etc.* *pag.* 190. (*).

35) Door deze nieuwe inrigting was, voor de onafhankelijkheid van het moederland iets, voor Indië weinig; doch voor de compagnie meer gewonnen. Het bestuur was meer in één punt vereenigd (niet zonder wrijvingen met de andere presidentschappen;) onder een zoo hard en ervaren opperhoofd, als Hastings, werd de verdrukking planmatig. Maar een duurzame vrede kon in Indië niet bestaan; en uit dien hoofde nooit een staat van zekerheid. Het was de gewone loopkring der veroveraars. De verdrukkingen verwekten tegenstand, deze oorlogen, de oorlogen kosten, de kosten nieuwe verdrukkingen. Aldus ontstonden de *Maratten-oorlogen* en andere. Om te bestaan, werd eindelijk het veroveren eene behoefte.

De

(*) Zie boven bladz. 282.

De Maratten-oorlogen werden het eerst veroorzaakt in 1774, door de ondersteuning, die Bombay (Peischwa) Ragoba, die zich als regent opgeworpen had, tegen de Rajahs van Berar (Bunsla), van Ougein, (Scindia) en Holcar van Malwa verleende; doch die het bij den vrede van 1776, op bevel van Calcutta, varen liet. Echter in 1777 reeds vernieuwing van den oorlog, en onverschrokkene togt van Goddard van Calcutta naar Surate, die alle vorsten der Maratten afschrik moest verwekken. Groote verbindtenis der Maratten, van Nizam en van Hyder Ali, tegen de compagnie; in 1779 toen ter zelfder tijd *de oorlog tegen Frankrijk* uitbrak. Nieuwe schrikbarende inval van Hyder Ali in Carnatik 1780, alwaar hij zich twee jaren staande hield. *Groote* verlegenheid aan geld, terwijl de oorlog zich bijna door gansch Indië uitbreidde; en afpersingen en omwentelingen in *Benares* in *Oude* enz., met de schreeuwendste ongeregtigheden vergezeld, middelerwijl te gelijk de oorlog ter zee, met de Franschen onder Suffrein gevoerd, en Hyder door Fransche hulptroepen ondersteund werd. Maar de scheiding der bondgenooten hielp de Engelschen uit de verlegenheid. *Vrede met de Maratten*, den 17 Mei 1782. Teruggave der veroveringen. — Uitsluitende handel voor de Engelschen. Ook in den vrede met *Frankrijk* de teruggave van Pondichery en de andere veroveringen, den 30 Nov. 1782. Dus moest Ali († den 9 Nov. 1782) den oorlog alleen voortzetten, welken zijn zoon en opvolger, *Tippo Saib*, door den vrede te *Mangalore* den 11 Maart 1784 eindigde. Ook hier teruggaaf der veroveringen en vrije handel voor de Engelschen. — De groote verdrukkingen en ongeregtigheden zijn door het *staatsproces van Warren Hastings*, in 1788, in het licht gekomen; zonder dat er toch eenige vergoeding daarvoor was gegeven geworden.

The

The trial of Warren Hastings befor the court of peers, Lond. 1788. 2 *Voll.*

Articles of Charge of high crimes against W. Hastings by Edm. Burke, Lond. 1786.

Memoires relative to the state of India by WARREN HASTINGS, *Lond.* 1786. Zijne eigene verantwoording

Geschichte der Maratten von M. C. SPRENGEL, 1791, loopt tot 1782.

36) Doch ondanks dezen uitslag van den oorlog, en de uitbreiding des gebieds der compagnie in Bengalen, en de aanwinst van Negapatam, was het toch klaar, dat zij in haren tegenwoordigen toestand niet voortduren konde. Alle afpersingen stelden haar niet in staat hare verpligtingen omtrent de regering te vervullen; men hield haar voor zoo goed als bankbreukig. Doch nog smartelijker voelde men door den laatsten oorlog, hoe zich een Staat in den Staat vormde. Eene meer strenge afhankelijkheid van de regering was zoo zeer eene dringende behoefte geworden, dat alle partijen daarin overeen kwamen. Na de eerste mislukte pogingen van *Fox*, gedurende zijnen post als minister, was het aan *Pitt* voorbehouden, om door zijne *Oostindische Bill* dit doel te bereiken.

Voorstel der *East-India-Bill* van *Fox* in het parlement, op den 18 Nov. 1783, in het Hoogerhuis verworpen. Inhoud: 1. Geheele opheffing van het bestaande bestuur; en ondergeschiktheid der compagnie, in staatkundige, handel en finantiele betrekkingen, onder eene regerings commissie van acht personen, voor 4 jaren door

het

het parlement verkozen. Voor de zaken, die tot den handel betrekking hadden, werd haar eene vergadering uit negen medeleden der compagnie toegevoegd, die nogtans aan haar ondergeschikt zouden zijn. 2. De commissie had de begeving van alle posten bij de compagnie; en het bestuur staat, zoo als tot hier toe heeft plaats gehad, onder den koning en het ministerie. — Had de commissie op deze wijze geenen nieuwen Staat in den Staat gevormd?

A comparativ statement of the two bills for the better government of the British possessions in India, brought in to parliament by Mst. Fox *and Mst.* Pitt *with explanatory observations by* R. B. Sheridan *Esq.*, *Lond.* 1788. — Ter verdediging:

Speech on Mst. Fox East-India-Bill by Edm. Burke *in: Works Vol. II.*

Na de aftreding van Fox, *de Oostindische Bill* van Pitt op den 4 Aug. 1784; de grondslag der nog bestaande regering. — Hoofdpunten: 1. Voortduring der tot hier toe bestaan hebbende bestiering. 2. Ondergeschiktheid van dezelve aan eene regerings-commissie (*board of controul*), met betrekking tot de gansche bestiering van het grondgebied in alle staatkundige, militaire en finantiele zaken. Alle staatsstukken, die weggezonden worden, moeten vooraf door haar goedgekeurd, en kunnen door haar veranderd worden. 3. In de *Court of Directors* inrigting van een *secret committee*, dat de *board of controul* gehoorzaamheid en stilzwijgen zweert. 4. De vervulling van hooge ambten geschiedt door het bestuur, binnen twee maanden na het bekendmaken der vacature. Naderhand benoemt de koning. — Het regt, om van deze posten te ontzetten, behoort zoo wel aan den koning, als aan het bestuur. 5. Het *supreme council* te Calcutta bestaat uit den gouverneur-generaal en uit drie raden; de

tweede plaats daarin heeft de opperbevelhebber. Gelijke inrigting te Madras en te Bombay. 6. Strenge ondergeschiktheid der overige presidentschappen aan de regering van Calcutta; echter deze durft ook geenen offensiven oorlog zonder toestemming van het moederland beginnen. In buitengemeene voorvallen worden er echter aan den gouverneur-generaal op zijne verantwoordelijkheid groote volmagten gegeven. 7. Beoordeeling van het vermogen der naar Indië gaande en van daar terug keerende; en straf der schuldigen.

De volledige acte (naderhand nog verbeterd door de acte van 1786.) in Russel *Collection pag.* 294 *en pag.* 342.

37) Dus werd het groote gebied der compagnie op het vaste land van Indië, dat thans de landen aan de Ganges tot aan Benares toe, de Circars, en middelijker wijze Carnatik op Coromandel, Bombay en meerdere bezittingen op Malabar omvattede, met opzigt tot deszelfs beheersching, onder de regering van het moederland geplaatst. De handel bleef nogtans aan de compagnie overgelaten; doch ook deze zou bezwaarlijk hebben kunnen bestaan, zoo niet de *handel met China*, door de verbazende consumtie der thee, tot zulk eene belangrijke hoogte was gestegen. Echter moest, om den sluikhandel tegen te gaan, de minister ook hier te hulp komen. Door de *Commutation-Act* werd Pitt de redder der compagnie, met opzigt tot den koophandel.

Het toenmalige bedrag der thee-consumtie was reeds jaarlijks bij de 20 millioenen ponden aan gewigt, waarvan $\frac{2}{3}$ door den

den sluikhandel werd ingevoerd. Verandering der belastingen op de thee in eenen impost op de huizen, door de *Commutation-Act* in Julij 1784, waarna de sluikhandel van zelve moest ophouden.

De volledige acte in RUSSEL *Collection etc. pag.* 319.

38) Alhoewel dus de voortduring der compagnie en der Britsche heerschappij in Indië verzekerd was, zoo hing toch het gevolg der maatregelen het meeste van de keuze der hooge ambtenaren af; en welligt is Groot-Britanje hier aan eenen *Cornwallis* geenen minderen dank verschuldigd, dan aan *Pitt*. Vele dingen, ook in het lot der inboorlingen, werden beter; doch de kiem des verderfs, daar zij in de binnenlandsche oorlogen lag, kon wel verzwakt, maar niet uitgeroeid worden.

39) Met dezen meer uitgebreiden staat der Britsche volkplantingen, breidde zich ook hare scheepvaart uit en strekte zich bijna over alle zeeën uit, tot aan de grenzen toe, die de Natuur zelve door eeuwige ijsvelden gesteld heeft. De drie reizen van *Coock* wekten den geest der ontdekking niet 1768.
minder op, dan de togten van Columbus dit eens tot 1780.
gedaan hadden; de eilanden der Zuidzee werden, even als die der Middellandsche zee, bekend; in de plaats van edele metalen leverden zij zuikerriet van Otaheiti en vlas van Nieuw-Zeeland op; en Coock gaf reeds het denkbeeld aan de hand tot eene volkplanting op het vaste land van Australiën, die, op den zekeren grondslag van den land-

bouw gegrond, reeds na naauwlijks dertig jaren de verzorging van het moederland schijnt te ontwassen, en eene rijke belooning te beloven.

Stichting der kolonie te Sidney Cove in Nieuw-Zuid-wallis, Jan. 1788. Waarschijnlijk het duurzaamste gedenkteeken, dat Pitt van zijn bestuur daargesteld heeft.

Arthur Philips, *voyage to Botany Bay*, *Lond.* 1799.

Collins, *account of the Colonie in N. S. Wales from its first settlement in Jan.* 1788. *till* 1801. *II. Voll.* 1802.

40) De geschiedenis van den *staat der Fransche volkplantingen* ligt gedeeltelijk reeds in het tot hier toe verhandelde. De ongelukkige aardrijkskundige zamenvlechting met de Britsche bezittingen konde den naijver niet laten versterven; zij was tot nadeel van Frankrijk. Dit verloor door de groote afstanden, bij den Parijschen vrede, zoowel gansch Canada, als verscheidene van de kleine Antilles; en bij de meerderheid der Britsche zeemagt was het bezit der overige koloniën meestäl onzeker. Echter was het gevolg in Oost- en West-indiën zeer ongelijk.

41) In *Oostindië* waren de verwachtingen van Frankrijk door Dupleix aan bezittingen van grondgebied verbonden. Toen deze in den zevenjarigen oorlog verloren gingen, en de Engelschen in Indië heerschten, — hoe had de handel zich wederom kunnen opheffen, hij mogt dan met of zonder compagnie gedreven worden?

Het

Het bloeijendste tijdvak der Fransche magt in Indië was sedert 1751. Zij verkreeg door Dupleix de 4 Circars; de eilanden Sherigan in de Caveristroom, Masulipatan en een uitgebreid gebied bij Carical en Pondichery. De vrede van 1763 bragt echter alles op de bezittingen van 1749 terug (*); slechts het gesloopte Carical en Pondichery bleven aan hen. — Ontbinding der Oostindische compagnie 1769 en vrijstelling van de handel, doch met beperking der retourschepen op l'Orient. Ook in den dood regelt noch het handelstelsel!

42) Echter was het niet mogelijk, om Frankrijk geheel uit Oostindië te verdringen, daar *Isle de France* en *Bourbon*, onafhankelijk van de stormen, die op het vaste land woedden, het niet konden ontrukt worden. Zij dienden, buiten hare eigene voortbrenging, tot markt- en wapenplaatsen. Echter om wat reden, vroegen de Physiokraten, wil men met geweld eenen onmiddelijken handel op Oostindië, daar de middelijke ver voordeeliger en veiliger is?

Du commerce et de la compagnie des Indes par DU PONT, *Paris* 1769.

43) Zoo veel gunstiger was het lot der Franschen in de *Westindië*. Frankrijk verloor, wel is waar, ook hier aan den omvang zijner bezittingen, en dan eens hielden oorlogen, dan weder natuurverschijnselen den bloei der kleine eilanden tegen; doch daarvoor gaf *Domingo* alléén in de laat-

(*) Zie boven bladz. 439.

laatste helft van dit tijdvak eene zoo bovenmatige vergoeding, dat het de hoop van het moederland bijna overtrof, en de buitenlandsche handel van hetzelve grootendeels tot dit eiland bepaald werd.

Het verlies der kleinere eilanden bij den Parijschen vrede (*), van welke *Tabago* in 1784 toch weder aan Frankrijk kwam. *Martinique* en *Guadeloupe* vielen beide in handen van de Engelschen (†), en het eerste eiland werd langen tijd door meiren en stormen verwoest. Daarentegen verhief *Sint Domingo* zich, deels door zijnen onuitputtelijken grond, deels dewijl het van de verwoestingen der natuur en des oorlogs verschoond bleef. In 2000 plantagiën kweekte het, op het einde van dit tijdvak, voor meer dan 170 millioenen livres, aan *voortbrengselen* aan, (bijna zoo veel, als de geheele overige Westindië,) wier marktplaatsen Bordeaux en Nantes waren.

Nouvelles considérations sur St. Domingue en reponse de Mr. H. Dl. *par Monsr.* D. B., *Paris* 1780. *II. Voll.* — Echter inzonderheid het derde deel des werks van Bryan Edwards (§).

44) Daarentegen bleven de bezittingen op het vaste land van Amerika, zoowel in *Guiana* (Cayenne), als het aan Spanje afgestane *Louisiana*, weinig beduidend, ondanks de onverstandige proefnemingen, om het eerste te verheffen. In hoe verre de verplanting der specerijen derwaarts gewigtig kan worden, laat zich nog niet bepalen.

Het

(*) Zie boven bladz. 439. (†) Zie boven bladz. 436.
(§) Zie boven bladz. 194.

Het afstaan van Louisiana met het daar onder behoorende W. Florida door Frankrijk aan Spanje, op den 21 April 1764, tegen de niet gevolgde inruiling des Spaanschen aandeels van St. Domingo. Spaansche staatkunde en dwingelandij deden de kolonie bijna geheel ten gronde gaan. — Groote proefnemingen, om op Guiana volkplantingen aan te leggen, ten einde eene vergoeding voor Canada te hebben, 1763. Van de 12000 kolonisten, die derwaarts gezonden werden, waren binnen één jaar de meeste door hongersnood omgekomen. — Verplanting der specerijen derwaarts van Isle de France, waarheen men in 1770 peper van de Moluksche eilanden gebragt had.

CHAMPIGNY, *état présent de la Louisiane, à la Haye* 1776. *Collection de mémoires et correspondances officielles sur l'administration des Colonies et notamment sur la Guiane Française et Hollandaise par* V. P. MALOUET, *an X.* 5 *Voll.* 8. Eene zeer gewigtige verzameling van stoffen.

45) Voor den staat der *Hollandsche* volkplantingen was dit tijdvak dat der zinking en van verval. Bij de geweldige mededinging van andere natiën zou reeds het bloote stilstaan een achteruitgaan geweest zijn; doch de verborgene kwalen, waardoor de koloniën, zoo als de Staat in het algemeen, reeds sedert lang ondermijnd werden, kwamen door den onverwachten oorlog met Engeland tot eene volkomene uitbarsting. En al ware de wond, hierdoor aan zijnen handel toegebragt, ook niet in zich zelve ongeneeslijk geweest, zoo werd zij het toch door de volgende binnenlandsche stormen. Wat zijn volkplantingen ook zonder eene beschermende zeemagt?

46) Op *Hollandsch-Oostindië* werkten de omwentelingen van het vaste land van den Hindostan, wel niet aanstonds terug, daar de bezittingen bijna alleen in eilanden bestonden, en ook het verlies van Negapatam zoude wel overkomelijk geweest zijn; maar nogtans bleven zij niet zonder smartelijke uitwerking. Alleen de *zedelijke* oorzaken, die reeds lang de zinking der Oostindische compagnie bewerkten, waren nog gevaarlijker, dan de staatkundige; en het is niet twijfelachtig, dat ook zonder de laatstgenoemde de compagnie het *bankroet* niet zoude ontgaan zijn.

Als verdere oorzaken van het verval der compagnie in dit tijdvak (*), moet men aanmerken: 1. Het groote bloedbad der Chinezen op Java in 1740, onder voorwendsel eener zamenzwering, aangerigt. 2. Het verlies van den Indischen binnenlandschen handel, zoowel naar Indië zelve, als Persië en Arabië, door de mededinging der Engelschen. 3. De voortdurende slechte inrigting van de scheepvaart. 4. Doch boven alles de oorlog met Engeland en het verlies van Negapatam.

Considérations sur l'état présent de la compagnie Hollandaise des Indes Orientales par Mr. le Baron d'Imhof, *cidevant Général-Gouverneur* 1741. Zij staan als een aanhangsel achter:

Dubois, *vies des Gouverneurs etc.* (†).

47) *Hollandsch-Westindië* ondervond, bij eene grootere vrijheid van handel en eene andere staats-

(*) Zie boven bladz. 359. (†) Zie boven bladz. 360.

staatsregeling, de onheilen, die het moederland drukten, zoo veel te minder. De kolonie Surinamen bloeide sedert het midden dezer eeuw bij uitnemendheid; en de eilanden Curaçao en St. Eustatius werden in de oorlogen der andere mogendheden meermalen de marktplaatsen der Westindië, zoo lang als de Republiek de neutraliteit handhaven konde. Ook hier was het de oorlog met Engeland, die ongeneeslijke wonden toebragt en aan de sedert 1674 vernieuwde *Westindische compagnie* hare afschaffing voorbereidde. 1767.

Veranderingen in de bezitting van Surinamen, terwijl de Westindische compagnie (*) twee derde gedeelten aan Amsterdam en de familie Sommelsdijk verkocht, welke laatste haar aandeel in 1770 weder aan Holland overliet. Doch de grondbezitters (maatschappij van Surinamen) 1781. hadden slechts de regeling en de heffing der belastingen; de handel stond voor alle Hollanders vrij. In deszelfs bloeijendste tijdvak, van 1750 tot 1780, bedroeg de jaarlijksche waardij der voortbrengselen omtrent 8 millioenen gulden.

Statistische Beschreibung der Besitzungen der Holländer in America, von Prof. LUEDER, 1792. Het eerste deel, dat slechts in het licht gekomen is, bevat alleen Surinamen.

48) De *Spaansche volkplantingen* leden door de mededinging en de oorlogen der moederstaten veel minder, dan de overige. De eilanden konden meestal bezwaarlijk aangegrepen worden, en de on-

(*) Zie boven bladz. 284.

onmetelijke landen des vasten lands van Amerika waren beveiligd door hunne massa. Alhoewel het regelmatig verkeeren met het moederland door de oorlogen afgebroken werd, zoo ging daarentegen de sluikhandel zijnen gang en nam zelfs toe. De stille inwendige voorspoed schijnt daardoor weinig gestoord te zijn.

De verovering van *Portobello* in 1740, en vooräl van *Havanna* in 1762, door de Engelschen, waren de eenige beduidende verliezen der Spanjaarden in dit tijdvak. Beide deze steden werden echter bij den vrede terug gegeven. — Door het afstaan der eilandjes *Annobon* en *Fernando del Po* van Portugal in 1778, verkreeg Spanje ook bezittingen in Afrika, om den slavenhandel te kunnen drijven.

49) De omvang der bezittingen in Amerika werd weinig veranderd. Voor Florida, eerst afgestaan (*), doch naderhand terug gegeven (†), had Louisiana (§) reeds eene vergoeding gegeven; doch men beschouwde in zijne woestijnen slechts eenen voormuur tegen den sluikhandel met Nieuw-Mexico. De oude bezittingen bleven aan de voornaamste landen; en het was haar inwendige wasdom, in verband met haren omvang, waardoor de *nieuwe staatkundige verdeelingen* en inrigtingen noodig gemaakt werden.

De nieuwe staatkundige verdeeling van Spaansch-Amerika werd bepaald in het *reglement* van 1777, door het oprigten

(*) Zie boven bladz. 439. (†) Zie boven bladz. 507.
(§) Zie boven bladz. 531.

ten van het vice-koningrijk van Buenos Ayres en van het gouvernement van Nieuw Mexico; nadat reeds vroeger in 1739 Nieuw Granada met Quito tot een bijzonder vice-koningrijk verheven was. Sedert 4 *Virreynatos* (vice-koningrijken): 1. Nieuw-Spanje (Mexico,) 2. Peru, 3. Nieuw Granada, 4. Rio de la Plata en Buenos Ayres, en 8 daarvan afhankelijke *Capitanias Generales:* 1. Nieuw Mexico, 2. Guatimala, 3. Chili, 4. Carraccas, 5. Cuba en Havanna, 6. Portorico, 7. Louisiana, (afgestaan in 1801) en Florida, 8. Domingo (afgestaan in 1797). Na het afstaan van Louisiana kwam Florida aan Cuba. Het getal der *Audiencias* werd tot 10 vermeerderd (*).

(RANDEL) *Neuere Staatskunde von Spanien, II. Th. Berlin* 1787. Dit werk is met zorgvuldigheid en oordeel uit de beste bronnen geput.

50) Maar nog zoo veel gewigtiger waren de *nieuwe inrigtingen voor den handel*, waardoor, sedert de bevrijding van het assiento-traktaat door den Akenschen vrede, de oude banden grootendeels losgerukt werden. Het moederland behield, wel is waar, met zijne koloniën, den handel uitsluitend daarbij voor zich; doch zoo wel deze, als mede de onderlinge handel der koloniën werd toch volgens veel vrijere grondstellingen ingerigt.

Het vrijworden van den Amerikaanschen handel had trapswijze plaats. — Reeds in 1748 hielden de Galjoenen op (†), sedert de invoering, dat bijzondere schepen onbepaald naar Zuid-Amerika (*Registerschepen*) van *Cadix* afvoeren, werwaarts reeds in 1726 de handel van Sevilië ver-

(*) Zie boven blads. 86. (†) Zie boven bl. 92.

verlegd was. — Daarop in 1765 de vrijlating van den handel aan alle Spanjaarden naar de Spaansch-Westindische eilanden, en wel uit negen Spaansche havens, tegen eene belasting van slechts 6 ten hond.. — Uitstrekking dezer vrijheid ook tot Buenos Ayres, Peru, Chili, St. Fé en Guatimala, in 1779. Naar Mexico ging echter bij voortduring eene vloot (*). Eerst in 1786 verkreeg dit bepaalde vrijheid tot den invoer van 6000 tonnen. Doch inzonderheid was de *vermindering van alle tollen* door de nieuwe tolregisters van 1778 en 1784 gewigtig. — Reeds vroeger de vrijlating van den *wederzijdschen handel* der Amerikaansche volkplantingen onder elkanderen, door het reglement van 1774. — Oprigting eener regelmatige *communicatie* met het moederland door paketbooten; en het aanleggen van posterijen door geheel Amerika.

Eene verzameling van wetten voor de volkplantingen, zoo als de vorsten uit het huis van Habsburg (†), hebben de Bourbons helaas! niet laten maken. BOURGOING, *Voyage en Espagne T. II.*, is ook hier de voornaamste bron (§).

51) Ook in de Aziatische bezittingen, de Philippijnsche eilanden, breidden de nieuwe ontwerpen zich uit. Haar handel naar Amerika bleef, wel is waar, aan de oude Manilla-galjoenen verbonden (*); doch voor den regtstreekschen met Spanje werd eene *Philippijnsche compagnie* gegrondvest, die echter die gevolgen niet gehad heeft, welke men daarvan verwachtte.

Op-

(*) Zie boven bladz. 92.
(†) Zie boven bladz. 83.
(§) Zie boven bladz. 471.
(*) Zie boven bladz. 138.

Oprigting der Philippijnsche maatschappij den 10 Mei 1785 door actiën, vooräl der oude, thans ophoudende, Caracas-compagnie. Hare schepen gaan over Peru naar Manilla; doch bij de terugreis over de Kaap naar Spanje. Manilla wordt eene vrije haven, met vrijheid van handel naar Azië. — Hoofsche kabalen en oorlogen verlamden weldra de werkzaamheid der compagnie.

CROME, *über die K. Spanische Handlungs compagnie der Philippinen in:* WOLTMANN, *Geschichte und Politik*, 1800. *B.* 3.

52) Naauwlijks schijnt het te ontkennen, dat de volkplantingen bij deze inrigtingen verre meer dan het moederland wonnen. Als dit voortging, om aan haar meest voortbrengselen van vreemde nijverheid te leveren, nam bij haar de voortbrenging op eene ongemeene wijze toe. Met de verkee*ring* nu verwijdde zich ook hier de kring der denkbeelden; de wetenschappelijke beschaving van het nieuwere Europa vond eenen zeldzamen ingang, dien noch kerkelijke heerschappij, noch Inquisitie konden beletten.

53) De veranderingen in den *staat der Portugesche volkplantingen* sproten, wel is waar, gedeeltelijk, uit de oneenigheden met Spanje, maar toch meest uit de besturing van *Pombal* voort. Over het algemeen nogtans bepaalt zich de Portugesche staatkunde meer tot *Brasilië*. Van de bezittingen in Azië en Afrika (uitgenomen *Madera*) hadden zij slechts dit niet kunnen verbergen, dat zij steeds onbeduidender werden.

De

De strijd met Spanje ontstond hoofdzakelijk over de kolonie *St. Sagramento* (*) en haren sluikhandel, vooräl sedert dat deze kolonie met haar gebied in 1743 bij den Utrechtschen vrede aan Portugal terug gegeven was. Verdrag van 1750 over hare ruiling tegen 7 Spaansche zendelingschappen der Indianen in Paraguai. — De daardoor ontstane *strijd met de Jesuiten*, stichters dezer zendelingschappen en tegenstreving der Indianen. Opheffing van het verdrag in 1761 en nieuwe twisten, die eindelijk in 1777 Spanje tot den oorlog voerden. Wegneming van St. Sagramento en van het eiland St. Katharina. Bij den vrede bleef St. Sagramento aan Spanje; doch teruggave van St. Katharina; en naauwkeurige en voor Portugal voordeelige grensbepaling tusschen Brasilië en Spaansch Amerika op den 1 Oct. 1777. Het verwijt *van een rijk in Paraguai* is te onregt aan de Jesuiten gedaan. Hoe konden uitgebreide zendelingschappen anders bestaan, dan zoo als de hunne ingerigt waren?

54) De *inrigtingen van Pombal* met betrekking tot Brasilië kwamen eensdeels uit zijn staatkundig stelsel, anderdeels uit zijnen haat tegen den hoogen adel en tegen de Jesuiten voort. De intrekkingen van de zich aldaar bevindende bezittingen der voorname geslachten, als goederen van de kroon, moesten deze verootmoedigen en Brasilië aan de kroon verzekeren; door de oprigting van geprivilegeerde handelgenootschappen zou de handel te gelijk geregeld en aan de Jesuiten ontrukt worden. Grootere onheilen zouden de kleinere wegnemen! En in weerwil dezer maatre-

ge-

(*) Zie boven bladz. 285.

gelen schijnt toch de aanbouwing in Brasilië in aanhoudenden voortgang gebleven te zijn, daar de uitvoer bij voortduring vermeerderde.

Staatkundige verdeeling van Brasilië in 9 gouvernementen, waarvan 6 aan de kusten: 1. Rio Janeiro, 2. Bahia, (de twee gewigtigste), 3. Pernambuc, 4. St. Paulo, 5. Maranhao, 6. Gran Parà; en 3 in de binnenlanden: 7. Matto Grosso, 8. Goyas en 9. Minas Geraes; alle drie rijk aan goud, en het laatste aan edelgesteenten. Ieder onder het gebied van eenen gouverneur, die onmiddelijk onder den koning staat.

De handel met Brasilië, tot hier toe voor alle Portugezen vrij, werd gedreven onder geleide van de 4 vloten, naar Rio Janeiro, Bahia, Pernambuc en Maranhoa, nevens Gran Parà. In plaats van deze: Oprigting der *handel-compagnie* van Maranhao en Gran Parà, den 6 Junij 1755, en van die naar gene gevormde van Pernambuc en Paraiba, 30 Julij 1759. Hoofdbepalingen: 1. Het kapitaal van beide wordt door actiën zamengebragt. 2. Ieder heeft haar opperbestuur (*Junta*) in Lissabon. 3. Ieder heeft den alleen-handel, zoowel invoer als uitvoer, naar hare provinciën (die van Pernambuc met uitsluiting van een paar havens). 4. Zij mogen alleen bij groote partijen verkoopen, maar geenen handel in het klein drijven. — Daarentegen naar Rio Janeiro en Bahia vrijlating der scheepvaart met afschaffing der vloten, 22 Sept. 1765. (Insgelijks naar Angola in 1758; en van Indië naar Mozambique in 1755.) Meerdere gewigtige takken van koophandel bleven echter uitsluitend aan de kroon. — Welke gevolgen de geheele *bevrijding der inboorlingen* in 1755 gehad heeft, laat zich niet bepalen.

De *geheele brieven van vrijstelling* der beide compagniën vindt men in de *Collecçao etc.*, bl. 462, *Vol. I. ad annum* 1755 en

en 1759. Die der compagnie van Pernambuc is meestal eene woordelijke herhaling van de vroegere van Maranhao.

De wet tot bevrijding der Indianen in Maranhao, 6 Junij 1755, (uitgestrekt over geheel *Brasilië*, 8 Mei 1758) *Collecçao. Vol. I.* roept te gelijk de vroegere verordeningen daarover sedert 1570, inzonderheid de woordelijke herhaalde van 1647 en 1680 in het geheugen terug, met de klagte, hoe weinig zij tot hiertoe geholpen hebben.

55) De noordsche Staten namen insgelijks een voortdurend deel aan de volkplantingen en den handel met dezelve. De bezittingen van *Denemarken* in de Westindië bleven wel dezelfde (*); doch hare beschaving nam niet slechts toe, maar de oorlogen der andere natiën maakten ook de daar zijnde havens dikwijls tot hoogst gewigtige stapelplaatsen.

Oprigting eener Deensch-Westindische compagnie in 1734, met uitsluitende handel-privilegiën voor de geheele Deensche Westindië. Doch na derzelver afschaffing in 1764 vrijlating van den handel.

56) In Oostindië bleef Denemarken in het bezit van Tranquebar; en de vernieuwde Oostindische compagnie zettede haren handel, zoowel naar Indië zelve, als naar China, met geluk voort. Zelve zonder aanspraak op vergrooting, had zij niet te vreezen, dat zij de nijd der magtigeren zoude gaande maken.

Na

(*) Zie boven bladz. 363.

Na den ondergang der oude compagnie 1730, oprigting van eene nieuwe in 1732, deels met een vast blijvend, deels met een afwisselend fonds. Hare privilegie (in 1772 vernieuwd) is alleen uitsluitend voor China, niet voor Indië, werwaarts de privative handel onder zekere voorwaarden vrij bleef. Nieuw reglement, en verligting der compagnie door den *afstand* harer Indische bezittingen aan de kroon in 1777.

Geschichte des Privathandels und der gegenwärtigen Besitzungen der Dänen in Oostindien von A. HENNINGS 1784, (*oder: Gegenwärtiger Zustand der Europäer in Oostindien Erster Theil.*) De berigten zijn uit de archiven getrokken.

57) In *Zweden* zettede de te Gothenburg opgerigte compagnie (*), haren Indischen handel, echter bijna alleen op China, met winst voort. Ook in de Westindië kreeg Zweden eenen vasten voet, terwijl het zich het eilandje *St. Bartholomei* van Frankrijk verschafte.

Vernieuwing der privilegiën van de Oostindische maatschappij, in 1746, 1766 en 1786, telkens voor 20 jaren. Inruiling van St. Bartholomei, tegen bewilligingen in den handel, 1 Julij 1784.

58) Zelfs het afgelegene *Rusland* nam niet alleen door karavanen deel aan den Chineschen handel, maar begon ook, na de ontdekking der Kurilen en Aleuten, aldaar jagt en handel in pel- 1741.
terijen te drijven, die dien ten gevolge tot volkplantingen aldaar, tot aan de kusten van het noord-

wes-

(*) Zie bladz. 363.

westelijke Amerika, en tot de oprigting van een
1787. afzonderlijk *handelgenootschap* aanleiding gaven.

De reeds sedert 1692 door Peter I. geopende handel met China werd in 1727 aan Kiachta, als ruil- en stapelplaats, vast verbonden. Toch bleef deze een alleenhandel van de kroon, totdat die in 1762 door Katharina II. vrijgelaten werd (*).

59) Tot welke overdenkingen voert deze verbreiding van de heerschappij der Europeanen over half Azië, meer dan drie vierde gedeelten van Amerika, en langs de kusten van Afrika en van Australiën? Offschoon de zucht naar gewin haar had doen ontstaan, zoo had toch een verstandig overleg haar gegrond, en daardoor werd zij ook gehandhaafd. Bleven de meeste barbaren ook al barbaren, zoo bleven de Europeanen aan gene zijde van den Oceaan toch ook Europeanen. Nadat hunne scheppingen zoo ver gelukt waren, was er ook voor geenen ondergang meer te vreezen, hoe verschillende ook hunne lotgevallen in bijzondere punten waren. Wie vermogt echter van deze allen het laatste doel te berekenen; wie de grenzen van het onmetelijke uitzigt bepalen, het welk zich geopend had?

(*) Alexander heeft wederom volgens eene ukase van 4 Sept. 1821 niet alleen den handel en vischvangst, maar zelfs de nadering der noordwestkust van Amerika, de Kurische en Aleutische eilanden, aan alle andere, dan Russische schepen, op straf van verbeurdverklaring verboden.

DER.

DERDE TIJDVAK.

VAN 1740 TOT 1786.

TWEEDE DEEL.

Geschiedenis der staatsgesteldheid van het noordelijke Europa in dit tijdvak.

Bij het ontbreken eener algemeene geschiedenis van het Noorden, moet hier nogtans vooraf in het bijzonder gewag gemaakt worden van de:

Histoire de l'anarchie de la Pologne, et du démembrement de cette république par Cl. Rulhiere, *Paris* 1807, 4 *Voll.* 8., vergelijk hier mede: *die Critiek von* Dupont de Nemours *Europ. Annalen*, 1812. *St.* 8. 9. Dit loopt tot aan de eerste Poolsche verdeeling 1772. Wel is waar, voornamelijk het belangrijkste voor de geschiedenis van Polen en partijdig voor hetzelve; echter toch gewigtig voor de geschiedenis van het gansche Noorden, uit eigene beschouwing en niet uit boeken geput. In dit opzigt één der voornaamste werken; doch de *volmaakte* geschiedschrijver vormt zich zeker niet alleen in de groote wereld.

De *oeuvres posthumes van Frederic II.* behandelen bijzondere stukken.

1) Het noorden van Europa staat wel in dit tijdvak, sedert Ruslands grootheid, in naauwere betrekkingen, dan voorheen, met het westen; doch, met uitzondering van het tijdvak des ze-

venjarigen oorlogs, was zijn invloed toch ver meer ſtaatkundig, dan militair. Schoon uit dien hoofde ook in de vorige afdeeling blikken naar het noorden moesten geworpen worden, zoo behoudt hetzelve daarom toch niet minder zijne eigene geſchiedenis.

2) De betrekkingen van het noorden zijn in de daad thans geſtadig in eenen zekeren graad aan Rusland verbonden; doch in de eerſte en laatſte helft van dit tijdvak op zeer verſchillende wijzen. *De troonbeklimming van Katharina II.* maakte hier eene tijdsverdeeling; en het tijdvak vervalt van zelve in deze twee afdeelingen, vóór en na dezelve.

I. *Van* 1740 *tot op Katharina II.* 1762.

---

3) Het noorden van Europa biedt in dit tijdvak, met opzigt tot het ſtaatkundige, juist het tegengeſtelde aan van datgene, wat het in het vorige was. Niet één eenig uitſtekend karakter was er op den troon, noch in het kabinet, noch in het veld. Perſoonlijke belangen en hartstogten, die dikwijls van den allerhatelijkſten aard waren, beſlisten niet minder over de buitenlandſche, dan over de binnenlandſche betrekkingen der Staten. Middelerwijl het voornaamſte rijk onder een zorgeloos, maar daarom niet minder affchuwelijk *des-*

po-

potismus voortkwijnde, werd de regeringloosheid in de twee aangrensende rijken planmatig ingerigt.

1. *Rusland.* Na de kortstondige, doch onstuimige regering van den minderjarigen Iwan III., van den 28 Oct. 1740, tot den 6 Dec. 1741. — Verheffing van *Elisabeth*, de jongste dochter van Peter I., door eene omwenteling. Hare regering (tot aan den 5 Jan. 1762,) die eenen aanvang nam met den *val der vreemdelingen* (*), scheen binnen 's lands de oude barbaarschheid terug te zullen voeren. De buitenlandsche betrekkingen, tusschen den geheimraad *Lestoc* en den rijks-kanzelier *Bestuschef Riumin* verdeeld, kwamen na den val van den eerstgenoemden (13 Nov. 1748) geheel in handen van den laatsten, tot ook hij (in Febr. 1758) zelf zich zijnen val bereidde. De Staat bleef bestaan, wijl hij niet wel uit elkanderen vallen konde, en verwekte geen ontzag door zijnen geest, maar door zijne massa.

Over Lestoc en Bestuschef zie men Buschings *Magazin* 1768. *B. II. Rusland No.* 3–4.

2. *Zweden* was, onder de regering van *Frederik* van Hessen († 1751), en nog meer onder die van zijnen opvolger *Adolf Frederik*, meer eene *aristocratie*, dan eene *monarchie;* en de strijd der factiën uit den adel, gevoed door inwendige woede tegen Rusland, scheen hier het verderfelijkste te moeten worden, waar eigene armoede vreemde onderstand als hulpbronnen bovenaan plaatste. Zoo kon de buitenlandsche staatkunde dezen Staat als een werktuig tot begunstiging harer plannen gebruiken; en de partijen van Gyllenborg en Horn, — der *Hoeden* en der *Mutsen*, zoo als zij zich noemden, — schoon, volgens hare grondstellingen, gene de oorlogende, deze de vreedzame par-

(*) Zie boven bl. 390.

partij was, wat *werden* zij bij menigerlei afwisseling toch anders, dan eene franschgezinde en antifranschgezinde partij? *Staatsschriften des Graven zu* LYNAR, 1793, *Th.* I. zij geven onder 1. 3. 4. en 7 op verre na de beste oplossingen over de inwendige gesteldheid van Zweden in dit tijdvak; door de narigten van *Flassan* volkomen bevestigd.

3. *Polen.* Onder August III. en Bruhl (*) het afbeeldsel der regeringloosheid in rust, zoo als Zweden dat der regeringloosheid in werking was. Aan het volk was de ellende, aan de grooten hun genot eene behoefte geworden. Ook staatszaken behooren hiertoe, waar *vrouwen* die bestieren. Zoo konden, bij verslapte natie, *Czartorinsky* en *Branicky* hunne ontwerpen en partijen zonder gevolgen en stormen vormen. Niet aan Rusland aangesloten, maar zich bij hetzelve zoekende bemind te maken, bleef aan Polen de schaduw der vrijheid. Konde men zich zelven niet beschermen, zoo schenen toch Frankrijk en de Porte deszelfs natuurlijke waarborgen te zijn. Doch de verbindtenis van Frankrijk met Oostenrijk — en alzoo met Rusland — verwekte nog geenen afschrik; en de vreemde invloed, (buitendien door de betrekkingen van *Koerland* gevoed, (†) konde, bij al de werkzaamheid van eenen Williams en Broglio, niet meer dan ontwerpen vormen. Geene staatkundige, maar betrekkingen van eenen anderen aard moesten het toekomstige lot van Polen voorbereiden, sedert de jonge *Poniatowski* (de zusterszoon van *Czartorinsky*,) bij het grootvorstelijke hof te Petersburg door den ridder Williams ingeleid, zich hier verbindtenissen verschafte.

4. *Denemarken*, sedert Zwedens val zonder naijver jegens hetzelve, was onder *Christiaan* VI. († 1746) en *Frederik* V. († 1766.) gelukkig genoeg, om in zich zelve te-

(*) Zie bladz. 393. (†) Bladz. 391.

terug te kunnen keeren. Zelfs het Rusfifche kabinet maakte onder Elifabeth, wegens de betrekkingen met Zweden, de onderhouding zijner vriendfchap tot eenen grondregel van Staat. Wat zoude hem tot volkomene zekerheid ontbroken hebben, zoo niet de oude veete met Holftein-Gottorp thans het uitzigt had treurig gemaakt?

5. Van Pruisfen zie boven bladz. 483.

4) Dit tijdvak begon, nog onder de regering der keizerin *Anna*, met eenen Zweedsch-Rusfifchen oorlog, na de overwinning der Gyllenborgfche partij, op den rijksdag door Frankrijk bewerkt, om in zijne ontwerpen tegen Oostenrijk niet door Rusland geftoord te worden. Men hoopte de verlorene provinciën aan de Oostzee — met Petersburg — weder te verwerven. De oorlog, fchoon zeer ongelukkig door Zweden gevoerd, eindigde door den *vrede te Abo* beter, dan men fcheen te kunnen verwachten. Een vast vredesverdrag met Rusland was door de keuze des opvolgers, en eene grensregeling in Finland, gewis niet te duur gekocht. Doch de factiegeest kon daarom toch niet uitfterven, daar hij in de bedoelingen van Frankrijk en van Rusland, gene tot omverwerping, deze tot inftandhouding der toenmalige conftitutie, een aanhoudend voedfel vond. 1738.

Oorlogsverklaring van Zweden aan Rusland, den 4 Aug. 1741; doch verlies van het gevecht bij Willemftrand 2 Sept. en uit dien hoofde verlies van gansch Finland 1742, waarvoor de generaals Lewenhaupt en Buddenbrok op het fchavot moesten boeten. *Vrede te Abo* 17 Aug. 1743. Voorwaarden: 1. De Kymen wordt de grensfcheiding,

ding, (en daardoor de ligging van Peterburg beveiligd.) 2. De prins *Adolf Frederik* van Holstein-Gottorp wordt, ingevolge van den wensch van Elisabeth, tot toekomstigen opvolger in Zweden verkozen.

5) Echter had de keuze, die Elisabeth kort na hare troonbeklimming, met opzigt tot haren toekomstigen opvolger deed, niet alleen eenen grooten invloed op Rusland, maar ook op het Noorden in het algemeen. Zij benoemde daartoe den zoon harer zuster, den jongen hertog van Holstein-Gottorp, *Karel Peter Ulrich*, die door zijne geboorte even gelijke regten op den troon van Zweden had, die hij ter gunst van zijnen neef Adolf Frederik opgaf. Terwijl deze schitterende uitzigten zich voor de zijd-linie van het huis van Holstein-Gottorp openden, moesten zij voor de in Denemarken regerende hoofd-linie zoo veel te treuriger worden, daar de jonge hertog het smartelijke gevoel der oude krenkingen van zijn huis boven de nieuwe verwachtingen geenszins verloor. Eene lange reeks van onderhandelingen, tot vereffening der oude twisten over Holstein en Sleeswijk was daarvan het gevolg, die der staatkunde toenmaals de les achterlieten, hoe schadelijk het is, ook de nuttigste ontwerpen ten ontijde te willen doorzetten.

De geschiedenis dezer lange onderhandelingen is uitvoerig beschreven in:

Staatschriften des Graven zu Lynar Th. I. N°. 6.

6)

6) Nogtans waren het, vooräl federt Frederiks optreding, de belangen van het Westen, die meer, dan de belangen van Rusland zelve, het Russische kabinet onledig hielden. Het was hier geenzins de vraag, of men Russisch, dan of men Pruissisch, of Oostenrijks gezind ware. — Sedert den val van Lestoc zegevierde de Oostenrijksche partij, die niet alleen Bestuschef, (op deze wijze waren van Engeland hulppenningen te trekken,) maar ook Elisabeth zelve, — zij mogt minder weten, waarom? — toegenegen was. 1748.

Alliantie van Rusland met Oostenrijk 12 Junij 1747. en het traktaat, tot het geven van hulpmiddelen, met Engeland, tot verhaasting van den Akenschen vrede (*).

7) Of de wasdom van Pruissen voor Rusland bedenkelijk ware, mogt alzins een vraagpunt voor de hoogere staatkunde zijn; doch de voortdurende verbindtenis met Oostenrijk en Saksen, die eindelijk tot hartstogtelijke deelneming aan den zevenjarigen oorlog voerde (†), werd niet uit zulk een verheven standpunt beschouwd. Deed Rusland voorts bij dezen oorlog in het einde geheel geene aanwinst tot vergrooting, zoo werd toch de roem der Russische wapenen daardoor het eerst in het Westen gevestigd; (zoo als *Zweden* daartegen door eene even zoo onstaatkundige deelneming den zijnen verloor;) en terwijl de gansche magt van Rusland op dit punt gerigt was, zoo

(*) Zie bladz. 418. (†) Zie bladz. 431.

zoo zag de Porte zich niet slechts beveiligd, maar zelfs Polen kon bij voortduring eene soort van rust genieten, die zijnen val voorbereidde.

8) Doch deze hartstogtelijke deelneming tegen Pruissen bragt aan het hof zelve zulk eene spanning te weeg, dat waarschijnlijk slechts de val van den
1758. trouweloozen Bestuschef eene omwenteling verhinderde, die hij wilde bewerken. Drie karakters, die in hunne grondstellingen en uitzigten zoo zeer verschilden, als dat van *Elisabeth*, van *Peter* en van zijne jeugdige gemalin *Katharina*, konden onmogelijk eendragtig nevens elkanderen bestaan.
1762. 5 Jan. Niet slechts voor Frederik, maar willigt ook voor haar zelve, stierf Elisabeth te regter tijd.

Biographie Peters des Dritten; *Tübingen* 1808. 2 *Th.* — Het eerste deel geeft eene oordeelkundige en met de waarheid overeenkomstige opheldering van de geschiedenis vóór de troonbeklimming.

9) Een geheele omwenteling van de staatkundige betrekkingen onder haren opvolger *Peter III.* was dus ligt te voorzien. Ontevrede door de behandeling tot hier toe, met geestdrift voor Frederik ingenomen en verbitterd tegen Denemarken, beklom hij den troon. Toch konden, in weerwil zijner alliantie met den eersten (*), zijne ontwerpen tegen den laatsten, bij de uitvoering, nog groote zwarigheden ondervonden hebben.

(*) Zie bladz. 436.

ben. Doch na eene regering van omtrent zes maanden, stortte eene omwenteling hem van den troon in het graf; en met zijne opvolgster, *Katharina II.*, begon eene andere orde van zaken. 9 Julij.

Histoire de la revolution de Russie en 1762. *par* Ruhiere. — Dit werk mogt eerst na den dood van Katharina gedrukt worden — het staat ook achter de *Histoire de l'anarchie de Pologne* T. IV. offchoon ook misschien niet zonder enkele onwaarheden, toch nog altijd het voornaamste werk.

II. Van de troonbeklimming van Katharina II. tot aan de verbindtenis met Jozef II. van 1762 *tot* 1787.

Eene goede levensbeschrijving van Katharina zou ook niet veel minder, dan eene geschiedenis van dit tijdvak zijn. Tot dat wij die verkrijgen, moeten wij ons vergenoegen met;

Histoire de Catharine II. Impératrice de Russie par I. Castéra. *T. I—III. Paris an VIII.* over de geschiedenis van haar hof en menigerlei bijzonderheden, worden door den schrijver of de schrijvers goede oplossingen gegeven.

10) Met de troonbeklimming van Katharina begint blijkbaar niet alleen voor Rusland, maar ook voor het Noorden in het algemeen, eene nieuwe tijdsverdeeling. De bevestiging van den afzonderlijken vrede (zoo al niet der verbindtenis) met

Pruis-

Pruisfen (*), veranderde aanftonds de noordfche betrekkingen, terwijl die het verbond met Oostenrijk deed ophouden, en Katharina vrije handen gaf.

11) Het is van groot aanbelang de heerfchende denkbeelden dezer vorstin in het ftaatkundige juist te vatten. Ook groote gefchiedfchrijvers hebben van een oppergezag gefproken, dat zij in Europa uitoefende, of uitoefenen wilde. Maar offchoon hare kennis der onderlinge betrekkingen en belangen tusfchen de mogendheden zeer goed geheel Europa omvattede, zoo wist zij echter haren praktifchen werkkring zeer naauwkeurig daarvan te onderfcheiden. Deze omvattede hare naburen, het Noorden en de Porte; en overfchreed die grenzen niet. Zelfs perfoonlijke beleedigingen konden haar tot geenen verderen ftap brengen! Over hare grootheid moge men het eens zijn; dat hare ftaatkunde met den voortgang des tijds veredeld is geworden, heeft nog niemand beweerd; doch den zeldzamen roem, van de krachten van haar rijk juist gewaardeerd te hebben, zal de gefchiedenis haar niet betwisten.

De minister van buitenlandfche zaken tot 1781. was de trage, onachtzame — en toch onontbeerlijke — *Panin*. Doch de invloed des gunftelings, prins Gregorius *Orlow*, ging dikwijls den zijnen te boven.

12)

(*) Zie bladz. 436.

12) Welk een veld voor hare ontwerpen werd er ook niet door hare naburen, Zweden, Polen en de Porte, in den ſtaat van regeringloosheid, voor haar geopend! Alle andere mogendheden uitgeput! Onder den naam van eene groote *Noordſche alliantie*, die ook Pruisſen en Engeland omvattede, zou het eerst de oppermagt van Rusland gegrond worden; doch ras van zulke ontwerpen teruggekomen, vond zij in Polen de eigenlijke ſchouwplaats voor hare werkzaamheid. De aardrijkskundige ligging van dat land moest ook van zelve de betrekkingen met de overige medebrengen.

13) Doch wat was er voor Rusland in Polen verder noodig, dan de voorduring der beſtaande regeringloosheid? onder den naam van inſtandhouding der vrijheid en ſtaatsgeſteldheid kon eene dusdanige heerſchappij gegrond worden, waarvoor de natie nog bedanken moest. De bezetting van Koerland had reeds van het begin af den twist opgewekt; doch de ruiming van den troon van Polen door den dood van *August III.* voerde het beſlisſende tijdſtip nader bij. 5 Oct. 1763.

Verdrijving van prins Karel uit Koerland, terwijl Biron weder in het bezit komt (*).

14) Polen een koning te geven was thans de bepaalde wil van Katharina; ſchoon voorts de einde-

(*) Zie boven bladz. 391.

delijke verheffing van haren voormaligen lieveling meer het werk harer ministers, dan het hare was. Polen een koning te geven, hoe veel bevattede dit ook niet in zich? Als Frederik, Maria Theresia en Mustapha toezien moesten, als Frankrijk hiervan onkundig werd gelaten! Maar ook in Polen zelve, welke hinderpalen, zoo lang als de bajonetten niet flegttoe beslissen zouden! het ontbrak hier niet aan ervarene grijsaards en mannen van moed. Maar wat vermogten eenige afzonderlijke, als de massa aan geen verstand gehoor gaf en vreemde dwingelandij verdragelijker beschouwde, dan inheemsche heerschappij? Aldus kon de sluwe *keizerinne-vriend* den weg banen, langs welken de verhevene *Repnin* met rasche schreden aan het doel kwam; en de fijn aangelegde plannen van hervorming der Czarto-
7 Sept. 1764. rinsky's werden verijdeld. Verkiezing van *Stanislaus Poniatowsky* onder Russische wapenen.

15) Bezwaarlijk had bij deze voorvallen eene andere mogendheid meerder belang, dan *Pruissen*. Maar Frederik, zonder bondgenooten, en tegenover Oostenrijk, zocht de verbindtenis met Rusland, bereid, om Polen aan deze op te offeren. Verontschuldigt zijne ligging ook misschien deze staatkunde, — welker gevaar en het vernederende, dat daarin bestond, hem niet ontgingen — zoo bestaat er toch eene grenslijn van toegeeflijkheid, die de eigenbaat zelve niet ligt overschrijdt. Dat Frederik de voortduring der Poolsche regeringloosheid zich uitdrukkelijk tot eene *voorwaarde* liet

stel-

ſtellen, was eene vernedering, die de nakomelingſchap den held niet vergeeft. De groote man verloochende zich toch niet geheel. Hij verborg het ten minſte den Polen niet, dat zij op hem niet hadden te rekenen.

Alliantie-traktaat van Rusland en Pruisſen, geſloten den 11 April 1764. Wederzijdſche verdediging en waarborging van alle bezittingen in Europa — de onderhouding der Poolſche conſtitutie in een geheim artikel.

16) Wanneer deze alliantie het lot van Polen, misſchien van het Noorden in het algemeen, bepaalde, zoo was er voor Rusland ſlechts nog één voorwendſel van nooden, om voortdurend in Polen te regeren. Men vond het weldra in de zaak der verſchillers van godsdienst. Door hare beſcherming verkreeg men op eenmaal eene partij; en daarenboven den roem van de verdediging der verdraagzaamheid. Dat het veel minder om dezen, dan om de grondvestiging van het Despotismus, te doen ware, moest gewis het zwakſte oog inzien! Het was uit dien hoofde geene blinde dweepzucht, als de patriotſche partij zich verzettede; doch alzins wekten haar hare hoofden, een Soltik, Kraſinsky, Pulawsky op, (welke karakters!) wijl zij ſlechts daarin hunne onderſteuning vonden. Ook Katharina ſcheen haar eigenlijk zeer te *willen* opwekken, daar zij geene blooте verdraagzaamheid, maar weldra ſtaatkundige gelijkheid voor de verſchillende belijders van godsdienst vorderde.

Als

Als de verdraagzaamheid aan alle niet-katholijken te ſtade kwam, zoo kon de ſtaatkundige gelijkheid maar alleen op den niet-katholijken adel betrekking hebben, die niet talrijk was. Zij zelven hadden ſlechts verdraagzaamheid begeerd. Weigering der Rusſiſche vorderingen Nov. 1766.

1767. Jun. 17) Vorming van een zoogenaamd *algemeen bondgenootſchap* door vereeniging der niet-katholijken en andere misnoegden, onder Radziwil, tot hier toe den tegenſtrever der Rusſen en des konings, 1767. Oct. door Repnin, te Radom; en vervolgens op den *rijksdag te Warſchau. De aanneming der nieuwe wetten*, die de regten der niet-katholijken en alle onheilen der ſtaatsregeling *onder Ruslands waarborging* vereeuwigde, werd afgeperst; doch niet eerder, dan toen de bisſchoppen, Soltik en Salusky, en de Rzewusky's in Warſchau opgeligt en naar Siberië gezonden waren. Dergelijke mannen te buigen kon zelfs een Repnin niet!

18) En men had zig nogtans misrekend; wijl men niet bedacht had, dat de vertwijfeling in het geheel niet rekent. Oorſprong van het *tegen-* 1786. Febr. *verbond te Bar*, door den Bisſchop Kraſinsky voorbereid, door Pulawsky en Potocky tot ſtand gebragt. Verandering hunner verbindtenis in een algemeen verbond tot afzetting van den koning, die ſteeds naar de Rusſiſche zijde overhelde en het vertrouwen van zulk eene partij nooit winnen konde, was nu het eerſte doel der zamen-

menverbondenen. Doch een oorlog, door alle gruwelen der verwoesting gekenmerkt, zoude eerst den weg daartoe hebben moeten banen; en weldra moesten zij ondervinden, hoe weinig zelfs verregaande stoutmoedigheid, als geen geluk, noch aantal haar de overmagt geeft, tegen eene regelmatige krijgskunst vermag.

19) Nogtans bleef er ééne hoop overig; en zij bedroog niet! De staatkunde der Porte was niet zoo veranderd, als die der kristelijke hoven. Als deze van gevoelen waren, zich te moeten onderwerpen, zoo was in den Divan nog het oude denkbeeld levendig, om geen Russisch leger in Polen te gedogen. De ontruiming van Polen was uit dien hoofde ook de aanhoudende vordering der Porte aan Rusland geweest; en alleen de verregaande onkunde van den Divan had het mogelijk gemaakt, om dezen zoo lang te blinddoeken. 1768. 30 Oct. Eindelijk deden de vorderingen der zamenverbondenen en de invloed van Frankrijk hare uitwerkingen. *De Porte verklaarde den oorlog aan Rusland.*

20) Op deze wijze werd het schouwtooneel van zelve meer uitgebreid, en bezwaarlijk kon men zonder groote veranderingen in het Noorden eenen vrede verwachten. Hij werd eindelijk door eenen zesjarigen kampstrijd gekocht; die Katharina eerst leerde, wat zij — zoo wel in het kabinet, als in het veld — vermogt. Oostenrijk en Pruissen waren

toeschouwers; Frederik betaalde zelfs, bij wijze van verdrag, zijne hulppenningen.

21) Loop van den oorlog, zoo te land als ter zee. — Nieuwe en koene plannen werden ontworpen, om tot over den Donau voorwaarts te dringen; de Grieken tot opstand te bewegen; eene vloot uit de Oostzee naar den Archipel uit te rusten en de hoofdstad te bedreigen; verbindtenissen in Egypte aan te knoopen, om hetzelve aan de Porte te ontrukken; — alle werden ook uitgevoerd; maar toch slechts ter helfte. Een bijna dertig jarige vrede had de Porte verslapt; doch ook bij de Rusfen moest een *Romanzow* zich eerst vormen.

Veldtogt aan de Niester onder *Gallizin* tegen de vereenigde Turksche en Tartaarsche legermagt in 1769, met weinig gevolg. Bezetting van het verlatene *Chozim* den 9 Sept. — *Romanzow* bekomt het opperbevel. Inneming van Moldavië, na de overwinning aan de *Pruth*, den 18 Julij 1770; en van Wallachijen, na de nog grootere aan de *Kagul*, den 1 Aug. Verovering van Bender door *Panin*, den 1 Sept. — Intusschen verschijnt de Russische vloot onder Alexis Orlow in den Archipel; overwinning bij *Scio* den 5 Julij, en verbranding der Turksche vloot bij Tschesme den 16 Julij, zonder verder nut uit de overwinning te trekken. — In den volgenden veldtogt 1771 defensive oorlog aan den Donau; doch verovering van de *Krim* onder *Dolgorucki*. Verbindtenis met den destijds zegevierenden *Ali Bey* in Egypte. Het jaar 1772 verloopt met vergeefsche onderhandelingen tusschen Romanzow en den grootvizier te Folzan en te Bucharest. —

Af-

Afzonderlijk verdrag met de Tartaren in de Krim. Vernieuwing van den oorlog in 1773. Togt van Romanzow over den Donau; doch vergeefsche belegering van Silistria, terugtogt over de rivier. — Nederlaag en gevangenneming van Ali Bey in Aegypte, den 7 Mei.

Een helder licht wordt over den veldtogt van Romanzow verspreid door de bekendgewordene eigenhandige briefwisseling tusschen de keizerin en hem.

Over de beproefde omwenteling van Ali Bey: (Lousignan) *Histoire de la révolution d'Ali Bey. T. I et II.* 1783. en de berigten van Volney in zijn werk *Voyage en Syrie et en Egypte.*

22) Doch offchoon Katharina gelukkig genoeg was, om in hare ondernemingen niet door de deelneming van andere mogendheden gestoord te worden, zoo hadden echter voorvallen van eenen anderen aard, deels in het binnenste van haar rijk, deels in de naburige Staten, haar bezig gehouden. 1771. Eene verwoestende pest had zich tot aan Moskou verspreid; en de opstand van eenen gemeenen kozak, *Pugatschef*, die zich voor Peter III. uitgaf, 1773. hield een voornaam gedeelte harer troepen onledig, en konde zelfs dreigen haren troon te doen waggelen. Doch in twee naburige rijken hadden gelijktijdig twee tegenovergestelde omwentelingen plaats: in Zweden tegen, in Polen met haren wil.

23) De *Zweedsche* omwenteling, door Gustavus III. bewerkt, reddede de zelfstandigheid van dit land. De aandrang der factiën uit den adel, alleen door familiebelangen geleid, biedt hier eenen

 veel

veel rampspoediger aanblik aan, dan in Polen. Ook niet eens kwalijkbegrepen *patriotismus*, ook niet eens uitstekende karakters! De zwakheid der beide vorige koningen had slechts eenen dusdanigen toestand duurzaam kunnen maken. Echter in ééne zaak bleef Zweden toch bij Polen vooruit, dat het eenen vrijen burger- en boeren-stand bevattede, en daarin was de mogelijkheid der redding gelegen.

Sedert de zege der *Hoeden* op den rijksdag in 1738 (*), had deze partij, en met haar de invloed van Frankrijk, (traktaat van onderstand 10 Nov. 1738; vernieuwd in 1747 en 1754;) zich gehandhaafd tot aan den rijksdag in 1762. Toen Frankrijk niet meer konde, of mogt betalen, zegevierden de *Mutsen*, en de Engelsch-Russische invloed nam een begin. (Traktaat met Engeland, den 5 Febr. 1766.) Doch de telkens heerschende partij meende ook telkens de koninklijke magt meer te moeten beperken; tot dat Frankrijk, op den buitengewonen rijksdag in 1769, zijnen invloed weder kocht in de vergeefsche hoop, om Polen en de Porte door de verwekking van eenen oorlog verligting te verschaffen. Dood des konings *Adolf Frederik*, den 12. Febr. 1771.

Men vergelijke hiermede FLASSAN *Histoire* T. V. bladz. 457 enz. (†)

24) Verschijning van *Gustavus III.* — Veel van zijnen grooten oom, Frederik, scheen op hem overgegaan te zijn; de blik des vernufts, verhevenheid van geest, en ieder schitterend talent. Alleen

(*) Zie bladz. 538. (†) Zie boven in de bronnen bl. 13.

leen één ding ontbrak hem, die koelbloedigheid van karakter, zonder welke geen groot heerscher zich vormt. Het volharden in zulk eenen toestand, als de zijne, was echter voor hem onmogelijk. De *omwenteling*, bij welke geen bloed vergoten werd, en die geheel zijn werk was, blijft ook zijne grootste daad, even weldadig voor hem en het Rijk. Niet de Stenden, maar de Rijksraad werd omvergeworpen.

Uitbarsting en tevens voleinding van de omwenteling in Stokholm, den 19 Aug. 1772., in verstandhouding met Frankrijk. *De nieuwe acte van constitutie* liet den Stenden hare regten; de Rijksraad werd van mederegenten een bloote Raad; geen offensive oorlog zonder inwilliging der Stenden. — Het lag niet aan de constitutie, wanneer er nog iets aan het nationale geluk ontbrak.

C. F. Sheridan *History of the late revolution in Schweden*, London 1778. 8. De schrijver van dit werk was secretaris van het Engelsche gezantschap in Stokholm. Ook van de vroegere inlandsche betrekkingen sedert 1720 geeft dit geschrift een klaar en meestal onpartijdig overzigt.

25) Op de betrekkingen van het Noorden in het algemeen werkte deze wederherstelling der koninklijke magt in Zweden op verschillende wijzen terug. Engeland zag haar ongaarn, dewijl Frankrijk haar gaarn zag; de overige hadden er niets tegen; maar Rusland moest het diep gevoelen, dat er thans in Zweden, even als in Polen, geen opperregentschap konde gegrondvest worden. Katharina was evenwel genoegzaam meesteres over haar-

 zel-

zelve, om haar ongenoegen in te houden. Zij was te zeer aan eenen anderen kant bezig.

De verlegenheid van Frederik, als waarborg van den Zweedschen regeringsvorm tegen Rusland, werd, door de bemiddeling van Oostenrijk, uit den weg geruimd: zoo als zijne bemiddeling wederom de goede verstandhouding met Denemarken in stand hield, alwaar *na den val van Struensee*, den 17 Jan. 1772, de koningin weduwe, Juliane Marie, korten tijd te voren het staatsroer bemagtigd had.

26) Het lot van Polen naderde op eene andere wijze deszelfs beslissing! De werkzaamheid van het verbond van Bar had, gedurende den oorlog tegen de Turken, niet opgehouden; zij had zelfs den *troon voor ledig* verklaard, en het gewaagd, om den koning uit zijne eigene residentie te laten opligten. Maar de Porte had genoeg
1771. 3 Nov. voor haar zelve te doen; en de toenemende overmagt van Rusland kwam eindelijk ook Oostenrijk zoo bedenkelijk voor, dat er eene verdere uitbreiding van den oorlog te duchten was.

Het Oostenrijksche kabinet had besloten geen voorwaartsdringen der Russen — het toenmalige ontwerp — toe te staan. Ook had Oostenrijk het Zipser-graafschap, als voormaals aan Polen verpand, terug geëischt en laten bezetten.

27) Terwijl dit alles voorviel, kwam er — bij gelegenheid van een bezoek des prinsen Hendrik van Pruissen in Petersburg — een ontwerp tot rijpheid, om den vrede ten koste van Polen te

her-

herstellen. Schoon prins Hendrik en Katharina de eerste aanleidende oorzaken waren, zoo werd Frederik toch weldra een ijverig bevorderaar van hetzelve. Welk aandeel het toeval aan deszelfs oorsprong hebben moge, is over het algemeen minder gewigtig, als dat het *rijpen* konde. Hoe diep ook de openbare zedelijkheid zinken moge, zoo kan zij toch nooit zoo diep zinken, dat de met bedaardheid afgesprokene berooving van naburen eene breede uitlegging noodig heeft. Het was de vrucht van de staatkunde der ronding, die uit de hier en daar in brokken gelegene Pruissische monarchie voortsproot.

Onderhandelingen over de eerste deeling van Polen, het eerst tusschen Pruisfen en Rusland, en vervolgens tusschen Pruisfen en Oostenrijk, die, den 5 Aug. 1772, het *deelings traktaat* ten gevolge hadden, uit kracht van hetwelk 1. *Rusland* het land tusschen de Dwina, den Dnieper en de Drutsch, 2. *Oostenrijk* het toenmalige Oost-Gallicië en Ludomirië, 3. *Pruisfen* geheel Poolsch-Pruisfen, (behalve Dantzig en Thorn) en het gedeelte van groot Polen tot aan de Netze kreeg; welke grenzen evenwel door Oostenrijk en Pruisfen weldra naar willekeur uitgebreid werden. *Garantie* der drie mogendheden, niet alleen wederzijds aan elkanderen van het genomene, maar ook — aan Polen van het overig gelatene.

Mémoires et actes authentiques relatifs aux négociations, qui ont précédées le partage de la Pologne; tirès du portefeuille d'un ancien ministre du 18me siècle (le comte DE GOERTZ) 1810. Uit deze bron is hoofdzakelijk het verhaal van den Heer VON DOHM, (*Denkwürdigkeiten B. I.*, vergelijk het bijvoegsel in B. II.,) geput; waardoor over

 den

den oorſprong en voortgang van deze geweldadigheid, waarvan Frederik zeker de aanlegger niet was, een helder licht verſpreid is.

Vie privée, publique et militaire, du prince Henry de Prusſe, Paris 1809. Dit werk geeft ook goede narigten over den oorſprong van het eerſte deelings-ontwerp van Polen, even als verſcheidene bijdragen tot de geſchiedenis der voortgangen van het ronding-ſtelſel bij de aanzienelijken. De broeder van Frederik had geene andere ſtaatkunde. Onderhandelde hij niet met *Jozef* over de verdeeling van Duitſchland even zoo bedaard, als met *Katharina* over de verdeeling van Polen!

28) Afgedwongene *bewilliging der natie*, op den rijksdag te Warſchau, nadat de landen reeds bezet waren. Maar ook in het overige Polen was Katharina geenzins willens hare heerſchappij op te geven, of ook ſlechts te deelen; en wie durfde het wagen haar tegen te ſpreken? De oprigting van den *altijddurenden Raad*, de waarborging van het keurrijk en het *liberum veto* verzekerden haar het opperregentſchap, dat, ſedert de terugroeping van Repnin, zelfs gezanten van eenen zachteren inborst uitoefenen konden. De zaak der verſchillende belijders van godsdienst — liet men voorts berusten.

29) Doch wat waren de gevolgen voor Polen tegen die, welke de *ſtaatsgeſteldheid van Europa bedreigden*. Hadden de mogendheden zelven niet met de omverwerping van troonen begonnen? De ſtaatkundigen troostteden zich wel daarmede, zelfs

Fre-

Frederik konde het doen, dat, door de bijna gelijke verdeeling, ook het evenwigt in 't het Noorden staande was gehouden. Zoo vreesselijk had de waan zich reeds gevestigd, die dit slechts in materiele staatskrachten, niet in de instandhouding der grondregels van het regt der volken zoekt! welke verdeeling was nu nog onregtvaardig, nadat deze voor regtvaardig gold? En welk een Staat had bij de instandhouding der volksregten meer belang, dan juist de Pruissische; deze door verdragen en vredesverdragen zamengebragte en zamenveroverde Staat?

30) Deze eerste *verdeeling van Polen*, in verband met eenen gelukkigen veldtogt, verligtte intusschen de vereffening tusschen Rusland en de Turken; daar Katharina van hare aanspraken op Moldavië en Wallachijen afzag, en aan den beradenen *Mustapha III*, zijn broeder, *Abdul Hamid*, die hem niet gelijk was, opgevolgd was. De wijze, waarop de *vrede in Kainardgi* bij Silistria, zonder bemiddeling van vreemden, gesloten werd, maakte het volkomen zeker, dat zij dien voorschrijven konde. 1774. 21 Jan.

Tweede togt van Romanzow over den Donau in 1774, en insluiting des grootviziers in de Bulgarische gebergten. Korte onderhandeling in het Russische leger tusschen Repnin en Achmet Effendi, en sluiting *van den vrede te Kutschuck Kainardgi*, den 21 Julij. Voorwaarden: 1. onafhankelijkheid der Tartaren in de Krim en in Cuban onder hunnen Chan. 2. Teruggaaf der veroveringen, inzonderheid van Moldavië en Wallachijen, aan de door de Porte benoemde vorsten. Nogtans behoudt Rusland het regt aan zich, om zich hare zaken in Konstantino-

polen aan te trekken (*). 3. Rusland behoudt Kinburn en Azof, zoo als in de Krim Jenikale en Kertsch met hare distrikten, benevens groot en klein Kabardinië. 4. Vrije handelsscheepvaart op de Zwarte zee en op alle Turksche zeeën. 5. Verscheidene bepalingen over de voorregten der Russische gezanten bij de Porte, der Russische consuls, den titel van keizer enz.

31) Aldus was door dezen vrede en de Poolsche verdeeling in het Noorden eene orde van zaken gegrondvest, die slechts een overgang tot eene verdere omkeering scheen te zijn. De verbindtenis van Rusland met Pruissen duurde volgens den vorm voort; met *Denemarken* was, na de Zweedsche omwenteling, een *heimelijk verbond* gesloten; het opperregentschap in Polen was
1773. bevestigd; de betrekkingen met Zweden zeer twijfelachtig; die met de Porte zeer ingewikkeld. Wat toch was de vermeerdering der materiele krachten van Rusland in vergelijking van de zedelijke? Sedert dat deze groote proefnemingen van hare krachten aan Katharina gelukt waren, leerde zij zelve eerst geheel zien, wat zij vermogt. Tot de volle gebruikmaking der magt van haar onmeetbaar rijk ontbrak het slechts alleen aan eene doelmatige inwendige inrigting. Ook voor deze vond zij thans tijd. De nieuwe verdeeling in gouvernementen, en de gansche daar-
1776. op gegrondveste bestiering, in menigerlei opzigt wel-

(*) Bij eene ophelderende conventie, 21 Maart 1799, te Konstant, geteekend, wordt bovengemelde Art. van dit traktaat op nieuw bevestigd.

weldadig, was daarom niet minder voor de *zelfheerscheres* passende.

32) Het was echter juist ter dezer tijd, dat de nieuwe gunsteling *Potemkin* zich verhief. Van de vonken der genie, die den reuzenstam der Orlows eigen was, scheen niets op hem afgedaald te zijn. Niet zoo zeer heerschzucht en roemzucht, als wel geldzucht en lust tot bevelen waren zijne drijfveêren. Echter aan de zijde eener keizerin, die voor hoogere en meer koene denkbeelden vatbaar was, vleide hij deze, en zoo won en handhaafde hij, ondersteund door eenen aan zijne wereld passenden overmoed, eenen invloed, die het lot van het Noorden besliste.

Potemkin (sedert 1776 Duitsche rijksvorst) was de eenige gunsteling van Katharina, wiens groote staatkundige invloed eerst begon, toen hij de plaats van minnaar varen liet. Sedert 1778 had hij tot aan zijnen dood, die in 1791 voorviel, bijna de gansche bestiering der buitenlandsche betrekkingen.

Potemkin de Tauriër, in de Minerva VON ARCHENHOLZ, stukswijze van April 1797 tot aan Dec. 1800. De naauwkeurige vervaardiger dezer levensbeschrijving is tot hier toe nog in niets gewigtigs tegengesproken.

33) Van dit tijdstip af kreeg het *Grieksche ontwerp* deszelfs volkomenheid. Op de puinhoopen des rijks der Osmannen een Grieksch rijk op te rigten, en op den nieuwen troon eenen prins uit haar huis te stellen, was het geliefkoosde denkbeeld van Katharina. Hoe veel was er ook niet door den laatsten oorlog, en bijna nog meer door den

den laatsten vrede daartoe voorbereid? De groote zwarigheden daarbij konden haar wel niet ontgaan; doch juist door deze verkreeg het voor haar eene grootere aanlokkelijkheid; en in het ergste geval scheen eene *deeling* ook deze bij Turkijen, zoo als bij Polen, uit den weg te kunnen ruimen.

De ziel- en staat-kundig belangrijke briefwisseling van Katharina met den ridder von Zimmermann, achter zijne *Verhältnisse mit der kaiserin* von Markand, 1803. bevat (*lettre XXVI*) de eigene belijdenis der vorstin over deze zaak. De oorsprong en de voortgang van dit ontwerp is het beste ontwikkeld in von Dohm, *Denkwürdigkeiten B. II.*; als reeds de oude Munnich de eerste kiem daartoe in de ziel van Katharina legde, zoo werd deze door *Voltaire* in zijne *tocsin des Rois*, en nog meer in zijne brieven aan de keizerin, gevoed.

34) Nogtans was en bleef dit ontwerp door lange tijden heen slechts denkbeeldig; en toen het ook, na verloop van 10 jaren, tot eenen tweeden oorlog met de Porte kwam, openbaarden zich weldra onoverkomelijke hindernissen bij de uitvoering. Doch ook als denkbeeld had het nogtans eenen veel te grooten invloed, dan dat het onopgemerkt kon blijven. Van dezen tijd af aan bleef de Porte het hoofddoel der Russische staatkunde; het tegen Zweden opgevatte misnoegen vond daarin zijnen afleider; de oude huistwist met Denemarken (het onderwerp van zulke lange, vergeefsche onderhandelingen (*)) was onlangs door eene ruiling en schenking uit den weg geruimd; doch

(*) Zie boven bladz. 548.

doch ook de andere betrekkingen met de buitenlanders moesten daardoor bepaald worden.

Vereffening der oude aanspraken van *Holstein-Gottorp* door de *inruiling van Oldenburg en Delmhorst* tegen de Holstein-Gottorpsche landen, 1 Junij 1773. — Afstand van Oldenburg als hertogdom aan de, nog onverzorgde, jongere linie des huizes van Holstein-Gottorp, den 14 Julij.

Leben des Grafen A. P. von Bernstorf von v. EGGERS 1800. Dit werk geeft, zoo wel hier over, als over de Deensche staatkunde, de beste oplossing.

35) De alliantie met Pruissen, het werk van *Panin*, verloor thans van zelve haar gewigt; zij was van geen nut tegen de Turken; wat men door haar had willen bereiken, was bereikt. Doch zonder de bewilliging van *Engeland* en zonder de hulp van *Oostenrijk*, scheen het ontwerp onuitvoerbaar te zijn; beide te winnen was uit dien hoofde het plan van Potemkin. Reeds was men nabij, om eene verbindtenis met Engeland te sluiten, toen Panin door de *gewapende neutraliteit* (*) ook den slag afwendde, die door 1780. de Pruissische alliantie dien ook overbodig gemaakt had en, door de uitvoering van dit nieuwe ontwerp, voor Katharina eene nieuwe baan van roem opende, waardoor het oude doel haar uit het oog werd genomen. Doch Potemkin verloor het daarom niet uit het gezigt; voor hem was bij de gewapende neutraliteit niets te winnen.

36)

(*) Zie boven bladz. 516.

36) Als de voorwaarden des vredes te Kainardgé reeds uit haren aard meer eenen wapenstilstand, dan eenen duurzamen vrede schenen te beloven, zoo kon men, bij deze rigting der staatkunde, er zoo veel minder aan twijfelen, dat de draad der twisten niet konde afgebroken worden. De heerschappij op de Zwarte zee scheen de noodzakelijke voorwaarde tot de uitvoering van het hoofdplan te zijn, en van deze hing wederom de *heerschappij der Krim* en der aangrenzende landen af. Aldus gaven de betrekkingen van dit schiereiland de stof op tot de vorderingen van Rusland, die eindelijk met de *onderwerping* van hetzelve aan Rusland een einde namen.

De Krim en de vlakten van Cuban (klein Tartarijen) een nog overig stuk van Dsingischan's wereldgebied, stonden, sedert 1441, onder afzonderlijke chans uit het huis van dezen veroveraar. Door Mahomed II. in 1474 werden de chans beschermelingen der Porte, die uit het regerende huis de opvolgers benoemde; doch zonder schatting te heffen. De Porte zag in deze nomaden te gelijk getrouwe en magtige bondgenooten, die haar door godsdienst en door staatkunde toegedaan waren. Hoe dikwijls boden hunne talrijke ruiterbenden haar hulp! Hunne, in den vrede van 1774 bedongene, onafhankelijkheid van de Porte, wat kon die anders zijn, als grondvestiging van het Russische opperregentschap, waarvoor ook reeds door de andere voorwaarden gezorgd was; en dit opperregentschap gaf aanleiding tot eene volslagene onderwerping. Geschillen met de Porte na den vrede, bijgelegd door de *convention explicatoire*, den 10 Maart 1779, waardoor de Porte den door Rusland beschermden chan *Sahin Guerai* erkent. Nieuwe geschillen, daar de

door

door de Tartaren zelven verjaagde chan weder hersteld wordt, in 1782. Maar nogtans in April 1783 volkomene bezetting van de Krim en van Cuban, en inlijving in het Russische rijk; die de Porte eindelijk genoodzaakt was te erkennen, door het *traktaat* van den 8 Jan. 1784. De rivier Cuban werd daarbij tot eene greusscheiding bepaald; doch de op het gruwzaamst mishandelde en verbitterde Tartaren weken voor het grootste gedeelte uit en trokken weg.

Mémoires du baron DE TOTT *etc.* (*) en VON DOHM *Denkwürdigkeiten B. II.* De onmensch Paul Potemkin liet 30,000 Tartaren nedersabelen.

37) *Het bouwen eener vloot* op de Zwarte zee was het eerste gevolg dezer vreedzame verovering. Wie had thans niet reeds de uitvoering van het hoofdontwerp verwacht? Doch niet alleen het bouwen van vloten kostte tijd; ook de tusschenkomende voorvallen van het Westen, de Beijersche succesfie-oorlog, het verbond der vorsten enz., veroorloofden geene overijling. Echter over het algemeen scheen het gantsche spel der staatkundige betrekkingen van het Noorden bijna alle berekeningen te leur te stellen, dewijl het door *persoonlijke zamenkomsten* der vorsten zoo dikwijls bepaald werd. Wien trok Katharina's schitterende hofhouding, en nog meer haar persoon zelf, niet tot zich? Kwam Frederik ook niet, zoo zond hij nu eens zijnen tweeden ik, zijnen broeder prins Hendrik, dan weder den erfgenaam van zijnen troon. Gustavus III. spreidde den

(*) Zie boven bladz. 491.

den luister zijner genie ten toon. Jozef II. kwam om te zien; voor Stanislaus Poniatowsky was eerst eene latere reis bepaald. De zamenkomst van zulke verstandige vorsten kon niet zonder gevolgen blijven; maar voorzeker waren zij zelven niet in staat, om deze gevolgen reeds vooraf te berekenen.

Het is voor de geschiedenis der staatkunde van aanbelang, om de tijdpunten dezer zamenkomsten te bepalen. De eerste reis van prins Hendrik in 1771. Gevolgen: de eerste deeling van Polen. De tweede 1776. Gevolgen: de bevestigde verbindtenis met Pruissen door de tweede echtverbintenis des erfgenaams van den Russischen troon. — Of ook reeds het ontwerp eener nieuwe verdeeling van Polen? — Aankomst van Gustavus III. in 1777. Gevolgen: wederzijds wantrouwen, het welk naderhand aanleiding tot den oorlog gaf. Eerste zamenkomst van Katharina en Jozef II. te Mohilow, en vervolgens te Petersburg in 1780. Gevolgen: gronding der naderhand plaatshebbende verbindtenis tegen de Porte, en het Beijersche ontwerp van ruiling. De aanstonds daarop volgende aankomst van den kroonprins van Pruissen had alleen feesten ten hove — en de vriendschap met den erfgenaam des troons ten gevolge.

Over de reis van den kroonprins leze men VON DOHM *Denkwürdigkeiten B. II.* en de bijvoegsels op het I. deel.

38) Sedert het bezoek van Jozef bekwam uit dien hoofde de Russische staatkunde hare bepaalde rigting. De verbindtenis met Pruissen verslapte, en die met Oostenrijk werd versterkt. Als de gewapende neutraliteit Engeland verwijderd hield, zoo won men daarentegen door voordee-

deelige *handeltraktaten*, (wie kon dezelve zoo sluiten, als Rusland ?) de andere voorname Staten. De staatkundige invloed van Potemkin verkreeg thans zijne gansche sterkte; de geschillen over de Krim en hare wegneming (*) waren de gevolgen daarvan. De dekking der nieuwe verovering maakte een talrijk leger daar noodzakelijk, en terwijl Potemkin, tot veldmaarschalk verheven, te gelijk gouverneur-generaal van *Taurië* werd, zoo bezat hij eene burgerlijke- en militaire magt, die anders wel pleegt afgenomen, niet ligt gegeven te worden.

Uit de reeks van *handeltraktaten*, die Katharina destijds sloot, moeten aangehaald worden: dat met *Denemarken*, den 19 Oct. 1782. (inzonderheid der regeling van den tol der Sond voor Rusland;) met *Oostenrijk*, den 12 Nov. 1785. (wederzijdsche vergunning der voorregten van de meest begunstigde natiën. Tolregister voor de Hongaarsche wijnen, en het Russische leder, de pelterijen enz.) echter vooral met *Frankrijk*, den 11 Jan. 1787 (†), waardoor Engelands ijverzucht werd opgewekt. Bij alle werd de grondstelling der gewapende neutraliteit herhaald.

39) Slechts de *eigene beschouwing* der keizerin ontbrak er nog, om de nieuwe verovering, in hare eigene oogen en die der wereld, haar volkomen gewigt te geven; en ook dit verkreeg eindelijk Potemkin. De beruchte *reis* van Katharina *naar Taurië*, door de toebereidselen aan eenen triomftogt gelijk, was gelijktijdig eene aan hem toegebrag- 1787. Jan. tot Junij.

(*) Zie boven.

(†) Zie boven bladz. 494.

bragte hulde. Doch bijna nog belangrijker werd zij, door de voleinding der verbindtenis met Oostenrijk; want ook Jozef II. ijlde in zijne reiskoets derwaarts.

40) Aldus zag de *Taurier* (want Katharina beloonde gaarne op de Romeinsche wijze) zijne ontwerpen nabij derzelver uitvoering. Schoon in het *eerste* de voorwaarden van het geslotene verbond een geheim bleven, zoo toonden de gevolgen toch weldra deszelfs wezenlijkheid. Of een oorlog tegen de Porte dáár reeds op eene *formele* wijze afgesproken is, moge twijfelachtig zijn, alle voorbereidselen waren echter gemaakt; en Potemkin zorgde door staatkundige kunstgrepen daar voor, dat de Porte, in weerwil van haren afkeer van denzelven, dien weldra het eerste aan Rusland moest verklaren.

De algemeen gestaafde overeenkomst is door SEGUR, den reisgenoot van Katharina, in zijn werk, *Histoire de Fred. Guill. II.*, ontkend geworden. Doch kwamen juist alle overeenkomsten ter ooren van den *Franschen* gezant?

41) Op deze wijze trok een onweder boven het hoofd van de Porte zamen, het welk haar scheen te zullen treffen. Doch nooit heeft het noodlot op eene meer gruwzame wijze met de staatkunde den spot gedreven. Vele, die zich sterk waanden, lagen in het stof; en de aan den ondergang toegewijde stak trotsch het hoofd boven de puinhoopen van Europa omhoog!

*

DERDE TIJDVAK.

Van den dood van Frederik den Grooten en het begin van het revolutionaire tijdvak tot aan de omverwerping van den Fransch-Keizerlijken troon en de herstelling der vrijheid van de Europesche staatsgesteldheid.
Van 1786—1815.

1) Hoe kort dit tijdvak ook met betrekking tot de twee vorige zijn moge, zoo is het toch niet slechts deszelfs innerlijke rijkdom, maar nog meer deszelfs verschillend karakter, dat eene afzondering van het vorige aanbeveelt. Met welk eenen anderen naam, dan met dien van het *revolutionaire*, zou men het kunnen bestempelen? De proeven, die tot hier toe in het werk gesteld waren, om de vrijheid der staatsgesteldheid van Europa omver te werpen, waren mislukt. De tijd was aanstaande, waarin zij nog hevigere stormen zoude ondervinden; waarin zij, schoon nedergestort, slechts uit hare puinhoopen weder zou verrijzen.

2) In schijn onwrikbaar en vast in zijne grondvesten stond, toen Frederik stierf, het trotsche gebouw van deze staatgesteldheid. Wie eenig-

zints eene omkeering duchtte, vreesde die in het Oosten, niet in het Westen. Na de ontknooping, die alle verwachtingen bedroog, mag het gemakkelijker zijn hare oorzaken te ontwikkelen. Zouden echter de grondstoffen ook niet reeds in de tot hier toe gedane onderzoekingen liggen?

3) Hem, die eenen dieperen blik in het binnenste der hoofdstaten van Europa wierp, kon de opmerking niet ontgaan, dat de *regeringsvormen* der meesten hunner zich in geenen deele bij aanhoudendheid gevormd, maar veelmeer, dat zij zich zelven overleefd hadden. Die van *Spanje*, sedert het ophouden der Cortes, alleen op de Inquisitie en het Pausdom gegrond; die van *Frankrijk* in zich zelven ontbonden, en reeds lang in eenen stillen binnenlandschen kampstrijd gewikkeld; die der *Republiek* steeds gebrekkig, thans zonder steun, door partijschappen verscheurd. Het *Duitsche Rijk* bewoog zich nog naauwlijks in zijne langzame vormen; die van *Pruissen*, een kunstvol uurwerk, thans van zijne spanveêr beroofd; die van *Oostenrijk* in eene, weldra mislukkende, omwenteling gewikkeld; *Polen* en de *Porte* in eenen bekenden staat van regeringloosheid. Het streven der heerschers naar onbeperktheid had bijna in alle Staten van het vaste land de oude nationale vrijheid te gronde geholpen; de vergaderingen der Standen waren verdwenen, of tot eenen ijdelen vorm gemaakt; nergens hadden zij zich tot eene ware volksvertegenwoordiging gevormd.

4)

4) En toch leefde het denkbeeld daarvan, door de voornaamste schrijvers van dien tijd opgewekt en aangekweekt, niet slechts in de bespiegeling voort, maar men zag het ook in den naburigen gelukkigen Staat der eilanden verwezenlijkt. Zoo kon het dus ook in de beoefenende staatkunde niet uitsterven, en moest, bij de stormen des volgenden tijdvaks, de poolstar blijven, die men, bij alle dwalingen des tijds, nog voortdurend in het oog hield.

5) Het was echter niet slechts de betrekking der vorsten op de volken, het was niet minder de betrekking der *Standen tegen elkanderen*, die veranderd was. Hoe weinig geleek de tegenwoordige burgerstand, hoe weinig de tegenwoordige adel aan den vroegeren? Hoe drukkender de staatslasten werden, des te luider werden de vorderingen, dat zij door allen in eene gelijke mate moesten gedragen worden. Op deze wijze moesten bij iedere staatsomwenteling de geprivilegeerde Standen bijna nog meer, dan de vorsten, bedreigd werden, En toch rustten de oude regeringsvormen juist op deze verscheidenheid der Standen.

6) Voor de sterkte der Staten kende men geenen anderen maatstaf meer, dan de staande legers, en er bestond naauwlijks werkelijk een andere. Door hunne vorming, die, in naauwer verband met den geest der regeringsvormen, bijna gelijk schreden met de toenemende magt der vorsten gehouden had, was de scheidmuur tusschen hen en de na-

natiën allengskens volkomen opgetrokken; slechts *zij* waren gewapend; de volken weerloos! wat bleef er overig, dan onderwerping, als het leger geslagen of verstrooid was? Dus konden de dagen van Zama en van Pydna wederkeeren; en één slag het lot van magtige rijken beslissen!

7) Maar hoeveel te meer, als men deze strijdkrachten met de geldkrachten vergeleek, zonder welke zij dood waren? En bijna waren zij dood voor het gebruik! Geen enkele Staat van het vaste land had de krachten, om met eigene middelen eenen zwaren, langdurigen oorlog te voeren; slechts hulpgelden, of afpersingen op eene nieuwe manier, maakten het mogelijk. Zoo was men aan dat punt gekomen, waar de overdrijving van het stelsel zich zelve strafte. De vreesselijke gevolgen dezer spanning moesten zich bij de eerste gelegenheid ontwikkelen.

8) Als nu deze staatkundige steunpilaren wankelden, zoo waren de *zedelijke* niet minder geschokt. De grondlegging van iedere staatsgesteldheid, de heiligheid van het regtmatige bezit, zonder hetwelk slechts een oorlog van allen tegen allen voortspruit, was weg; de staatkunde had reeds in Polen haren sluijer afgelegd; de zucht tot ronding had gezegevierd. De ongelukkige waan, door de statistiken gevoed, waardoor men de macht van eenen Staat alleen naar de materiele krachten berekent, en den wasdom van

den-

denzelven flechts naar quadraatmijlen en geldinkomsten fchat, had onuitroeibare wortelen gefchoten. Stortte alles al niet aanftonds in een, zoo waren het niet meer de erkende grondftellingen van de regten der volken, maar de wankelbare betrekkingen, die nog befchermden. Het onoplosbare verband tusfchen de zeden en de ftaatkunde had ten gevolge, dat de eigenbaat het heerfchende grondbeginfel, zoo wel in het openbare, als in het bijzondere leven werd.

9) En toch wie ziet niet, dat eene ftaatsgefteldheid, waarin eigenbaat alleen het grondbeginfel wordt, haar einde nadert? Vooräl een ftelfel van zulke ongelijke Staten, als het Europefche, dat tot hiertoe zoo dikwijls flechts door *verbindtenisfen* tegen de magtigften zich ftaande hield? De ondervinding leerde fpoedig, dat verbindtenisfen met opoffering in de kabinetten voor dwaasheid golden; en wat zijn evenwel verbindtenisfen zonder deze?

10) Maar niet enkel in de zedekunde der kabinetten waren nieuwe grondftellingen heerfchende geworden; ook önder de natiën zelven hadden zich denkbeelden verfpreid, die met de beftaande orde van zaken in tegenfpraak ftonden. En berusten toch niet eindelijk alle menfchelijke inftellingen, ook Staten en derzelver regeringsvormen, op denkbeelden? Sedert dat de drogredenen van volksfouvereiniteit als grondflag van den Staat in het

 al-

algemeen, en dus ook van iederen afzonderlijken Staat, door schrijvers in omloop gebragt waren, hadden deze door de onafhankelijkheid van Noord-Amerika eene schijnbare bevestiging verkregen; en derzelver verdedigers bragten die naar Europa over. Aldus werden in het midden der *monarchale* staatsgesteldheid *demokratische* denkbeelden geworpen en gekoesterd; het tonder tot eenen veel verschrikkelijker brand, ingevalle eene brandende vonk viel, dan derzelver aanleggers vermoedden! Voor bespottende ontwijding van den volksgodsdienst hadden anderen reeds lang gezorgd; en wat blijft den volke nog heilig, als godsdienst en staatsregeling ontheiligd zijn?

11) Hierbij kwam nog eindelijk eene verbastering der zeden, uit de verandering *van het maatschappelijke leven* onder de hooge en middelbare standen voortspruitende, die insgelijks op het algemeen moest terugwerken. Bloot tijdverdrijf werd deszelfs doel; en wat slechts uitspanning zijn zoude, werd in klubs en dergelijke gezelschappen van mannen weldra eene dagelijksche behoefte. Dat door de vormen van het bijzondere leven zelve de grondlegging des Staats kon geschud worden, hiervan scheen men geen het minste voorgevoel te hebben, terwijl buiten de dienstbetrekkingen al meer en meer eene maatschappelijke gelijkheid ingevoerd werd, die met de noodzakelijke ongelijkheid in monarchale Staten in eene volkomene tegenstelling stond. — Werden daardoor de

tee-

teederlijkſte en meest vaste banden niet juist ontbonden?

Ueber den Einfluſs und die Wirkungen des Zeitgeistes auf die höheren Stände Deutschlands, von E. BRANDES. 1810. Voortzetting van de: *Betrachtungen über den Zeitgeist in Deutschland.* 1808. — Een treurig, maar getrouw, tafereel der donkere zijde van dit tijdperk.

12) Hoe dreigende deze omſtandigheden ook waren, zoo ſcheen echter, bij den gewonen gang der zaken, toch alles te kunnen voortduren, zoo als het beſtond; en derhalve zag niemand de aanſtaande omverwerping te gemoet. Doch juist hierin was het gevaar gelegen, dat alles in Europa voor het gewone berekend was, en alles buiten zijnen kring treden moest, zoodra als het ongewone naderde.

13) Het volgende tijdvak vervalt van zelve in drie tijdperken, tusſchen welke de vrede van *Campo Formio*, (dewijl ſedert dezen vrede, na Katharina's dood, de werkelijke deelneming van het Noorden aan de geſchillen van het Westen begint, die ſedert Europa op het naauwſte tot één ſtaatsligchaam verbindt), en *de oprigting van den keizerlijken troon in Frankrijk* de ſcheidingpunten uitmaken.

Als eene verzameling van oorkonden, buiten het *Recueil par Mr.* DE MARTENS. ſ. 2., is inzonderheid lezenswaardig: *Recueil des principaux traités etc. conclus entre la republique Françaiſe et les differentes puiſſances de l'Europe depuis* 1792 *jusqu'à la paix générale* (*par* G. GEBHARD) *P. I. II. à Goettingue* 1796. *P. III. IV. à Hamburg et à Par.* 1803.

EERSTE TIJDPERK.

Van 1786 tot aan den vrede te Campo Formio 1797.

EERSTE GEDEELTE.

Geschiedenis der staatsgesteldheid van het zuidelijke Europa in dit tijdvak.

I. *Staatsgeschillen in Europa 1797.*

Histoire des principaux évènemens du regne de Fréd. Guillaume II. roi de Prusse; et tableau politique de l'Europe, dépuis 1786 jusqu'à 1796, contenant un précis des révolutions de Brabant, de Hollande, de Pologne et de France, par L. P. Segur, *l'ainé; ex-ambassadeur, Paris* 1800. *III. Voll.* — Dat dit werk eene algemeene geschiedenis van dit tijdvak is, en slechts aangeknoopt aan die van Frederik Willem II., leert ons de titel reeds. De schrijver was Fransch gezant aan het hof van Rusland. De afdeelingen, die zich tot het Noorden bepalen, zijn uit dien hoofde de belangrijkste. Afkeer van Pruissen en Engeland zal men ligtelijk reeds vooraf verwachten; doch evenwel is het één der beste werken.

Onder de Duitsche tijdschriften blijft het volkomenste: Het

Het *Politische Journal* (*). Aan bijzondere belangrijke opstellen het rijkste: De *Minerva* van VON ARCHENHOLZ (sedert 1793 jaarlijks 3 deelen).

14) Hoe verschillende ook in hunnen oorsprong de inwendige onlusten der Staten in dit tijdvak waren, zoo straalde toch altijd in dezelve *het streven naar eene vrije staatsregeling* door. Zij, die tot hiertoe bestaan hadden, rustten bijna meer op gewoonten, dan op geschrevene staatsregelingen, maar des te heviger moesten dus ook derzelver schokken bij hunne omverwerpingen zijn; want ook geschrevene staatsregelingen verkrijgen hare vastheid eerst, wanneer zij in gewoonten veranderen. De eenvoudigste waarheden worden echter in de staatkunde gewoonlijk het moeijelijkste erkend; en dus verklaart zich de meening, dat in de oorkonde eener staatsregeling alles niet zoo terstond kan bepaald worden; maar ook tevens, dat hare invoering slechts moet geschieden, om haar dadelijk hare duurzaamheid te verzekeren.

15) Zoo al de dood van Frederik den Grooten, die in een tijdvak van diepe rust voorviel, niet aanstonds, vermits de opvolger zijne ministers behield, zigtbare gevolgen had, zoo was toch de gaping veel te groot, dan dat zij zich niet spoedig zou hebben moeten ontwikkelen. De voorname betrekkingen van Europa waren door zijn ver-

(*) Zie boven bladz. 402.

verſtand gevormd, door zijn karakter gehandhaafd; het laatſte nu was nog minder, dan het eerſte, op zijnen opvolger overgegaan. En eenen minister, die voor *het beſtuur* zou gepast hebben, had Frederik niet gevormd.

16) Eerſte afwijking van de ſtaatkunde zijns voorgangers, door werkelijke deelneming aan de *Hollandſche onlusten;* de eerſte ſchakel in de keten der omwentelingen, die Europa omkeeren zouden. Eéne ſchrede moest hier onfeilbaar de andere voortbrengen. Reeds bij het leven van Frederik beſtonden deze onlusten, verwekt door den twist der Oranje en patriotſche partij over de regten van het Stadhouderſchap, die de laatstgenoemde verminderen, of geheel ontnemen wilden. De invloed van Engeland en van Frankrijk had daar voedſel aan gegeven; doch Frederik had zich vergenoegd met eene verzoening aan te raden. Zijn opvolger maakte eene familiezaak tot eene ſtaatszaak; en de ligte overweldiging der door Frankrijk verlatene patriotten gaf aanleiding tot eene nieuwe reeks van betrekkingen.

De Hollandſche onlusten waren eene ontwikkeling van de kiem des verderfs in de ſtaatsregeling; doch gewijzigd door de betrekkingen des tijds. De patriotſche partij, die in de koopſteden heerschte, was niet meer enkel de oude ſtaatsgezinde partij, ſchoon toch meestal uit haar voortgekomen. — Oorſprong van den haat reeds gedurende den oorlog met Engeland 1780, en beſchuldiging van dubbelzinnig gedrag tegen den Erfſtadhouder. —

Ver-

Vermeerdering hiervan door en na den vrede in 1783 door Franschen en Engelschen invloed. Overwigt der patriotsche partij, en eene *defensive alliantie* der Republiek met *Frankrijk*, den 10 Nov. 1785 door Vergennes, — Aanval op de regten des Erfstadhouders en verwijdering uit den Haag in 1786. — Gewapend korps van patriotten, een nieuw verschijnsel in Europa, dat van Amerika leerde. — De Oranjepartij, weinig eensgezind in zich zelve; de patriotsche, zonder bekwame opperhoofden en stellig bepaalde doeleinden. Wie kon echter ook zekerlijk vooruit zien, dat de opvolgers van Vergennes († 13 Febr. 1787.) *in het geheel niets* doen zouden! — Inmenging van Pruissen; en verklaring van den 10 Julij, na dat de Gemalin des Erfstadhouders, den 10 Junij, op reis opgehouden was. — Gemakkelijke inneming van Holland door een Pruisisch korps onder den hertog van Brunswijk, in Sept. 1787.

An introduction to the history of the Dutch Republic for the last ten years, reckoning from the year 1777. (*by Sir* J. Harris, toenmaligen Engelschen gezant) *London* 1787. Geene geschiedenis; maar eene openlegging der inwendige betrekkingen. De gebreken der Oranjepartij worden zelfs door Harris niet verheeld.

Mémoires sur la révolution de la Hollande par le citoyen Caillard (toenmalige *chargé d'affaires* in den Haag) in: Segur, *Histoire de Fred. Guill. T. I.*, ingelascht. Een zeer klaar tafereel en verhaal van eenen vertrouweling der patriotsche partij, en in derzelver geest.

17) De natuurlijke gevolgen dezer gebeurtenis voor de republiek was de wederherstelling van den Erfstadhouder in zijne oude en nieuwe regten,

ten, in eenen omvang en met eene ſtrengheid, dat men bijna ſcheen te vergeten, dat er toch eene Republiek en eene tegenpartij overbleef. Maar de duurzaamheid der ſtaatsregeling moest door de buitenlanders verzekerd worden; en dit voerde van zelve tot eene *drievoudige-alliantie* met *Engeland* en *Pruisſen*, welker uitwerkſelen, terwijl zij den invloed van Engeland op het vaste land weder grondde, zich in de naastvolgende jaren ook over het verdere gedeelte van Europa, inzonderheid over het Noorden, uitſtrekten.

Vooreerst alliantie der beide mogendheden met de Republiek en waarborging van het Stadhouderſchap met al deszelfs regten, den 15 April 1788 (*). Daarop defenſive alliantie tusſchen Engeland en Pruisſen op het Loo, den 13 Junij. Wederzijdſche waarborging van de gezamenlijke bezittingen. Dus ook de waarborging der Engelſche volkplantingen door de Pruisſen!

18) Middelerwijl deze ſtormen in de vereenigde provinciën woedden, was echter ook een gelijke geest van onrust in de *Oostenrijkſche Nederlanden* wakker geworden. De hervormingsplannen van Jozef II. hadden dien opgewekt, en daar hij zich niet gelijk bleef, verſterkte dit denzelven; maar als de opſtand reeds tot eene *verklaring van afhankelijkheid* wel gelukt was, werden de inſurgenten onder elkanderen oneens, en 'er beſtond

(*) Men vindt dit traktaat bij DE MARTENS *Rec. des trait. Tom. III.* p. 127, 133.

ſtond geen opperhoofd, die bekwaam was, om het geheel zamen te houden. Middelerwijl men in Vlaanderen de oude regering met Staten wilde behouden, begeerden de Demokraten in Braband eene volksregering. Op deze wijze viel het, na den dood van Jozef, Leopold II. gemakkelijk, om den ſtorm te ſtillen, vermits de inſurgenten zich daarenboven in hunne hoop op Pruiſſche onderſteuning bedrogen zagen.

Begin der onlusten in 1787, wegens verkorting van de in de *blijde inkomst* aan de Staten bewilligde privilegiën, door de invoering eener nieuwe geregts- kerk- en univerſiteits-inrigting. Oproerige bewegingen in verſcheidene ſteden, terugneming der gegevene bevelen, den 2 Sept. 1787. De voortgezette pogingen tot hervorming van de univerſiteit te Leuven onderhielden den twist met de geestelijkheid en met de Staten. Weigering van hulpgelden aan den keizer, in Jan. 1789. Opheffing der privilegiën der Staten van Braband, den 18 Junij 1789. Vernieuwing van den opſtand door *van der Noot*; wapening der patriotten en verdrijving der keizerlijke troepen, van Julij tot Nov. Oprigting van een ſouverein congres van alle provinciën, (buiten Luxemburg;) en verklaring der onafhankelijkheid, 4 Jan. 1790. Doch weldra ontwikkeling der inwendige partijſchappen; en, na de komst van Leopold II. tot de regering, bijlegging der oneenigheden door de bevestiging der oude privilegiën, op het *congres* van *Reichenbach*, den 10 Dec.

Bij gebrek eener goede geſchiedenis, bevat het *Politiſche journal* tot hiertoe de beste bouwſtoffen daarvoor (*).

19)

(*) Men heeft ook nog *Recueil des repréſentations, protesta-*

19) De pogingen tot het verwekken van omwentelingen in verscheidene kleine Staten, als in *Luik*, *Aken* en Geneve, die ter dezer tijd plaats hadden, kunnen ten minste niet onopgemerkt blijven, daar zij juist zoo vele bewijzen voor den heerschenden geest des tijds zijn. Hoe verschillende zij ook anders waren, zoo kwamen zij toch steeds hierin overeen, dat eene Demokratische partij de bestaande orde van zaken zocht omver te werpen. Doch de wijze, waarop zij, schoon door eene gewapende bemiddeling, onderdrukt werden, gaf toch te gelijk in het oogloopende bewijzen van de nog bestaande achting voor de regten ook van kleine Staten.

Opstand in *Luik* tegen den prins Bisschop, ter handhaving van de regten der Staten, den 17 Aug. 1789. Mandaat van het Rijkskamergerigt, den 27 Aug., en overdragt van de uitvoering aan het Westfaalsche opperbestuur. Merkwaardig gedrag, en eindelijke terugtogt van Pruissen, in April 1790., waarop ten laatste de vorst door Oostenrijk weder hersteld wordt, in Jan. 1791. — De onlusten in Geneve door den twist der *Négatifs* (aristokraten) en *Représentans* 1788, bijgelegd door de *nieuwe constitutie*, 13 Febr. 1789, waren slechts de gevolgen

tarions et réclamations faites à S. M. I. par les représentans des états des Provinces des Pays-Bas Autrichiens en memoire historique et pièces justificatives pour M. VAN DER MERSCH, *par* E. I. DINNE, *Lille.* 1791. 3 *voll.* 8°.

Over de inrigtingen en ontwerpen ter hervorming door JOZEF II., bijzonder in de kerkelijke zaken, vindt men een kort, maar belangrijk verhaal bij VON DOHM, *Denkwürdigkeiten B. II.* f. 267 en verv.

gen van die gene, die reeds vroeger in 1782 door gewapende bemiddeling van drie mogendheden gestild waren. Uitstekende voorloopige lessen voor de geschiedenis der grootere omwentelingen!

Tableau historique et politique des révolutions de Génève, dans le 18. siècle: par Mr. (D'IVERNOIS?) *à Génève* 1782.

MEINER's *Briefe über die Schweiz* 1790. *B.* 4. bevatteri de beste berigten over de laatste onlusten.

20) Wat waren echter alle deze kleine schokken tegen de uitbarstingen van den vernielenden vulkaan, die juist in dezen tijd in den hoofdstaat van het westelijke Europa was gebarsten? — Schoon het allernaaste niet de inwendige, maar de uitwendige geschiedenis der *Fransche omwenteling* — hare uitwerking op de staatsgesteldheid van Europa — ons hier bezig houdt; zoo kan deze toch niet daargesteld worden, zonder haar inwendig karakter regt te kennen. Het is het eigenaardige van dit tijdvak, dat de buitenlandsche betrekkingen der Staten uit de binnenlandsche voortsproten.

21) Reeds in de *zamenroeping der Staten-generaal* vertoonde zich de heerschend gewordene geest des tijds. Schoon gebrek aan geldmiddelen daar aanleiding toe gaf, wat was zij anders, dan beperking van de koninklijke magt? dan hervorming der bestaande regering? Doch wie ook zelfs deze heilzaam vond, moest toch bij

 dat

dat gene, wat reeds aanvankelijk geschiedde, de gegrondste vrees voor de uitkomst opvatten.

22) *Drie* hoofdpunten waren het, die het vooruitzigt op een gelukkig gevolg reeds vooraf moesten wegnemen. *Eerstelijk:* dat men niet, zoo als anders, hervormingen of wederherstelling van het oude, maar iets geheel nieuws wilde. Op deze wijze bestond er dus geen steunpunt, geene houding meer! *Ten tweede:* dat men dit nieuwe door eene talrijke, aan zich zelve overgelatene, volksvergadering, onafhankelijk van de regering, en omringd door een losbandig gemeen, behouden wilde. En zoo er, *ten derde*, nog eene hoop overig bleef, zoo was de waan, uit de bespiegelingen der wijsgeeren opgevat, van eene geheele of meest mogelijke scheiding der uitvoerende en wetgevende magt, volkomen toereikend, om haar te verijdelen.

Het *nieuwe* was aanstonds na de opening der Staten den 5 Mei 1789 gegrondvest, toen de derde stand zich voor eene *nationale vergadering* verklaarde op den 17 Junij. Op deze wijze bleef in de daad van de monarchie slechts de naam overig, en de afschaffing der leenregten in het oproer van den nacht van den 4 Aug. (eenig schouwspel in de geschiedenis der wereld!) grondvestte op de puinhoopen van de oude constitutie reeds vooruit de volksregering.

23) De terugwerkingen dezer groote gebeurtenis op het overige Europa konden aanvankelijk slechts zedelijk, niet staatkundig zijn. Wien kon

het

het in de gedachten komen, om Frankrijk regtstreeks iets omtrent zijne binnenlandsche zaken te willen voorschrijven? Doch deze zedelijke uitwerking op het buitenland werd daardoor dreigende, dewijl zij onvermijdelijk den haat der standen der maatschappij, hier zoo als in Frankrijk, ontvlamde. Wie vermogt ook te zeggen, welke gevolgen de algemeene geestdrift, door de stem der schrijvers bezield, (naauwlijks waagden het eenige, om haar te wederspreken) hebben konde?

Onder de weinigen, die in Engeland en in Duitschland de pen ter tegenspraak opvatteden, staan boven aan: EDMUND BURKE *Reflexions on the revolution in France and on the proccedings in certain societies in London* 1790. 8. (benevens eenige daarmede in verband staande kleinere schriften in *works T. III. IV.*) Met al den nadruk geschreven, dien de overtuiging van eigen gevaar des vaderlands den Britschen Demosthenes konde ingeven. — In Duitschland:

Ueber einige bisherige Folgen der Französischen Revolution für Deutschland von E. Brandes: 2te Ausgabe 1793. — Eene koude redenering ten tijde van de algemeene onbesuisdheid.

Tot eene gelijktijdige beoordeeling tevens van het onderwerp en der voornaamste schriften leze men bij voorkeur: *Untersuchungen über die Französische Revolution, nebst critische Nachrichten von den merkwürdigsten Schriften von* A. W. REHBERG. 1793.

Onder de menigte Fransche schriften verdienen die van NECKER en van zijne verstandige dochter: *Considérations sur la révolution Françoise par Mad.* DE STAEL-HOLSTEIN. *III. Vol. Paris* 1818. de eerste plaats.

24) Intusschen kon een staatsgebouw, zoo als het oude Fransche was, bezwaarlijk op eenmaal nedergerukt worden, zonder tevens andere te beschadigen. Het eerste verlies trof het Duitsche Rijk, door de afschaffing der leen-regten. Verscheidene vorsten, die in den Elsas landen bezaten, verloren deze, en de Keizer en het Rijk namen
1789. hun in hunne bescherming. Zoo al niet het regt, zoo gebood echter de slimheid een vergelijk. Doch te vergeefs! en eene grootere tegenstrijdigheid, dan de nieuwe Fransche manier om te onderhandelen met de oud-Duitsche, had men nog niet gezien.

25) Doch de talrijke *emigratiën* uit Frankrijk, het onthaal en de ontwerpen der uitgewekenen in verscheidene Duitsche grenslanden, werden weldra gevaarlijker voor de rust van Europa, dan gene twisten. Waar bragten de uitgewekenen hunne verwachtingen, waar hunne hartstogten niet mede? Te meer daar *deze* uitgewekenen meest uit de hoogere en zelfs uit de hoogste standen waren? Herstelling der oude orde van zaken, al ware het ook door eenen oorlog, was hun wensch; en hunne zaak tot de zaak van Europa te maken het doel hunner pogingen. Echter was eene toevallige afspraak tot eene gemeenschappelijke verdediging, door eenige Duitsche vorsten te *Pilnitz* getroffen, nog de eenige maatregel, die men aangreep. Wie kon denzelven laken?

Zamenkomst en afspraak te Pilnitz tusschen Leopold II., Fre-

Frederik Willem II. en den keurvorst van Sakſen, 27 Aug. 1791. Ongeroepen kwam ook, helaas! de graaf van Artois daarbij; eene, nogtans zeer onbepaalde, *verklaring* was alles, wat hij verkreeg.

26) Ook ſcheen de voleindiging en aanneming
der *nieuwe conſtitutie* door Lodewijk XVI. het 13 Sept.
gevaar van eenen oorlog te verwijderen; een ei- 1791.
genhandige rondgaande brief van keizer Leopold II.
aan de hoven zeide zulks uitdrukkelijk. Veel 12 Nov.
ſlechtere ſtaatsregelingen hebben veel langer beſtaan;
doch kon men in ernst gelooven — en toch geloofde men het — met deze papieren acte zoo dadelijk alles ten einde te zullen brengen? De overgang van de halve vrijheid tot dat gene, wat men volkomene vrijheid noemde, was bij eene zoo hartstogtelijke en thans zoo hoog geſtemde natie onvermijdelijk; en hoe konde deze zonder hevige ſtormen geſchieden? De kampſtrijd der partijen werd weldra meer woester dan voorheen, ſedert dat, gedurende de tweede nationale Vergadering, de
Jacobijnen de heerſchappij bemagtigden, en de 1792.
omverwerping van den troon het doel was. Zij gevoelden het, dat voor hunne ontwerpen een buitenlandſche oorlog noodzakelijk was (welke ſtaatkunde had dien van nu af kunnen afwenden?) en Oostenrijk, waar, na het onverwach-
te overlijden van Leopold, *Frans II.* opvolg- 1792.
de, was hun naaste doelwit. *Lodewijk XVI.* 1 Maart.
moest toegeven: *hij verklaarde den oorlog aan* 20 April.
Oostenrijk.

Na de ontbinding der *Assemblée constituante*, 30 Sept. 1791 Vergadering der *Assemblée législative* tot 21 Sept. 1792; geheel onder den invloed der Jacobijnen.

27) Het gedrag der kabinetten konde zekerlijk niet vrij van misslagen genoemd worden. De vreesselijke tooneelen in Frankrijk waren zoo nieuw, dat zij ganschelijk buiten den kring hunner staatkunde lagen. Zelfs Kaunitz, de Nestor der ministers, had zoo iets nog nooit gezien; en zijn gedrag toonde aan, hoe weinig hij verstond, om de krachten eener groote volks-factie te waardeeren. Juist daarin was een voornaam voordeel der Demokratische partij gelegen, namelijk dat zij de geheele staatkunde der kabinetten buiten haren kring rukte.

28) Het was toch naauwlijks te ontkennen, dat de eenmaal opstijgende vlam zich verre in de ronde te verspreiden moest. Alle hartstogten waren ontgloeid, alle staatkundige betrekkingen veranderden; oude vijanden werden vrienden; oude verbindtenissen werden afgebroken! De zaak van Lodewijk XVI. scheen de zaak der koningen te worden; een koning wilde zich zelven aan de spits stellen, toen sluipmoord hem wegrukte.

29) Het eerste bewijs dezer verandering aller betrekkingen gaf de verbindtenis van *Oostenrijk met Pruissen.* Doch de mislukte *togt naar Champagne*, die gemeenschappelijk ondernomen werd,

ver-

verhaastte de uitbarsting des vulkaans. De zeer oude koningstroon werd volkomen omvergeworpen; en midden in de monarchale ſtaatsgeſteldheid van Europa ontſtond plotzeling eene *demokratiſche Republiek*, welke de verbreiding harer grondſtellingen overluid afkondigde. Het werd een oorlog niet alleen tegen volken, maar tegen regeringsvormen.

Vereeniging der Pruisſiſche en Oostenrijkſche magt onder den *hertog van Brunswijk*, Julij 1792, verſterkt door Hesſen en uitgewekenen. — Valſche voorſtellingen, die de laatstgenoemden van den toeſtand der zaken in Frankrijk verſpreidden. Men ſtelde zich eenen tweeden togt naar Holland voor. — Manifest des hertogs van Brunswijk, 25 Julij; en omverwerping van den Franſchen troon, den 10 Aug. Vergadering der *nationale conventie*, 21 Sept. 1792 tot 27 Oct. 1795, en terſtond de verklaring tot eene Republiek; toen het, tot Valmy voorwaarts gedrongene leger, door *Dumourier*, en nog meer door de natuur beſtreden, tot den terugtogt genoodzaakt werd.

30) De onmiddelijk daarop volgende verovering van de *Oostenrijkſche Nederlanden* toonde echter te gelijk den veranderden aard van den oorlog, en was de noodzakelijke voorbereiding der verdere verbreiding. Hing tot hiertoe aan deze provinciën niet bij voorkeur het ſtaatkundige ſtelſel? Viel met haar niet de voormuur van Holland; werd Engeland daardoor niet noodzakelijk ſchrik aangejaagd? Eén ſlag beſliste thans haar lot, het welk anders verſcheidene veldtogten niet beſlisten; en tot hiertoe onbekende mannen ſtonden ſnel als

beroemde veldheeren aan de spits der legers. *De wegneming van Savoije*, zonder dat er bloed vergoten werd, leverde tevens een bewijs op van het nieuwe republikeinsche regt der volken.

Slag bij *Gemappe*, den 5 Nov., en inneming van België, na dat Custine reeds op den 21 Oct. het onbewaakte *Mentz* in het midden van Duitschland weggenomen had. — Wegneming van Savoije en Nizza in Sept., zonder oorlogsverklaring, en terstond daarop vereeniging met Frankrijk in Oct.

31) Nogtans meer dan deze veroveringen werkte het groote *treurspel te Parijs*. Het hoofd van den onschuldigen Lodewijk viel onder de moordbijl. Vergeefs zal de staatkunde het eeuwig beproeven, om alle gevoel te verstikken, zoo lang als vorsten menschen blijven. Al was ook de levendigste afkeer dier daad geene oorzaak tot den krijg, zoo maakte die toch iedere onderhandeling treurig. En hoe zouden ook de Vorsten met eene Conventie onderhandelen, die hare onderdanen zoo luid tegen hen tot den opstand aanzettede? — Op deze wijze helde alles in Europa noodzakelijk over tot eene groote verbindtenis tegen de Republiek.

1793. 21 Jan.

1792. 19 Nov.

Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la dernière année du regne de Louis XVI. par BERTRAND DE MOLLEVILLE, *ministre d'état à cette époque. Londres* 1793. 3 *voll.* — Weinige konden meer weten; en niemand heeft meer gezegd, dan de schrijver van dit werk.

32) Zeldzaam waren groote verbindtenissen geluk-

lukkig en duurzaam. Doch zoo ongelukkig, als die, welke de wereld thans zien zoude, voorzeker geene. Veel mogen de revolutionaire maatregelen der tegenpartij, veel mag de afkeer der volken verklaren, maar toch niet alles. Ook uit het binnenste van haren aard ontwikkelde zich de kiem des verderfs. Was het een donker voorgevoel daarvan, als dat tijdvak haar niet Alliantiën, maar *Coalitiën* noemde?

33) Eéne van deze kiemen was in de ongelijke betrekking van de financiële- tot de militaire krachten der Staten gelegen (*). Iedere mogendheid, met of zonder schatkist, bevond zich na eene korte inspanning uitgeput; geene eigene middelen, (de revolutionaire konden zij niet gebruiken;) slechts *vreemde onderstand* stelde haar eenigermate in staat, om het uit te houden. Hoe was niet reeds daardoor alles verlamd? Wat helpen zelfs den reus zijne armen, als anderen die eerst voor hem moeten opheffen?

34) Doch slechts één Staat in Europa, slechts Engeland, kon dezen onderstand geven. Dit werd dus niet slechts de band van allen, maar het kreeg zelfs noodzakelijk het bestuur van den oorlog. Zijne aardrijkskundige ligging, nog meer zijn bijzonder belang, maakte het evenwel daartoe weinig geschikt. *Zijne* doeleinden bleven niet altijd die

(*) Zie bladz. 577.

die der bondgenooten; *zijne* voordeelen niet de hunne. Steeds door den oorlog te land het gevaar van *zich* afwendende, troostte het zich ligt over gene, *als er maar oorlog bleef.* Gaven zijne overwinningen ter zee en de veroveringen aan gene zijde der zee den bondgenooten schadevergoeding voor hunne opofferingen?

Wat zijn hulpgelden op zich zelven als een *onderstand* voor geallieerden, wier instandhouding mede ons voordeel is? Zoo trokken Maria Theresia en Frederik hulpgelden en verdedigden toch *hunne* zaak. Welke eene omkeering der betrekkingen daarentegen, als hulpmiddelen de hoofdbron worden!

35) Maar eene nog gevaarlijker kiem der ontbinding lag in het algemeene eigenbelang, dat uit de rondings-staatkunde voortgesproten was. Geene verbindtenis kan bestaan zonder wederzijdsche opofferingen. Hoe dan, als boven de hoop op vergrooting het oorspronkelijke doel der onderhouding van het bestaande vergeten werd? Als ieder uitzigt op aanwinst, het zij ten kosten van naburen, van eigene bondgenooten — (en wie had weldra meer te geven of te leenen, dan het zegevierende Frankrijk?) — ook een lokäas tot afval werd? Juist daardoor nam de uit de staatkunde verbannene zedelijkheid zulk eene geduchte wraak. — Niemand vond, toen het ongeluk kwam, eenen vriend meer, wien hij vertrouwde!

36) Waren deze inwendige oorzaken toereikende

de tot oplossing der verbindtenissen, zoo droeg daartoe alzins niet minder bij, dat de *mannen* ontbraken, die haar bijeen hadden kunnen houden. Geen Eugenius, geen Malborourg trad op het tooneel; ook kon bekwaamheid, door de middelmatigheid gehaat, zich zelfs niet staande houden; middelerwijl in den revolutionairen Staat de onstuimigste menschen in de eerste posten drongen.

37) Als stichter, als hoofd van deze verbindtenissen, heeft de geschiedenis alleen *William Pitt* te noemen. Zijn naam leeft in de jaarboeken van Groot-Britanje en in de geschiedenis van Europa. Juister dan anderen berekende hij het gevaar, en niet minder groot van karakter dan van talenten, heeft hij nooit met de staatkundige grondstellingen gekapituleerd. Doch om, even als William III., de ziel van een groot verbond te zijn, liet zijne stand hem niet toe. Dit vermag de Financier niet; maar slechts de vereenigde staatsman en veldheer. Wat met *goud* en met *volharding* te verrigten was, heeft hij verrigt; maar dikwerf tastte hij mis in de keuze der middelen en der personen; en nooit wilde, of durfde hij zich tot het gezigtpunt verheffen, dat het algemeene belang van Europa boven het bijzondere belang van Engeland plaatst.

Speeches of the R. H. William Pitt in the House of Commons Vol. I–II. Lond. 1808. De anti-revolutionaire grondstellingen des grooten mans leert men uit de beide laatste deelen volkomen kennen.

38)

38) Onder zulke voorteekenen begon de *eerste coalitie!* De voortdurende verbindtenis van Oostenrijk en Pruisfen werd, door de oorlogsverklaringen der Conventie aan Engeland en den Erfstadhouder, weldra ook aan Spanje versterkt. Sardinië was reeds aangevallen; Portugal, Napels, Toskanen en de Paus werden er mede ingesleept. Hoe zoude het voorheen reeds vijandelijk behandelde Duitsche Rijk den vereenigden invloed van Oostenrijk en van Pruisfen wederstaan hebben? De toetreding van Zweden werd alleen door het vermoorden van Gustavus III. verhinderd; niemand dreigde luider en deed toch minder, dan Katharina. Behalve eenige Staten van den tweeden rang, en voor het tegenwoordige nog de Porte, zag men geene Onzijdigen meer in Europa.

Oorlogsverklaring aan Engeland, (na het weigeren der erkenning van de Republiek) en den Erfstadhouder, als deszelfs bondgenoot, den 1 Febr. 1793; aan Spanje, den 7 Maart. Oorlogsverklaring aan het Duitsche Rijk, (met tegenkanting van Hannover) 22 Maart. *Verbond van Engeland* (als het tegenwoordige middelpunt) met Rusland, 25 Maart, met Sardinië, 25 April, met Spanje, 25 Mei, met Napels, 12 Julij, met Pruisfen, 14 Julij, met Oostenrijk, 30 Aug., met Portugal, 29 Sept., met Toskanen, 28 Oct. Bovendien traktaten van onderstand met verscheidene Duitsche vorsten.

Ueber den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die Französische Revolution, von FRIED. GENZ. *Berlin* 1801. De scherpzinnigste ontwikkeling van de zijde des *regts* beschouwd.

Hi-

Historische Uebersicht der Politik Englands und Frankreichs von der Conferenz zu Pilnitz, bis zur Kriegserklärung gegen England von HERBERT MARSH. *Leipz.* 1799. Eene diplomatieke regtvaardiging van Engeland.

39) Niet zoo iets, als anders, de inneming eener provincie, — niets geringers konde het in dezen oorlog gelden, dan de instandhouding of de omverwerping der bestaande Staten. Het was niet alleen een kampstrijd der wapenen, maar van tegen elkanderen overstaande staatkundige hoofdstoffen. Zoo ver de legers der Republiek zich verspreidden, (wie kon dezen grenzen bepalen?) 1792.
beval een uitdrukkelijk besluit der Conventie de 17 Dec.
invoering van de volksregering. Toch scheen in den eersten veldtogt het gevaar te verminderen, daar verscheidene overwinningen der bondgenooten de Fransche legers weder op haar eigen gebied beperkten.

Overwinning der Oostenrijkers onder *Coburg* bij Aldenhoven, 1 Maart 1793; bij Neerwinden, 18 Maart; wederverovering der Nederlanden; overgang van Dumourier, 4 April tot de Oostenrijkers; overwinning bij Famars, 23 Mei, en inneming der Fransche grensvestingen, vooräl Valenciennes, 28 Julij. Belegering en inneming van Mentz door de Pruissische en Hessische troepen, den 22 Julij. Inval in den Elsas en gevecht bij Keizerslautern, 28 Nov. Doch terugtrekking in Dec. — Voorwaarts dringen der Spanjaarden in Rousillon in Junij.

La vie privée et politique de DUMOURIER *à Hambourg. T. I—III.* loopt tot het einde van den jare 1792. Als voortzetting voor 1793:

Me-

Mémoires du général DUMOURIER *écrites par lui-même* 1794. *T. I, II.* vergeleken met het werk: *Correspondance du général* MIRANDA *avec le général* DUMOURIER *à Paris* 1794.

40) Zeldzaam echter was het geluk voor de overwinnaars verderfelijker dan hier. Terwijl bij hen reeds denkbeelden van veroveringen de plaats van het oorspronkelijke doel innamen, wekten zij zelfs daardoor eenen wederstand der wanhoop op; die een schrikbewind met al deszelfs gruwelen en
1793. al deszelfs krachten te voorschijn bragt en tevens
31 Mei. eene grondstelling bekrachtigde, rijker in gevolgen en vreesselijker, dan eene reeks van overwinningen:
16 Aug. *Ieder burger zij soldaat.* Met haar viel in den hoofdstaat van Europa met éénen slag het tot hiertoe aangenomene stelsel der bestaande legers; was het te denken, dat de andere daarbij bestaan konden?

Oprigting der vergadering van Algemeen Welzijn (*comité du salut public*), 6 April 1793 tot 27 Julij 1794, bestaande uit elf leden, als *Robespierre*, Barrere, St. Just, Carnot, en andere, met eene dictatoriale magt bekleed, over alle personen en eigendommen.

41) De oorlog en de kunst, om dien te voeren, kregen dus noodzakelijk eene gansch andere gedaante. De oude taktiek mogt in eenige bijzondere gevallen van nut zijn; over het algemeen gold zij niet meer; en de legers der Republiek vormden zich des te gezwinder, hoe meer de nieuwe taktiek vereenvoudigd werd. Krijgslieden van de geringste rangen werden spoedig als

veld-

veldheeren beroemd; en de eerstvolgende veldtogt, die, door de herovering der Nederlanden, 1794. tegelijk den weg tot het indringen in Holland baande, besliste op deze zijde reeds voor de toekomst. Inneming van Holland, onder begunstiging der patriotsche partij. Vlugt des Erfstadhouders naar Engeland; en verandering in eene ééne en ondeelbare *Bataafsche Republiek.*

Reeds in 1793 nederlaag der Engelschen bij Hondscoten, 8 Sept. Gevolg hunner eenzijdige onderneming op Duinkerken. — Overwinning van *Pichegru* bij Doornik, 22 Mei 1794, en van *Jourdan* bij Fleurus, 26 Junij. Sedert terugtrekken der geallieerden tot aan de Hollandsche grenzen; hunne terugtogt naar Duitschland; overtogt van Pichegru over het ijs, 27 Dec., en inneming van geheel Holland in Jan. — Bloedige kampstrijd aan den boven-Rijn: veldslagen bij Lautern, 15 Julij en 20 Sept.; doch ook hier terugtogt der Oostenrijkers en Pruissen over den Rijn in Oct. — Ook aan de Spaansche grenzen drongen de Franschen voorwaarts over de Pyreneeën in Nov. —

42) De inneming van Holland — destijds misschien het rijkste land van Europa — ketende dezen Staat, van nu af aan, aan Frankrijk vast; verzekerde het bezit van België; hield Engeland van het vaste land uitgesloten; en veranderde de gansche ligging van Pruissen en van het Noordelijke Duitschland. Deze Staat alleen was voormaals toereikend geweest, om de staatsgesteldheid van Europa te hervormen; thans was die slechts een eenig bedrijf van het groote schouwspel!

Vriend-

Vriendschaps-traktaat tusschen de Fransche en Bataafsche Republiek, den 16 Mei 1795. Voorwaarden: *a.* Betaling van 100 millioenen gulden. *b.* Afstand van Hollandsch-Vlaanderen tegen eene toekomstige schadevergoeding. *c.* Gemeenschappelijk gebruik der haven van Vlissingen.

43) De gewigtigste gevolgen waren echter de verandering der betrekkingen van Engeland. Zijne eigene deelneming aan den land-oorlog hield op; het had op het vaste land niets meer te verliezen. Het erfde van Holland zijnen handel, en de aan dit thans aangekondigde oorlog opende hetzelve het uitzigt op de verovering van deszelfs koloniën. Hoe zorgvuldig het ook den oorlog onderhield, zoo had het bij den gang van den oorlog te land toch een veel geringer belang.

44) Doch ook onder de bondgenooten op het vaste land had de kiem der tweedragt zich reeds ontdekt. Het wantrouwen van Oostenrijk en van Pruisfen, door Frederik bijna eene halve eeuw gevoed, had zelfs de opregtste persoonlijke verbindtenis der monarchen, zoo min in de kabinetten, als in de legers, kunnen vernietigen, en men had de gevolgen maar al te dikwijls en al te zeer ondervonden. Wanneer straffen eenzijdige beschouwingen in de staatkunde niet eindelijk zich zelven?

45) Hierbij had bij Pruisfen eene zoo snelle en diepe uitputting plaats, dat zelfs de verkwisten-

de

de hofhouding van Frederik Willem II. zulks naauwlijks scheen te kunnen verklaren. Het vierde gedeelte der legers was niet gebruikt, en in plaats van opgevulde schatkisten, waren er, na verloop van naauwlijks twee jaren, reeds schulden aanwezig! Men verlangde onderhoud voor de legers van de voorste kreitzen van het Duitsche Rijk; en nam nieuwe hulpmiddelen van Engeland aan, niet, zoo het scheen, uit hoofde van den oorlog, maar van wegen het geld. 1794. 31 Jan.

Traktaat van onderstand van Pruisfen met Engeland, 19 *April* 1794, in den Haag gesloten.

46) Aan den anderen kant was door de Conventie reeds de dubbele grondstelling aangenomen, om slechts eenen afzonderlijken vrede te sluiten; en den oorlog niet te eindigen, zonder de grenzen tot aan den Rijn uitgebreid te hebben. Welk eene stof tot ernstig nadenken voor den opvolger van Frederik den Grooten! Doch het Duitsche Rijk was geen Pruissen; zijn verlies geen eigen verlies; ja er was zelfs hoop op gewin bij, ten kosten van de geestelijke medestenden. — Sluiting van den *vrede te Bazel;* en bepaling eener *demarkatie-linie* voor de onzijdigheid van het noordelijke van Duitschland.

Voorwaarden, waarop de vrede te Bazel gesloten werd, den 5 April 1795. *a.* Frankrijk blijft, tot aan de bij den rijksvrede te treffene schikking, in het bezit der Pruissische provinciën aan den linker Rijnoever.

 b.

b. Frankrijk belooft de bemiddeling van Pruisfen voor andere Staten van het Duitfche rijk, met betrekking tot de toetreding, te gedogen. *c.* Geene doormarfchen van vijandelijke troepen mogen door Pruisfifche provinciën gefchieden. — Hesfenkasfel floot eenen volkomenen vrede voor zich, den 28 Aug.; nadat reeds voorheen, den 17 Mei, de demarkatie-linie na de toetreding van Sakfen, Hannover enz., bepaald was.

Onderhandelaars te Bazel: de burger Barthelemy en de minister baron von Hardenberg.

47) Zoo fcheidde dus Pruisfen, zonder het hoofddoel des krijgs, namelijk den kampftrijd tegen de revolutionaire ftaatkunde, bereikt te hebben, en met dit het noordelijke Duitschland, zich van de coalitie af. Het *halve* Rijk had vrede gemaakt.

1796. Junij. Eene verbindtenis intusfchen tot gemeenfchappelijke verdediging werd er opgerigt; en het tijdftip fcheen daar te zijn, om het laatfte denkbeeld van Frederik den Grooten weder aan te nemen, en Pruisfen in het Noorden tot het middenpunt van een groot bondgenootfchap te maken. Doch daartoe behoorde thans eene ganfche losfcheuring van het Duitfche Rijk; en offchoon de voornaamfte ftap hiertoe, wat de zaak aanbelangt, gefchied was, zoo wachtte men zich toch voor den naam. En van waar zoude het vertrouwen, de band van ieder bondgenootfchap, gekomen zijn, daar de nieuwe verdeeling van Polen (*) zoo onlangs gefchied

(*) Zie beneden.

ſchied was; Neurenberg tot vóór de poorten bezet werd, en het *geheime verdrag* met de Conventie, om zich ten koste der eigene medeſtenden ſchadeloos te ſtellen, weldra geen geheim bleef?

Geheim verdrag van Pruisſen met Frankrijk, den 5 Aug. 1796. Voorwaarden: voorloopige inwilliging in den afſtand van den linker Rijnoever; ſchadeloosſtelling voor zich door geestelijke goederen tot wereldlijke te maken in Munſter, en voorts volgens overeenkomst; voor Orange in Wurzburg en in Bamberg.

48) Maar ook nog een ander bondgenoot trad aanſtonds daarna van de coalitie af, namelijk *Spanje*. Zijne toetreding was door familie-betrekkingen te weeg gebragt; het moest weldra ondervinden, dat het bij den oorlog ſlechts te verliezen en niet te winnen had; en het ſluiten van den vrede werd te zeer door het eigenbelang van Frankrijk bevorderd, dan dat die aan groote zwarigheden zou hebben kunnen blootgeſteld zijn.

Vrede tusſchen Frankrijk en Spanje te Bazel, 22 Julij 1795. Voorwaarden: 1. Teruggaaf van alle gemaakte veroveringen aan Spanje. 2. Daartegen ſtaat Spanje zijn aandeel van het eiland St. Domingo aan Frankrijk af. Reeds vóór den vrede met Spanje en Pruisſen had de Conventie, als ware het, om te toonen, dat vorſten vrede met haar ſluiten konden, dien met den groothertog van Toskanen geſloten, 9 Febr.

Onderhandelaars te Bazel: De burger Barthelemy en Don Yriarte.

49) Toch moest de half vervallene coalitie niet geheel uit elkanderen vallen! De voortduring van den oorlog te land, hoe hij ook loopen mogt, was voor Engeland te gewigtig, om zijne plannen te kunnen vervolgen. In alle landen, op alle zeeën, werd de oorlog meest op zijne kosten gevoerd; wie vorderde geen geld? Wie kreeg geen geld? Ongehoorde beleeningen, (die de nakomeling naauwlijks zal kunnen begrijpen,) waren noodzakelijk; in weinige jaren werd de som der nationale schuld, en met haar de lasten der natie verdubbeld. Hoe was dit mogelijk, als ook niet de inkomsten der natie verdubbeld werden?

An Inquiry concerning the rise and progress, the redemption and present state of the national debt of Great Britain by Rob. Hamilton. *Edinburg* 1814. Dit werk geeft de naauwkeurigste en zekerste narigten over de gansche geschiedenis van het schuldwezen van Groot Britanje. Door de door Pitt gedane beleeningen gedurende den revolutionairen oorlog was, bij den vrede te Amiens, de gevestigde schuld van 257 tot 567 millioenen pond. st. geklommen, waarvan de intressen jaarlijks 20 millioenen bedroegen. Desniettegenstaande wankelde het krediet van den Staat, door het zinkende fonds ondersteund, in geenen deele.

50) Doch deze spoedige vermeerdering kon niet van den eigen grond komen; zij konde slechts uit den buitenlandschen handel voortvloeijen. Dezen uit te breiden, terwijl men anderen, indien het mogelijk ware, daarvan uitsloot, werd uit dien hoofde het doel der inspanning. Op deze wijze ver-

veranderde Pitt de gansche grondlegging der Britsche magt; waar toe zeker het bezit van Indië reeds lang de voorbereiding gegeven had. In plaats dat zij voorheen op de bebouwing van den eigen grond en van eenige landen in de volkplantingen berustte, werd zij thans op den buitenlandschen handel, die alle werelddeelen omvattede, gegrondvest. Vernietiging van den handel der vijanden, onderdrukking van den neutralen, (in zoo verre men zelve dien niet behoefde) werd dus de grondstelling; en Engeland daardoor in eene gansch andere betrekking, dan tot nu toe, met de volken van het vaste land gesteld. Zoo zegevierde ook hier de geest van het handel-stelsel; en de revolutionaire oorlog werd bijna in eenen gelijken graad een handel-oorlog, als hij een oorlog tegen de regeringsvormen was.

De onderdrukkingen in den handel tegen de neutralen sproten voort: 1. Uit het plan van Pitt (het eerste zijner misvattingen), om Frankrijk uit te hongeren. Uit dien hoofde uitbreiding van het denkbeeld van contrabanden; en verbod van toevoer van alle levensmiddelen, Junij 1793. 2. Uit de uitbreiding van het blokeringsstelsel, terwijl niet slechts de wezenlijke blokade, maar de enkele verklaring der blokade, niet alleen van ééne haven, maar van geheele kusten, den wezenlijken toestand van blokering zoude voortbrengen. 3. Uit de uitbreiding der visitatie van de schepen, ook zelfs onder neutraal konvooi. 4. Uit het reglement over den handel der neutrale mogendheden met de vijandelijke koloniën. Vooreerst de vernieuwing des reglements van 1756 (*) en ge-

(*) Zie bladz. 444.

geheel verbod; nogtans op vertoog der Amerikanen, in Jan. 1794, bepaald tot den regtstreekschen handel der neutrale mogendheden van de koloniën naar Europa; en in 1798 ook in Europa aan de neutrale mogendheden toegestaan *naar hare eigene havens*.

Ueber das Bestreben der Völker neuerer Zeit, sich einander im Seehandel recht wehe zu thun, von JOH. G. BUSCH. (*Umarbeitung der Abhandlung van den Zerrüttung des Seehandels*) *Hamburg* 1800. Volgens zeer vrijdenkende grondstellingen; doch met minder orde geschreven.

Essai concernant les armateurs, les prises, et surtout les reprises, par Mr. DE MARTENS, *Goettingue* 1795. (In het Hoogduitsch onder den titel: *Versuch über Caper etc.*) en tevens eene oordeelkundige geschiedenis der kaperij.

Handbuch über das practische Seerecht der Engländer und Franzosen von FR. JOH. JACOBSEN, *Hamburg* 1803. 2 *Th.*, Dit werk bevat de leerrijkste uiteenzetting van het zeer ingewikkelde onderwerp.

War in disguise, or the frauds of the neutral flags. Lond. 1806. Openlijke Britsche regtzinnigheid omtrent het zeeregt, in Engeland zelve bijna te streng bevonden.

51) Alleenheersching ter zee, en de daaruit volgende wegneming der vijandelijke volkplantingen waren in de voorwaarden, onder welke het Britsche stelsel, gedurende eenen zoodanigen oorlog, alleen kon staande gehouden worden. De ontbinding van het corps der Fransche zeemagt door de omwenteling verligtte hen niet weinig in hunne over-

overwinningen op de vijandelijke eskaders. Reeds op het einde van dit tijdvak was de Fransche en Hollandsche *zeemagt* meer dan voor de helft vernield; en de gewigtigste *koloniën* reeds in handen der Engelschen.

Inneming en bezit van Toulon, 28 Aug. — 21 Dec. 1793., en wegvoering en vernieling der zich aldaar bevindende vloot. Overwinning ter zee op de *Franschen* bij Ouessant onder How, 1 Junij 1794; bij Savona onder Hotham, 14 Maart 1795; bij l'Orient onder Bridport, 23 Junij, en bij de Hierische eilanden, 13 Julij. *Op de Hollanders*, 16 Aug. 1796, in de Saldauha baai onder Elphinstone; bij Kamperduin onder Duncan, 11 Oct. 1797. Op *de Spanjaarden*, onder Jervis bij kaap St. Vincent, 14 Febr. 1797. — Veroveringen in de Westindië: Bezetting van verscheidene plaatsen op St. Domingo, 1793 tot 1796., die echter weder verlaten moesten worden; van Tabago, 15 April 1793.; van Martinique, Guadeloupe en St. Lucia, Maart en April 1794. In Oostindië: Pondichery, 23 Aug. 1793. — Van *de Hollanders*, Ceilon, Malacca; de plaatsen op Malabar, Aug. 1795.; De Kaap, 16 Sept.; Demerary en Essequebo, April 1796; de Molukfche eilanden 1796. — Aan *Spanje* werd alleen het eiland Trinidad ontnomen, 18 Febr. 1797. —

52) Na den afval van Pruissen en van Spanje verdubbelde Engeland uit dien hoofde zijne pogingen, om de nog overig zijnde deelen van de coalitie zamen te houden, en ware het mogelijk, zich door de toetreding van Rusland te versterken; zoo veel te meer, naar mate ook de vernieuwing van het hier ten einde gelopene han-

deltraktaat aan hetzelve ter harte lag. Beide gelukte hetzelve wel; en na de met Oostenrijk en en Rusland geslotene *drievoudige allïantie* kwam ook een nieuw handeltraktaat met Rusland tot stand. Om krachtdadig mede te werken, (de afzending van een eskader naar Engeland daarvan afgerekend, hetwelk men juist het minste behoefde,) vond Katharina echter ook thans niet raadzaam.

Reeds den 18 Febr. 1795. eene defensive allïantie, tusschen Engeland en Rusland, met wederzijdsche waarborging van alle bezittingen; en den 20 Mei tusschen Engeland en Oostenrijk. Beide werden de grondleggingen van den op den 28 Sept. geslotene drievoudige allïantie, wier voorwaarden niet naauwkeurig bekend werden. — Sluiting van het handeltraktaat met Rusland eerst den 21 Febr. 1797., met nog grootere voordeelen, dan in 1766.

53) Zoo rustte dan de last van den land-oorlog voortdurend alleen op Oostenrijk in verband met Sardinië en de Staten van het zuidelijke Duitschland. De oorlog scheen af te matten. Eerst in den herfst werd hij aan den Boven-Rijn, met een gelukkig gevolg voor Oostenrijk, vernieuwd; en ook op deze wijze kwam nog vóór het einde des jaars een wapenstilstand tot stand.

Terugdrijving der Fransche legers onder Pichegru, (welligt door verstandhouding;) over den Rijn; en ontzetting van Mentz door Clairfait, in Oct. — Wapenstilstand met Oostenrijk, 30 Dec.

54) De loop der binnenlandsche betrekkingen in Frank-

Frankrijk had intusschen eene *nieuwe constitutie* aangebragt, waardoor eene meer vaste orde van zaken zou gegrondvest worden. Aan een *Bestuur*, uit vijf leden bestaande, werd de uitoefenende magt opgedragen; middelerwijl de wetgevende door eene, in twee kamers verdeelde, vergadering, *den Raad der Ouden*, en *van Vijfhonderd*, die eene soort van Hooger- en Lager-huis vormden, zoude bestuurd worden. Deze volkomene scheiding moest reeds spoedig aanleidingen tot twist tusschen beide geven. Doch tot hoe vele andere onheilen lag niet de kiem in deze constitutie, die als het resultaat van hoogere wijsheid zoo geprezen, en weldra aan de kleinere Staten opgedrongen werd! In de buitenlandsche betrekkingen werd door deze vernieuwingen, bij de voortduring van het revolutionaire stelsel, niets wezenlijks gewonnen.

Invoering der nieuwe Constitutie, inhuldiging van het Directoire, en opening van het Wetgevende ligchaam, na ontbinding der Nationale Conventie, 28 Oct. 1795.

55) De vrede op het vaste land scheen echter slechts nog van den vrede met Oostenrijk af te hangen. Dezen af te dwingen, terwijl men in het binnenste zijner Staten drong, werd uit dien hoofde het doel van het directoire; en drie legers, die te gelijk van den Boven- en Beneden-Rijn en uit Italië voorwaarts drongen, zouden het doel bereiken. Zulk een zamengesteld plan, in zichzelve reeds bezwaarlijk, om uit te voeren, moest

zulks in Duitschland nog oneindig meer zijn, zoo lang als de vestingen aan den Rijn in de handen der Duitfchers waren. Ook gelukte het Oostenrijk in zijn eigen keizerlijk geflacht, in den *aartshertog Karel*, eenen veldheer te vinden, die het volle vertrouwen der legers genoot. Destijds was Oostenrijk aan hem zijne redding verfchuldigd.

Voorwaarts dringen van den generaal *Jourdan* langs den Beneden-Rijn, tot in den Opperpalts; en van den generaal *Moreau* langs den Boven-Rijn tot in Beijeren; en wapenftilftand met Baden, Wirtemberg en anderen in Junij en Julij 1796. Doch overwinningen door den Aartshertog op Jourdan behaald bij Amberg, 24 Aug. en Wurtzburg, 3 Sept. — Roemrijke terugtogt van Moreau tot over den Rijn bij Hunningen onder aanhoudende gevechten, in Oct. —

56) Nogtans niet in Duitschland moest het lot van Oostenrijk beflist worden! Italië, tot hiertoe flechts een zijdelings tooneel, werd thans reeds, door de verandering der omftandigheden, een hoofdtooneel; doch nog oneindig meer door den hoogen geest van den jeugdigen veldheer, wien hier het opperbevel opgedragen werd. Eén veldtogt gaf hem Italië, een tweede den vrede. Doch meer dan den blooten overwinnaar en vredesftichter zag dit tijdvak weldra in hem vooruit en bedroog zich flechts in dat geen, waarin hij zelf wilde, dat het zich bedriegen zoude.

Eerfte veldtogt van *Napoleon Bonaparte* na de overne-

neming van het opperbevel te Nizza, 30 Maart 1796. Overwinning bij Montenotte, 12 April; bij Millesimo, 15 April, bij Mondovi op de Piemontezen, 22 April. — daardoor afgeperste wapenstilstand, 28 April, en *daarop volgende afzonderlijke vrede met Sardinië*, 15 Mei. *Voorwaarden:* 1. Afstand van Savoije en Nizza. 2. Bezetting der gewigtigste vestingen. — Vervolging der Oostenrijkers; togt over de brug bij Lodi, 10 Mei; Inneming van gansch Lombardije tot aan Mantua.

Campagnes du général Buonaparte en Italie pendant les années IV, en V, par un officier général T. I. II. Paris 1797.

57) Deze overwinningen beslisten ook over het lot van het overige Italië. De hertogen van Parma en Modena, de Paus en de Koning van Napels moesten hunnen vrede en wapenstilstand koopen. Doch gelijk de heerschappij van Frankrijk in Italië op eene militaire wijze door moeite en arbeid verkregen was, zoo zou zij staatkundig bevestigd worden. De vorming van eenen nieuwen vrijstaat, naar het model van Frankrijk uit de Oostenrijksche en pauselijke provinciën gevormd, onder de benaming van *Cisalpijnsche Republiek*, gaf daartoe het middel aan de hand.

Wapenstilstand met *Parma*, 9 Mei; met *Modena*, 17 Mei; met den *Paus*, 23 Junij, tegen uitlevering van *geld- en kunstwerken;* en vervolgens *Vrede* te *Tolentino*, 19 Febr. 1797. en afstand van Bologna en van Ferrara, en van alle aanspraken op Avignon; met *Napels*, 5 Junij, in eenen vrede veranderd, 10 Oct. zonder verliezen. *Genua* begeeft zich onder de bescher-

ming

ming der Franschen, 19 Oct., en het vroegere (in Junij 1794) door de Engelschen bezette *Corsika* werd weder door hen ontruimd, maar daarentegen Elba bezet, 9 Julij.

58) Aldus had het revolutionaire stelsel zich ook over Italië uitgebreid, en het bezit der hoofdvesting *Mantua* werd thans het punt, waarop de uitvoering der verdere plannen tegen Oostenrijk berustte. Eenen zoodanigen kampstrijd, als die om Mantua was, had deze eeuw nog niet aanschouwd. Viermaal waagde Oostenrijk het ontzet: en viermaal werden zijne legers terug geslagen. — De vesting ging over, en de weg naar Oostenrijk stond open.

Belegering van Mantua, van Julij 1796 tot Febr. 1797. Eerste poging tot ontzetting onder den koenen *Wurmser*, verijdeld bij Brescia en aan het Garda-meer, 3 en 5 Aug.. Nieuw voorwaartsdringen; nederlaag bij Roveredo en Bassano, 4 en 5 Sept.; doch Wurmser, van den terugtogt afgesneden, baant zich den weg in de vesting. Derde poging onder *Alvinzy*; driedaagsche slag en nederlaag bij Arcoli 15—19 Nov.. Laatste poging onder denzelven; en slag bij Rivoli 14 Jan. 1797. Kapitulering van Mantua, 2 Febr.

56) Voorwaarts dringen over de Alpen van Italië af, in het binnenste van Oostenrijk, tot aan de 1797. Maart. Muhr, intusschen dat Moreau en Hoche weder over den Rijn voorwaarts moesten rukken. Een geweldige kampstrijd scheen het lot der keizerlijke hoofdstad te moeten beslissen. Doch toen het zwaard beslissen zoude, vond de staatkunde eenen uit-

uitweg; men kwam overeen, ten koste van eenen derden den vrede te sluiten.

60) *Venetië* werd voor het tegenwoordige ten offer bestemd. Sedert bijna eene eeuw in de vergetelheid weggezonken, had deze Republiek bij den kampstrijd der magtigen de *neutraliteit*, de gewoonlijke verschansing der zwakken, te baat genomen. Lang had zij zichzelve overleefd; doch haar val toonde toch eerst haar gansche zwakheid aan; niet alleen zonder kracht, maar ook zonder raad. Zij viel als een offer der traktaten, en van de rondingsstaatkunde; doch ook zonder deze, hoe had eene regering bestaan kunnen, die meer, dan iedere andere, in de stelligste tegenspraak met de grondstellingen van dezen tijd stond?

Sedert 1718 (*) ontbreekt het de geschiedenis der Europesche staatsgesteldheid zelfs aan gelegenheid, om gewag van Venetië te maken. Een vrede van negenenzeventig jaren had in de heerschende klasse hier allengskens alle onheilen eener zorgelooze ongevoeligheid zoo zeer tot rijpheid gebragt, dat ook niet eens eene gewapende neutraliteit door te zetten geweest was.

(Tentori) *Raccolta cronologico ragionata di documenti inediti, che formano la storia diplomatica della rivoluzione e caduta della republica di Venezia, corredata di critiche Osservazioni. T. I. II.* 1800. Behoorlijke bouwstoffen voor den toekomstigen geschiedschrijver.

61) Echter geene volkomene vrede, maar slechts pro-

(*) Bladz. 329.

preliminairen (geenzins zonder reden, gelijk de gevolgen aantoonden), werden te *Leoben* aan de Muhr gesloten. Niet, alles wat in de vredesvoorwaarden bewilligd was, werd bij den volkomenen vrede herhaald.

Sluiting der preliminairen te Leoben, 18 April 1797. Hoofdvoorwaarden: 1. Afstand aller regten van Oostenrijk op de Belgische provinciën aan Frankrijk; en erkenning van de bij de constitutionele wetten bepaalde grenzen van Frankrijk. 2. Vergadering van een congres, tot sluiting van den vrede met het Duitsche Rijk, met aanneming van zijne *integriteit* als grondslag. 3. Oostenrijk staat zijne bezittingen aan gene zijde van de Oglio af; en verkrijgt tot schadevergoeding het gedeelte van het Venetiaansche gebied tusschen de Oglio, de Po en de Adriatische zee; benevens Venetiaansch Dalmatië en Istrië. 4. Oostenrijk worden mede, na de *bevestiging van den definitiven vrede*, de vestingen, Palma Nova, Mantua, Pescara, en eenige kastelen ingeruimd. 5. De Republiek Venetië zou Romagna, Bologna en Ferrara tot eene schadeloosstelling bekomen. 6. Oostenrijk erkent de uit de afgestane provinciën te vormen Cisalpijnsche (aanvankelijk Cispadaansche) Republiek. — Het volkomene traktaat, *met de geheime artikelen*, het eerst bekend in POSSELT *Annalen* 1804. XII Stuk.

62) Verovering van Venetië en ontbinding van zijnen tot hier toe bestaan hebbende regeringsvorm. De bepaalde provinciën werden dadelijk door Oostenrijk bezet; het overige, benevens de hoofdstad, door Frankrijk. Langdurige onderhandelingen waren nog noodig, om deszelfs laatste lot te bepalen.

Oor-

Oorlogsverklaring van Frankrijk aan Venetië, onder voorwendsel van eenen, in Verona uitgebarsten, opstand, den 3 Mei. Afschaffing van den Aristokratischen regeringsvorm, en gronding der volksregering, 12 Mei. Bezetting door Fransche troepen, 16 Mei. — Van hier uit *bezitneming der Grieks-Venetiaansche eilanden*, Corfoe, Cefalonia, St. Maura, Zante en Cerigo, door eene Fransch-Venetiaansche vloot, 28 Junij. In de vredesvoorwaarden was van dezelve niet eens gewag gemaakt geworden.

63) Nooit kon wel de toestand tusschen de vredes voorwaarden en den volkomenen vrede wankelender zijn, dan hier! Hoe veel stof was er nog tot onderhandeling aanwezig. Doch welk een uitzigt opende zich ook niet voor den veldheer, die niet alleen de ziel van den oorlog, maar ook van het sluiten van den vrede was! Zoo als eens Pompeius na den Mithridatischen oorlog de zaken van Azië, had *hij* de zaken van Italië te regelen. In het oprigten der Cisalpijnsche republiek zag men den statenstichter; ook op de omwentelingen der regeringsvormen der Staten van Italië oefende hij eene veel vermogende werking uit. Maar zijn blik bepaalde zich ook niet alleen tot Italië. Zwitserland stond in bange verwachting; een *Poolsch* legioen werd opgerigt; en hoe ver waren zijne uitzigten reeds op Aegypte gevestigd?

Openbare afkondiging der Cisalpijnsche Republiek, bestaande uit Milaan, Modena, Ferrara, Bologna en Romagna; waarbij weldra nog Brescia en Mantua kwamen,

28 Junij. —. Herschepping der Genuesche Republiek in eene *Ligurische*, met eenen demokratischen regeringsvorm onder de leiding van Faipoult, 22–31. Mei. Groote demokratische bewegingen in Piemont, in den Kerkelijken Staat en anderen.

64) Doch ook in het westen van Europa waren de betrekkingen veranderd, terwijl *Spanje* tot zijne oude verbindtenis met Frankrijk teruggekeerd was; en de hertog van Alcudia (Principe de la Paz), het belang van Frankrijk toegedaan, van nu af aan, bijna geheel onbeperkt het staatsroer in handen hield. De deelneming aan den oorlog tegen Engeland was daarvan het onmiddelijke gevolg; doch ook voor de toekomst bleef door het alliantie-traktaat het lot van Spanje zoo aan Frankrijk verbonden, dat het ten minste van den laatstgenoemden afhing, in hoe verre het aan zijne oorlogen deel wilde nemen.

Alliantie-traktaat tusschen Frankrijk en Spanje, gesloten, 19 Aug. 1796. 1. Of- en defensive alliantie in alle oorlogen. 2. In den tegenwoordigen nogtans slechts tegen Engeland. 3. Bepaling der hulp, zoo wel ter zee als te land. — Oorlogsverklaring van Spanje aan Engeland, 5 Oct. — Verlies van Trinidad, 18 Febr. 1797; doch de aanvallen der Engelschen op Porto Rico, in April, en Teneriffe in Julij werden afgeslagen.

65) In weerwil dezer uitbreiding van den oorlog, scheen echter na de vredes-voorwaarden te Leoben de gezigteinder een weinig op te helderen. Oostenrijk ging voort met onderhandelen;

en

en ook Engeland, thans zonder bondgenoot op het vaste land, meende te moeten onderhandelen. Doch terwijl de hoop op vrede toenam, moest eene nieuwe omwenteling in de Fransche gezagvoerders die ter helfte weder vernietigen. Spoediger, dan men geloofd zoude hebben, bevestigde het zich, dat geene regering minder voor het nationale karakter paste, dan de veelhoofdige regering van het uitvoerende Bewind.

Aanknooping der onderhandelingen door Lord *Malmesbury*, (reeds vroeger, van Oct. tot Dec. 1796, was dit door denzelven te *Parijs* vergeefs beproefd geworden,) te *Rijssel*, van Julij tot 17 Sept. Maar na de omwenteling van 4 Sept. (18 *Fructidor*), waardoor de minderheid van het uitvoerende Bewind en van het wetgevende Ligchaam afgezet en gedeeltelijk gebannen werd, afbreking der vredesonderhandelingen met Engeland. — Wel was kort te voren *de vrede met Portugal*, den 20 Aug., tot stand gekomen; doch hij werd thans door Frankrijk weder opgezegd, 26 Oct.

Recueil de toutes les pièces officielles, rélatives à la négociation de Lille; Oct. 1797.

66) Gansch anders was de loop der *vredesonderhandeling met Oostenrijk*. Zij was en bleef in de handen des vredemakers, en niet van het uitvoerende Bewind; het werd vrede, *dewijl hij* dien wilde, en *zoo als hij* dien wilde. Een half jaar lang was er bij Milaan onderhandeld geworden; en als hij eindelijk te *Campo Formio* bij Udine gesloten, en naderhand nog de *geheime*

voorwaarden bekend werden, helderde zekerlijk de langdurigheid der onderhandelingen genoegzaam op!

Vrede te *Campo Formio*, gesloten den 17 Oct. 1797, tusschen Frankrijk en Oostenrijk. Voorwaarden: 1. Oostenrijk ziet van al zijne aanspraken op de Nederlanden ten voordeele van Frankrijk af. 2. Oostenrijk behoudt het gebied van Venetië, van het meer Garda afgerekend; de stad Venetië; Istrië, Dalmatië benevens de eilanden, en Bocca di Cattaro. 3. Frankrijk behoudt de Grieks-Venetiaansche eilanden en de bezittingen in Albanië. 4. Oostenrijk erkent de Cisalpijnsche Republiek. 5. Ter sluiting van den vrede met het Duitsche Rijk zou er een Congres te Rastadt bijeen komen. 6. Oostenrijk zou den hertog van Modena door Brisgau schadeloos stellen. — *Geheime* voorwaarden: 1. Oostenrijk bewilligt in den afstand van den linker Rijnoever van Bazel, tot daar de Nethe bij Andernach in denzelven loopt; met de stad en vesting Mentz. 2. De scheepvaart op den Rijn zou voor beide landen gemeenschappelijk zijn. 3. Frankrijk zal zijne pogingen aanwenden, dat Oostenrijk Salzburg en het gedeelte van Beijeren tusschen hetzelve, Tyrol, de In en de Salza krijgt. 4. Oostenrijk zal bij den Ryksvrede het *Frickthal* afstaan. 5. Wederzijdsche schadevergoeding voor alles, wat Frankrijk nog meer in het Duitsche Rijk bekomen mogt. 6. Wederzijdsche waarborging, dat Pruissen, bij de teruggave zijner bezitting aan den linker Rijnoever, in het geheel *geene* aanwinsten maken zoude. De benadeelde Vorsten en Staten aan den linker Rijnoever zullen in Duitschland schadeloosstellingen bekomen. 7. Binnen 20 dagen na de bekrachtiging zullen alle vestingen aan den Rijn, zoo als Ulm en Ingolstad, door de Oostenrijksche troepen ontruimd worden.

Vredes onderhandelaars aan de zijde van Frankrijk: De ge-

generaal Buonaparte. Aan de zijde van Oostenrijk: De markies de Gallo, de graaf L. Cobenzl, de graaf von Meerveldt, en de baron von Degelmann.

67) Ten gevolge van dezen vrede bleef België en de heerschappij over Italië dus aan Frankrijk; de republiek Venetië verdween geheel uit de rij der Staten. Het Duitsche Rijk, in het heimelijk door Oostenrijk, zoo als vroeger heimelijk door Pruissen, verlaten, — (en deze geheime verdragen met elkanderen vergeleken (*), welke oplossingen geven zij aan de nakomelingschap!) — zag vol angst zijn lot te gemoet. De grondzuilen der oude staatsgesteldheid van Europa lagen omvergerukt; de staatkundigen nogtans spraken van eenen eeuwigen vrede, vermits nu Frankrijk en Oostenrijk hunne bezittingen gearrondeerd hadden!

II. *Geschiedenis van den staat der Volkplantingen van* 1786 *tot* 1804 (†).

---

1) Welk eene terugwerking de groote staatsomwentelingen van Europa op de koloniën moesten hebben, was bijna onmogelijk te bepalen, daar de-

(*) Bladz. 598.

(†) Tot een gemakkelijker overzigt loopt de geschiedenis der volkplantingen aanstonds tot aan het einde der tweede tijdsafdeeling door. De Schrijver.

deze niet alleen van de uitbreiding der wapenen, maar meer van de uitbreiding der grondstellingen afhing. Hoe verschillend moest nogtans wederom de werking der laatste, na de verschillende betrekkingen der klassen der maatschappij in de landen der volkplantingen zijn! Hoe geheel anders in Noord-Amerika, in Oostindië en in Westindië. Men voege hierbij de onzekere veranderingen in den loop van den handel. En toch was de groote wereldhandel, en met dien het lot van meer dan éénen hoofdstaat van Europa, thans aan haar verbonden.

2) Onder de volkplantingen staat het *onafhankelijke Amerika*, zoo van wege zich zelve, als van zijne terugwerking op Europa, boven aan. Zeldzaam kon een Staat zoo toenemen, dewijl zeldzaam eenig andere zoo zeer door de omstandigheden begunstigd werd. Schoon de bebouwing van den grond ook zulke groote vorderingen maakte, dat het getal van 13 provinciën tot op 17 vermeerderde, zoo waren de vorderingen van den handel ter zee toch nog veel verbazender, die zich weldra niet meer tot den uitvoer van eigene voortbrengselen bepaalde, maar, over alle zeeën zich uitbreidende, aan Amerika, sedert het begin van den Europeschen oorlog ter zee, eenen zoo onmetelijken *tusschenhandel* verschafte, vooräl tusschen Europa en Westindië, dat zijne koopvaardij-vaart slechts nog naauwlijks door die der Engelschen overtroffen werd.

Be-

Behalve de *natuurlijke* voordeelen, die de ligging, de gesteldheid der kusten en de overvloed aan hout voor den scheepsbouw, gelijk ook de aard zijner voortbrengselen, Amerika voor de scheepvaart meer dan eenig land in Europa aanboden, lagen de voorname oorzaken van den bloei van zijnen buitenlandschen handel: 1. *In* zijne *tolinrigtingen*. Een geheel vrije uitvoer van zijne eigene voortbrengselen als grondwet; en weder uitvoer der ingevoerde tegen terugbetaling van tol. 2. In de voordeelige *handeltraktaten* met de Europesche mogendheden. Met *Frankrijk*, reeds den 6 Febr. 1778. wederkeerige behandeling steeds als die der meest begunstigde natiën. (Bij de benadeelingen van de Conventie, door Amerika opgeheven, den 7 Julij 1798. Door het nieuwe verdrag, 30 Sept. 1800. Voorloopige bepaling eener vrije scheepvaart, met voorbehouding van verdere onderhandelingen.) In de handeltraktaten met *de vereenigde Nederlanden*, 8 Oct. 1782, met *Zweden*, 3 April 1783, met *Pruissen*, 10 Sept. 1785, met *Spanje*, 27 Oct. 1795, gelijke bewilligingen en liberale grondstellingen, zoo wel met opzigt der contrabanden, (op eigenlijke krijgsbehoeften bepaald,) als der regten der onzijdige vlag; in dien met Pruissen zelfs, *afstand van de kaperij*, in geval van oorlog. Het gewigtigste werd nogtans het verdrag met *Engeland*, 19 Nov. 1794, eerst uitgewisseld 14 Junij 1795; de eerste 10 artikelen (grensbepalingen, ontruimingen, schadevergoeding enz.) permanent, de andere van 11 tot 28 (het eigenlijke handeltraktaat, voor 12 jaren. Onder deze: *a*. Vrije handel naar de Engelsche Westindië op Amerikaansche schepen, beneden de 70 tonnen. Invoer van Amerikaansche en uitvoer van Westindische voortbrengselen, echter alleen naar Amerika. (Dit artikel werd opgeschort.) *b*. Vrije scheepvaart naar de Engelsche Oostindië, invoer en uitvoer; het laatste alleen naar de ha-

 vens

vens van Amerika. — c. Doch daarentegen erkenning der Britsche grondstellingen over de regten der onzijdige vlag, der contrabanden, der blokade-regten. —

A defence of the treaty of amity, commerce and navigation entered into between the united States of America and Greath Britain by CAMILLUS. (AL. HAMILTON) 1795. Dit bevat slechts eene verdediging der permanente artikelen.

3) Terwijl Amerika zich door deze toegevendheid in de omwentelingsoorlog alle zeeën opende of open hield, ontbrak er toch nog veel aan, dat het de geschillen met de oorlogvoerende mogendheden zoude hebben kunnen vermijden; waaraan het, *bijna geheel zonder zeemagt op den voet van oorlog*, zoo veel te meer blootgesteld was. Het traktaat met Engeland verbitterde het uitvoerende Bewind; en de voor de scheepvaart der neutralen zoo harde
1798. 18 Jan. besluiten der Conventie lieten de geschillen niet wegnemen. Doch ook met Engeland zelve, dat steeds meer in Amerika een geduchte mededinger begon te zien, kwam het tot oneenigheden, die door de binnenlandsche ontstane partijen nog meer aangevuurd, eindelijk Amerika, om eenen oorlog te vermijden, tot het besluit, dat men nog niet gezien had, eener vrijwillige schorsing zijner eigene scheepvaart noodzaakten.

De geschillen tusschen Engeland en Amerika ontstonden: 1. Door het verbodene dienstnemen van Engelsche matrozen op Amerikaansche schepen; en zelfs geweldige wegneming derzelve. Voorbijgaan van dit punt in het trak-

[..]ktaat, wegens zijne groote inwendige zwarigheden. 2. Ten opzigt van den handel naar de koloniën. De beperking van het verbod op den regtstreekschen handel van de koloniën naar Europa, Jan. 1794 (*), liet den Amerikanen deze uitkomst, om de naar hunne havens gebragte koloniale waren, van welke de tol betaald was, door behulp van *uitgaande regten* vandaar weder naar Europa uit te voeren. Daarover, sedert de vernieuwing van den oorlog in 1803, ontstane twist, wat eene *ter goeder trouw* geschiede invoering was? Wegneming der Amerikaansche schepen, sedert Mei 1805, en daarop, 3 August., beperking van den handel, met vijandelijke koloniën, alleen op de Engelsche vrije havens in de West-Indië, om zich zelven den handel toe te eigenen.

Over den tot hiertoe plaats hebbende twist tusschen Noord-Amerika en Engeland; *Polit. Journal* 1807. *B. I. S.* 27. *ff.*

4) De verdere invloed van Amerika op den koophandel ter zee zal grootendeels daarvan afhangen, in hoeverre deze Staat het besluit neemt, om eene *zeemogendheid* te worden. Doch de toestand van dezen vrijen Staat werd wezenlijk, door de *aankoop van Louisiana* van Frankrijk, op het einde van dit tijdvak veranderd; waardoor niet alleen zijn gebied, weldra tot den grooten Oceaan uitgebreid, bijna verdubbeld, maar ook het volle bezit van de Missisippi-rivier met al hare nevenstroomen, inzonderheid de geweldige Misfuri, hetzelve ten deel viel. Welk een oogst voor de toekomst!

Aan-

(*) Bladz. 610.

Aankoop van Louisiana met de stad en het gebied van Nieuw Orleans, in den omvang, zoo als Spanje zulks voorheen bezeten had, voor 60 millioenen Franken, den 30 April 1803. Rassche vorderingen van de bebouwing des lands, dat als Europesche volkplanting nooit bloeide; doch ook reeds twist met de Spanjaarden, deels over de grenzen van Louisiana en West-Florida, en deels over de grensbepaling naar Nieuw Mexico: Of de zeer nabij gelegene rivier *Andaja*, of de meer verwijderde *Rio Bravo* die was?

Voyage dans les deux Louisianes en 1801—1803, *par* PERRIN DU LAC, *Paris* 1805. Beschrijving van het binnenste gedeelte van dit zeer rijke land, inzonderheid der oorden aan de Missuri.

5) De Westindische volkplantingen, op slavernij gegrondvest, ondergingen in dit tijdvak de grootste veranderingen, en voor een gedeelte de vreesselijkste omkeeringen. Zij hadden den tijd harer rijpheid bereikt, en zouden, vermoedelijk ook zonder geweldige schokken, langzaam begonnen hebben te zinken, sedert de aankweeking harer voortbrengselen zich ook op het vaste land van Amerika, en niet minder in Oostindië, door *vrije aanbouwing* uitbreidde. Doch niet slechts de oorlogen, maar nog meer de groote omwenteling der denkbeelden in Europa hadden invloed op haar lot. De stem der menschelijkheid verhief zich tegen de gruwelen des slavenhandels en drong eindelijk door. Doch de onvoorzigtige aanwending van grondstellingen bragt ook op eenigen derzelver nog grootere gruwelen voort, dan die, welke men verhinderen wilde.

Men

Men moet zorgvuldig de afschaffing des *slavenhandels* van de afschaffing van de *slavernij* onderscheiden. De tegenstanders van het eerste waren daarom nog geene onvoorwaardelijke tegenstanders van het laatste; eigene voortplanting der negers in de Westindië moest tot de bebouwing toereikende zijn. — Loop der onderhandelingen in Amerika en in Engeland. Reeds in 1754 de afschaffing van den handel in negers bij de *kwakers*; en weldra vrijlatingen, die algemeen werden; men verzekert tot voordeel van de meesters. Doch de voornaamste slag werd toegebragt door de onafhankelijkheid van Amerika, en het verbod, om aldaar negers in te voeren, (met uitzondering van de Karolina's en Georgië.) *In Engeland* de schriften van den predikant *Ramsay*, en eene prijsverhandeling van *Clarkson* te Cambridge 1785, Oorsprong der *society for the abolition of Slave trade* te Manchester 1787, door *Granville Sharp* (den stichter der compagnie te Sierra Leona (*)), die zich spoedig door geheel Engeland verspreidt. De zaak komt het eerst aan het Parlement door smeekschriften, den 1 Febr. 1788, die nogtans alleen eene acte tot *betere regeling* van den slavenhandel ten gevolge hadden, 10 Julij. De roem van de afschaffing bleef in Europa het eerst aan *Denemarken*, bij koninklijk bevel van den 16 Mei 1792, dat met het einde van 1802 in de Deensche bezittingen de slavenhandel ophield. Doch ook in Engeland ruste men niet; en sedert 12 Mei 1788 vond de zaak der negers aan den edelen Wilberforce zulk eenen standvastigen verdediger in het Parlement, dat zij na eenen achttienjarigen kampstrijd, die bijna jaarlijks hernieuwd werd, langen tijd door Fox en Pitt, en in het laatste nog meer door den drang der omstandigheden ondersteund, eindelijk zegevierde. *Acte ter afschaffing van den slavenhandel*, 10 Junij 1806. An

(*) Bladz. 512.

An essay on the treatment and conversion of the African slaves in the British sugar colonies by the Rev. James Ramsay. *Lond.* 1784. (Hoogduitsch in Sprengel's *Beiträgen zur Länder- und Völkerkunde*, 5 *Th.*) De schrijver leefde lang als geestelijke op St. Kristoffel.

Essay on the slavery and the commerce of the human species by Thom. Clarkson, *Lond.* 1786. De Engelsche vertaling van de Latijnsche prijsverhandeling van Cambridge over de vraag: *num liceat invitos in servitutem dare?*

Clarendon's *accurate and copious account of the debates of the House of Commons on Msr.* Wilberforce's *Motion for an abolition of the slave trade. Apr.* 2 *Lond.* 1792. geeft de meeste daarvoor en daartegen ingebragte gronden aan de hand.

The history of the abolition of the slave trade by Th. Clarkson, 2 *voll.* 8. *Lond.* 1808. (Een uittreksel van dit werk vindt men in: het *Hannöverschen Magazin* 1809. *St.* 76. 77.) Voor de geschiedenis is dit het voornaamste werk.

Eene optelling van vele andere schriften vindt men in: *Versuch einer Geschichte des Negersclavenhandels von* Joh. Jac. Sell. *Halle* 1791.

6) Eenen gansch anderen loop nam deze zaak in *Frankrijk* en op de *Fransche eilanden.* In plaats van volgens ondervinding te handelen, handelde de Nationale Vergadering naar algemeene grondstellingen; en gaf, terwijl zij de verklaring der regten van den mensch op de eilanden aan-
1791. wendde, door het besluit *van den* 15 *Mei* het sein tot de gruwel-tooneelen, die haar zelve wel-

dra

dra, doch te laat, berouwden. Echter waren het geenzins de negers; maar de mulatten, die, daar zij gelijke regten met de blanken vorderden, den opstand begonnen, en de negers verleidden. Schoon deze oproeren op de kleine eilanden aanstonds gestild werden, zoo werd *St. Domingo* daarentegen het offer; en met dit eiland verloor het moederland de rijkste bron van zijnen buitenlandschen handel (*).

Oorsprong van de *Societé de Amis des Noirs*, in Parijs 1788, niet alleen tot afschaffing van den slavenhandel, maar der slavernij. Haar invloed op de Koloniën door de mulatten, die zich te Parijs bevonden. — Reeds aanstonds bij de opening der Nationale Vergadering, bewegingen en oneenigheden onder de blanken zelve; vooräl op St. Domingo. — Besluit der Nationale Vergadering van den 15 Mei: gelijkheid der regten der blanken en der mulatten (gens de couleur). Tegenkanting en koningsgezindheid der blanken; de mulatten vatten de wapenen op en ruijen de negers op. Begin der oproerigheden, Aug. 1791. Vernietiging der plantagiën en brand te *Port-au-Prince*, Nov. — Zending der commissarissen Santonax en Polverel, twee woeste jakobijnen, met eene dictatoriale magt, van de tweede Nationale Vergadering, met 6000; Sept. 1792. Hunne verbintenis met de mulatten, schrikbewind; twist met den kommandant Galbaud (nooit waren de blanken eensgezind onder elkanderen,) zij roepen tegen hem de negers te hulp; plundering, slagting en brand van *Kaap François*, 21 Junij 1793. Proclamatie van de vrijheid der negers. — Na het uitbarsten van den oorlog met Engeland, het begin der ondernemingen der *Engelschen* tegen St. Domingo, Sept.

(*) Zie bladz. 539.

Sept. 1793, op uitnoodiging eener partij onder de blanken; inneming en verovering van verscheidene plaatsen 1793—1797 (*); doch het luchtsgestel rapte nog meer weg, dan het zwaard. Ontruiming van het eiland 1798. Uitwijking der blanken en heerschappij der negers onder *Tousſant Louverture*, en na deszelfs wegvoering 1803, onder *Desſalines*, *Christophe* en andere.

Bryan Edwards *Hiſtory etc.* (†) *vol. III.* Het voornaamſte werk, het loopt tot aan 1795.

Hiſtoire des desastres de St. Domingue. Paris 1795. Door eenen gevlugten planter met naauwkeurigheid beſchreven. Wat zijn zelfs de gruwelen van den burgeroorlog, tegen die van den ſlaven-oorlog (‡)!

7) De vergeefſche beproeving tot herovering van
1802. het eiland, na den vrede van Amiens, bevestigde de heerſchappij der negers, die thans met de geheele verwoesting der ſteden eenen bijzonderen Staat *Hayti* oprigtten. Doch de aanvoerders beoorloogden elkanderen weldra onderling; en Frankrijk handhaafde zich ten minſte in de door Spanje
1803. 29 Oct. afgeſtane gedeelten.

M. Rainsford's *account of the blak empire of Hayti. Lond.* 1805. In het Hoogduitsch, Weimar 1808.

8) Offchoon uit dien hoofde de vrede van Amiens, die met teruggaaf van alle andere veroveringen *Trinidad* alleen aan de Engelſchen liet, in

(*) Zie bladz. 611. (†) Zie bladz. 194.

(‡) Men vergelijke hiermede het werk van den generaal La Croix, *Mémoires pour ſervir à l'hiſtoire de la révolution de St. Domingue, Par.* 1820. 2 *voll.* 8.

in de Westindië geene groote veranderingen in den staat der bezittingen maakte, zoo was toch de Westindië niet meer, wat zij vóór den oorlog geweest was. De eerste der volkplantingen aldaar was verwoest; slecht met moeite onderhield men de rust op de andere; luide klagten galmden naar Europa over; Jamaika konde zich niet eens opbeuren. Alleen door eenen zamenloop van omstandigheden mogten deze trekkasten gedijen; deze waren veranderd; en hare gelukkige tijden waren vermoedelijk voor altijd voorbij.

9) Geheel anders was de toestand der groote *Spaansche volkplantingen op het vaste land* van Amerika. Bestond ook bij hen de slavernij, zoo was er toch nergens overmagt der slaven. Men hoorde van geen beduidende onlusten, en de storing der gemeenschap met het moederland scheen het eenige onheil te zijn, dat zij van de gevolgen van den oorlog ondervonden. Onderrigte reizigers trokken grootendeels den sluijer weg, die haar tot hier toe voor het gezigt verborg, en bevestigden dien stillen voorspoed, een gevolg der groote vrijheid in den handel (*), offschoon zij met dat alles nu eerst uit hare kindsheid te voorschijn traden. Onder haar stond thans *Mexico*, door zijne bevolking, zijne schatten, voorbrengselen en ligging, tot het eerste handeldrijvende land der wereld bestemd, boven-aan. *Buenos Ayres* had

zich

(*) Zie bladz. 513.

zich door zijnen handel verheven; *Peru* en *Nieuw Granada*, naar het schijnt, in eene mindere maat. Hoe ook steeds de staatkundige betrekkingen van deze landen zich ontwikkelden, zoo konden toch hare handelbetrekkingen niet de oude blijven, en tot welke gevolgen moesten deze veranderingen niet reeds aanleiding geven?

Tot de schriften, welke over het Spaansche Amerika zulk een zoo veel helderder licht verspreiden, behooren vooräl de werken van AL. VON HUMBOLDT, van welke hier moet melding gemaakt worden:

Essay Politique sur le Royaume de la nouvelle Espagne, Paris 1808. Sedert dat het voleindigd is geworden, het voornaamste werk over Mexico.

Voyage à la partie orientale de la Terra ferme par DE PONS, *Paris* 1806. 3 *voll.* Het voornaamste werk voor Carracas, Venezuela enz.

SKINNER *on the present state of Peru, Lond.* 1806. 4. Een zeer leerrijk uittreksel uit den *Mercurio Peruano*, op een prijsverklaardschip gevonden.

D. FELIX AZARA *voyage dans l'Amerique méridionale depuis* 1781—1801. *Paris* 1807. *T. I–IV.* Het voornaamste werk over Buenos Ayres en Paraguay. De drie laatste deelen bevatten alleen de natuurlijke historie.

Beyträge zur genauern Kenntniss der Spanischen Besitzungen in America von CHR. AUG. FISCHER, *Dresden* 1802. Uit Spaansche bronnen geput. Inzonderheid gewigtig voor den nieuwen handel-toestand van Buenos Ayres.

10) *Brasilië* bevond zich in andere betrekkingen dan het Spaansche Amerika. Pombal's alleen-

han-

handel der Compagnie van Maranhao eindigde wel na zijnen val; doch men hoorde van geene andere verzachtingen in den handeldwang. Maar daar het moederland in het belang van Engeland bleef, zoo werd de onbeperkte gemeenschap niet gestoord; het moest door de zee-oorlogen der Europeanen meer winnen, dan verliezen. De tijden naderden, waarin deze staatkundige betrekkingen van het moederland voor de volkplanting de onafhankelijkheid bereidden, en Zuid-Amerika een *Rijk* zoude daarstellen van gelijken omvang en misschien van nog grootere vruchtbaarheid, dan Noord-Amerika eenen *vrijen Staat* bezit.

Skizze von Brasilien, von J. Lobo da Silveira; *Stockholm* 1809. In het Hoogduitsch door eenen Portugees geschreven, en vol belangrijke berigten, die tegelijk den inwendigen bloei bevestigen.

De handel van Portugal in het jaar 1804, in: *Europäische Annalen* 1806. *St.* 4. *bl.* 42., geeft de geloofwaardigste berigten over den toenmaligen uitvoer van Brasilië.

11) Welken invloed de verandering van Brasilië en de afschaffing van den slavenhandel in Engeland en Denemarken op de koloniën op de *Afrikaansche kust* hebben zal; zoo als ook de langdurige bezitting van Engeland van *de Kaap* (*), kan eerst de tijd leeren. Doch in het algemeen werd *Afrika* in dit tijdvak verre meer onder het gezigtpunt der Europeanen getrokken, dan ooit te voren.

De

(*) Zie bladz. 611.

De nafpeuring van deszelfs binnenlanden werd het groote vraagpunt des tijds. Door *Bruce*, door de ondernemingen der *Engelsch-Afrikaanfche maatfchappij*, door de *Aegyptifche expeditie*, werd de donkerheid, die dit werelddeel bedekte, gedeeltelijk opgeklaard; wat nog ontbrak, gaf flechts aanlokkelijkheid tot nieuwe ondernemingen. Welk eene nieuwe wereld ligt niet ook hier in het verfchiet voor de Europeanen?

Travels to discover the fources of the Nile in the years 1768—1773, *by* James Bruce, *Lond.* 1790 5 *voll.* 4. Tweede druk 7 voll. 8. 1805.

Proceedings of the asfociation for promoting the discovery of the interior parts of Africa, *Lond.* 1790. 4. De maatfchappij, in Junij 1788 gefticht, verdubbelde de waarde harer werkzaamheden door Rennel's voortreffelijke *kaarten* van Noord-Afrika.

12) De invloed der Europefche omwentelingen op *Oostindië* was het naast alleen van eenen militairen aard. Op het vaste land van Indië hadden de Engelfchen geene Europeanen meer als mededingers te duchten; de oorlog met Holland verfchafte hun ook de eilanden; zij werden dus het alleenheerfchende volk. Doch in Indië zelve hielden de oorlogen nogtans bijna niet op; en de
1799. val des Rijks van Myfore werd hier opmerkenswaardig.

13) Zoo lang *Tippo Saib* nog heerschte, was hij de geduchtfte vijand der Engelfchen; en hunne

ne militaire magt hield zich derhalve meer in het zuiden vereenigd. Om de verbindtenissen der andere Indiaansche mogendheden, voorål der Marattenvorsten, met hem, te verhinderen, en deze zoo veel mogelijk tegen hem aan zich te verbinden, terwijl men zelfs den buit met hen deelde, was het hoofddoel der Engelsche staatkunde. Op deze wijze werd de magt van den nieuwen Jugurtha in den laatsten oorlog verbroken, terwijl hij de helft zijner landen verloor; doch ook zijnen wrok tegen de Britten daardoor verdubbelde.

Nieuwe oorlog van Tippo 1790—1792. Aanleiding door zijnen aanval op den Rajah van Travancore, den bondgenoot der Engelschen, om de kusten van Zuid-Malabar te veroveren. Uit dien hoofde de deelneming der Engelschen, in verband met de Maratten en Nizam. Inneming van Bangalore 1791; echter vergeefsche onderneming tegen de hoofdstad onder *Cornwallis* en *Abercromby*. Doch in 1792. vernieuwing van den togt; en vrede onder de muren van Seringapatam, 17 Maart, met insluiting der Britsche bondgenooten. Voorwaarden: 1. Tippo staat de helft van zijne landen af, na de keuze der bondgenooten. 2. Hij betaalt drie Croren ropijen (*), en geeft 3. tot aan het doen der betaling twee zijner zonen tot gijzelaars. — De Engelschen namen voor zich en voor hunne bondgenooten provinciën, die aan hunne oude bezittingen grensden.

Over de aanleiding tot den oorlog, naauwkeurige berigten in het *Polit. Journal* 1792. *St.* 1045.

14) Was het onder deze omstandigheden te verwon-

(*) 36 Millioenen gulden.

wonderen, wanneer Tippo bij gelegenheid van den Aegyptifchen togt op nieuw het zwaard opvattede? Doch de voorbarige bekendmaking van zijn gezantfchap naar Isle de France had de Britten wakker gemaakt; zij befloten voor te komen, en met de *verovering van Seringapatam* viel te gelijk het rijk, terwijl Tippo zich onder de puinhoopen van zijnen troon begroef.

Terugwerking der Franfche ftaatsomwenteling op Tippo, door eenige gelukzoekers veroorzaakt; en oprigting van eenen Jakobijnen klubs aan het hof van den burger Sultan 1797. Zijne gezantfchappen naar Isle de France en aan Zemaun, Schah van Oost-Perfië 1798. Bekommering en groote werkzaamheid der Britten, en voorwaarts dringen hunner legers onder den generaal Harris, Febr. 1799. Belegering en beftorming van Seringapatam, 4 Mei. Dood des Sultans; en verdeeling van zijn rijk, terwijl een telg uit het oude geflacht der Rajahs in het overige gedeelte als vafal van Engeland ten troon verheven wordt.

View of the origin and conduct of the war with Tippo Sultan, by ALEX. BEATSON. *Lond.* 1800.

Hyder Aly und Tippo Saheb, oder historisch geographifche Ueberficht des Myforifchen Reichs, und desfen Entftehung und Zertheilung, von M. C. SPRENGEL, *Weimar* 1801. met gebruikmaking der beste Engelfche werken, die over dit onderwerp handelen.

15) Sedert den val van Myfore was de Britfche ftaatkunde in Oostindië zoo zigtbaar veranderd, als de ftaatkunde des zeer magtigen veroveraars zulks pleegt te doen. De middelijke heerfchappij werd fteeds meer in eene onmiddelijke veranderd; de bond-

bondgenooten der compagnie werden afgezet, hunne landen geheel, of voor het grtoöste gedeelte, ingetrokken; en in datgene, wat zij behielden, moesten zij Engelsche garnizoenen onderhouden, of schatting daarvoor betalen.

Wegneming van *Tanjore* 1799, terwijl de Rajah zich vrijwillig op eene jaarwedde liet zetten; van half *Oude* en *Allahabad*, na de verdrijving van den weerspannigen Nabob Aly, door bescherming van eenen onbekwamen pretendent van de kroon 1799, die weldra geheel op eene jaarwedde gezet werd. Intrekking van geheel *Carnatik* na den dood des Nabobs van Arcot in Julij 1800 op eene wijze, die den grootsten opstand verwekte.

Instruction des Nabob von Carnatik an seine Agenten in London; *in:* VON ARCHENHOLZ *Minerva* 1802. *bladz.* 335.

16) Op deze wijze bleven de Maratten-vorsten de eenige magtige tegenstanders in Indië, deels geducht door zich zelven, zoo als Holcar, en deels door de Fransche Officieren, die zij in hunnen dienst namen. Tot geluk voor de Britten had er onder hen zelven geene eensgezindheid plaats. Hoe kan echter de vrede met volken bestaan, bij wien oorlog de gewonelijke toestand is, zoo lang zij daartoe niet onbekwaam gemaakt zijn?

Oorlog met de verbondene Rajahs van Berar (*), en met Scindia, die door *Perron* zijne troepen op de Europesche wijze liet inrigten. Sept.—Dec. 1803. Overwinning der Engelschen, inneming van Agra en zelfs van

(*) Zie bladz. 523.

van Delhi, den zetel van den grooten Mogol. Vrede 30 Dec. 1803. Voorwaarden: 1. Afſtand van Duab, (tusſchen de Jumna en den Ganges;) van Beroach in Guzerat; en van het distrikt Kuttac met de haven Balaſore tusſchen Bengalen en de Circars. 2. Belofte van den Rajah, om geen vreemde Europeanen in dienst te nemen, of te houden. 3. De groote Mogol blijft in den volkomenſten ſtaat van afhankelijkheid van de Britten; (en wordt weldra een bloot jaarlijks loontrekkend vorst.) — De oorlog met Holcar, (te gelijk den vijand van Scindia,) ſedert April 1804, aanvankelijk met weinig geluk door de Britten gevoerd, beſtond toch ſlechts in eenen grens-oorlog.

Beyträge zur neueſten Geſchichte Indiens in: Europäisch. Annalen 1805. *B.* 3. 4. uit opgevangene *depeches* van den gouverneur-generaal Wellesley in den *Moniteur* bekend gemaakt.

17) Deze oorlogen en veroveringen, waartoe bij den vrede van Amiens de bezittingen der Hollanders op Ceylon kwamen, breidden het onmiddelijke gebied der compagnie over de ganſche Oostkust, het grootſte gedeelte der Westkust en, aan den Ganges en de Jumna, tot aan Delhi uit. Doch zij veranderden ook ten vollen den militairen toeſtand der Britten in Oostindië. In plaats van het zuidelijke werd thans het noordelijke Indië, de landſtreken aan den Boven-Ganges, de hoofdzetel hunner magt. Op deze wijze werden zij weder naburen der Seiks en andere oorlogzuchtige volken, waarvan, ook bij de handhaving der heerſchappij, een geſpannen toeſtand toch ſteeds het gevolg is.

18)

18) Bij de groote uitbreiding des gebieds, inzonderheid van de presidentschappen van Madras en van Bombay door den val van Tippo, werden noodzakelijk de grondinkomsten ook grooter; doch bezwaarlijk meer, dan dat zij slechts toereikende waren, om de uitgaven te bestrijken; en over de geheelen toestand der kompagnie, werd, naar het schijnt, steeds meer eene opzettelijke donkerheid verspreid. In Indië moest veel van het karakter van den tijdelijken gouverneur afhangen; hoe gansch anders was de geest van bestiering onder den eenvoudigen Cornwallis, en onder den prachtlievenden Wellesley? Met de uitbreiding van het gebied klom de magt dezer onderkoningen reeds op zich zelve; doch de omstandigheden vorderden ook somwijlen, dat zij uitdrukkelijk vergroot moest worden.

Britsche Gouverneurs-generaal van Indië waren na Hastings, van 1774 tot 1785, eerst *L. Cornwallis* tot 1794.. Hierop *J. Shore*; en toen deze, wegens uitgebarstene onlusten onder de militairen, in 1796 teruggeroepen werd, wederom *L. Cornwallis*; die nogtans, daar de oneenigheden bijgelegd werden, zonder dat hij derwaarts ging, zijnen post in 1797 weder nederlegde. Hierop de markies *Wellesley* (*L. Mornington*); in 1804 teruggeroepen, waarop *L. Cornwallis*, ten derdenmaal benoemd, werkelijk vertrok; maar kort na zijne aankomst in 1805 stierf. Hij werd door *L. Minto* opgevolgd, en na dezen kreeg in 1813 de graaf *Moira* (L. Hastings,) dien post.

The East-India annual Register and Directory. Deze, jaarlijksch in Londen uitkomende, staatsalmanak van

het Britſche Indiën geeft nopens de dáár beſtaande inrigting van het beſtier de beste ophelderingen.

19) De *Handel* der Engelſchen naar Oostindië werd door de veroveringen op de Hollanders (*) natuurlijkerwijs uitgebreid, daar de ganſche ſpecerij-handel in hunne handen kwam. Offschoon evenwel de alleenhandel der compagnie bleef voort-
1793. duren, zoo werd hij toch door deze inrigting beperkt, dat ook afzonderlijke perſonen, echter alleen op de ſchepen van de compagnie, tegen betaling der bepaalde belastingen, naar de Indiën handel mogten drijven. Van eenen *drukkenden* alleenhandel der kompagnie konde buitendien, bij de bekende inrigtingen van den handel harer actiën, en den verkoop harer waren aan de meestbiedende, niet eigenlijk geſproken worden.

1795. 15 Sept. 20) *De Hollandsch-Oostindiſche compagnie*, die reeds lang haren ondergang te gemoet ſnelde, ging aanſtonds, na de omwenteling van het moederland, te niet. Het was niet zoo zeer het verlies harer bezittingen, dan wel het gebrek aan eigene inwendige levenskracht, dat haren ondergang beſpoedigde. Reeds lang hadden de grondinkomſten der meeste bezittingen niet meer de kosten van het beſtuur opgebragt; en de voordeelen van den handel nam grootendeels de ſluikhandel van hare eigene bedienden weg, die met eenen koop-

(*) Zie bladz. 611.

koopmansgeest betaald werden. Hare bezittingen, van welke bij den vrede van Amiens alleen Ceylon afgestaan werd, werden het eigendom der natie, en hare schulden tot de masfa der staatsschulden gebragt. Het bestuur in Europa werd aan eene regerings-Commissie opgedragen; die in Indië schijnt onveranderlijk dezelfde gebleven te zijn. Wat den handel aangaat, zoo werd de alleenhandel naar de westelijke Oostindië opgeheven; en alleen op de oostelijke (de eigenlijke Moluksche eilanden en den specerij-handel) beperkt.

24 Dec.

1803. 1 Maart.

Op het langzame zinken volgde, sedert den *oorlog met* Engeland 1780, de spoedige val. De schulden, die in 1781 niet meer dan 12 millioenen gulden bedroegen, waren 1792 tot op 107 millioenen aangegroeid; de inkomsten hadden in dat tijdvak over de 70 millioenen minder, de uitgaven over de 30 millioenen meer bedragen, dan in de voorgaande 12 jaren.

Staat der generale Nederlandsche Oostindische Compagnie, behelzende Rapporten van de Heeren Haar Ed. Groot Mog. Gecommitteerden, en Bijlagen, in dato 14 Julij 1791. Amst. 1792. 11 *deel.* 8. Dit boek bevat vooreerst een drieledig berigt der Commissarissen aan de Staten-Generaal, over den toestand der geldmiddelen van de compagnie, met alle benoodigde acten en stukken — naderhand kwam in het licht:

Berigt, rakende de vernietiging van het tegenwoordig bewind der Oost-Indische Compagnie; enz. Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken Oct. 1795. *bladz.* 6381. enz. Hetzelve is voor de geschiedenis van het laatste tijdperk der compagnie 1770—1792 het voornaamste actenstuk, met alle op-

opgaven en bijlagen. Het reeds vroeger begonnen inwendige verval wordt overigens hier ook toegestaan.

Berigt van den tegenwoordigen Toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indiën en van den handel op dezelve door Dirk van Hoogendorp. *Delft* 1799. Eene zeer levendige en getrouwe schildering van den ellendigen toestand in Oostindië zelve. De schrijver was op Java in hechtenis genomen; doch ontsnapte naar Holland. Men heeft hem in niets tegengesproken.

Beknopte beschrijving der Oostindische Etablissementen, verzeld van eenige bijlagen, door Ary Huysers, oud-koopman enz., Utrecht 1789. Bruikbaar voor de kennis der inrigting der compagnie in Indië; inzonderheid door de *bijlage* n° 3., die het reglement van den Gouverneur-generaal *Jacob Mossel* in 1753 over den ganschen rang- en bezoldings-staat van de bedienden der compagnie in Oostindië bevat.

21) De bezittingen van Frankrijk in Oostindië bepaalden zich, sedert de uitbarsting van den omwentelings-oorlog, weldra van zelve tot Isle de France en Bourbon. Door hare ligging beschermd en het moederland getrouw, handhaafden deze eilanden zich niet alleen tegen vreemde aanvallen, maar, wat nog sterker was, ook tegen de inwendige stormen der omwenteling. Zoo wel door de kaperij, als door de verbindtenis, die men van hier met bijzondere Indische vorsten onderhield, bleven zij voor Engeland een doorn in het oog.

22) De volkplantingen der Engelschen in *Au-*

stra-

straliën (*) hadden reeds in zoo verre een gelukkig gevolg gehad, dat zij zich zelven onderhielden en, vooräl door de schapenteelt, het moederland eene rijke belooning beloofden. Twee van deze volkplantingen waren reeds op het Norfolks-eiland en Diemensland gesticht. Ook de groote oceaan zag bij voortduring overäl de schepen der Britten. Op *Otaheite* beproefde men zendelingen te zenden; de *Sandwich-eilanden* begonnen Europesche beschaving aan te nemen; en het tot hiertoe onbekende gedeelte der kusten van N. W. Amerika en van *Nutka-Sond* verkregen door den handel in pelterijen zulk een gewigt, dat zij bijkans eenen oorlog tusschen Groot-Britanje en Spanje zouden 1790.
te weeg gebragt hebben.

(*) Zie bladz. 527.

EERSTE TIJDVAK.

Van 1786 *tot* 1797.

TWEEDE DEEL.

Geschiedenis der staatsgesteldheid van het noordelijke Europa in dit tijdvak.

1) De inwendige betrekkingen van het Noorden in dit tijdvak ontwikkelden zich in haar geheel uit de geslotene verbindtenis tusschen Rusland en Oostenrijk, en zijne ontbondene verbindtenis met Pruissen. Zoo wel de oorlog van Rusland en Oostenrijk tegen de Turken, en de daardoor weder voortgebragte met Zweden, als de gansche reeks der noodlottigheden van Polen en de eindelijke ontbinding van dezen Staat sproten daaruit voort. Het door de Hollandsche onlusten te weeg gebragte verbond tusschen Pruissen en Engeland gaf der laatstgenoemde mogendheid tevens eenen grooteren invloed op het Noorden, dan zij anders uitgeoefend had, en in de laatste helft van dit tijdvak hadden ook de nieuwe tooneelen in Frankrijk, terwijl zij in het algemeen den geest der kabinetten veranderden, hunnen invloed op het Noorden.

2)

2) Hoe veel, bij de spanning van Rusland met Engeland en Pruissen, de vreemde staatkunde ook welligt tot de uitbarsting van den *oorlog met de Porte* bijdroeg, zoo was *Potemkin* echter de hoofdoorzaak (*), gelijk hij, als opperbevelhebber, de ziel daarvan bleef. Doch de oorlog kreeg het aanzien van eenen verdedigingsoorlog, dewijl de Porte dien het eerst verklaarde. Maar des te zekerder durfde men op de deelneming van *Jozef* rekenen, hoe zorgvuldig de Turken ook iedere aanleiding tot oneenigheid met hem vermijdden. Aldus ontstond een *vierjarige* kampstrijd, door welken Rusland slechts een gering gedeelte zijner verwachtingen vervuld zag, en Jozef, op eene vreesselijke wijze in zijne hoop te leurgesteld, zonder het einde te zien, zich zelven zijn graf groef!

1787. 16 Aug.

1788. 9 Febr.

De schouwtooneelen des oorlogs waren deels in de Krim en Bessarabië, voor de Russen alleen, deels de landen in de nabijheid van den Donau, van Bosnië tot aan Moldavië, voor de Oostenrijkers en Russen. In 1787 vergeefsche aanvallen der Turken op zee, bij Kinburn, in Sept. en Oct., om de Krim weder te veroveren. De Russen, tot hier toe naar gewoonte der Romeinen gewend, met kleine legers in het veld te verschijnen, traden ditmaal met eene veel uitgebreidere legermagt te voorschijn. Het hoofdleger onder Potemkin, een tweede aan de grenzen van Moldavië onder Romanzow. De Turken, die groote veldslagen vermijdden, verdedigden hunne vestingen. In het jaar 1788 ongelukkige zeeslagen voor de Turken aan de monden van de Dnie-

(*) Zie bladz. 573.

Dnieper, op den 28 Junij en 12 Julij; en vervolgens, van Julij tot December, de belegering van *Oczakow* door Potemkin. Hetzelve werd den 17 Dec. ftormenderhand en onder het aanrigten van een verfchrikkelijk bloedbad ingenomen. — Begin van den Oostenrijkfchen oorlog, met het hoofdleger onder Jozef zelven en Lafcy, in Maart. Zonderling ftelfel van eenen verdedigingsoorlog, door een grens-kordon, dat de Turken in Aug. in het Bannat doorbraken. De *nacht bij Lugosch*, 20 Sept., kostte aan Jozef zijnen roem als veldheer en zijne gezondheid. Hij verliet weldra mismoedig het leger, terwijl *Laudon* met Haddik het opperbevel verkreeg. — Daartegen vereeniging van het korps onder den prins van *Coburg* met de Rusfen in Moldavië, en inneming van *Chotzim*, 19 Sept. — In den volgenden veldtogt 1789. gelukkige vorderingen der Oostenrijkers onder Laudon. Verovering van *Belgrado*, 8 Oct., en belegering van Orfowa. In Moldavië onder *Coburg* en *Suwarow* overwinning bij *Fockfchani*, 31 Julij, en bij *Martinesti* aan de Rimnik, 22 Sept. Bij de Rusfen voortdurende belegeringsoorlog. Verovering van Gallaz, 1 Mei; van Ackiermann, 13 Oct.; van *Bender*, 15 Nov. Niet minder in het jaar 1790, toen na den dood van Jozef Oostenrijk reeds terug trad, verovering van Kilianova, 15 Oct., en gruwzame beftorming van *Ismail* door Suwarow, 22 Dec.

Gefchichte des Oestreichisch-Rusfifchen und Türkifchen Krieges in den Jahren von 1787—1792 nebst Actenftücken und Urkunden. Leipzig 1792. Uit het *Politifchen Journal* bijeengezameld.

Confidérations fur la guerre actuelle des Turcs, par Mr. de Volney, *à Londres* 1788. Over de aanftaande deeling van het Turkfche rijk en het belang van Frankrijk daar bij, inzonderheid *met betrekking tot Aegypte.* — Als

oor-

oordeelkundig werk, zeer grondig, doch moeijelijk, om te lezen:

Examen du livre intitulé: Considérations etc. par Mr. DE PEYSSONEL. *Amst.* 1788.

3) Echter hadden de benaauwde omstandigheden, waarin de Porte zich bevond, ook de werkzaamheid van andere mogendheden, van *Engeland* en vooräl van Pruisfen, opgewekt. Zonder zelve deel daaraan te nemen, zochten zij in *Polen* en in *Zweden* afleidingen te bewerken. Gustavus III. dacht het tijdpunt gevonden te hebben, om zich door eenen koenen trek van het drukkende overwigt zijns nabuurs te kunnen bevrijden. *Op deze wijze brak hij zijne betrekkingen met Rusland af;* en had weldra, niet slechts met uitwendige, maar ook met inwendige, vijanden te kampen, en in dien strijd gelegenheid genoeg, om te toonen, wat de buitengewone man, schoon ook aan zich zelven overgelaten, vermag. Zijn kampstrijd was niet zonder roem en eindigde zonder verlies.

Inval des konings in Russisch Finland, 23 Junij 1788, en oorlogsverklaring van Rusland, 11 Julij. De oorlog, gelijktijdig ter zee en te land, breidt zich uit door de *deelneming van Denemarken* ten voordeele van Rusland, uit kracht der bestaande alliantie (*) in Sept.. Inval in Noorwegen en bedreiging van Gotenburg; echter door Britschen bewerking reeds den 9 Oct. wapenstilstand en spoedig

(*) Zie bladz. 566.

dig daarop terugtogt. — Onbeslisfende zeeslag bij Hochland, den 17 Julij. — Doch opstand onder de Zweedsche troepen, in Aug., vermits een aanvallende oorlog tegen de constitutie was; en zelfs eigendunkelijke wapenstilstand met Rusland. Zamenroeping der Stenden; en door de *Acte van unie en veiligheid*, den 3 April 1789; meer uitgebreide koninklijke magt, en het regt, om oorlog en vrede te maken, niet zonder hevige tegenkanting van den adel. Sedert vernieuwing van den oorlog; echter in Finland slechts gevechten tusfchen de voorposten; maar een bloedige kampstrijd ter zee, zoowel tusfchen de groote als tusfchen de kleine klipvloten. Overwinning der Rusfische klipvloot 24 Aug., desgelijks in het volgende jaar 1790. Afgeslagen aanval op de vloot bij Reval, 14 Mei. Na het zee-gevecht van den 3 Junij, terugtogt der Zweedsche vloot en blokade in Wiburgsond; en in het gevecht van den 3 Julij groote verliezen. Doch wederom eene overwinning van den koning met de klipvloot in *Svenska-fond*, den 9 Julij. Daarop begonnene onderhandeling en sluiting van den vrede, zonder vreemde bemiddeling, te *Wereld*, 14 Aug. Voorwaarden: 1. Wederherstelling van den vollen *status quo* vóór den oorlog. 2. Rusland erkent den bestaanden Zweedschen regeringsvorm.

Gevolmagtigden: van Rusland. B. v. Igelström; van Zweden B. v. Armfeldt.

Mémoire sur la campagne de 1788 *en Suede, par le prince* CHARLES *de Hesse, à Copenhague*, 1789. Voor de geschiedenis van den Deenschen veldtogt.

4) Veel grootere zwarigheden ontstonden er, om den Turkschen oorlog te doen eindigen, wijl vreemdelingen zich daar in mengden. Engeland en vooräl Pruisfen wilden de voorwaarden voor-

schrij-

schrijven; eene Pruisische alliantie werd met de 1790.
Porte gesloten, en een Pruisisch leger werd in Si- 31 Jan.
lezië op de been gebragt. De dood *van Jozef II.*
en de gesteldheid van het Rijk, bij de komst van
Leopold tot de regering, versterkten de uitzigten 20 Febr.
op den vrede. België in eenen openbaren opstand (*); Hongarijen onvergenoegd en onrustig; de geheele Staat uitgeput en zonder inwendigen zamenhang. En toch werd het *congres te Reichenbach* nog onder zeer onzekere uitzigten geopend.

Opening van het congres te Reichenbach, Junij 1790. Ontwerp van Hertzberg: afstand van Gallizië aan Polen tegen eene schadeloosstelling in Servië en Wallachije, naar de grenzen van Pasfarowitz (†), en voor Pruissen Dantzig en Thorn; door Oostenrijk verworpen. Doch bij het zinken van Hertzberg, opgeving van het ontwerp, en het aandringen op den strikten *status quo.* Overeenkomst *te Reichenbach*, 27 Julij; als de grondlegging van den toekomstigen vrede tusschen Oostenrijk en de Porte; terwijl Oostenrijk in den *status quo* bewilligt; en Pruissen en de zeemogendheden haren bijstand aan de Nederlanden toezeggen.

HERTZBERG *Recueil etc. T. III. pag. 77. sq.*

Gevolmagtigden; van Oostenrijk: de prins Reuss en baron von Spielmann. Van Pruissen: graaf Hertzberg. Van Engeland: Jos. Ewart. Van de Republiek: van Reede.

5) Het eerste gevolg van deze onderhandeling

was

(*) Zie bladz. 587. (†) Zie bladz. 330.

was een *wapenstilstand* tusschen Oostenrijk en de
19 Sept. Porte; doch met het sluiten *van den volkomenen vrede te Szistové* werd het, uit hoofde van meerdere tusschenkomende voorvallen en eenige veranderingen, tot in het midden van het volgende jaar uitgesteld.

Vrede te Szistové tusschen Oostenrijk en de Porte, 4 Aug. 1791. Voorwaarden: 1. Herstelling van den *status quo* vóór den oorlog; toch blijft Oud Orsowa, schoon onversterkt, aan Oostenrijk. 2. De vesting Chotzim blijft, tot aan den vrede met Rusland, door Oostenrijk bezet. 3. Eene meer naauwkeurige grensbepaling, door de Conventie van 28 Nov. 1795 geregeld.

Gevolmagtigden: de baron von Herbert; en de Reis Effendi.

6) Veel bezwaarlijker ging de *onderhandeling met Rusland.* Katharina, die met Zweden reeds verzoend was, liet zich den hoogen toon, waarop Pruissen en vooräl Engeland haar de voorwaarden van den *status quo* wilden voorschrijven, niet welgevallen. Te vergeefs liet Pitt, onder het gemor der natie, eene vloot uitrusten. Katharina verklaarde haren vrede *alleen* te willen sluiten, en zij sloot dien alleen.

Sluiting der preliminairen tusschen Rusland en de Porte, 11 Aug. 1791, te *Jassy*, in eenen volkomenen vrede veranderd, 9 Jan. 1792. Voorwaarden: 1. Rusland behoudt Oczakow met de landstreek tusschen de Dnieper en de Niester, welke laatste de grensscheiding wordt. 2. Anders blijven, met teruggeving van alle

ver-

veroveringen, de grenzen, zoo als vóór den oorlog. — Potemkin, de oorzaak van den oorlog, beleefde het sluiten van den vrede niet meer. Hij was, den 15 Oct. 1791, op reis, niet ver van Jasfy, onder eenen boom gestorven.

Gevolmagtigden te Jasfy: de graaf Besborodko en de grootvisier Jusfuf Pacha.

7) Na eenen vierjarigen kampstrijd en stroomen bloeds had men dus naauwlijks de buitenwerken van eenen Staat, dien men had willen uitdelgen, kunnen vernielen, (zoo veel vermogen nationale gezindheid en moed tegen krijgskunst!) en zelfs deze moest men tot op weinige na weder terug geven. Doch ook zonder verdere veroveringen was toch de kampstrijd niet minder rijk in gevolgen.

8) Het eerste en gewigtigste gevolg was de bevestiging der heerschappij van Rusland aan de Zwarte zee. De Krim en de aangrenzende landen bleven mede aan hetzelve. Wel is waar destijds meest woestijnen; doch woestijnen, waarin weldra Cherson en Odesfa konden bloeijen. Niet voor zich, maar voor toekomende geslachten, had Katharina hier geplant. Wat daaruit worden *kan*, leert een blik op de Aegeische zee met hare kusten en eilanden; doch wat daaruit worden zal, mag de toekomende geschiedenis verhalen.

Doch deze voordeelen waren ook niet de, nog nooit verbeterde, verwarring, van het Russische geldwezen gekocht. Sedert het begin van dezen oorlog tegen de Tur-

ken, zonk het door Katharina 1768. in de wereld gebragte *papieren geld* onder deszelfs nominale waarde; en bij de herhaalde uitgiften, hield dit zinken ook niet weder op, tot dat het ten laatste bijna een vierde deel van zijne waarde gedaald was.

Ueber Rufslands Papiergeld und die Mittel dasfelbe bey einem unveränderlichen Werthe zu erhalten, von L. H. Jacob, *Halle* 1817. Niet flechts uit befpiegelende, maar tevens uit praktifche kennis geput.

9) Een grooter gewin voor het tegenwoordige was de vorming van veldheeren. *Rusfen* en *Duitfchers* vonden de hunne: *Suwarow* en *Coburg*, wedijverende zonder nijd, waren toch meer waardig, dan het verwoeste Oczakow en Chotzim. De tijden naderden, waarin beide op andere fchouwtooneelen zouden optreden. Waarom moest hunne groote loopbaan eerst aan den avond van hun leven beginnen?

Anthing, *Verfuch einer Kriegsgefchichte des Grafen Al. Suwarow*, 3 *Th.* 1799.

10) Voor de beide naburige Staten, Zweden en Polen, had ook deze tweede Turkfche oorlog geheel tegenovergeftelde gevolgen. Voor *Zweden* was de prijs des oorlogs zijne bevestigde zelfftandigheid en de vriendfchap met Rusland. Of echter ook de nieuwe groote uitbreiding der koninklijke magt als een geluk moest aangemerkt worden? De naastvolgende jaren toonden reeds, dat zij voor Zweden hoogst bedenkelijk konde worden,

den, en niemand moest weldra harder daarvoor boeten, dan de ongelukkige *Gustavus III.!*

Op den vrede te Werelä volgde spoedig eene *defensive alliantie met Rusland*, 19 Oct. 1791; door de gelijke gezindheid omtrent Frankrijk daargesteld. Besluit van Gustavus III., om aan de alliantie tegen Frankrijk deel te nemen, terwijl hij zich zelven aan de spits plaatst. Doch groote gisting onder den Adel, *moord des konings* na den rijksdag te Gefle, den 16 Maart 1792. De onderhouding der onzijdigheid, onder het regentschap des hertogs *Karel* van Sudermanland (tot 1796) was daarvan het gevolg.

Reisen über den Sund, *Tübingen* 1803. Zeer rijke ophelderingen over dit tijdvak.

11) Eene reeks van geheel andere noodlottigheden ontwikkelde zich echter uit dezen oorlog voor *Polen*. Reeds gedurende denzelven werd de val van dit rijk voorbereid. De spanning van Rusland en van Pruissen werkte noodzakelijk op dezen Staat terug, en de toestand werd spoedig zoodanig, dat onzijdigheid eene onmogelijkheid was.

Russische voordragt op den verbond-rijksdag, door Stanislaus begunstigd, tot een *verbond*, om Polen bij de uitbarsting van den Turkschen oorlog daarmede in te trekken! Daarentegen verklaring van Pruissen aan Polen, 12 Oct. 1788., dat die zulks als eenen stap, tegen hem gedaan, zoude aanmerken.

Vom Entstehen und Untergange der Polnischen Constitution vom 3 May 1791. 3 *Th. Germanien* 1793. loopt tot

Tt 2 aan

aan de volbragte tweede verdeeling van Polen, Oct. 1793. Door Poolsche patriotten geschreven. Ook de regtmatigste smart doet echter toch wel, om hare uitdrukking te matigen. — De tegenzijde van het tafereel moet vertoonen:

Histoire de la prétendue révolution de Pologne, avec un examen de sa nouvelle constitution; par Mr. Mehée. *Paris* 1793. De nieuwe constitutie konde zekerlijk eenen hevigen Jakobijn niet voldoen.

12) Openbaarwording eener Anti-russische partij, dewijl men in Pruissen eenen beschermer zag. Afschaffing van den door Rusland *gegarandeerden* regeringsvorm (*), en invoering eener nieuwe constitutie, zoo als zij voor den tegenwoordigen tijd meer paste, was haar hoofddoel. Bij voortduring daarenboven door Pruissen aangemoedigd,
1790. kwam het zelfs met deze mogendheid tot eene al-
20 Maart. liantie; in welke niet slechts Polen zijne tegenwoordige bezittingen gewaarborgd, maar ook bijstand toegezegd werd, als vreemdelingen hetzelve wegens zijne binnenlandsche zaken wilden aanvallen. Zeer zeker stonden de Polen versteld, toen men ook thans reeds begon van de aanwinst van Dantzig en van Thorn te spreken.

De eerste verschillen tusschen Pruissen en Polen ontstonden bij de onderhandelingen over het handeltraktaat, waarbij op den afstand van Dantzig aangedrongen werd. De alliantie werd gesloten, zonder het handeltraktaat tot stand gebragt te hebben.

13)

(*) Zie bladz. 564.

13) Polen, daar het zich van de Russische voogdij ontsloeg en deszelfs troepen den doormarsch weigerde, gedroeg zich uit dien hoofde thans als een souvereine Staat. *Ignatius Potöcky* en zijne vrienden werkten intusschen, onder de goedkeukeuring van Pruissen, in diepe stilte aan het ontwerp der nieuwe constitutie. De koning, voor zoo ver hij te winnen was, was ook gewonnen. Echter zoo diep waren nog de oude vooroordeelen geworteld, dat de aanneming dezer constitutie 1791. slechts door eene soort van verrassing konde door- 3 Mei. gezet worden.

Constitutie van den 3 Mei: Hoofdpunten: 1. De verandering van een keur-rijk in een erf-rijk. 2. De keurvorst van Saksen wordt tot opvolger verklaard; en in zijn geslacht moest de troon erfelijk blijven. 3. De koning met den Staatsraad heeft de uitvoerende magt. 4. De voortduring van den rijksdag, in twee kamers; met opheffing van het *Liberum veto.* 5. Bevestiging aller voorregten van den adel; echter 6. Ook eenige gunsten voor den burger- en boerenstand. Zeker waren deze zeer beperkt; doch kon er op eens meer gegeven worden; zonder de tot hiertoe bestaan hebbende natie, den adel, te vertoornen?

De beste beoordeeling daarvan wordt gevonden in: Jekel, *Polens Staatsveränderungen etc.* (*)

14) Zeldzaam werd eene constitutie met meerder geestdrift aangenomen! De natie beschouwde in

(*) Zie boven bladz. 288.

in haar het morgenrood harer vrijheid. Doch hare verdediging was zwaarder, dan hare ontwerping; en was bijna onmogelijk, wijl hij, die haar verdedigen moest, de koning namelijk, te zwak was, om haar ook slechts te *willen* verdedigen.

15) Met oogmerk scheen Katharina een vreesselijk stilzwijgen in acht te nemen, zoo lang als de oorlog met de Turken haar nog de handen bond. Ook brak zij het niet zonder voorwendsel. De vereeniging van een handvol misnoegden, Felix Potocky en zijne medehelpers, te Targowitz, tot instandhouding der oude constitutie, moest dit te weeg brengen. Onder hare bescherming rigtten zij een *verbond* op, (weldra met luider stem door hen zelven verwenscht,) dat de natie heete!
1792. Wat moest men thans niet verwachten, daar ook
14 Mei. de vrede te Jassy (*) aan Katharina vrije handen gegeven had!

Voorwaarts dringen van een Russisch leger in Polen, in Mei 1792. Dappere, maar vergeefsche, tegenstand onder Poniatowsky, Kosciusko en andere. *Toetreding des konings tot het verbond van Targowitz*, 23 Julij; wapenstilstand en omverwerping van de gansche nieuwe constitutie.

16) Doch de hoop bleef nog altijd op Pruissen rusten! Maar ook in het westen was intusschen veel veranderd. Zonder lauweren en met bij-

(*) Zie bladz. 652.

bijna uitgeputte schatkist was Frederik Willem II. uit Champagne teruggekomen, en de oorlog aan den Rijn duurde voort! Welk een uitzigt, tegelijk dat van eenen tweeden oorlog met Rusland! Dat Pruisfen hen verlaten zou, konden de Polen dus vooruit zien; doch dat hun beschermer, reeds in het heimelijk met Rusland verbonden, helpen zoude, om hen te verderven, — dit was toch meer, dan zich verwachten liet!

Intogt der Pruisfische troepen in Polen, onder het voorwendsel der onderdrukking van het Jakobinismus; en verklaring, 16 Jan. 1793., waarop reeds den 24 Febr. eene tweede wegens de wegneming van *Dantzig* (sedert de eerste deeling het doelwit der Pruisfische staatkunde; door Katharina op eene schrandere wijze gespaard, door welks verdrukking Frederik, in 1783, zijnen roem reeds verminderd had,) volgde. Doch al ras ligtte de gemeenschappelijke *verklaring* van 16 April den fluijer ten eenemaal op!

17) *Tweede deeling van Polen*, tusschen Rusland en Pruisfen, waardoor Polen nog bijna een derde gedeelte van zijn voormalig gebied overbleef. Hard was de deeling, nog harder de behandeling, waardoor men op den *rijksdag te Grodno* de toestemming der natie afdwong. Zulke tooneelen had men in Europa toch nog niet gezien!

Gedwongen afstand van het weggenomene aan Rusland, 17 Aug. 1793, aan Pruisfen, 3 Sept., tegen het afzien van alle verdere aanspraken; en waarborging van het nog overgelatene!

18) Dat het nog overige Polen ook onder de heerschappij van Rusland bleef, verstond zich van zelve. Eene *naauwere vereeniging* liet het naauwlijks de schaduw van zelfstandigheid overig; en welke andere, dan eene militaire heerschappij, had hier thans kunnen bestaan? Zelfs de hoofdstad bleef door de Russische troepen bezet, en de opperbevelhebber was tevens gezant.

Traktaat van Unie met Rusland, 16 Oct. Hoofdpunten; 1. Rusland houdt de bestiering van de toekomende oorlogen aan zich. 2. Niet minder zijne toestemming tot alle toekomstige verdragen met buitenlandsche Staten. 3. Vrije binnentrekking zijner troepen op eene bloote aankondiging. — Het hardste voor dien oogenblik was echter de benoeming des generaals *van Igelström* tot gezant.

19) Schoon er voorts onder deze omstandigheden naauwlijks eene schaduw van hoop overig scheen te zijn, zoo gaven toch de buiten 's lands gevlugte patriotten, bekend met de stemming der natie, deze niet op. Zij vonden in *Kosciusko* den man, bekwaam, om als veldheer het hoofd eener omwenteling te zijn. Door hem voorbereid brak
1794. zij in Krakau, en weldra ook in de hoofdstad uit; en men greep het eenige middel ter uitkomst aan, om den opperften aanvoerer als hoofd aan de spits der natie stellen.

Uitbarsting der omwenteling, bij gelegenheid der vermindering der Poolsche troepen, in Krakau onder Madalinsky, 24 Maart. Wapening der boeren en koene maat-

regelen. Uitbarsting in Warschau, 17 April, en bloedige verdrijving der Russen uit die stad. Oprigting eener regering, (den koning werd slechts de titel gelaten,) en snelle verbreiding van den nationalen opstand.

Versuch einer Geschichte der letzten Polnischen Insurrection vom Jahr 1794. 2 *Th.* 1796. Eenigermate voortzetting van het werk: *Ueber das Entstehen enz.* (*); doch in eenen meer gematigden toon, en van eenen anderen schrijver.

Mémoires sur la révolution de la Pologne trouvées à Berlin. Paris 1806. Dit werk bevat, na een kortbegrip van de Poolsche geschiedenis, het krijgsberigt van het voorgevallene te Warschau aan de keizerin, door den generaal VAN PISTOR.

20) Ook werd, offschoon in eenen kampstrijd met twee zeer magtige vijanden, door den vruchteloozen togt van Frederik Willem tegen Warschau; de hoop van de Polen niet weinig vermeerderd. Doch hunne redding was aan éénen man verbonden; zijn lot besliste het hunne. Weldra was alleen de hoofdstad nog overig, en Polen hield op te bestaan!

Opbreking van het beleg van Warschau door Frederik Willem, door den in den rug ontstanen opstand, Sept. 1794; maar nederlaag *en gevangen neming van Kosciusko* door de Russen onder Fersen, 10 Oct. Voorwaarts dringen van Suwarow, en bestorming en bloedbad van Praga, 4 Nov.

21)

(*) Zie boven bladz. 655.

21) *Derde en volkomene verdeeling van Polen* met Oostenrijk er in te trekken volgens eene blooте overeenkomst der drie hoven, vermits men de inwilliging van Polen niet meer behoefde. De vernietiging van dezen Staat had ook *de onderwerping van Courland*, deszelfs voormalig leen (*), onder Rusland ten gevolge.

Vooreerst, verklaringen der beide keizerlijke hoven met eene voorloopige bepaling der grenzen, 3 Jan. 1795, en daarop, na eene volkomene overeenkomst, drievoudig wederzijdsch verdrag, volgens de toenmalige grenzen. — *De vrijwillige onvoorwaardelijke* onderwerpingsacte van Courland kwam den 18 Maart 1795. tot ſtand.

22) Aldus beleefde Katharina het ſlot van dit groote treurſpel, dat zij alléén eigenlijk eindigde, zoo als zij alléén het voor dertig jaren begonnen had. Met anderen had zij het land, maar nooit de heerſchappij gedeeld; en wat zij gegeven had, was misſchien ſlechts geleend geweest, wan-
1796. neer de *dood* haar niet overvallen had. Zoo als
17 Nov. zij, had volſtrekt nog geen harer voorgangers op Europa gewerkt; doch dat deze werking ook hare grenzen had, en welke, heeft de geſchiedenis aangetoond. Gansch anders moest deze worden, toen haar eenige zoon, *Paul I.*, te laat voor hem zelven, met tegenovergeſtelde grondſtellingen den troon beklom.

(*) Zie bladz. 391.

TWEE-

TWEEDE TIJDPERK.

Van den vrede te Campo Formio, tot aan de oprigting van den Fransch-keizerlijken troon, 1797 *tot* 1804.

SCHÜTZ, *Handbuch der Geschichte Napoleons und seines Zeitalters. Leipzig* 1810. Volkomene tijdrekenkundige optelling der gebeurtenissen van 1769 tot 1810.

1) Bij het begin van dit tijdvak was de toestand der hoofdmogendheden van het vaste land, schoon zij allen nog overeind stonden, toch reeds wezenlijk veranderd. *Frankrijk*, door België, Nizza en Avignon reeds aardrijkskundig vergroot en met Spanje op het naauwste verbonden, hield te gelijk Italië en Holland bezet, en dorst reeds vooraf op den afstand van den linker Rijnoever en daarmede op de afhankelijkheid van het Duitsche Rijk rekenen. Wat behoefde het meer tot de heerschappij op het vaste land? *Oostenrijk*, bezig met zijne wonden te heelen. In het Oosten, *Rusland*, nog met onverzwakte krachten; door de laatste Poolsche verdeeling niet slechts vergroot, maar ook aardrijkskundig nader bij het Westen gebragt, en sedert de troonbeklimming van zijnen nieuwen beheerscher, door zijne deelneming aan den revolutie-oorlog, met eene wezenlijk

lijk veranderde staatkunde. Hoe zoude, wanneer eens deze deelneming volgde, die weder hebben kunnen ophouden, zelfs offchoon de partij veranderde? Zoo verdwijnt van nu af de tot hier toe bestaande scheiding van de Noordelijke en Zuidelijke Staten-vereeniging van zelve; bij de naauwere ineenwikkeling van beide, vormt Europa van nu af slechts ééne staatsgesteldheid.

2) Tusschen deze stond *Pruissen*, door eene verkwistende bestiering ras uitgeput, thans onmiddelijk nabuur van Rusland, en weldra ook van Frankrijk, met opene grenzen tegen beide, en bij eene groote handel- scheepvaart, zonder zeemagt, tevens voor iederen aanval blootgesteld. Men was in strijd, of men zich aan Frankrijk, dan aan Duitschland zoude aansluiten. Dat er voor Pruissen nog een derde misschien slechts een eenig middel bestond, om namelijk met de tot hier toe bestaande staatsgesteldheid van Europa te staan, of te vallen — (hoe was er voor dezen middenstaat bij eene nieuwe orde van zaken plaats?) — deze gedachte scheen met Frederik ten grave gedaald te zijn.

Nog vóór de opening van het congres te Rastadt stierf koning *Frederik Willem II.*, 16 Nov. 1797. Spoedige veranderingen aan het hof en in het ministerie onder *Frederik Willem III.*, in de staatsinrigting en in de buitenlandsche betrekkingen had nogtans geene wezenlijke verandering plaats.

Historische Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Verfalls des Preussischen Staats zeit dem Jahre 1794 von dem Obristen

ten VON MASSENBACH 1809. 2 *Th.* — Zelfs de beste koppen zagen het heil van den Staat slechts in de vergrooting.

3) Ook na den vrede gevoelde men weldra, hoe wankelend de toestand was. Deels duurde de oorlog op zee nog voort, en wie kon er aan twijfelen, dat Pitt alles zou aanwenden, om ook den oorlogs-fakkel op het vaste land weder te ontsteken! Deels kon de sluiting van den Rijks-vrede te Rastadt niet zonder zwarigheden zijn; en had dit beide al niet plaats gehad, zoo duurde bij de voortgezette plannen van het Directoire, om republieken te vormen, de kampstrijd der staatkundige grondstellingen voort, die geenen gevestigden toestand van vrede gedoogden.

4) *Opening van het Congres te Rastadt* onder de treurigste vooruitzigten voor het Rijk. Slechts door eene naauwe verstandhouding van Oostenrijk en van Pruisfen kon het ondersteund worden; doch oude grondstellingen, nieuwe ontwerpen en reeds geopende nieuwe uitzigten (*) vormden hier 1797.
eenen te sterken scheidsmuur, en de *overgaaf van* 30 Dec.
Mentz en wegneming van *Ehrenbreitstein*, gedu- 1799.
rende de onderhandelingen, toonden reeds vooruit 24 Jan.
den toekomenden toestand van Duitschland aan. Dubbele vordering van Frankrijk: 1. Afstand van den linker Rijnoever, die het den militai-

(*) Zie bladz. 606—623.

tairen — en 2. De aanneming der grondſtellingen van vergoeding der benadeelde vorsten door geestelijke goederen tot wereldlijke te maken, — die het den ſtaatkundigen invloed verzekerde.

Voortduring van het congrès te Rastadt van 9 Dec. 1797 tot 8 April 1799. Na de inwilliging van de voornaamſte vorderingen der Franſchen, 11 Maart 1798., van de zijde des Rijks, had men een ſpoedig einde mogen verwachten, wanneer het niet ſpoedig merkbaar was geworden, dat dit niet van het congres zelve, maar van den toeſtand van Europa, die intusſchen ſteeds meer ingewikkeld werd, afhing.

Afgevaardigden van de Franſche zijde: Bonnier, Jean de Bry en Roberjot, (de laatstgenoemde, na het vertrek van Treilhard.) Van den keizer: de graaf van Metternich, de graven L. Cobenzl en von Lehrbach. Van Pruisſen: graaf Görz, v. Jacobi, v. Dohm. Van den keurvorst van Mentz, v. Albini en anderen.

Geheime Geſchichte der Raſtadter Friedensverhandlungen in Verbinding mit den Staatshändeln dieſer Zeit, von einen Schweizer. Nebts den wichtigſten Urkunden. Germanien 1799. *6 Th.* 8. Alleen het *eerſte* deel van dit zaakrijke werk bevat de geſchiedenis, en wel in een gedrongen overzigt, van het begin van den revolutie-oorlog, tot aan de uitbarsting van den oorlog van 1799; de vijf overige deelen bevatten de verzameling der oorkonden.

5) Gedurende deze onderhandelingen duurde de revolutionaire toeſtand in onderſcheidene landen, voornamelijk in *Italië*, voort. Sedert de oprigting der Cisalpijnſche en Liguriſche republieken,

ken, had de demokratische partij weldra verder zich uitgebreid; en in Rome zelve de omverwerping van den bestaanden regeringsvorm en eene *Romeinsche Republiek* ten gevolge gehad. De vrijheidsboom wilde echter nergens minder wortelen vatten, dan hier.

Bezetting van Rome door Fransche troepen, bij gelegenheid van eenen volksopstand, den 10 Febr. 1798. Verklaring tot eene Romeinsche republiek, 15 Febr.; harde behandeling en wegvoering van den 80 jarigen Pius VI, (die den 29 Aug. 1799 in ballingschap stierf,) en van verscheidene kardinalen, den 20 Febr.

A brief account of the subversion of the papal government 1798. by R. Duppa. *Lond.* 1799. Hoogduitsch in: *v. Archenholz Minerva. Aug.* 1800.

6) Schoon deze behandeling van het opperhoofd der kerk, op bevel van het uitvoerende Bewind, een bewijs was van de minachting der openlijke meening, zoo zag men in de geweldige *omwenteling van Zwitserland* daarvan een nog veel meer in het oog loopend bewijs. Sedert bijna drie eeuwen was het dezen vrijen Staat, in het midden van Europa, niet alleen gelukt, om zich van de deelneming aan de groote wereld-geschillen terug te houden; maar het gemeenschappelijke volksregt had denzelven zelfs eenigermate eene onschendbaarheid toegestaan, die bijna aan heiligheid grensde. Hoe zou eene eeuw, die niets verschoonde, dit heiligdom hebben kunnen ontzien, in hetwelke wel vrijheid, doch geene gelijkheid bestond? Benevens de hoop op aanwinst der geldmiddelen, door het maken

van

van buit, was het militaire gewigt des lands, door de ligging en gesteldheid, waarschijnlijk een niet geringere beweeggrond. Weinige weken waren toereikende, om het gebouw der eeuwen, in weerwil van den aangewenden tegenstand, omver te werpen; en het verbond der eedgenooten in eene *eenige Helvetische Republiek* te hervormen.

Instandhouding der neutraliteit van Zwitserland, ondanks de geschillen over de uitgeweken, tot dat de omwenteling van den 18 Fructidor (*), door de verdrijving van Barthelemy en van Carnot, reeds bij voorraad haar lot bepaalde. Oproeren en begin der omwenteling in het Waadland in Dec. 1797. Ontwikkeling der onheilen van den foederativen regeringsvorm. Gebrek aan eensgezindheid; weldra lag de last bijna alleen op *Bern*. Ook hier was geen gebrek aan raad en aan magt; maar de meerderheid nam halve maatregelen, en de dappere *van Erlach* kreeg, bij Kosciusco's moed, toch geenzins Kosciusko's magt. Voorwaarts dringing der Franschen aan twee zijden, onder bloedige gevechten; overweldiging van Bern, van den 2 tot den 5 maart 1798; en onderwerping der overige Kantons, met uitzondering der drie kleine. Hardnekkige tegenstand van deze en eervolle *kapitulatie*, van 1 tot 4 Mei. — Proclamatie der *Helvetische* republiek, 12 April. Sedert vijf rampvolle jaren, door oorlogen en factiën, tot dat de Fransche *acte van bemiddeling*, 19 Febr. 1803. aan Zwitserland hare bondgenootschappelijke (schoon ook veranderde) staatsregeling en hare rust weder gaf. — Ten tijde van de inneming van Zwitserland, ook *ophouding der republiek Geneve*, door de vereeniging met Frankrijk, 26 April 1798.

Et-

(*) Zie bladz. 621.

Essai historique sur la destruction de la Ligue et de la liberté Helvétique par Mallet du Pan. *Londres* 1798. Hoogduitsch in: van Archenholz Minerva 1799.

Authentiek berigt van den ondergang der republiek van Geneve vindt men in: *Polit. Journ.* 1798. *Mei.*

7) *Engeland* stond tegen het vaste land over met eene verdubbelde magt, met verdubbelde schulden, en met verdubbelde hulpbronnen. Men begon zich zelven het vreesselijke geheim te belijden, dat men *op deze wijze* slechts in den oorlog bestaan konde; en weldra toonde de ondervinding, dat ook vrede slechts een wapenstilstand was. De lange bestiering van *Pitt*, onbaatzuchtig voor hem zelven, vereenigde echter de magt in de handen van weinige familiën, en in den schoot der vrije staatsgesteldheid werd eene oligarchie voorbereid, die, daar zij de twisten over de staatsambten naderhand tot ergernis toe dreef, nogtans in langen tijd niet vermogt één geleidend vernuft daar te stellen. Doch de grondstellingen der *antirevolutionaire* staatkunde waren eenmaal door *Pitt* bevestigd; en men *moest* weldra tot haar terugkeeren, ook toen men haar voor eenen korten tijd scheen te verlaten.

8) Maar de voortdurende oorlog met Engeland bragt juist te dier tijd eene onderneming tot rijpheid, die, door de helden des tijds, voor wien thans in Europa geene passende plaats was, ten uitvoer gebragt, door hare buitengewoonheid meer, dan

ergens eenige andere, de oogen der wereld boeide. *De inneming en kolonisatie van Aegypte* moest tevens eene vergoeding voor de Westindië, en aan het geheele koloniale stelsel van Europa eene andere rigting geven. Voorbereid onder het masker eener expeditie tegen Engeland, was de uitvoering bijna nog wonderbaarder, dan de voorbereiding. De daarmede in verband gebragte *inneming van Malta* heeft echter voor Europa schier nog grootere gevolgen gehad, dan de inneming van Aegypte.

Groote uitrustingen en inschepingen te Toulon (als de linker vleugel van het Engelsche leger aan het kanaal). Het uitloopen der vloot en des legers onder Bonaparte, 18 Mei 1798. Kapitulatie en bezetting van Malta, 10 tot 12 Junij, zonder tegenstand. De vloot, vervolgd, doch misgezeild door de Engelsche vloot, ankert bij Marabu. Landing der troepen, 1 Julij. Inneming van Alexandrië, 2 Julij. Voorwaarts dringen naar Cairo; slag bij de Pyramiden, 21 Julij; bezetting van Cairo, 22, voortrekking naar Opper-Aegypte onder *Desaix*. Inneming na den slag bij Sediman, 7 Oct.; mislukte Syrische togt bij Acre (men zag te laat in, dat Aegypte niet zonder Syrië te houden was.) Dec. tot Mei 1799. Turksche landing en nederlaag bij Abukir, 25 Julij.

Rélation des campagnes du général Bonaparte en Egypte et en Syrie par BERTHIER. *Paris* 1800.

9) Geene onderneming had nog zulk eene onbepaalde bekommering in Engeland verwekt; zelfs
1 Aug. de *groote zeeslag bij Abukir*, door welken Nelson de Fransche vloot bijna vernielde, kon die niet beda-

ren.

ren. Doch de heerschappij over de middellandsche zee werd daardoor verworven, en het werd eene grondstelling van het Engelsche ministerie, om niet te rusten, voor dat Aegypte aan Frankrijk ontrukt was.

10) Het tijdstip, waarin de overwinning bij Abukir voorviel, gaf aan dezen zeeslag een veel grooter staatkundig gewigt, dan anders de zeeslagen wel plegen te hebben. Het eerste gevolg was eene 12 Sept.
oorlogsverklaring der Porte aan Frankrijk, wegens de wegneming van Aegypte, en toerustingen tot de herovering van het zelve, die door Engeland ondersteund werden. De oudste vriendschapsband in Europa werd daardoor losgemaakt.

11) Een ander nog gewigtiger gevolg was de daardoor bevorderde vorming eener *tweede Coalitie* door Engeland en Rusland. De na de inneming van Malta door Paul I. aangenomene waardigheid van Grootmeester der Orde gaf aanleiding tot verdere schreden; en de wereld zag een nieuw voorbeeld, hoe instellingen, die zich zelven overleefd hebben, door de hartstogten der heerschers een oogenblikkelijk gewigt verkrijgen kunnen. 24 Nov.

Verbindtenis van *Rusland* met Napels, 29 Nov. 1798; met de Porte, 23 Dec.; met Engeland, 29 Dec.; zelfs met het verwijderde Portugal, 22 Sept. 1799. Verbindtenissen van *Engeland* met Sicilië, 1 Dec.; met de Porte, 5 Jan. 1799. gelijk mede van Napels met de Porte, 21 Jan.

12) De voorwaarden dezer traktaten bestonden in algemeene wederzijdsche waarborging van alle bezittingen, (bij de Porte met insluiting van Aegypte;) gemeenschappelijke voering van den oorlog, volgens meer naauwkeurige bepalingen, en alleen gemeenschappelijke sluiting van den vrede; sluiting van alle zeehavens, voorål in de middellandsche zee, voor Fransche scheepvaart en handel; Britsche hulpgelden aan Rusland en andere. De traktaten waren voor acht jaren gesloten.

13) Het was nogtans voorål de toetreding der twee Duitsche hoofdmogendheden, die dit bondgenootschap het eerst den weg tot aanval konde openen. De loop der zaken in Rastadt en de steeds toenemende verschillen met *Oostenrijk* lieten naauwlijks eenigen twijfel meer overig, om deze mogendheid te winnen. *Pruisfen* daarentegen, wanende, van ook in de algemeene stormen steeds tusschen de Scylla en de Charybdis te zullen doorsturen, stond onbeweeglijk op de neutraliteit. De militaire Staat verwisselde plotseling zijne rol, terwijl hij de vreedzaamste werd. De gevaarlijkste aller proeven, als de Staat zelf den glans zijner magt vernietigt!

Sedert de vergeefsche onderhandelingen te *Selz*, van 30 Mei tot 6 Julij 1798, beginnen de naauwere betrekkingen van Oostenrijk met Engeland en Rusland, terwijl het aan Rusland te gelijk de bemiddeling met Pruisfen over de toekomstige schadevergoedingen overlaat. Het voorwaarts rukken van een Rusfisch leger door de

Oos-

Oostenrijksche Staten in Dec. leverde de duidelijkste bewijzen op, en gaf aan het Fransche gezantschap aanleiding tot eene verklaring deswege, den 2 Jan. 1799.

14) Dus was er eene nieuwe verbindtenis tegen de Fransche republiek gevormd, die in haren omvang alzins grooter dan de eerste was, echter ook hierdoor zich zelve aan banden lag. Welke hinderpalen werden er door den grooten aardrijkskundigen afstand van Londen, Weenen en Petersburg, aan deze overeenkomst niet reeds in den weg gelegd? Welke niet door de neutraliteit van Pruissen, die tevens Holland en België dekte? Welke nog grootere hindernissen bestonden er niet in de verschillende belangen van Engeland en der mogendheden van het vaste land; en in het grillige karakter van den Russischen monarch? De vroegtijdige *losbarsting van Napels*, weldra voor hetzelve en voor Sardinië verderflijk, liet reeds geene rijpe vereeniging verwachten.

Uitbarsting van den oorlog in Napels, Nov. 1798. Het uitvoerende Bewind verklaart den oorlog aan Napels en aan *Sardinië*, den 6 Dec.; en dwingt Karel Emanuël IV. tot afstand van al zijne bezittingen op het vaste land, 9 Dec. Ongelukkige loop van den Napolitaanschen oorlog onder Mack; vlugt des konings naar Palermo, 2 Jan. 1799. Inneming van Napels, na het leveren van bloedigen gevechten, door Championnet, 23 Jan., en oprigting eener *Parthenopeïsche* Republiek.

15) Toch konden deze hinderpalen den eersten loop niet verzwakken; en de verwarring der geld-

 mid-

middelen, benevens het dagelijksch zinkende aanzien der bewindvoerende regering, zelfs in Frankrijk, maakten haar iedere schrede moeijelijk. Doch het meeste besliste de keuze der aanvoerers. Als het uitvoerende Bewind daarin misgreep, zoo waren daarentegen de aartshertog *Karel* en de gevreesde *Suwarow* aan de spits der verbondene legers ook de voorbeduidsels van de zege. Het congres te Rastadt werd ontbonden,
1799. en één veldtogt was toereikend, om den zegevierende bondgenooten, Italië, Zwitserland en Duitschland te verschaffen.

Ontbinding van het Congres te Rastadt, 8 April 1799, en gruwelijke moord, aan de afreizende Fransche gezanten gepleegd, 28 April. Reeds vooraf het begin van den oorlog aan den Boven-Rijn. Overwinning des *Aartshertogs* bij *Ostrach*, 21, en bij *Stockach*, 25 Maart, over Jourdan. Voorwaarts rukken in Zwitserland tot aan Zurich, tegen Massena, tot dat hij, afgelost door de Russen onder Korsakow (in Sept.) zegerijk het opperbevel aan den Boven-Rijn voert. Inneming van Manheim, 18 Sept. — Begin van den oorlog in *Italië* en overwinning van *Kray* over Scherer bij Verona, 26 Maart, en bij Magnano, 5 April. *Aankomst van Suwarow*, die het opperbevel over het Russisch-Oostenrijksche leger overnam, 16 April. Overwinning bij Cassano, 27 April, en inneming van Milaan en van Turin. Inneming van bijna alle vestingen, zelfs van Mantua, 28 Julij. De terugtogt der Franschen uit *Napels* onder *Macdonald*, geslagen door *Suwarow* aan de *Trebia*, 17—19 Julij. Herneming van Napels door de Kalabriërs onder den kardinaal *Ruffo* met de verschrikkelijkste gruwzaamheden, en de weder-

derherstelling van den troon, door de Russen, de Turken en de Engelschen ondersteund, (welk eene zeldzame vereeniging!) zoo als der pausselijke heerschappij onder Pius VII. Herhaald voorwaarts dringen van een Fransch leger onder *Joubert*, op gelijke wijze door *Suwarow*, den 15 Aug., bij Novi geslagen. Alleen Genua en Ancona blijven nog door de Franschen bezet.

Précis de événements militaires, ou essais historiques sur les campagnes de 1799 à 1814. avec cartes et plans, par Mr. le comte MATTHIEU DUMAS; *Lieutenant général des armées du Roi. Paris* 1817. De tot nu toe uitgekomene 6 deelen van dit voorname werk omvatten de veldtogten van 1799, 1800 en 1801.

Geschichte der Wirkungen und Folgen des Oestreichischen Feldzuges in der Schweiz von C. L. VON HALLER, 2 *Th.* 1801.

Mémoires, pour servir à l'histoire des dernières révolutions de Naples, par B. N., *témoin oculaire. Paris* 1803.

Geschichte des Feldzuges 1799. *in Deutschland* enz. *Wien* 1819. (door den Aartshertog Karel) Zie over den veldtogt 1796. van denzelfden *Grundzüge der Strategie* 1813.

16) Waren deze dagen van overwinning niet de dagen tot grondvestiging van den vrede? Of was het niet het tijdstip voor eene onzijdige mogendheid, zoo als Pruissen toenmaals was, om met nadruk en waardigheid voor de herstelling van Europa te spreken? Maar wanneer was eene verstandige gebruikmaking der overwinning niet nog zwaarder, dan de overwinning zelve? De kostbare oogenblikken waren voorbij, en het jaar zou niet eindigen, zonder dat de coalitie door de *terugtreding van Rusland* reeds in zich zelve verviel.

Aanvankelijk misverstand tusschen Oostenrijk en Rusland in Italië, over Ancona en Piemont, terwijl Rusland zich sedert dien tijd Sardinië aantrok. Aftogt der Russen onder Suwarow naar Zwitserland, om zich met Korsakow te vereenigen. Doch twee dagen vroeger, 25–27 Sept. *nederlaag van Korsakow* door Massena, en Suwarow's terugtogt over de ongebaande Alpen, naar Opper-Zwaben; de laatste en grootste zijner daden! Terugroeping van hem en van zijn leger in Jan. 1800, en — koele ontvangst! — Doch ook twist tusschen Engeland en Rusland, door de mislukte vereenigde *landing in Noord-holland* onder den hertog van York, Aug.—Oct., die nogtans aan Engeland de overgaaf der in Texel liggende Hollandsche vloot aanbrengt, 30 Aug.

17) Terwijl aldus de bondgenooten het genot van het geluk verbeuzelden, moest er eene veel gewigtigere *verandering in Frankrijk* ontstaan. Het schip, dat Frankrijks en Europa's aanstaande lotge-
9 Oct. vallen in zich voerde, was reeds bij Frejus geland. Weinige weken waren genoegzaam, om, met de omverwerping van de reeds lang ondermijnde regering van het Directoire, — de bestuurders leiden hunne posten neder; de afgevaardigden des volks werden met de geweer-kolven uit elkanderen gejaagd; — eene nieuwe orde van zaken te gronden; Een veldtogt, om de verlorene vruchten der overwinning, en met dezelve den vrede weder te veroveren.

Terugkomst van den generaal Bonaparte uit Aegypte, 9 Oct. 1799. Voorbereiding tot eene binnenlandsche omwenteling, doorgedrongen den 9 Nov. (18 Brumaire). *Constitutie* met *Consuls*, 15 Dec. Bonaparte wordt regent met

met den titel van *eerste Consul.* Afschaffing der volksmagt door de opheffing der municipale regeringen, en de aanstelling van Prefekten. Ophouding der scheiding van de uitvoerende en wetgevende magt; terwijl de regering de voordragt in het wetgevende Ligchaam aan zich voorbehoudt. Doelmatig eerst meer omtrek van de staatsregeling, dan volkomene daarstelling van dezelve.

18) Na eene vergeefsche aanbieding van den vrede aan Engeland; (de wijze, waarop hij aangeboden werd, moest hem reeds verijdelen,) toerustingen tot de opening van den veldtogt. Hoe geheel anders was de toestand, daar Rusland, die niet meer medewerkte, spoedig half gewonnen was? Dus was op het vaste land alleen Oostenrijk, door het zwakke Napels en een gedeelte van het Rijk ondersteund; doch weldra, naauwer door een subsidie-traktaat met Engeland verbonden, al- 26 Junij.
leen maar overig, om te bevechten. Ook scheen men het Frankrijk gemakkelijk te willen maken. Vóór het begin van den veldtogt. — Terugroeping van den aartshertog Karel van het opperbevel!

Dubbele veldtogt van het jaar 1800. in Italië, onder den *eersten Consul;* in Opper-Duitschland onder *Moreau.* In *Italië* eene hardnekkige verdediging van Genua door Massena tot 4 Junij; ondertusschen de overtogt van het reserve leger over den St. Bernhards-berg; Inneming van Milaan en herstelling van de Cisalpijnsche republiek. *Overwinning bij Marengo* over Melas, 14 Junij, en den 15 Junij de kapitulatie, met ontruiming van Lombardije en van alle vestingen tot aan Mantua toe. Dus roofde één dag de vruchten van een geheel jaar. — In

Duitschland de togt van Moreau over den Rijn in den Elzas, 25 April. Bestendig voorwaarts dringen met steeds zegerijke gevechten tegen *Kray* tot Ulm, 2—10 Mei. Doordringing in Beijeren en in Graauwbunderland, in Junij en Julij. Herhaalde wapenstilstand in Duitschland (na de geslotene, doch in Weenen niet bekrachtigde, preliminairen, 28 Julij) tegen de ontruiming van Ulm en Ingolstadt, 15 Julij—9 Nov., en in Italië sedert 29 Sept. Groote overwinning bij *Hohenlinden*, 3 Dec., en doordringen in Oostenrijk tot Linz, en te gelijk in Italië onder Brune overwinning aan de Mincio, 26 Dec. en overtogt over de Etsch, 1 Jan. 1901. tot aan den wapenstilstand te Treviso, 16 Jan.

19) Terwijl de oude eeuw dus met bloed geverfd ten einde liep, leverde de morgenschemering der nieuwe ten minste eenige hoop van vrede op. Gaarne was het vernederde Oostenrijk daar gewillig toe! doch de scheiding van de verbindtenissen met Engeland was de voorwaarde. Naauwlijks
31 Dec. was Oostenrijk nog op den laatsten dag dier eeuw daartoe overgegaan, of ook aanstonds werden de onderhandelingen te *Luneville* geopend; en een vrede, zoo wel voor den Keizer als voor het Rijk, was daar het gevolg van; waarop, mede te *Florence de vrede met Napels* tot stand kwam.

Onderhandelingen te Luneville, van 1 Jan. tot 9 Febr. 1801. Niet slechts de vrede te Campo Formio, maar ook de reeds te Rastadt door het Rijk toegestane voorwaarden werden daarbij tot eenen grondslag gelegd: doch ook nog nieuwe daarbij gevoegd. Voornaamste voorwaarden; 1. De bevestiging van den afstand van België

gië en van het Frickthal (naderhand in Aug. 1802 aan Helvetië afgestaan:) aan Frankrijk. 2. De bevestiging der bij den vrede van Campo Formio, in den Venetiaanschen Staat, aan Oostenrijk afgestane plaatsen. 3. Zoo als van Brisgau aan Modena. 4. Afstand van het groothertogdom Toskanen, ten voordeele van het huis van Parma; tegen eene schadeloosstelling in Duitschland. 5. De Keizer en het Rijk bewilligen in het afstaan van den linker Rijnoever, zoodat de dalweg des Rijns de grensscheiding vormt. 6. De erflijke vorsten, die daardoor verliezen ondergingen, zouden in het Rijk schadeloosstellingen erlangen. 7. Erkenning van de Bataafsche, Helvetische, Cisalpijnsche en Ligurische republieken, die in den vrede mede ingesloten waren. — Voor de verkrijging van Toskanen (naderhand in een *koningrijk Hetrurië* veranderd, ten voordeele van Parma,) werd, behalve Parma zelve, door Spanje *Louisiana* aan Frankrijk afgestaan, den 21 Maart; en door dezen vervolgens aan Noord-Amerika verkocht (*). Wapenstilstand met *Napels* te Foligno, 18 Febr., en sluiting van den *vrede te Florence*, 28 Maart 1801. Voorwaarden: 1. De sluiting der zeehavens voor Engelsche en Turksche schepen. 2. De afstand zijner bezittingen in Toskanen, Elba en Piombino (*stati degli presidi*). 3. Otranto blijft door Fransche troepen bezet.

Onderhandelaars te Luneville: Jozef Bonaparte, en de graaf L. Cobenzl.

20) Schoon het vaste land van Europa door het sluiten van dezen vrede rust begon te genieten, (wanneer eene rust onder het zwaard dezen naam verdient;) zoo duurde toch de oorlog op zee voort. De veranderde staatkunde van Rusland

(*) Zie bladz. 627.

land voerde in het noorden weldra nieuwe tooneelen aan, en de voor het vervolg uitgeſtelde ſchadeloosſtellingen in Duitschland lieten nog een ruim veld voor onderhandelingen open.

21) Het ſchouwtooneel van den *oorlog op zee* werd, ſedert de inneming van Aegypte, bij voorkeur *de middellandſche zee*, door Rusſiſche, Turkſche en bovenäl door Engelſche vloten bedekt. Hare nieuwe heerſchappij *hier* te bevestigen was het hoofddoel der Britſche ſtaatkunde; en de eindelijke *inneming* van het uitgehongerde *Malta*
1800. 5 Sept. legde daartoe eenen onbeweegbaren grondſlag. Wie mogt ſedert dien tijd op eenen duurzamen vrede ter zee hopen? — De verovering der *Fransch-Griekſche eilanden*, door de Rusſen en Turken, gaf daarentegen aan Europa het nieuwe ſchouwſpel eenen Griekſche republiek; en wel van eene Griekſche republiek, — die door Rusland en de Porte gegrond was!

Inneming van Corfoe door de Rusſiſche en Turkſche vloot., 1 Maar 1799. *Oprigting van de republiek der zeven eilanden* onder de Turkſche beſcherming en Rusſiſche waarborging, door de overeenkomst te Konſtantinopolen tusſchen Rusland en de Porte, 21 Maart 1800. De voortdurende bezetting, gedurende den oorlog, door Rusſiſche troepen, tot aan 1807, kreeg eenen beduidenden invloed op de middellandſche zee. — Bij de overwinningen der Engelſchen in de middellandſche zee, kwamen nog Minorka, reeds den 15 Oct. 1798; en in de Westindië de verovering van de nog overige Hollandſche ko-

koloniën (*), van *Surinamen*, 21 Aug. 1799, en van *Curaçao*, den 13 Sept. 1800.

22) Niet minder rijk in gevolgen waren de stappen van Paul I. in het noorden. Daar hij zich terugtrok van de verbindtenis met Engeland en Oostenrijk, op eene sluwe wijze gewonnen door de vleijende staatkunde van den nieuwen gebieder van Frankrijk, sloot hij vooreerst de noordsche Staten naauwer aan zich; doch vermeerderde verdrukkingen van de neutrale scheepvaart door de Engelschen bragten hem al ras tot verdere ontwerpen. Katharina's plan van eene *gewapende neutraliteit* werd vernieuwd; de uitbarsting van eenen nieuwen *oorlog ter zee in het noorden* was daarvan het gevolg, en zou welligt nog veel verder gevoerd hebben, had niet *de dood van Paul I.* de betrekkingen veranderd.

Defensive alliantie tusschen Rusland en Zweden, 29 Oct. 1799. Naauwere betrekkingen met Pruissen, 1800. de oudere met Denemarken duurden voort. Vernieuwd ontwerp van eene gewapende neutraliteit, door de wegneming van Deensche en Zweedsche schepen, *onder geleide*, Aug. 1800. Verbindtenis te dien einde met Zweden en Denemarken, 16 Dec., waar toe Pruissen, 12 Febr. 1801, mede toetreedt. Herhaling der bepalingen van 1780 (†), met bijvoeging, dat een geleide voor visitatie dekt. — Embargo op de Engelsche schepen in Rusland, 8 Nov. Bezetting der oevers van de Wezer en de Elbe door Pruissen en Denemarken, en weldra van Hannover door Pruis-

(*) Bladz. 611. (†) Zie bladz. 504.

Pruissen, Maart 1801. Zending eener Engelsche vloot naar de Oostzee; *slag van Koppenhagen*, 2 April, toen keizer Paul, den 24 Maart, *reeds overleden was.* Veranderde maatregelen van *Alexander I.* Conventie met Engeland, 17 Junij, (naar den wensch van Engeland) waaraan de bondgenooten mede deel namen; en de ontruiming van het ingenomene in Europa en in de Westindië.

23) De groote verandering in Rusland, (wel zeldzaam heeft eene nieuwe troonbeklimming tot eene grootere aanleiding gegeven!) en de zachte geest van den nieuwen gebieder, die, bloot met
1801. de herstelling der oude betrekkingen, den *vrede*,
8 Oct. zoo wel met *Frankrijk*, als met *Spanje* sloot,
4 Oct. hadden in het algemeen eene zigtbare terugwerking op de staatkundige stemming. Ook Engeland, door gebrek aan granen verontrust, bijna geheel afgezonderd, wenschte den vrede, en als eenen voorbode van dien kon men het wel aanmerken,
1801.
9 Febr. dat *Pitt*, wel gevoelende, dat *hij* hem niet sluiten konde, vrijwillig den zoo lang door hem bekleeden post verliet. De eigenlijke beslissing werd veroorzaakt door het *lot van Aegypte.* In dit stuk wankelde de Britsche staatkunde niet; en de ongehoordste inspanningen waren haar niet te groot, als zij dit doel betroffen. — Steunden echter deze bekommeringen op geenen goeden grond?

Lot van Aegypte sedert het vertrek van Bonaparte, die aan *Kleber* het opperbevel overliet, 22 Aug. 1799. — Voorwaartsrukking van een Engelsch en Turksch leger uit Syrië, en verovering van El-Arisch, 29 Dec. Overeenkomst met den grootvizier over de ontruiming van

van Aegypte, 24 Jan. 1800. Wederom opgeheven; Overvalling en nederlaag van den grootvizier bij Heliopolis, 20 Maart. Vermoording van den generaal Kleber te Cairo, wien *Menou* opvolgt, den 14 Junij. Zending van een Engelsch leger onder *Abercromby*, Dec., en landing bij Abukir, 8 Maart; middelerwijl een ander onder *Baird* over de Roode zee komt, April. Overwinning bij Ramanié, 21 Maart. Dood van Abercromby. Onder zijnen opvolger, *Lord Hutschinson*, *overeenkomst te Cairo* wegens de ontruiming van Aegypte, 27 Junij; Voleindiging en overgaaf van Alexandrië, Sept. — Aegypte werd aan de Porte terug gegeven.

WILSON's *history of the British Expedition to Egypt. London* 1800. (*) — Over het gewigt van Aegypte als volkplanting.

Verhandeling van Heeren: *Ueber die Colonisation von Aegypten und ihre Folgen für das Europäische Statensystem überhaupt*, *in: kleine historische Schriften*, *Th.* II.

24) Door deze gevolgen was de voornaamste zwarigheid uit den weg geruimd, die, ten minste voor het *tegenwoordige*, eene nadering van Engeland en van Frankrijk in den weg stond. De vrede, 6 Jan.
dien *Portugal*, door bewerking van Frankrijk door Spanje aangevallen, onder de afstand van Olivenza en uitsluiting der Engelsche schepen uit zijne havens, met deze en met Frankrijk had moeten sluiten, was eene nieuwe drijfveder. Aldus werden de in Londen reeds lang behandelde *preliminairen* 1 Oct.
aanstonds gesloten. De onderhandelingen wegens den de-

(*) Ook in het Fransch: *De l'Egypte après la bataille de Héliopolis par le général Reinier. Paris* 1801. 8.

definitiven vrede, te *Amiens* aangeknoopt, voerden echter eerst in het volgende jaar tot het gewenschte doel. Na den vrede tusſchen Frankrijk en Engeland kon die *met de Porte* geenen tegenſtand vinden.

Sluiting *van den vrede te Amiens* tusſchen *Engeland* aan de eene, en *Frankrijk*, *Spanje* en *de Bataafſche Republiek* aan de andere zijde, 25 Maart 1802. Voorwaarden: 1. Teruggaaf van alle door Engeland'gemaakte veroveringen aan Frankrijk en zijne bondgenooten; met uitzondering van het eiland *Trinidad*, hetwelk door Spanje, en van de bezittingen op *Ceylon*, die door de Bataafſche republiek aan Engeland worden afgeſtaan. 2. Onderhouding van de Porte in zijne integriteit, Zij is mede in den vrede begrepen, en moet uitgenoodigd worden, om deel aan denzelven te nemen. 3. Frankrijk erkent de Republiek der 7 eilanden. 4. Het eiland Malta benevens Gozzo en Comino moet aan de Malteſer Orde terug gegeven, binnen drie maanden maanden ontruimd, door Napolitaanſche troepen bezet, en zijne onafhankelijkheid door Frankrijk, Engeland, Rusland, Spanje en Pruisſen gewaarborgd worden. Noch eene Franſche, noch Engelſche ſpraak moet er plaats hebben, maar eene Malteſer ſpraak gevormd worden; en de terugkeerende ridders eenen grootmeester uit hun midden verkiezen.

De gevolmagtigden te Amiens waren: *Jozef Bonaparte* en *Lord Cornwallis*, nadat de preliminairen reeds in Londen door *L. Hawkesbury* en den burger *Otto* waren afgehandeld.

Sluiting van den vrede tusſchen Frankrijk en de Porte (na de reeds vooraf op den 18 Oct. 1801. geſlotene preliminairen), 25 Junij. 1. Teruggaaf van Aegypte en waarborging van wederzijdſche bezittingen. 2. Vernieuwing

wing der oude traktaten, en vóór Frankrijk de scheepvaart op de zwarte Zee. 3. Erkenning van de Republiek der 7 eilanden. 4. Wederzijdsche behandeling; zoo als die der meest begunstigde Staten.

25 De voorwaarden, waarop de vrede van Amiens werd gesloten, moesten de hoogste bevreemding verwekken. Niet om Ceilon, noch om Trinidad, was gestreden, maar om de vrijheid van Europa. Deze werd stilzwijgend opgegeven; want Engeland scheen alle deelneming aan de zaken van het vaste land te willen opgeven; de ontruiming van Holland was niet eens voorbedongen. Men eindigde dus den oorlog, zonder het doel des oorlogs te bereiken; en de vraag: of een zoodanige toestand duurzaam konde zijn, als deze vrede voór Engeland aanbragt, moest weldra zeer twijfelachtig worden.

26) Daarentegen verhief *de eerste Consul* zich door dezen vrede tot het toppunt van zijnen roem. Binnen 's lands, in orde en rust, buitenlands vergroot, met terug bekoming zijner gezamelijke volkplantingen en slechts een gering verlies van die zijner bondgenooten, trad Frankrijk uit den kampstrijd. Dit alles, zelfs de weder oprigting der altaren en de bevestiging der godsdienstige vrijheid scheen *zijn* werk; en nevens de magt der wapenen werd hij door de nog grootere magt *van de openbare meening* omgeven. Thans stond het aan hem, ook zonder eenen ver-

deren kampstrijd, om over Europa te heerschen. En hij zou er over geheerscht hebben, had hij het vermogen van over zich zelven te heerschen gehad.

Benoeming van Bonaparte tot eersten Consul *voor zijn gansche leven*, 4 Aug. 1802; na dat hij, den 26 Jan., reeds vooraf tot *President van de Italiaansche republiek* benoemd was. *Bemiddelaar van Zwitserland*, 19 Febr. 1803. De hervorming der staatsregeling van Frankrijk werkte op de dochterstaten terug; de *Bataafsche* republiek kreeg ook een staatsbewind; de *Ligurische* eenen Doge; zelfs het kleine *Lucca* (waarvoor men geenen nieuwen naam had kunnen vinden) ontging de hervorming niet. — *Concordaat* met den Paus, gesloten 15 Julij 1801, door het wetgevende Ligchaam bevestigd, 8 April 1802. Niet alleen de Katholijke, maar ook de Protestantsche eerdienst kreeg daardoor zijne wijziging.

26) Doch deze, voor den eersten regeringspersoon der nog zoogenaamde Republiek onontbeerlijke, instandhouding der openbare meening veronderstelde ook de handhaving van een *groot staatkundig karakter*. Hij moest in eene gelijke evenredigheid in het eerste dalen, zoodra als hij het tweede verloochende; en de schreden volgden elkanderen maar al te ras op, die de volken hieromtrent de oogen moesten openen.

28) De eerste groote staatkundige handeling was de, bij den vrede van Luneville bepaalde, *schadeloosstelling aan Duitschland*. Zij werd in

Re-

Regensburg, onder de bemiddeling van Frankrijk en van Rusland, bestuurd; doch de overwegende invloed en de staatkunde van den eersten werden hier reeds ten duidelijkste kenbaar. Terwijl de gezamelijke geestelijke vorsten van hunne zetels afdaalden, — alleen die van den Rijks-aartskanzelier, dien men niet geloofde te kunnen ontberen, werd van Mentz naar Regensburg verlegd, — deelden de wereldlijke standen, meer of minder door Frankrijk begunstigd, in hunne ontruimde landen. De vriend des vaderlands wendt liever den blik van eene handeling af, die, schoon ook misschien onvermijdelijk in zich zelve, toch schrikwekkend was door den aard en de manier, waarop zij werd uitgevoerd.

Voorloopige *Conventie te Parijs* tusschen Rusland en Frankrijk, over het plan van schadeloosstelling, 4 Junij 1802. Overgaaf en verklaring daarvan op den rijksdag, 18 Aug. Opening der zittingen van de buitengewone rijksafgevaardigden, 24 Aug. Eindelijk het hoofdbesluit van de rijksafgevaardigden, 25 Febr. 1803. Het meeste, in vergelijking van hunne verliezen, werden begunstigd *Pruissen* en de in de nabijheid van den Rijn gelegene, — en de Staten, die het eerst, in afhankelijkheid moesten gehouden worden, als *Baden*, *Wurtenberg* en *Nassau*; *Beijeren* minder, en *Oostenrijk* het allerminste. Ook twee Italiaansche vorsten waren naar Duitschland, — het groote land der schadeloosstelling, — gewezen; *Toskanen* moest zich met Salzburg, *Modena* met Brisgau en met Ortenau vergenoegen. Vier nieuwe *keurvorstelijke* kroonen werden aan *Wurtenberg*, *Baden*, *Hessen* en *Salzburg* uitgedeeld; men was niet meer karig

rig met eene waardigheid, die weldra een bloote titel bleef.

29) Aldus bestond er nog een Duitsch rijk, doch niet meer het oude Duitsche rijk. Het bleef eene vereeniging van Staten met eenen keizer als zoogenaamd opperhoofd, onder eenen vreemden invloed. Hoe zeer het zich zelve ook mogt overleefd hebben, zoo werd toch weldra de waarheid bevestigd, dat de Staat, die het middenpunt van Europa was, niet verdwijnen konde zonder eene algemeene schokking.

30) Het korte tijdpetk van den vrede, dien Europa genoot, gaf intusschen een in het oog loopend bewijs, welk eene massa van krachten in zijne bewoners was opgewekt. Alles wedijverde, daar zij zich op kunstvlijt, handel en scheepvaart toeleiden, om de bekomene wonden te heelen; en hoe diep zij ook waren, waren misschien weinige jaren van vrede daarvoor toereikende geweest. Doch met den vrede was het mistrouwen, de kiem van nieuwen twist, niet uitgeroeid, die nu weldra rijkelijk voedsel bekwam. Engeland, zijne fout bemerkende, wilde *Malta*, den voormuur van Aegypte, dat Frankrijk niet uit het oog verloor, en met hetzelve, *het gebied over de Middellandsche zee* niet opgeven, Frankrijk hetzelve niet inruimen; en de volkomene inlijving
1801. van het geroofde *Piemont*, zonder eenige voor-
20 Apr. loopige overeenkomst, toonde ook aan de volken
van

van het vaste-land van Europa, dat de zoo geprezene natuurlijke grenzen geene grenzen meer waren.

Weigering der teruggeving van Malta, dewijl het bij de gevolgde opheffing der Spaansche en Beijersche spraak aan de Orde in zijne oude gedaante niet kon teruggegeven worden; Sept. 1802. Zending en beleedigend berigt van den oversten *Sebastiani* over de ligging van Aegypte en de Levant, 30 Jan. 1803, middelerwijl de ongepaste pennestrijd, door de dagbladschrijvers in Londen gevoerd, aan den anderen kant den haat ontvlamde.

31) Aldus werd het weldra blijkbaar, dat het traktaat van Amiens, al had het ook geenen blooten stilstand van wapenen moeten zijn, toch slechts een bloote wapenstilstand was; en de olijf des vredes was nog geen jaar geplant, toen een nieuwe oorlog, die duurzamer en rijker in gevolgen was, dan zijne aanleggers het vermoedden, denzelven reeds weder omverhaalde.

Boodschap des konings van Engeland aan het Parlement over de bedreigde veiligheid van het Engelsche gebied, 8 Maart 1803. Vergeefsche onderhandelingen door Whitworth in Parijs. — *Oorlogsverklaringen van Engeland aan Frankrijk*, 18 Mei.

32) Deze oorlog, waaraan de Bataafsche republiek en de andere dochterstaten van Frankrijk ook aanstonds deel *moesten* nemen, daar de beide mogendheden, bij al hunnen wil om elkanderen nadeel toe te brengen, de eene als zeemogendheid

 en

en de andere als landmogendheid, weinige punten van aanraking vonden, was toch van een gansch anderen aard; *de bezetting van het onzijdige Hannover*, zonder dat in Regensburg ook slechts eenige aankondiging deswege geschiedde, of de stem van den rijksdag zich verhief, besliste zoo weinig, als de krachtelooze, schoon ook nog zoo uitgebreide, betoogen, die aan de oevers van het kanaal over eene landing gehouden werden, die veelmeer slechts dienden, om het *Engelsche volk* onder de wapenen te brengen. Het kon meer een staat van oorlog, dan een oorlog genoemd worden. En wie vermogt nog het einde daarvan te zien?

Bezetting van Hannover onder den generaal *Mortier* na de overeenkomst te *Sulingen*, 3 Junij, en de kapitulatie te *Artlenburg*, 5 Julij.

33) Echter het algemeen gewigtige en naaste gevolg van dezen oorlog was *de wederoprigting van eenen erfelijken troon in Frankrijk*, waartoe de door de Consuls ingevoerde staatsregeling slechts den weg had moeten banen. Doch in plaats van den ouden koningstroon verhief zich een keizerlijke troon; en in plaats van den wettigen koning, werd hij door eenen krijgsman van fortuin beklommen; die onlangs, ten trots van alle zedelijkheid en staatkunde, zijne handen met het bloed van eenen
20 Maart. telg uit het koninklijke stamhuis bezoedeld had. Europa, sedert lang aan regtmatige vorsten gewoon,

woon, zou door een groot voorbeeld leeren, *hoe dwingelanden ontstaan!*

Werktuigelijk Raadsbesluit, 18 Mei 1804, waarin, op aandrang van het Tribunaat, *de eerste consul* tot *keizer verheven*, en die waardigheid erfelijk in zijn geslacht verklaard werd. Kiesvergadering, (de niet stemmende werden voor toestemmende gehouden;) en verklaring van zijne aanneming door de natie, 6 Nov. *Krooning* en *zalving* van Napoleon I., als keizer der Franschen, door *Pius VII.*, 2 Dec.

DERDE TIJDPERK.

Van de oprigting van den keizerlijken troon in Frankrijk, tot aan de wederherstelling der staatsgesteldheid van Europa door zijnen val; en de grondvestiging der vrijheid van Amerika; van 1804 *tot* 1815.

EERSTE AFDEELING.

Geschiedenis der Staatsgesteldheid van Europa in dit Tijdperk.

Histoire abrégée des traités de paix, entre les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westphalie; par feu Mr. DE KOCH. *Ouvrage entièrement refondu, augmenté et continué jusqu'au congrès de Vienne et aux traités de* Pa-

Paris de 1815, *par* F. SCHOELL. *Conseiller d'ambassade de S. M. le Roi de Prusse près la cour de France Paris* 1817. *vol. I—XIV.* Wij kunnen dit ons later toegekomene zeer leerrijke werk, in plaats van *boven* bladz. 217., eerst hier aanhalen. De deelen van 6—11. bepalen zich tot het tegenwoordige tijdperk; de drie laatste omvatten de geschiedenis der noordelijke staatsgesteldheid. In verband met dit werk staat:

Recueil des pièces officielles destinées à detromper les Français sur les évènements qui se sont passés depuis quelques années par FRED. SCHOELL, *Paris* 1814. *vol. I—IX.* 8. Deze verzameling begint met den Russischen veldtogt, in 1812; echter omvat zij ook den oorlog met Spanje, en de oneenigheden met den Paus sedert 1808.

Geschichte Napoleon Bonaparte's von FRIED. SAALFELD; *zweite Ausgabe* 1816, *B.* 1, 2.

1) Het ontwerp van eene algemeene monarchie, zoo menigmalen het schrikbeeld der vroegere tijdperken, was bijna in vergetelheid geraakt, toen hetzelve weder aangekweekt werd in de borst van dien man, die reeds bijna de helft van den weg, die tot dit doel scheen te voeren, had afgelegd. Als wij onder deze benaming, deels de onmiddelijke, en deels de middelijke heerschappij over Europa verstaan, zoo kan de zaak zelve niet meer twijfelachtig zijn. De opgaaf voor de geschiedenis van dit tijdvak is om te toonen, hoe ver en door welke middelen hij op dezen weg kwam, tot dat de Voorzienigheid, tusschen beiden tredende, de mishandelde volken hunne vrijheid weder hielp bevechten.

2)

2) Nooit hadden eenen gebieder in Europa nog zulke middelen ten dienste gestaan, dan den tegenwoordigen *keizer Napoleon*. Zijne magt binnen 's lands was onbeperkt, daar het despotismus van dezen tijd alles had effen gemaakt; het wetgevende Ligchaam, na de verzwakking, vervolgens vernietiging van het Tribunaat, sprakeloos; de zoogenaamde instandhoudings-Senaat een steeds bereidwillig werktuig der dwingelandij; want de vrijheid leeft niet in de doode vormen! Naar *buiten* stond het tot aan den Rijn, en tot over de Alpen toe, uitgebreide Frankrijk, even als de zich thans zoo noemende Italiaansche republiek, weldra onder den schepter van Napoleon in een *koningrijk van Italië* veranderd, onder zijne onmiddelijke heerschappij; Spanje, de Bataafsche republiek, Helvetië en het overige Italië, als mede de Duitsche Rijn-staten, waren van hem afhankelijk door verbindtenissen, of door vrees. Een Fransch leger, door de bezetting van Hannover, in het hart der Pruissische monarchie en aan de grenzen van Denemarken. Oostenrijk werd bedreigd, zoodra men dit slechts wilde. Alleen het afgelegene Rusland en Zweden stonden nog over eind; doch, sedert den moord van den hertog van Enghien, reeds in eene sombere stemming; en de Oceaan was niet te bedwingen.

1807. Aug.

1805. 17 Maart.

Afbreking van alle diplomatike betrekkingen met Frankrijk aan de zijde van *Rusland*, 28 Aug., en van *Zweden*, 7 Sept. 1804. Beide weigerden de nieuwe keizerlijke waardigheid te erkennen.

1804. 27 Dec. 3) Wel scheen de herhaalde plegtige verzekering, om het gebied van Frankrijk door geene verdere inlijvingen van landen te vergrooten, de toekomstige grenzen te bepalen; doch wie konde verder nog op eene verzekering vertrouwen, die
1805. 4 Junij. naauwlijks gegeven was, of door *de inlijving der Ligurische republiek* ook reeds weder verbroken werd? De hoonende taal, die de nieuwe gebieder in de dagbladen van zijn rijk tegen vreemde vorsten voerde, was niet zeer geschikt, om de gemoederen voor hem in te nemen. Is zij in het openbare leven niet nog veel meer beleedigende, dan in het burgerlijke leven? En toen de nieuw opgerigte troon weldra de verrezen troon
1804. Aug. van Karel den Grooten heette, was daarmede genoegzaam betoogd, dat in de oude staatsgesteldheid van Europa voor denzelven geene plaats was.

1804. 15 Mei. 4) Onder deze omstandigheden werd in Engeland het staatsroer ten tweedemaal aan *William Pitt* toevertrouwd. Wie konde zijne pogingen, om eene nieuwe verbindtenis tegen Frankrijk te vormen, in twijfel trekken, die met zijne oude staatkunde en de nieuwe betrekkingen bekend was? Ook kwam hij daardoor slechts de wenschen van Napoleon voor, die zijn leger niet langer werkeloos aan het kanaal kon laten pronken. — Reeds te voren uitbreiding van den oorlog door *deelneming van Spanje*, dat zijne wankelende onzij-
1803. 30 Oct. digheid tot hiertoe slechts nog door hulpgelden

aan

aan Frankrijk had kunnen verkoopen; en aanvanklijke bedreigingen aan *Portugal*, als partijdig voor Engeland.

Wegneming der terugkeerende Spaansche galjoenen met hare schatten voor Cadix, 5 Oct. 1804. Oorlogsverklaring aan Engeland, na vele onderhandelingen, 12 Dec., door Engeland beantwoord, 11 Jan. 1805.

F. Gentz *Authentische Darstellung des Verhältnisses zwischen England und Spanien* 1806.

5) Het ontstaan der *derde Coalitie* tegen Frankrijk. — Engeland werd het middenpunt; een algemeene opstand van Europa moest Frankrijk, ingevolge het plan van *Pitt*, tot zijne oude grenzen beperken, en de onafhankelijkheid der Staten door doelmatige inrigtingen en verdeelingen verzekerd worden. Dat echter de herstelling van het oude koninklijke huis daartoe de noodzakelijke voorwaarde was, waagde men niet te zeggen. Zoo ver lag zij toen reeds boven het gebied der waarschijnlijkheid!

6) Maar alhoewel voor een gedeelte tot stand gebragt, konde het ontwerp van *Pitt* toch maar half uitgevoerd worden; ook rust er nog op de vorming van deze verbindtenis eene donkerheid, die eerst door den tijd volkomen kan opgehelderd worden. Schoon *Zweden*, *Rusland* en *Oostenrijk* op het naauwste daar deel aan namen, zoo was *Pruissen* daarentegen, die hardnek-

kig

kig op zijne onzijdigheid staan bleef, waarover het weldra reden had, om het bitterste berouw te gevoelen, niet te bewegen. En toch was, zonder de toetreding van Pruisfen, bijna geen belangrijke aanval op Frankrijk mogelijk; zijne bloote onzijdigheid dekte de geheele noordelijke helft van het Fransche rijk reeds volkomen.

Alliantie van Engeland met *Rusland*, 11 April; met Zweden (dat zich, 14 Jan., reeds met Rusland verbonden had) 31 Aug., uitgebreid, 3 Oct. 1805. Een leger van Rusfen en Zweden zou in Pommeren landen. Zoo de magt en het verstand van *Gustavus IV.* aan zijnen haat en zijne stijfhoofdigheid gelijk geweest was, zoo zou Napoleon aan hem den sterksten tegenstander gevonden hebben! *Oostenrijk* nam deel aan de alliantie tusschen Engeland en *Rusland*, 9 Aug. Engelsche hulpgelden en eene magt van 500,000 man zouden de vrijheid van Europa weder herstellen, zonder nogtans aan Frankrijk iets wegens zijne binnenlandsche zaken voor te schrijven. Daartegen *moest* Napels, door het traktaat met Napoleon, 25 Junij, den intogt van een Fransch legerkorps gedogen, dat naderhand, overeenkomstig het plan, teruggeroepen werd.

(F. Gentz) *Fragmente aus der neuesten Geschichte des politischen Gleichgewichts in Europa* 1806. Helaas! slechts fragmenten van een niet volkomen in het licht gegeven werk met eene voorrede, in eenen troosteloozen tijd, met de pen van Tacitus geschreven.

7) Uitbarsting van den oorlog na vergeefsche onderhandelingen; en vernietiging van het gansche plan der bondgenooten door den aanval op het

Oos-

Oostenrijksche leger aan de Iller, waar men eenen Mack tegen Napoleon over geplaatst had; nog vóór dat de Russen zich met hetzelve vereenigen konden. Na deszelfs vernietiging binnen korte dagen verviel de ontworpen offensive oorlog in Italië van zelve; en door de toetreding van *Beijeren*, *Wurtenberg* en *Baden* op zijnen togt versterkt, kon Napoleon zich den weg tot zelfs naar de keizerlijke residentie banen. 1805. Oct.

Kapitulatie van *Ulm*, 17 Oct., waarna de overige legerkorpsen, afgesneden, bijna alle in gevangenschap geraken. — Terugtogt van het leger van Italië onder den aartshertog *Karel*, in weerwil van het gelukkige gevecht bij *Caldiero*, 30 Oct., tot aan de Kroatische grenzen. — Het inrukken der Franschen in Weenen, 13 Nov.

8) Dus vonden de thans aankomende Russen nog alleen de overblijffelen van het leger, waarmede zij zich hadden moeten vereenigen, en de bijstand was slechts zwak, die hunne bondgenooten hun in den bloedigen dag bij *Austerlitz* in Moravië verleenen konden. Toen ook zij terug moesten trekken, bleef aan het vernederde en verlatene Oostenrijk niets anders overig, dan de voorwaarden van den vrede aan te nemen, die het aangeboden werden. Dezelve werd na korte onderhandelingen te *Presburg* gesloten. 2 Dec.

Vredes voorwaarden te Presburg, 26 Dec. 1. Frankrijk behoudt in Italië al die landen, die reeds met hetzelve ingelijfd waren, of volgens Fransche wetten bestuurd werden. (Piemont, Parma en Piacenza.) 2. Oosten-

zenrijk ftaat alles, wat het van Venetië bezat, (dus ook het voormaals Venetiaanfche Dalmatië, dat aan het Turkfche rijk grensde) aan het koningrijk Italië af, en erkent Napoleon als koning van dat rijk. 3. Beijeren en Wurtenberg verkrijgen de koninklijke waardigheid, met eene volkomene fouvereiniteit over alle hare, oude zoowel, als nieuwe bezittingen. 4. Oostenrijk ftaat aan Beijeren af: geheel Tijrol met Vooralberg en de bisdommen Brixen en Trente, Burgau, Eichftädt, Pasfau, Lindau en verfcheidene heerlijkheden; ook komt Augsburg aan Beijeren. 5. Aan Wurtenberg en Baden de voorfte Oostenrijkfche landen, van welke Baden het grootfte gedeelte van Brisgau, Ortenau en de ftad Conftanz, Wurtenberg het overige kreeg. 6. Oostenrijk krijgt Salzburg en Berchtolsgaden, als hertogdom; benevens het erfelijke grootmeesterfchap van de (reeds wereldlijk gemaakte) Duitfche Orde, voor éénen van zijne prinfen; de keurvorst van Salzburg ontvangt van Beijeren Wurtzburg als een keurvorftendom tot fchadeloosftelling. 7. Napoleon waarborgt de *integriteit* van de overige Oostenrijkfche monarchie.

Onderhandelaars te Presburg: Talleyrand, en de prins van Lichtenftein benevens de graaf Giulay.

9) De Presburger vrede was flechts een halve vrede, dewijl Rusland op den voet van oorlog bleef. Doch er was eene nieuwe fchrede tot het doel der wereldheerfchappij afgelegd. De magt van Oostenrijk was verbroken; met Tijrol en Venetië van zijne voormuren beroofd, was er alleen nog zekerheid te vinden in de trouw zijner onderdanen. De Staten van het zuidelijke Duitschland waren thans naauwer aan Frankrijk geketend;

en

en wel meer ſchijnbaar, dan wezenlijk — hoe gaarn had Beijeren Tijrol voor Wurtzburg gemist! — door listige verdeeling vergroot. Met *de gewoonte, om landen te ruilen*, hield ook ſpoedig alle zekerheid van bezittingen op; en de heiligſte banden verſlapten, die tot hiertoe de volken aan hunne vorſten, en de vorſten aan hunne volken verbonden!

10) Kort hierop *eerſte* voorbeeld *van onttrooning* in *Napels*; en begin der grondvestiging van 27 Dec. eene *familieregering* in Europa, door de verheffing van den oudſten broeder *Jozef*; en de benoeming van den aangenomen ſtiefzoon, *Eugenius Beauharnais*, tot onderkoning van Italië, middelerwijl de familie zelve door eene *bijzondere wet* aan haar hoofd op eene ſlaafſche wijze onderworpen werd.

Beſchuldiging van verbroken neutraliteit, tegen het ontruimde Napels, wegens de plaats gehad hebbende landing van een Rusſisch en Engelsch korps uit Korfoe, zelfs onzeker, of zulks met, of tegen den zin des konings geſchied was. *Proclamatie, van Schönbrun* afgevaardigd, den 27 Dec. 1805. „ De Dynastie van Napels heeft op- „ gehouden te regeren.” Bezetting van Napels, en intogt des nieuwen konings, den 25 Febr, 1806., tot koning *der beide Siciliën* verklaard; terwijl het hof van Napels de wijk naar Palermo neemt. De ſmalle zee-engte van Mesſina was echter toereikende, om het geweld des veroveraars perk te ſtellen! — *De zusters* werden in Lucca, Piombino en Guaſtalla verzorgd; welk laatſte, den 30 Maart, naauwlijks gegeven was, of het werd weder terug genomen, om met *Parma* en *Piacenza* op den

21 Julij 1805. met Frankrijk vereenigd te worden; want zoo wel in het kleine, als in het groote, was de blinde willekeur van den overheerscher zigtbaar.

11) Gedurende deze zegepraal op het vaste land zou de vrijheid van Europa op den Oceaan bevochten zijn, ware zij hier te behalen geweest.
1805. Febr. De togt van kleine en grootere Fransche eskaders naar de Oost- en Westindiën, die Engeland niet verhinderen konde, waren zonder duurzaam gevolg; de terug gegevene koloniën vielen bijna zonder tegenstand weder in de handen der Engel-
21 Oct. schen; en *de dag bij Trafalgar*, eene dubbele overwinning door den roemvollen dood van Nelson, vernietigde bijna de Fransche en Spaansche zeemagt door eenen slag, benevens al de daarop gebouwde ontwerpen!

Inneming van *Surinamen*, 29 April 1804. Van *Gorée*, 8 Maart, van de *Kaap*, 1806. Echter van daaruit vergeefs beproefde verovering van *Buenos Ayres*, 2 Julij 1806., en na de verdrijving, 12 Aug., vergeefs herhaald, Julij 1807.

12) De boden van deze nederlagen, waardoor de derde coalitie ontbonden werd, vonden haren stichter op zijn sterfbed. Arm en vol schulden (hij had, boven vaderland en boven Europa, nooit aan zich zelven gedacht,) en mismoedig stierf de man, die tot aan zijnen laatsten ademtogt de steun der vrijheid bleef. Hij liet aan geenen erfgenaam zijne grootheid na; maar

eene

eene *school*, die zijne grondstellingen ingezogen had, om *ter eeniger tijd* te zegevieren. En schoon zijn tegenstander aanstonds tot zijnen opvolger werd verkozen, zoo moest deszelfs kortstondig bestuur toch maar alleen daartoe dienen, om de staatkunde van zijnen voorganger te regtvaardigen.

Dood van William Pitt, 23 Jan 1806. — Ministerie van *Grenville* en *Fox*, uit verschillende hoofdstoffen zamengesteld. Aanknooping van onderhandelingen met Frankrijk sedert Febr., die weldra leerden, dat de man des volks daarom nog niet de man van den Staat is. — Weigering van Napoleon, om gemeenschappelijk met Engeland en Rusland te onderhandelen, 1 April. En na eene toegestane afzonderlijke onderhandeling, weder verschil met Engeland, over de grondlegging van den vrede, het *uti possidetis*; en de afbreking der onderhandelingen met Rusland, na dat de bevestiging van het traktaat van *Oubril* van den 20 Julij niet gevolgd was. Met den dood van Fox, 13 Sept., verdween tevens alle hoop op eenen vrede, die naauwlijks meer dan een ellendige wapenstilstand zou geweest zijn. — Men is het in Engeland nog niet eens, of *Pitt*, of *Fox* de grootste geweest is. Wat zou er van Europa geworden zijn, als Fox in de plaats van Pitt had gestaan! Doch de standvastige verdediger der schijnbaar of wezenlijk liberale denkbeelden behoudt altijd het publiek voor zich, terwijl de waarlijk groote minister te groot voor de denkwijze van het gemeen is.

Speeches of the right honorable Charles James Fox *in the house of Commons. VI. voll. Lond.* 1815. Ook aan lofgalmende *levensbeschrijvers* ontbreekt het Fox niet, terwijl de grootste staatsman van zijnen tijd nog geenen,

 hem

hem waardigen, levensbeschrijver gevonden heeft. Hoe veel voor de geschiedenis is met Pitt in het graf gezonken!

13) Bijna als of men niet wist, wat er op het vaste land voorviel, had de stervende Fox nog onderhandelingen over den vrede begonnen. De gevolgen van het Presburger traktaat hadden zich spoedig en vreesselijk voor Europa ontwikkeld; en de blinddoek werd weldra van de oogen van hen gerukt, die gewaand hadden, tegen *hem* met onzijdigheid te kunnen bestaan, die geene onzijdigheid wilde, en op den weg *tot zijn doel* geene konde willen. *Pruissen* stond hem thans juist in den weg; reeds gedurende den oorlog was deszelfs onzijdigheid door den doortogt van een Fransch leger door ééne zijner provinciën, bespottelijk gemaakt, en de onderhandelingen *na* den vrede, terwijl men Pruissen, voor verscheidene zijner provinciën in *Hannover*, het gewaad van Nessus opdrong, verstrikten het dermate, dat deszelfs val reeds vóór den kampstrijd te voorzien was.

Begin van den twist met Pruissen, door Bernadotte's willekeurigen togt van Hannover naar den Donau door Anspach, Oct. 1805. Krijgstoerustingen van Pruissen, middelerwijl de oorlog bij Ulm en bij Austerlitz reeds beslist werd. Vredelievende zending van *Haugwitz* naar Weenen, die, daar hij eerst *na* den slag van Austerlitz gehoor kreeg, den 15 Dec., een vergelijk sloot, ten gevolge waarvan de rust van het noordelijke Duitschland voor altijd hierdoor zou gekocht worden, 1. dat Pruissen de provinciën Anspach en het nog overige Kleef en

Neu-

Neufchatel aan Frankrijk afftond; en daar tegen 2. Hannover in bezit zoude nemen. — Tusfchen de aanneming van het traktaat en den oorlog geplaatst, werd de opregte meening van de koning daardoor nog dieper gekrenkt, dat hij de verklaarde *provifionele* bezetting van Hannover, 26 Jan. 1806., bij een fupplementair traktaat, 9 Maart, in eene *definitive* veranderen *moest.* De eerfte gevolgen daarvan waren: *Oorlogsverklaring van Engeland*, 20 April, en wegneming der Pruififche koopvaardijfchepen; en zelfs een ftaat van oorlog met *Zweden*, dewijl Gustaaf IV. het voor Hannover bezette Lauenburg niet ontruimen wilde. Eindelijk eene vereffening met hem, 22 Aug.

14) De van Pruisfen afgedwongene ontruimingen werden dadelijk ter uitbreiding van de *familieregering* aangewend. Kleef en Berg werd, als een groothertogdom, aan *Joachim Murat*, den zwager des keizers gegeven! Beijeren, door het huwelijk van den onderkoning mede in het familiebelang betrokken, kreeg Anspach voor Berg; Neufchatel werd als een prinsdom aan den boezemvriend en ftandvastigen geleider van den keizer, den maarfchalk *Berthier*, gegeven. Welke vorst moest niet angftig op zijnen troon worden, wanneer hij de fteeds toenemende rij overzag van hen, die nog verzorgd moesten worden? 1806. 14 Jan.

Benoeming van *Murat* tot erfelijken groothertog van Kleef en Berg, 23 Maart: „ Tot bewaking van de gren„ zen des rijks." Van *Berthier* tot erfelijken prins van Neufchatel, 3 Maart. Ook de keurmartskanzelier verfmaadde het niet, om onuitgenoodigd den behuuwdoom des

 kei-

keizers, den kardinaal *Fesch*, tot zijnen opvolger als coadjutor te benoemen, 28 Mei.,

15) Maar ter zelfder tijd kreeg deze familie-regering een nog gewigtiger aanzien, *door de hervorming van de Bataafsche Republiek in een Koningrijk*. Een enkel dekreet — na dat men alvorens daarom had moeten verzoeken — was toereikende, om de Republiek te vernietigen, en op hare puinhoopen eenen nieuwen troon voor *Lodewijk*, eenen jongeren broeder des keizers, op te rigten. Die republiek, voor welke half Europa, eens bij eenen aanslag van *Lodewijk* XIV., de wapenen had opgevat, zonder dat thans ook maar slechts eene stem zich daar tegen verhief.

De hervorming was reeds voorbereid door de verandering van den 29 April 1805, door welke een zoogenoemde Raadpensionaris — bijna scheen het eene spotternij met den ongelukkigen Staat te zijn — als opperhoofd aan de spits geplaatst werd. Voorloopig verdrag, 24 Mei 1806; en openlijke bekendmaking der koninklijke regering, 10 Junij, na het model van Frankrijk, waardoor *Lodewijk* Bonaparte tot erfelijken koning van Holland, doch met voortdurende ondergeschiktheid aan de familiewetten, verklaard werd. Op deze wijze was de afhankelijkheid meer, dan noodig was, verzekerd!

16) Na zoodanige vorderingen scheen er tot de wereldheerschappij weinig meer te ontbreken, dan alleen een naam; en luid hoorde men van nu af aan van het foederative-stelsel — anderen noemden

den dit het gravitations-ſtelſel — ſpreken, dat de plaats van het ſtelſel van evenwigt moest innemen. Men ſprak minder van de *groote natie*, maar des te meer van het *groote rijk*. Een beſluit van den Senaat had den gebieder reeds den bijnaam van *den Grooten* toegekend, en terwijl de vleijerij zelfs den godsdienst misbruikte, maakte de viering van den dag des *heiligen* Napoleons het begrijpelijk, hoe eenmaal in Rome dwingelanden onder de goden konden geſteld worden.

1806 26 Jan.
15 Aug.

Ontſtane onderſcheid tusſchen Frankrijk (*la France*) en het Franſche rijk (*Empire Français*). Het is niet minder belangrijk de hier aan verbondene en zich allengskens ontwikkelende denkbeelden na te ſpeuren, dan eens bij de *Socii Populi Romani*.

17) En toch was er nog menige zaak ter wegneming overig. Was het Duitſche rijk ook ſlechts nog maar een vorm, zoo was van den ouden centralen Staat van Europa toch ook zelfs de vorm bezwaarlijk, dewijl zij de nieuwe inrigtingen hinderde. De geſchiedenis zou een nieuw voorbeeld geven, hoe Staten zich overleven! Eene bloote verklaring op den rijksdag van den nieuwen gezagvoerder, dat hij het Duitſche rijk niet langer erkende, was toereikend, om het duizendjarige gebouw omver te werpen! De vrijwillige *nederlegging van de Duitſche keur-kroon* van de zijde van Oostenrijk, (zij was vooraf reeds tegen eene *Oostenrijkſche erfelijke keizers kroon* verwisſeld,) was daarvan het gevolg; alleen in

1806. 1 Aug.
6 Aug.

 het

het hart der Duitschers bleef de Duitsche keizer nog voort leven!

18) Maar niet alleen het rijk, maar ook de *naam* der Duitschers, want zelfs dezen haatte hij, moest, indien de mogelijkheid daartoe was, verdwijnen. Op de instortende puinhoopen van het oude staatsgebouw rees dadelijk een nieuw omhoog, welkers eerste stichters hunne namen niet aan de nakomelingschap hebben willen bekendmaken. Te gelijk met deze verklaring werd ook reeds die van verscheidene vorsten van het zuidelijke Duitschland aan den rijksdag overgegeven, dat zij onder den naam van een *Rijnverbond*, terwijl zij zich van de oude losmaakten, eene nieuwe verbindtenis gesloten hadden, waarvan Napoleon de *beschermer* was.

Opstelling en onderteekening der acte van het *Rijnverbond*, 12 Julij, door Beijeren, Wurtenberg, Baden, Berg, den keuraartskanzelier, Hessendarmstad, Nassau-Usingen, en Nassau Weilburg, Hohenzollern-Hechingen en Sigmaringen, Salm-Salm en Salm-Kyrburg, Isemburg, Aremberg, Lichtenstein en den graaf van der Leijen, op eene zonderlinge wijze zamengesteld; doch de drie voorlaatsten ongevraagd, de laatste — een bloedverwant van den keuraartskanzelier. De onderteekenende ministers konden derhalve niet als de gezamelijke stichters aangezien worden. *Verklaring der onderteekenaars aan den rijksdag*, 1 Aug. Toen naderhand allengskens, met uitzondering van Oostenrijk, van Brandenburg, van de Brunswijksche huizen en van den keurvorst van Hessen, (Zweedsch Pommeren en Holstein werden, gene met Zweden, dit met Denemarken, vereenigd; 9 Sept. 1806.) al de Duit-

Duitsche vorsten tot hetzelve toetraden, kan dit niet meer als eene vrijwillige toetreding beschouwd worden; maar wel als het eenige middel, dat tot redding overig bleef.

19) Deze nieuwe verbindtenis was zoo veel te meer ergerlijk, daar zij het doodvonnis over vele kleine vorsten en ook over de vrije steden uitsprak, die gene *gemediatiseerd*, deze bezet werden. Dus gold alleen nog het regt van den *sterkeren;* en zou dit niet spoedig in het regt van *den sterksten* zijn opgelost geworden? Hoonende was de zaak, maar nog meer hoonende de behandeling der gemediatiseerden door meer dan éénen van hunne nieuwe beheerschers!

De vergrootingen geschiedden deels door wederzijdsche afstanden, volgens het rondings stelsel, deels door intrekking der prijsgegevene goederen der Duitsche orde; deels door de mediatiseringen. De keurvorstskanzelier werd in eenen *prins primaat* veranderd en bragt *Frankfort* met zijn gebied er af; middelerwijl *Neurenberg* aan Beijeren toeviel. De keurvorstelijke kroonen werden afgelegd; doch uit prinsen werden hertogen, uit hertogen groothertogen, en uit eenen graaf een prins daargesteld.

20) Het werd ook weldra blijkbaar, dat dit zoogenaamde verbond geene verbindtenis, maar alleen een aanknooping aan den *beschermer*, alleen tot *zijn* doel dienen moest. De pligten jegens hem, de deelnemingen aan al zijne oorlogen en de daarvan te gevene bewijzen werden op het strengste bepaald en volbragt; maar

van den verbondsdag, die te Frankfort in twee kamers zou gehouden worden, die de koningen en de prinsen zouden zamstellen, is nooit verder dan in de verbonds-acte gesproken. Daarvoor beloonde de *beschermer* met het tooverwoord *Souvereiniteit*, eenen spotnaam voor ondergeschikten; doch door eenigen wederregtelijk gebruikt tot de vernietiging van den regeringsvorm hunner Staten en der regtmatige betrekkingen tot hunne volken, waarover de beschermer zich niet bekommerde. De dwingelandij der hoogere magten is gewoonlijk voor de mindere eene aanwijzing, om even zoo te handelen.

Souvereiniteit, met betrekking tot het uitwendige, beteekent de onafhankelijkheid eenes Staats van den anderen, en behoeft niet eerst gegeven te worden, wijl zij tot het wezen van iederen Staat als Staat behoort. Hadden de Rijn-vorsten deze, met betrekking tot hun opperhoofd? — Met betrekking tot het inwendige beteekent zij echter alleen het bezit der hoogste uitvoerende magt; maar geenzins het alleenregt der wetgeving, zonder dat de natie eenige inzage daarin heeft. En *wannneer* zij zelfs deze beteekenis had. — Waarvan daan had de beschermer het regt, om zulks te verleenen?

21) Maar tot het doel der wereldheerschappij was door de oprigting van het Rijnverbond een nieuwe groote stap gedaan. Nu konde geen verbond *tegen* Frankrijk in Duitschland ooit meer tot stand komen; met ijzeren banden was of werd ie-

ieder Duitsche Staat, daar die op zich zelven stond, ook thans aan Frankrijk geknoopt. Op deze wijze was de val van het nu zoo goed als op zich zelve bestaande *Pruissen* voorbereid. Konde Napoleon wel in Duitschland heerschen, zoo lang als deze mogendheid nog over eind stond?

De oprigting van het Rijnverboud zonder voorkennis van Pruissen, dat het meeste belang daarbij had, was reeds eene beleediging; de uitnoodiging, om daartegen een *Noordsch verbond* in Duitschland opterigten, scheen bijna eene bespotting te zijn. — De inlijving van Wezel, 29 Julij, de wegneming van Essen en Werden, de mishandelingen, den Prins van Oranje aangedaan — waren even zoo vele uitdagingen; middelerwijl Fransche legerbenden midden in den vrede half Duitschland bezet hielden. Maar de zekerheid, dat Frankrijk in de onderhandelingen met Engeland zich aangeboden had, om het aan Pruissen nog onlangs opgedrongene *Hannover* weder te ontnemen, bragt het besluit tot rijpheid. — Na afbreking der onderhandelingen, door Knobelsdorf in Parijs, *eene oorlogsverklaring van Pruissen*, 8 Oct. 1806.]

22) Gevaarvolle toestand van Pruissen, bij de uitbarsting van den oorlog, zoo wel in- als uitwendig. De gantsche sterkte van den Staat rustte, bij eene volkomene scheiding van het strijdbare gedeelte der natie en van den burgerstand, op een weinig geoefend leger, dat onder de bevelen stond van eenen veldheer, die zich zelven reeds overleefd had. Van buiten zonder bondgenooten, dan Rusland, wiens legers ver verwij-

derd waren; en Sakfen, half gedwongen, terwijl de keurvorst van Hesfen zich verbeelde neutraal te kunnen blijven. In eenen ftaat van verdeeldheid, niet alleen met Engeland, maar ook met de vorften van het Rijnverbond. Aldus was het in die beflisfende dagen aan zich zelven overgelaten tegen eene magt, die bijna eens zoo fterk was. Maar zoo diep was door éénen veldflag in den nieuweren tijd toch nog geen rijk nedergeworpen, dan Pruisfen door dien bij *Jena* en bij *Auerftädt*. In weinige weken waren alle zijne provinciën tot aan den Weichfel met derzelver vestingen in de handen van den vijand; en zelf aan gene zijde van die rivier vond het koninklijke huis eerst eene toevlugt onder de befcherming van Rusland!

Zamentrekking van het Pruisfifche leger in Thuringen onder het bevel van den hertog van Brunswijk, in Sept. en Oct.. Slag en volkomene nederlaag bij Jena en bij Auerftädt, 14 Oct. — Vlugt en geheele ontbinding van het leger, dat gedeeltelijk werd gevangen genomen, en dood van den zwaar gewonden, nog uit zijn eigene Staten verdreven hertog, te Ottenfen, 10 Nov.; ongeloofelijke overgaaf der vestingen (alleen Colberg en Graudenz uitgezonderd,) ja zelfs van Magdeburg, 8 Nov., dat den vijand zelven onverwacht was! Afzonderlijke vrede en alliantie met Sakfen te Pofen, 11 Dec., dat, tot een koninkrijk verheven, 20 Dec., tot het Rijnverbond toetrad. Daartegen overvalling en verjaging van den *keurvorst van Hesfen*, 1 Nov. — tot eene belooning voor zijne neutraliteit — en bezetting van zijne gezamelijke landen en der Hannoverfche en der Brunswijkfche

fche benevens de Hanzefteden. „ De huizen van Hes-
„ fencasfel en Brunswijk hebben opgehouden te regeren."

23) Met Pruisfen was de voormuur van Rusland gevallen; naar welkers grenzen de veroveraar nog door een ander ontwerp werd heengetrokken, *de herftelling van Polen;* in hetwelk Rusland misfchien een wachter konde op zijde geplaatst worden. De oprigting van een Poolsch legioen (*) had getoond, dat dit land van het begin af reeds in het gezigtpunt van den man des gewelds lag; doch de onvermijdelijke beleediging van *drie* hoofdmogendheden, wanneer hij zijn plan ten uitvoer bragt, maakte hem behoedzamer, dan anders, zoodat het, bij gevolgden opftand, ook ditmaal flechts bij eene deelswijze herftelling bleef.

Oproeping aan de Polen, onder den misbruikten naam van *Kosciusko*, 1 Nov. — Uitbreiding van het oproer in Poolsch-Pruisfen en vorming van een hulpleger.

24) Zoo was, als door eenen tooverflag, de oorlog van de oevers van de Saal aan de oevers van den Weichfel verplaatst; en Rusland, dat zich buiten dien in eenen oorlog *met de Porte* gewikkeld had (†), moest thans zijne grenzen verdedigen. Het oude Pruisfen werd de fchouwplaats van eenen verwoestenden oorlog; en fchoon daarin de Rusfifche dapperheid bewezen werd, zag men ook, hoe zwaar het deze mogendheid werd,

(*) Zie boven bladz. 619. (†) Zie onder.

werd, om *groote* massa's van krijgsbenden buiten de grenzen op één punt zamen te brengen. Men was niet in staat, om het zoo gewigtige *Dantzig* te ontzetten.

Na verscheidene bloedige gevechten bij *Pultusk* en andere, de voorname slag bij *Pruisisch Eylau*, 8 Febr. 1807., Schoon hij onbeslist bleef, zoo gaf hij toch aanleiding tot de overgaaf van het zoo dapper verdedigde *Dantzig*, 24 Mei. Naderhand, na verscheidene gevechten, de tweede voorname slag bij *Friedland*, 14 Junij. Inneming van Koningsbergen; en terugtogt van het Russisch-Pruisische leger over de Niemen. In de laatste stad van het rijk, in Memel, bleef voor het koninklijke geslacht van Pruisſen alleen nog eene schuilplaats overig.

25) De slag van Friedland gaf aanleiding tot eenen *wapenstilstand*, en weldra tot eenen *vrede*, welks beweegoorzaken nog nadere ophelderingen vereischen. Na eene personelijke zamenkomst van de twee keizers, op het midden van de Niemen, werd dezelve te *Tilsit* gesloten. Het schijnt, dat het nog eerst de eigene ondervinding behoefde, dat geene toegevendheid de vriendschap van den veroveraar verwerft.

Wapenstilstand tusschen *Rusland* en *Frankrijk*, 21 Junij, middelerwijl *Pruisſen*, aan zichzelven overgelaten, den zijnen eerst den 25 Junij sluit. — Zamenkomst der beide monarchen op de Niemen, 25 Junij. Sluiting van den *vrede tusschen Rusland en Frankrijk te Tilsit*, 7 Julij. 1. Bepaling der aan Pruisſen terug te gevene provinciën, 2. Rusland erkent het hertogdom *Warschau*, bestaande uit het tot hiertoe genoemde Zuid-Pruisſen, een gedeelte

van

van Oost-Pruissen, onder de heerschappij des konings van Saksen. 3. *Dantzig* wordt weder tot eene vrije stad verklaard. 4. Een gedeelte van nieuw Oost-Pruissen, het gouvernement *Bialystock*, wordt aan Rusland afgestaan. 5. Rusland erkent *Jozef* Bonaparte als koning van Napels, *Lodewijk* Bonaparte als koning van Holland; (aan wien het tevens belooft Jeverland af te staan) en *Jeronimus* Bonaparte, als koning van het nieuw opgerigte koningrijk *Westfalen*. 6. Rusland erkent insgelijks het *Rijnverbond*, niet slechts volgens deszelfs tegenwoordigen omvang en bestanddeelen; maar ook volgens deszelfs toekomstige uitbreidingen, naar eene enkele daarvan gedane kennisgeving! 7. Wederkeerige *waarborging* van hunne wederzijdsche eigene Staten, en die hunner bondgenooten, die mede in het traktaat begrepen zijn. 8. Rusland sluit gelijktijdig eenen wapenstilstand met de *Porte*, trekt zijne troepen uit Moldavië en Wallachije terug, die mede door de Turken onbezet blijven, en neemt de bemiddeling van Napoleon aan. 9. Napoleon neemt de bemiddeling van Rusland aan, tot eenen vrede met Engeland, in de veronderstelling, dat ook Engeland, na de uitwisseling van het tegenwoordige traktaat, dien aannemen zal. 10. In een *geheim* artikel (*Moniteur* 8 *Julij* 1812) verbindt Rusland zich, ingeval Engeland met den vrede niet onder erkenning van eene vrije zee aannemen wil, eenen gemeenschappelijken lijn met Frankrijk te trekken; de hoven van Koppenhagen, Stokholm en Lissabon insgelijks daartoe aan te sporen, en Engeland den oorlog te verklaren.

Onderhandelaars over den Russischen vrede te Tilsit; *Talleyrand* en de prins *Kurakin*.

26) *De vrede met Pruissen*, eerst twee dagen later gesloten, bij welken bijna de helft van het

ko-

koningrijk, als ware het een genade gift, terug gegeven werd, verminderde dezen Staat reeds, naar zijnen omvang en materiele krachten, tot eenen staat van den tweeden rang. En toch was dit verlies van landen nog niet het grootste ongeluk. De in vredestijd opgelegde druk en de snoodste behandeling, die slechts de hoogmoedige veroveraar zich veroorloven kan, schenen — als men hem anders een doel toekennen wil — de verdenking te regtvaardigen, als of men nu alleen nog maar eenen door vertwijfeling voortgebragten opstand *wenschte*, om — even als in Venetië, Napels en elders — het halve werk te voleindigen en te kunnen verklaren: „ dat „ het huis Brandenburg opgehouden had te re„ geren." Wordt eene edele natie niet nog veel dieper gewond door eene zedelijke, dan door eene staatkundige vernedering? Of moest dit eerst geschieden, om het voor allen bevattelijk te maken: *dat het leven geenzins het grootste der menschelijke goederen is?*

Vrede te Tilsit tusschen *Frankrijk* en *Pruissen*, 9 Julij. 1. Pruissen krijgt die landen terug, die niet afgestaan konden worden. 2. Pruissen staat af en laat ter beschikking van den Franschen keizer: *a.* alle zijne bezittingen tusschen de Elbe en den Rijn, zonder uitzondering. *b.* Aan Saksen de Cotbusser kreitz. *c.* Alle sedert 1772. van Polen aangewonnene provinciën; (gansch Zuid-Pruisfen, een gedeelte van West-Pruisfen en nieuw Oost-Pruissen, waaruit het *hertogdom Warschau* gevormd, en aan den koning van Saksen gegeven werd. *d.* De stad

ſtad Dantzig met haar gebied. 3. Pruisſen erkent *Jozef* Bonaparte, als koning van Napel, *Lodewijk* Bonaparte, als koning van Holland; en, *Ieronimus* Bonaparte, als koning van Westfalen, als mede de zamenſtelling van dit koningrijk uit afgeſtane landen van Pruisſen en andere. 4. Alle Pruisſiſche havens en landen moeten, tot aan den toekomſtigen vrede, voor de britſche ſcheepvaart en den handel geſloten blijven. 5. Alle gelden, die van bijzondere perſonen of ſtichtingen in de terug gegevene provinciën, of van Pruisſiſche geſtichten of onderdanen in de afgeſtane provinciën belegd zijn, blijven aan derzelver eigenaren. 6. Over de teruggaaf en ontruiming der vestingen en provinciën zou bij eene afzonderlijke overeenkomst verder bepaald worden. — *Sluiting dezer overeenkomst te Koningsbergen*, 12 Julij. Toegezegde geheele ontruiming van het Pruisſiſche gebied tot 1 Oct.; doch na afbetaling van alle de ſedert 1 Nov. 1806. opgelegde en nog achterſtallige ſchattingen en lasten. — Maar deze werden in plaats van 19 millioenen franken volgens Pruisſiſche, op 112 millioenen volgens Franſche berekening vastgeſteld; en zelfs na eene langdurige onderhandeling en ongehoorde verdrukking — (door eene overeenkomst met Sakſen, 10 Mei 1808. te *Bayonne*, werd zelfs het bijzondere eigendom van Pruisſen, in het afgeſtane Polen tegen de betaling van 20 millioenen aan Frankrijk — aan Sakſen geſchonken;) — klom dezelve op eene willekeurige wijze weder tot 140 millioenen, 8 Sept. 1808. En als daarvan reeds 120 millioenen afbetaald waren, werd den 3 Nov. in de ontruiming bewilligd, nogtans onder deze voorwaarde, dat in de drie vestingen, *Stettin*, *Custrin* en *Glogau* een bezetting gelegd, en dezelve op Pruisſiſche kosten moesten geproviandeerd worden. Het *vrije* Dantzig behield boven dien een Franſche bezetting — en des niettegenſtaande midden in deze openbare

bare ellende, — *de grondvestiging van de Universiteit te Berlijn*, voor het verlies van Halle. Zulk eene hooge waarde bezit de vorming van den geest in de oogen van eenen Duitschen Staat! — *De vrede tusschen Pruissen en Engeland* was reeds, 28 Jan. 1807., te *Memel* gesloten, tegen het afstaan van alle aanspraken op Hannover.

27) De vrede te Tilsit bepaalde te gelijk, echter op zeer verschillende wijzen, de staatkundige betrekkingen met de *Porte* en met *Zweden*. Hij gaf aan den eersten den vrede en eene reeds bijna half verlorene provincie terug; terwijl hij den tweeden eenen uitgebreiden oorlog en, spoedig daarna, het verlies van bijna de helft van zijn gebied aanbragt.

Door de Engelsche heerschappij op de Middellandsche zee, de bezetting van Corfoe door de Russische troepen, den opstand en oorlog voor vrijheid der door hen begunstigde *Serviërs* onder hunnen heldhaftigen aanvoerer, *Czerni George*, sedert 1801. aan de eene, en de nabuurschap van Frankrijk, door den afstand van Dalmatië (*), aan de andere zijde, was de toestand van de Porte, in aller oogen, uitgezonderd in die van haar zelve, veel moeijelijker geworden. Zending van den generaal *Sebastiani*, 1806., en eisch, om de vernieuwde verbindtenis (30 Dec. 1805.) met Rusland en Engeland optegeven, 16 Sept., en toenemende invloed in den Divan. Voorkoming van Rusland, en bezetting van Moldavië, Nov. *Oorlogsverklaring van de Porte aan Rusland*,

(*) Zie boven bladz. 698.

land, 7 Jan. 1807.; doch ongelukkige *zeeslag bij Lemnos*, 1 Julij, waarvan de Russen nogtans geen verder voordeel trokken. Ook eene *Engelsche vloot* was den 20 Febr. voor de eerste maal, maar vergeefs, vóór Konstantinopolen verschenen. — Ingevolge van den vrede van Tilsit, *wapenstilstand te Sloboja*, 24 Aug., en ontruiming van Moldavië. — De betrekkingen van Frankrijk met *Zweden*, na de afkondiging van den reeds gesloten wapenstilstand in Pommeren te Schlatkou, 3 Julij, (ter ongelukkiger uur) bleven vijandelijk, en moesten weldra ook aanleiding tot eenen oorlog met Rusland geven.

28) Na het sluiten van eenen *dergelijken* vrede scheen de algemeene regering op het vaste land van ons werelddeel genoegzaam gegrond te zijn. Rusland, die zijnen invloed op hetzelve uitdrukkelijk verzaakte, scheen er niet meer toe te behooren; aan deszelfs grenzen in het hertogdom Warschau een naar vergrooting strevende mededinger; Pruissen nedergeworpen en in het stof vertreden; Oostenrijk vernederd; Duitschland door de uitbreiding van het Rijnverbond en de gronding van het *zoogenaamde koningrijk Westfalen*, ten koste van Pruissen, van Hannover, van Hessen en van Brunswijk, aan Frankrijk geketend; op de troonen van Holland en van Italië Fransche prinsen; Spanje tot bondgenoot; van de Pyreneën tot aan den Weichsel een Fransche regeringsvorm, Fransche wetten, en midden in den vrede, eene Fransche krijgsmagt. — Waar bleef nog eenige hoop overig, als zij niet in *Britanje* was?

.. Dekreet tot gronding van het *koningrijk Westfalen*, 18 Aug. 1807., naderhand vergroot door het overige gedeelte van Hannover, Febr. 1810., voorbehouding van de helft der Domeinen; gezamelijk, nevens de kloostergoederen, tot giften voor Fransche officieren gebruikt.

29) Maar ook tegen *Britanje* zoude een nieuwe en zwaarder storm zich verheffen. *De vrede van Tilsit* had Rusland — wie had dit kunnen verwachten? — niet tot eenen blooten aanschouwer, maar tevens ook door de *geheime artikelen*, reeds vooraf tot deelnemer daarvan gemaakt. Men rekende op den vrijwilligen of gedwongen bijstand van de zeemagt van *Denemarken*. Maar Engeland kwam hen voor; en de door het bombardement van Koppenhagen afgedwongene uitlevering der Deensche vloot gaf aan Engeland eene vermeerdering van veiligheid, schoon het geene vermeerdering van roem was.

Had de opdragt der bemiddeling van Rusland, bij den vrede te Tilsit, (welks gevolgen ligt te voorzien waren,) wel een ander doel, dan om tusschen Rusland en Engeland verdeeldheid te verwekken? — De geweigerde mededeeling der geheime artikelen, (die men nogtans langs andere wegen ontwaarde (*)), konde geen vertrouwen tusschen de beide Staten tot stand brengen; en als op een *zoodanig* tijdstip dan nog kleine beweegredenen, zoo als geweigerde beleeningen, of verlangde bewilligingen van den handel, aan de eene of aan de andere zijde, werken,

zoo

(*) Men zie dezelve in: *The Secret History of the Cabinet of Bonaparte by Lewis Goldsmith*, 3 ed. *Lond.* 1810. *pag.* 393.

zoo is het één dier oogenblikken, waarover de staatkunde maar al te ras berouw heeft. — *De aanval op Koppenhagen*, de zegepraal der Fransche arglistigheid, deed den oorlog uitbarsten. *Oorlogsverklaring van Rusland aan Engeland*, 7 Nov. 1808. — Eene *alliantie van Denemarken met Frankrijk*, die aan deze mogendheid den weg naar Zweden openen moest, was daarvan insgelijks het gevolg, 31 Oct. 1807.

30) En toch was het te klaar, dat ook de verbindtenis met Rusland het sterke Engeland niet door openbaar geweld tot den vrede zoude kunnen dwingen. Dus moest het op eene andere wijze geschieden, en *het continentale stelsel*, zoo als men het noemde, — de geheele uitsluiting van Engeland van allen handel en alle gemeenschap met het vaste land — werd daargesteld. Schoon het denkbeeld zelve in geenen deele nieuw was, zoo werd het zulks toch door den omvang en door de wijze van uitvoering. De uitoefening der dwingelandij werd hier in het douanen- en spionnenwezen in hare geheele afschuwelijkheid zigtbaar; terwijl nogtans de man des gewelds daardoor met *de natuur zelve in strijd raakte*, die de uitwisseling der voortbrengselen van alle wereldstreken wil, begon hij eenen kampstrijd, welks eindelijke uitslag voor den denkenden opmerker niet twijfelachtig zijn konde.

Het denkbeeld van een continentaal stelsel kwam uit Amerika herwaarts (*): Deszelfs opstelling in zijnen om-

(*) Zie boven bladz. 500.

omvang was echter een gevolg en te gelijk een bewijs van de gegronde algemeene heerschappij. — Eerste grondlegging van hetzelve door het *Dekreet uit Berlijn*, 21 Nov. 1806., als eene grondwet voor het Rijk, tot dat Engeland het Fransche zeeregt erkent; waardoor: 1. De Britannische eilanden in eenen staat van blokade verklaard worden. 2. Ieder onderdaan van Engeland op het vaste land krijgsgevangen is. 3. Alle handel van Engelsche goederen verboden; en alle voortbrengselen van deszelfs fabrieken en koloniën verbeurd verklaard worden. 4. Geen schip uit eene Engelsche haven of deszelfs koloniën toegelaten wordt. Daartegen *Engelsche kabinetsorder*, 7 Jan. 1807.; die ieder schip het binnenloopen in eene Fransche, of onder Franschen invloed staande, haven verbiedt, op straf van prijsverklaring. Hierop het *Dekreet van Warschau*, 25 Jan. 1807. Verbeurdverklaring van alle Engelsche waren in de onlangs bezette hanzesteden (zonder acht te slaan op de eigenaars). *Beantwoord*, 11 Maart, door eene strenge blokade van de Elbe en de Weser; en *kabinetsorder* van 11 Nov. Blokade van alle havens, die voor de Engelsche vlag gesloten zijn, en wegneming van alle derwaarts stevenende schepen, wanneer zij niet in eene Engelsche haven waren binnengeloopen en eene belasting betaald hadden. Vervolgens *Dekreet van Milaan*, 17 Dec. 1807., waarbij ieder schip, dat zich hieraan onderwerpt, voor afgesneden van zijne natie en prijs verklaard wordt. Dus moest de geheele scheepvaart der onzijdigen den bodem ingeslagen worden. — Zou het niet — inzonderheid met betrekking tot Noord-Amerika — meer overeenkomstig met de staatkunde, en in het algemeen voor Groot Britanje waardiger geweest zijn, om het eerste dekreet aanstonds met stilzwijgen te beantwoorden? — Eindelijk het dolzinnige *Dekreet van Fontainebleau*, 19 Oct. 1810., houdende het be-

bevel, om alle Engelsche manufacturen van Napels tot in Holland, en van Spanje tot in Duitschland, te verbranden. Brandstapels der handel-inquisitie, in plaats van die der geloofs-inquisitie! die dikwerf zelfs hen, die dezelve ontstaken, bespottelijk maakten. En nogtans ging de winzucht de woede te boven. *Dekreet van Trianon*, 5 Aug. en 12 Sept. 1810. Vrije invoer tegen eene belasting van 50 ten honderd van de waarde. Ja eindelijk — zal de nakomelingschap het gelooven? — Een volkomen handel met '*brieven van vrijdom*', tegen zijne eigene dekreten! Een ongeloofelijke handel in kontrabanden, die geene liniën van Douanen, noch eeden konden, of mogten verhinderen!

Den eisch, om zijne staatkunde *uit zijn* standpunt te beschouwen, staat *Napoleon* echter ook toe. Het *manuscrit*, *venu de St. Helene*, *Lond.* 1817. — uit welke pen het ook vloeide — doet dit volkomen. De openlijke belijdenis, „ dat nooit het regt, maar slechts de zaak „ bestendig bij hem in aanmerking gekomen is;" bladz. 6., toegepast op de verdediging „ dat hij als keizer zich „ verpligt vond, niet alleen Frankrijk te regeren, maar „ de wereld onder zijn jok te brengen," bladz. 28., geeft ons den besten sleutel tot zijne staatkunde, aan welke men niet ligt gebrek van zich gelijk te blijven kan voorwerpen. Na zulke bekentenissen kan er niet verder over de zedelijkheid, noch regtmatigheid, maar alleen over de *doelmatigheid* der genomene maatregelen gesproken worden. Ook wij zullen dezelve in het vervolg slechts van die zijde moeten betrachten.

31) De gevolgen van dit stelsel waren even verderfelijk, met opzigt tot het staatkundige, als tot den koophandel. *Door het continentale stelsel*

 plaat-

plaatste de man des gewelds zich in eene tegenstrijdigheid met onze geheele burgerlijke inrigting. Zij was op het naauwste aan den handel verbonden; en deze, reeds lang tot eenen wereldhandel geworden, konde niet weder tot eenen ellendigen binnenlandschen handel teruggebragt worden, zonder dat derzelver ondergang daarvan het gevolg was. Wat was alle handel in koorn en mangelwortelen, tegen den handel met de beide Indiën? De inlandsche fabrieken, zegt men, wonnen daarbij. Maar is de winst der fabrijkanten tevens eene zekere winst voor de volken, zoo lang als zij hun geen even zoo goede en goedkoope stoffen leveren, als de buitenlandsche leveren?

32) Uit een staatkundig oogpunt beschouwd, was het continentale stelsel een *valsch* stelsel, dewijl het op eene dubbele veronderstelling rustte: dat de buitenlandsche handel der Engelschen de hoofdbron van hunne inkomsten was, en dat de toesluiting van het vaste land voor dezen die vernietigen zoude. De ondervinding heeft het tegendeel getoond. Schoon ook eenige bronnen van gewin verstopt werden, zoo opende een volk, dat alle zeeën beheerschte, zich ligtelijk buiten Europa andere. Was het niet juist de ontdekking van het geheim; dat men, in geval van nood — ten minste voor eenen langen tijd — het vaste land ontberen konde, dat Groot Britanje in deszelfs eigene oogen onoverwinnelijk maken moest?

33)

33) Maar, ook de gevolgen, die het continentale ſtelſel voor de regering van den man des geweld zelven hebben moest, waren wel te voorzien. De geheele verarming van hetzelve zou hem een perk geſteld hebben; een *zoodanige* dwang konde alleen maar zoo veel korter duren, als die met grootere ſtrengheid werd uitgeoefend. Het gevoel van onverdragelijken druk moest zoo veel meer tegenſpraak en weldra tegenſtand verwekken, hoe grooter het getal was, dat zich daaraan onderwerpen moest. Het is leerzaam ook hierdoor een nieuw voorbeeld te zien, hoe de dwingelandij de moeder der vrijheid wordt!

Deelneming aan het continentale ſtelſel van *Rusland* en van *Pruisſen*, door den vrede van Tilſit; van *Denemarken*, door de alliantie; van *de Staten des Rijnverbonds*; van *Holland* en van *Italië* door hunne betrekkingen; van *Oostenrijk* en van *Spanje*, Jan. 1808., en eindelijk zelfs van *Zweden*, 1810. Slechts aan de beide einden van Europa bleef *Portugal* en de *Porte* overig; voor wien het ganſche ſtelſel een raadſel konde zijn; en die men uit hoofde van eigen voordeel ſparen moest.

34) Oorſprong der ontwerpen tegen, het Engeland toegenegene, *Portugal;* om tevens tot eene voorbereiding van de nog grootere tegen Spanje te ſtrekken. Doch vooraf moest Spanje zelve helpen, om den troon van Portugal omver te werpen. De *verdeeling* van Portugal werd in een geheim traktaat beſloten, en Spanje deszelfs aandeel in den buit verzekerd; middelerwijl een

Fransch en Spaansch leger tegen Lisfabon optrok.

Geheim *traktaat te Fontainebleau*, 27 Oct. 1807., gesloten tusschen Duroc en don Izquierdo. Verdeeling van Portugal in drie deelen; het noordelijke, Lusitanië, voor den koning van Etrurië, die zijn rijk aan Napoleon overlaat; (ingevolge daarvan aanstonds op den 10 Dec. *het nederleggen der kroon, door de koningin van Etrurië* (*), en bezetting door Fransche troepen.) Het tweede gedeelte, Algarve, voor den vrede-vorst; en het derde, het hoofdland, blijft in beslag tot aan den vrede, ten voordeele van Frankrijk. Een Fransch leger van 28,000 man, vereenigd met 11,000 Spanjaarden, trekt door dit land tegen Portugal; eene nog grootere magt trekt bij Bayonne zamen. — Dus eene zamenzwering van eenen vader tegen zijne eigene kinderen; in zoo verre Karel IV. anderzins meer daar van wist, dan zijn gunsteling hem wilde laten weten.

35) Echter de Voorzienigheid had iets anders bepaald! schoon ook de troon van Portugal viel, schoon ook hier verklaard werd: „ het huis van „ Braganza heeft opgehouden te regeren." Zoo verhief zich daartegen een nieuwe en meer glansrijke troon aan gene zijde van den oceaan. Op aanraden van Engeland en door Engeland ondersteund, verhuizing van het koninklijke geslacht naar Brasiliën.

Inneming van Lisfabon, door *Junot*, 1 Dec., nadat kort te voren, 30 Nov., het Hof met troepen en schatten

(*) Zie boven bladz. 669.

ten naar Brasiliën was onder zeil gegaan (*). — Reeds op den doormarsch door Spanje, op eene listige wijze bezetting der Spaansche vestingen. — Ook was, onder het voorwendsel der bezetting van Etrurië, de kern der Spaansche troepen naar Italië gezonden; die thans, na het afstaan van deze landen, 1807, naar Denemarken moesten trekken, om Zweden te bedreigen; doch weldra van Fuhnen, onder hunnen *Romana* in Engelsche schepen, naar hun bedrukt vaderland de vlugt namen, 1808.

36) Tot hiertoe waren het alleen nog maar vijanden, die men van hunne troonen had verdreven; *Spanje* zou een voorbeeld geven, dat ook de vrienden en bondgenooten — want reeds lang voerde Napoleon onder dezen titel het gebied in Spanje — op de hunne in geenen deele veiliger waren. Karel IV. had zijnen broeder, zijne dochter en zijnen schoonzoon zien en helpen verdrijven; thans kwam de beurt aan hem zelven. In het naauw gebragt door den opstand van eenen eigenen zoon, tevens met dezen en met zijne familie door den roover zijner kroon in den valstrik gelokt, en met de kroon te gelijk van de vrijheid beroofd, moest het regerende huis van Spanje aan de verbaasde wereld tooneelen vertoonen, die gelijkvormig waren aan die der oude koninklijke geslachten, wier misdrijven en wier val reeds voorlang op het tooneel in het hooge treurspel waren ten toon gesteld. — Op deze wijze wa-

(*) Zie beneden, Tweede Afd.

waren thans *alle Bourbons* van hunne troonen verdreven!

Ontwerpen tegen Spanje, door het voordeel, dat men trok uit de oneenigheden in het koninklijke geslacht, die door Fransche agenten ondersteund en geleid werden. De haat van *Ferdinand*, prins van Asturië, tegen den allesbestierenden gunsteling, *D. Manuel Godoi*, *principe de la Paz*, die, geheel aan Frankrijk toegedaan, zich sedert zijne verheffing tot een werktuig van Napoleon had laten gebruiken, veroorzaakte den opstand. Gevangenneming van Ferdinand, 30 Oct. 1807., wijl hij zijnen vader naar het leven zou gestaan hebben. Er had, wel is waar, 30 Nov., eene vergiffenis plaats, en de vrijspreking van zijne zoogenaamde medepligtigen; doch sedert dien tijd wederzijdsche vertbittering, zoo als die van het volk tegen den minister; middelerwijl eene tweede Fransche legermagt, onder het bevel van *Murat*, de hoofdstad nadert. Opstand van het volk te Aranjuez, 16 Maart 1808., weldra naar Madrid verspreid. Gevangenneming van den vrede-vorst, *en nederlegging van de kroon door Karel IV.* 19 Maart. *De troonbeklimming van Ferdinand VII.* en de val van den minister verijdelden Napoleons plannen; zoo Karel IV. niet tegen zijne eigene bedanking, als daartoe gedwongen zijnde, geprotesteerd had. *Aankomst van Napoleon te Bayonne*, 15 April, werwaarts Ferdinand door *Savary* gelokt werd, 20 April, even als zijne ouders op den 30 April. *Traktaat van Bayonne*, 5 Mei, waarbij Karel IV. de Spaansche monarchie voor — het slot en het park van Compiegne en eene genadegift, die van Napoleons beschikking afhing — overgaf. De zwakke vader, thans aanklager van zijnen eigenen zoon, verlangt den afstand zijner regten op de opvolging. Na de bedreiging van Napoleon: „de dood of de afstand van de „ koon."

„ kroon!" *Overeenkomst* van 10 Mei, waarbij Ferdinand van *alle* zijne regten afſtand doet. — Wegvoering der koninklijke familie naar Compiegne en van Ferdinand en zijne broeders naar Valençai, alwaar zij — onder het opzigt van Talleyrand — als gevangenen bewaard werden.

Hoe digt de ſluijer ook was, dien men over dit zamenweefſel van boosheid zocht te dekken, zoo werd dezelve toch terſtond opgeheven door den ſecretaris van Staat, don Pedro Cevallos, in het werk: *Exposé des moyens employés par l'Empereur Napoleon, pour uſurper la couronne d'Eſpagne, publiés à Madrid* 1 *Sept.* 1808. — En naderhand, *Exposé des motifs qui ont engagé en* 1808. *S. M. C. Ferdinand VII. à ſe rendre à Bayonne, preſenté à l'Eſpagne et à l'Europe par* D. Juan Escoïquiz, *Paris* 1816. Beide mannen waren het beste onderrigt, daar zij ooggetuigen waren.

37) De dus ontruimde troon van Spanje en Indië werd bij een dekreet van den man des gewelds, dat men door eene, op de grenzen zamengeroepene, *Junta* bevestigen liet, aan zijnen broeder *Jozef*, die tot hiertoe koning van Napels geweest was, geſchonken; en deze werd wederom opgevolgd door den ſchoonbroeder, *Joachim Murat*, die tot hier toe het gebied, als groothertog van Berg, gevoerd had. Eene conſtitutie, die gelijkvormig aan de Franſche was, uitgenomen de vrijheid van godsdienst, werd aan de Junta voorgelegd, en door dezelve aangenomen; de Junta aanſtonds ontbonden, en de nieuwe koning naar Madrid gezonden, om den geroofden troon te beklimmen.

6 Junij. 20 Junij. 7 Julij.

Be-

Benoeming des groothertogs van Berg tot koning van de beide Siciliën, 15 Julij 1808; het opengevallene groothertogdom werd aan den vierjarigen zoon des konings van Holland geschonken, 3 Maart 1809, met de, op eene officiële wijze, gegevene les: „dat zijne eerste verpligting jegens den keizer, de tweede jegens Frankrijk, en de derde, jegens zijne toekomstige onderdanen zijn moest." Tot aan zijne meerderjarigheid bleef het groothertogdom in 4 departementen verdeeld, onder de bestiering van Frankrijk.

38) De overheersching in Spanje, daar zij de familie-regering uitbreidde, scheen een nieuwe stap te zijn tot het doel der wereldheerschappij. De ondervinding had geleerd, dat zij — ook uit *dit* oogpunt beschouwd — een staatkundige misslag was. Zij was onnoodig, dewijl Napoleon daar buiten dien reeds regeerde. Zij geschiedde zonder genoegzame kennis van het land, noch van de natie; zij opende — na den algemeenen daarop gevolgden opstand — den afgrond, die te gelijk met de Fransche legers de geldmiddelen van Frankrijk verslond; zij bereidde voor Engeland eene plaats, om tot een oorlogstooneel te verstrekken; en leerde aan Europa, dat volken magtiger dan besoldigde legers zijn; en moest — aan een ander werelddeel de vrijheid aanbrengen.

Uitbarsting van den opstand, eerst te Madrid, 2 Mei, die zich nog in die zelve maand bijna over geheel Spanje uitbreidt; en oprigting van Junta's in bijzondere provin-

vinciën, vooräl te Sevilië. Eerste groote gevolg door de kapitulatie van den generaal *Dupont* in Andalusië met *Castannos*, 20 Julij; en de gelukkige verdediging van Saragossa door *Palafox*, 15 Aug. Reeds 1 Aug. moest Jozef Madrid weder verlaten. — Intusschen ook verspreiding van den opstand in Portugal en verbindtenis met Spanje, 14 Junij, nadat Engeland ook den oorlog met de Spaansche natie als geëindigd verklaard had, 4 Junij, en aanstonds een hulp-leger naar Portugal afzendt; alwaar *Junot*, na het gevecht bij *Vimeira*, 21 Aug., te Lissabon tot eene, hoewel eervolle, kapitulatie gedwongen werd. — In *Spanje* onderscheidene groote en kleine gevechten; maar ook door de overwinningen der Franschen werd niets meer gewonnen, dan den grond, waarop men stond. Doch derwaarts zending van nieuwe talrijke legers, bestaande uit Franschen en troepen der bondgenooten van het Rijnverbond, daar Pruissen thans ontruimd werd. — Intusschen oprigting van eene *Centrale Junta* te Aranjuez, 25 Sept.; welker hooger gezag de provinciale Junta's echter niet wilden erkennen, daar zij dezelve slechts als een uit hun midden verkozen ligchaam beschouwden, hetwelk door hen zelven daargesteld was (*).

39) Het besluit van Napoleon, om *in persoon naar Spanje te trekken*, maakte echter maatregelen in Europa noodig, om zich, dewijl Oostenrijk reeds eene twijfelachtige houding aannam, den rug te dekken, en zich bovenäl van Rusland te verze-

(*) Men zie over de geheele geschiedenis van Spanje het uitnemende werk van *Dr. C. Venturini*, *geschiedenis van Spanje, uit het Hoogd.* 2 d. *Amst.* 1821.

zekeren. Eene persoonlijke zamenkomst scheen hiertoe het beste middel te zijn, sedert dat men bij Tilsit gezien had, wat daardoor konde uitgevoerd worden. *Het congres te Erfurt* scheen geen ander doel te hebben; vermits het *vernieuwde aanbod van vrede aan Engeland* klaarblijkelijk slechts strekte, om eene vertooning te maken. Andere, aldaar getroffene overeenkomsten, wat er ook omtrent Zweden en zelfs tegen de Porte moge afgesproken zijn, ten einde daarvoor, in Spanje ruime handen te hebben, is niet autentiek bekend geworden. Dat echter de, zoo dikwijls voorgewende, integriteit der Porte, in den mond van den magthebber, niets meer was dan bloote klanken, kon sedert den togt naar Aegypte niet wel meer in twijfel getrokken worden.

Congres te Erfurt, Oct. 1808; waar, behalve *de twee keizers*, *de vier koningen van het Rijnverbond*, als mede eene menigte vorsten in persoon verschenen, andere hunne gezanten derwaarts zonden. *Uitnoodiging tot den vrede aan Engeland*, door eenen brief van de beide keizers, 8 Oct.; die aanstonds weigerend beantwoord wordt, daar de toelating der Spaansche natie tot de onderhandeling werd geweigerd. — Prijsgeving van Moldavië en Wallachije (volgens Fransche berigten) aan Rusland, voor de erkenning der bezetting van Spanje; waarschijnlijk ook aanwijzingen aan Oostenrijk op Turksche provinciën, die niet aangenomen werden. — Hierop de veldtogt des keizers in Spanje, Nov. en Dec. Nederlaag van verschillende Spaansche korpsen, welke in regelmatige gevechten geen stand hielden; en terugtogt van het Engelsche leger, onder *John Moore*, naar Corunna. De

dap-

dappere veldheer sneuvelde in het gevecht vóór deze stad, 16 Jan. 1809, om weldra voor eenen grooteren plaats te maken. Inscheping der Britsche krijgsmagt; doch reeds den 14 Jan. eene volkomene *alliantie* met de Spaansche natie, onder het beding van wederzijdschen bijstand, en geenen anderen, dan gemeenschappelijken, vrede te sluiten. Het zij Ferdinand VII., of wie de Spaansche natie voor haren koning erkent, zou door Engeland ook als zoodanig erkend worden.

40) Het congres van Erfurt en de aldaar met de Oostenrijksche gezanten opgestelde traktaten schenen, wel is waar, de vriendschaps-betrekkingen tusschen deze weder te hernieuwen; — het werd immers zelfs den vorsten van het Rijnverbond geoorloofd, om de krijgstoerustingen voor hunnen beschermer weder te leveren; — doch de oorzaken van het wantrouwen lagen te 12 Oct. diep, en de omstandigheden des tijds bevatteden te dringende vorderingen, dan dat de vrede zou hebben kunnen bestaan. Moest Oostenrijk, na de reeds bij den vrede van Presburg verkregene ondervinding, een soortgelijk lot gerust afwachten, als dat Pruissen bij den vrede van Tilsit ondervonden had? En kon het een ander te gemoet zien, wanneer Spanje eerst onder het juk zoude gebragt zijn? Ook werkte het hier gegevene voorbeeld reeds zigtbaar; de vorsten gevoelden, dat hunne sterkte in hunne onderdanen gelegen was; en met de oprigting der *landweer* in Oostenrijk was de eerste groote — door den man des geweld gering geachte en zelfs bespotte

te — schok gegeven, die hem eens van den troon zoude stooten. Niet alleen in de afzonderlijke bezwaren, door Oostenrijk in zijne oorlogsverklaring aangehaald, maar in den gezamelijken toestand van Europa was de oorzaak van den nieuwen *vierden* kampstrijd gelegen, dien het tegen den overheerscher begon. Hoe ook steeds deszelfs uitkomst was, zoo behoudt Oostenrijk toch altijd den roem van, in den kampstrijd voor de vrijheid op het vaste land, met de meeste bestendigheid te hebben volhard; gelijk het dan ook eindelijk door *zijne* toetreding dien beslissen zoude.

Reeds sedert Jan. 1808. krijgstoerustingen in Oostenrijk en oprigting eener algemeene landweer, die het reeds vroeger genomene besluit tot den oorlog waarschijnlijk maken. — Herhaalde aansporingen van Napoleon tot ontwapening; want de Staten moesten weerloos tegenover hem staan; en vergeefsche voorslagen tot wederzijdsche waarborging, met Rusland, 27 Maart. Hierop uitbarsting van den oorlog en uitdrukkelijke *oorlogsverklaring* aan Frankrijk, 15 April.

41) Offschoon uit dien hoofde de oorlog aan de zijde van Oostenrijk in alle opzigten een aanvallende oorlog was — die den man des gewelds *thans* zeer ongelegen kwam — zoo was dezelve toch een regtmatige aanvallende oorlog tot verbreking van de aangelegde boeijen, en tot afwending van nog zwaardere. Ook de *volken* ondervonden dit; en offschoon aanstonds de oproeping van Oostenrijk aan de Duitschers alleen

in

in het getrouwe *Tyrol* door daden beantwoord werd, zoo bespeurde men toch ook in andere oorden, op eene voor den onderdrukker angstverwekkende wijze, reeds het haken naar vrijheid. *Het schrikbeeld van het verbond tot deugd* (Tugendbund) werkte meer uit, dan het verbond zelve, wanneer het openlijk te voorschijn getreden was, had kunnen uitwerken. En offchoon het vuur, dat een Schill en Dörnberg aanblazen wilden, ook weder uitgedoofd werd, zoo werd het toch blijkbaar, welk een vuur er nog onder de asch glom. 1809. April.

Opstand der Tyrolers onder Hofer, Speckbacher en anderen, door Oostenrijk ondersteund onder *Chasteler* en and. — Bloedige kampstrijd met Beijerschen en Franschen, in April en Mei; met een beslissend gevolg tot aan den aftogt der Oostenrijkers, 19 Mei 1809. Ook toen nog herhaling en voortduring van den opstand, die zich tot Vooralberg en Salzburg uitbreidt, onder de hardnekkigste gevechten met afwisselend voordeel, tot aan het einde van Nov. De laatste uitslag moest zeker van de uitkomst van den kampstrijd op het hoofdschouwtooneel afhangen. Doch men zag ook in één Duitsch land, wat een volks-oorlog was; en *de teregtstelling van Hofer*, na eene verklaarde amnestie, 5 Febr. 1810. te Mantua, gaf ook aan de vrijheid haren martelaar.

Der Krieg gegen die Tyroler Landleute im Jahr 1809. *von J. L. G. Bartholdy*. 1814. Men waant zich bij de lezing van dit werk toch in eene vroegere eeuw verplaatst!

42) Hoe doelmatig echter de toebereidselen van Oos-

Oostenrijk, hoe groot de geestdrift van deszelfs volken en legermagt ook waren, zoo was het toch alleen aan zich zelven overgelaten. Geene verbindtenis met het afgesnedene Engeland was mogelijk; (deszelfs eenzijdige ondernemingen hielpen Oostenrijk niets;) Pruissen was in eenen staat van vernedering; Rusland, zijnen ouden bondgenoot, konde het thans niet anders, dan eenen vijand, beschouwen; zijne Poolsche provinciën, niet zonder gevaar aan het hertogdom Warschau grenzende; en, in plaats van het Duitsche Rijk, dat het anders bestierde, stond thans in het Rijnverbond de gevaarlijkste vijand tegen zijne grenzen over. Het was ook op de hulp van *dit*, dat Napoleon rekende, daar hij het grootste gedeelte zijner eigene krijgsmagt in Spanje liet. In deze gesteldheid van zaken zou Duitschland — zoo als wij hopen, voor de laatste maal — het treurige schouwspel zien, dat zijne eigene zonen elkanderen onderling vernielden!

Indringing van het Oostenrijksche hoofdleger, onder den *aartshertog Karel*, in Beijeren; middelerwijl een ander, onder den *aartshertog Johan*, in Italië en Tyrol, en een derde, onder den *aartshertog Ferdinand*, in Warschau doordrong, 10 April 1809. — Tegen hen over stonden, buiten eenige Fransche korpsen, hoofdzakelijk Beijerschen, Wurtenbergers, Saksen en Polen; nogtans de Duitschen gezamelijk onder Fransche veldheeren. Na verscheidene groote gevechten bij *Landshut* en *Abensberg*, 19 en 20 April; *slag bij Eckmühl*, 22 April, waarna de aartshertog Karel door Regensburg over den Donau naar Bohemen trekt, om den vijand bij Weenen het

hoofd

hoofd weder te bieden. Uit dien hoofde voorwaarts dringen van Napoleon door Oostenrijk, over Linz en Ebersberg, onder verscheidene gevechten, naar Weenen. Tweede *inneming van Weenen*, 12 Mei, — vergeefsche oproeping der Hongaren tot eenen opstand. — Ten gevolge hiervan ook de terugtogt des aartshertogs Johan, uit Tyrol en Italië, na het gelukkige gevecht bij *Sacile*, 12 April, naar Hongarijen; vervolgd door den onderkoning tot aan de Raab, die zich, 27 Mei, met het hoofdleger van Napoleon bij Bruck vereenigt. — Terugtogt van den aartshertog Ferdinand uit Warschau en bezetting van Gallizië door de Polen, onder Poniatowsky, in Mei; waaraan zich ook Russen — echter dralende — sluiten.

43) Dus was het hoofdtooneel van den oorlog bijna tot vóór de poorten der hoofdstad verplaatst, en de wederzijdsche legers slechts door den Donau gescheiden. *De slag bij Asperen* toonde voor de eerste maal, dat ook hij, dien men onoverwinnelijk waande, overwonnen konde worden; doch het gebruik maken van de overwinning was niet, zoo als men verwacht had. Dus won men tijd tot nieuwe wapening en, na den tweeden overtogt de *slag bij Wagram*, die den terugtogt der Oostenrijkers en weldra den wapenstilstand ten gevolge had, die tot het sluiten van den vrede aanleiding gaf.

Eerste overtogt over den Donau en groote slag bij *Asperen en Eslingen* op het Marckfeld, 21 en 22 Mei. Teruggeslagen, en na het vernielen der bruggen op het eiland *Lobau* ingesloten zijnde, liet men nogtans aan Napoleon den tijd, om te ontkomen en zich te herstellen.

Tweede overtogt en moordadige flag bij *Wagram*, die twee dagen duurde, 5 en 6 Julij. Terugtogt tot *Znaym* en *wapenftilftand* aldaar, 12 Julij, waarna de heldhaftige *hertog Wilhelm van Brunswijk-Oels*, daar hij aan den zelven geen deel neemt en de eer van het huis der Guelfen indachtig is, met zijn vrijkorps den riddertogt van Sakfen door Oldenburg naar Engeland ten uitvoer brengt, 25 Julij — 14 Aug. — Ondertusfchen flecht ontworpene en nog flechter ten uitvoer gebragte onderneming van Engeland tegen Walcheren, Julij — Sept., om de gebouwde vloot te Antwerpen te vernielen. Daartegen verovering van *Martinique*, 25 Febr., en vergeeffche aanval op *Isle-Bourbon*, 21 Sept.; doch geene krachtdadige afleiding in het noordelijke Duitschland, waar geene fchepen, noch volkplantingen, te veroveren waren.

44) De wapenftilftand te *Znaym* had geenen zoo fpoedigen vrede, dan anders gewoonlijk ten gevolge; het zij dat Oostenrijk zich niet zoo gemakkelijk naar de vorderingen fchikken wilde, of de deelneming van Rusland verwachtte; het zij dat de geweldenaar eerst tijd wilde hebben, om de aan de Oostenrijkfche provinciën opgelegde ongehoorde belastingen te kunnen invorderen, vermits er toch na den vrede hier geene dergelijke behandeling, als met Pruisfen, mogelijk was. Eerst na drie maanden, na de verlegging der onderhandelingen van Hongarijen naar Schönbrun, en de verwisfeling der onderhandelaars, kwam de *Weener vrede* tot ftand, door voorwaarden gekocht, die, naar het fchijnt, na

eenen

eenen zoodanigen kampstrijd roemvoller zouden hebben kunnen verwacht worden.

Sluiting *van den Weener of Schönbrunner vrede*, 10 Oct. 1809. Voorwaarden: 1. Oostenrijk laat ter beschikking van Napoleon, ten voordeele van de vorsten van het Rijnverbond, Salzburg benevens Berchtolsgaden, het Inviertel en de helft van het Hausruckviertel (aan Beijeren gegeven). 2. Oostenrijk staat aan Napoleon zelven de vervolgens zoogenaamde Illyrische provinciën af; (den Villacher kreits van Karinthië, geheel Karniole, het graafschap Görz, het gebied van Triest en Montefalcone, half Kroatië met het Hongaarsche Litorale en Fiume.) 3. Aan den koning van Saksen, als hertog van Warschau, gansch West-Gallizië, en aan Rusland — tot belooning voor zijne hulp — een distrikt van 400,000 zielen in Oost-Gallizië. 4. Eene amnestie voor de Tyrolers en Vooräl bergers. 5. Oostenrijk belooft eene onvoorwaardelijke deelneming aan het continentale stelsel en de afbreking van alle betrekkingen met Engeland. 6. Oostenrijk doet afstand van het groot meesterschap van de Duitsche Orde (naderhand door Napoleon als opgeheven verklaard). 7. Erkenning der in Portugal, Spanje en Italië nog te makene veranderingen. 8. De bondgenooten van Frankrijk zijn mede in den vrede ingesloten, en Napoleon waarborgt Oostenrijk zijne nog overige bezittingen. De oorlog met *Rusland* hield van zelve op.

Onderhandelaars bij den Weener vrede: de graaf van Champagny en de prins Johan Lichtenstein, die den prins van Metternich verving.

45) De Weener vrede ontroofde aan de Oostenrijksche monarchie weder op nieuw over de vier-

dehalf millioenen inwoners; doch voor dit verlies had dezelve in de getrouwe gehechtheid harer onderdanen de eerste schavergoeding gevonden; en wat zoo verloren wordt, als Tyrol, kan niet verloren genoemd worden. Maar het scheen nogtans naauwlijks te ontkennen, dat er, na eene nieuwe pauze, ook niet meer dan een nieuwe storm noodig was, om haar in verscheidene Staten te ontbinden. Regtvaardigt de oproeping aan de Hongaren, de oprigting der Illyrische provinciën, de vergrooting van het hertogdom Warschau, door half Gallizië — die Rusland zelven beangst begon te maken — niet ten vollen deze beschouwing, in zoo verre de staatkunde zich anders, daar zij de toekomst naar het tegenwoordige berekent, eenen blik in gene veroorloven mag? Thans, geheel van de zee afgesneden, van deszelfs voormuren, de Alpen, beroofd met ongedekte grenzen, in het zuiden, westen en noorden staat- en krijgskundig *omringd*, en met diep uitgeputte geldmiddelen, welke hoop scheen er voor Oostenrijk over te blijven, dan dat de staatkunde zich dikwijls het eerst misrekent, (dewijl slechts het materiele kan berekend worden) waar zij meent het beste te rekenen, en in het einde alles in de wereld toch zijne maat en zijn doel heeft. Dat bij den Weener vrede ook eene toekomstige ontbinding van het Turksche rijk op den achtergrond stond, konde naauwlijks gelochend worden; maar de denkende koppen kwamen steeds meer tot de over-

tuig-

zuiging, dat de weg tot het betere alleen door het zeer kwade loopt.

De oprigting der *Illyrische provinciën*, waarmede het bij den Presburger vrede afgestane en bij het koningrijk Italië gevoegde *Dalmatië* (*), benevens het insgelijks bezette *Ragusa*, 27 Mei 1806., en *Cattaro* gevoegd werd, en de reeds voorheen door Rusland aan Frankrijk afgestane *Ionische* eilanden, 9 Aug. 1807. (van welke Engeland alleen de kleine in Oct. 1809. en niet het sterke *Corfoe* weder veroveren konde) maakten Frankrijk ten eenemaal tot den grens-nabuur van het Turksche rijk, zoo wel van het nog in opstand zijnde Servië, als van Griekenland.

46) Het oogenblik van den kampstrijd met Oostenrijk, waarop aller oogen gevestigd waren, scheen den geweldenaar ook het gunstigste, tot eenen slag te zijn, waarvan, schoon reeds lang voorbereid, een ontzag voor het heilige hem tot hiertoe nog scheen teruggehouden te hebben. Het was aanstotelijk, om het *opperhoofd der kerk* van zijnen vorstelijken stoel te verdrijven, hoezeer men ook reeds aan kerkenroof gewoon was. Doch aan den naam van *Rome* waren te vele trotsche denkbeelden verbonden, dan dat de heerschappij van Europa zonder de heerschappij over hetzelve zoude hebben kunnen gegrondvest worden, al moest ook de weg derwaarts door misdrijven gebaand worden. Uit dien hoofde, na verscheidene voorafgegane geweldenarijen, het te Weenen uit-

(*) Zie boven bladz. 697.

uitgevaardigde besluit, waarbij: *de inlijving van het nog overige gedeelte van den kerkelijken Staat in het Fransche rijk* bevolen werd.

Verwerping der wereldlijke magt met de geestelijke was bij het stelsel van Napoleon, die geenen invloed van deze op gene wilde, onvermijdelijk; en had reeds spoedig na de sluiting van het concordaat (*), door willekeurige bijvoegsels aan hetzelve, een begin genomen. Sedert onophoudelijke vorderingen en oneenigheden, weldra ook van eenen staatkundigen aard. — Militaire bezetting der stad Rome door den generaal *Miollis* — dat bereidwillige werktuig der dwingelandij — reeds op den 2 Febr. 1808. Vordering van een *offensief en defensief traktaat van alliantie*; (vooral tegen Engeland, door sluiting der havens) standvastig door paus Pius VII. geweigerd, als onbestaanbaar met zijne pligten als opperhoofd der Kerk. — Hierop *wegneming van Ancona*, *Urbino en Macerata*, 2 April, bij het koningrijk Italië gevoegd. Sedert — een geheel jaar lang — ongehoorde geweldenarijen, wegvoering en in hechtenisneming van kardinalen en pausselijke ministers; ontwapening zijner troepen; zelfs het binnenste van zijn paleis bleef geene vrijplaats meer. Eindelijk het dekreet der inlijving van den kerkelijken Staat en van de stad Rome, 17 Mei 1809., den 9 Junij ten uitvoer gebragt, ingevolge zijn regt als opvolger van *Karel den Grooten!*

47) De weerlooze kon den roof van den magtigen niet beletten. Echter kreeg hij dien niet zonder moeite. Met de volle waardigheid van zijn ambt, daar hij geen haarbreed van zijnen pligt

(*) Zie boven bladz 686.

pligt afweek, had *Pius VII.* tegen iederen inbreuk op zijne regten, als vorst en als paus, zich verzet. Toen de laatste slag des geweldenaars werd toegebragt, greep ook *hij* de laatste wapenen aan; en niet anders, *dan met den vloek der Kerk beladen*, droeg deze zijnen buit weg. Het in hechtenis nemen, de wegvoering en gevangenschap van *Pius VII.* Dit alles, kon door het vermogen van het geweld geschieden; doch de harmonie tusschen de Kerk en den Staat weder daar te stellen, vermogt het niet; en waarheen zoude deze twist toch eindelijk hebben moeten voeren, zoo anderzins met den Staat ook de Kerk moest voortduren? Zoo als het continentale stelsel met de natuur, bragt het kerkelijke stelsel van Napoleon hem met het geweten in oorlog. En kon hij gemakkelijker hierover zegevieren?

Pausselijk brevet aan Napoleon I. van den 11 Junij 1809., in weerwil van alle voorzorgen openbaar afgekondigd 12 Junij, waarbij „ Napoleon I., keizer der „ Franschen, en alle zijne medehelpers, bij de in Ro- „ me en in den kerkelijken Staat, sedert den 2 Febr. „ 1808., gepleegde geweldadigheden, *in den ban ge-* „ *daan* verklaard worden, even gelijk allen, die zich „ tegen de bekendmaking van dit brevet stellen." — Sedert dien tijd bewaking van het Quirinaal; en eindelijk den 5 Julij om middernacht het inbreken der *gens d'armes*, onder de aanvoering van hunnen kapitein Radit, in de pausselijke vertrekken; gevangenneming en daarop wegvoering, gevolgd door den kardinaal Pacca, eerst over den *Mont Cenis* naar Grenoble, 21 Julij, van daar over Nizza naar *Savona*, 9 Aug., waar Pius VII.

weldra, na weigering van alle vorderingen, op het gewone daggeld der gevangenen gezet, drie jaren lang, gedeeltelijk van aalmoezen leefde; tot dat hij in Junij 1812, als gevangene naar Fontainebleau gesleept werd. De magthebber, voor wien alles boog, vermogt toch niet dezen grijsaard te buigen; want ook de Kerk moest haren martelaar hebben; en wie was hier waardiger toe, dan haar opperhoofd?

Eene verzameling der gewigtigste akten uit de pausselijke Secretarij (welligt de ontrustendste uit dien ontrustenden tijd,) van Febr. 1808 tot Junij 1809. met het brevet van het in den kerkban doen en deszelfs bekendmaking vindt men in SCHOELL *Recueil etc. Vol. I. pag.* 123—255.

Storia di Pontificato di Pio Papa VII. fino al faustissimo di lui ritorno alla S. Sede, seguito in giorno 24 Maggio 1814. II voll. Geheel uit akten en andere stukken zamengesteld. De twee deelen gaan echter slechts tot Sept. 1806.

48) Maar ook voor het *noorden* van Europa had de vrede van Tilsit groote veranderingen voorbereid, en tot aan de grenzen van Lapland zou de staatkundige schok zich uitstrekken. De stijfhoofdige vastheid van *Gustaaf IV.* gaf daartoe aanleiding. Hij was in eenen staat van oorlog met Frankrijk gebleven (*) en zijne naauwere verbindtenis met Engeland gaf niet alleen aanleiding tot den oorlog met Rusland en Denemarken, maar moest ook hem en zijn geslacht den *troon;* doch aan zijn rijk *Finland* kosten; want eene zoodanige gelegenheid tot vergrooting meende Rusland niet ongebruikt te kunnen laten voorbijgaan. Het is

(*) Zie boven bladz. 717.

is zonderling; de eenige, die de neutraliteit had kunnen en moeten handhaven, wilde die niet.

Traktaat van onderstand van Zweden met Engeland, 8 Febr. 1808., daartegen vordering van Rusland, om de voorwaarden der gewapende neutraliteit (die reeds voor lang opgehouden had) te vervullen. — *Verklaring van Rusland*, 22 Febr., tegelijk met het begin der vijandelijkheden; en onstaatkundige gevangenneming van den Russischen gezant in Stockholm. — Inval der Russen in Finland, aanstonds gevolgd door de verklaring: dat het met Rusland ingelijfd zoude worden, 20 Maart, en oproeping van den opperbevelhebber „ aan de goede na- „ buren en brave Finlanders, om zich stil te gedragen, (men ging niet vergeefs bij Frankrijk in de school) „ om de zaak van hunnen koning te verlaten." — Ter zelfder tijd *oorlogsverklaring van Denemarken* aan Zweden, ingevolge zijner alliantie met Frankrijk (*), terwijl een Fransch en Spaansch legerkorps onder Bernadotte (van hetwelk echter het laatste onder Romana naar Spanje ontvlood) (†), in Denemarken binnenrukte, zonder nogtans naar Zweden over te steken; offchoon Zweedsche troepen Noorwegen, hoewel vergeefs, in 1808, aanvielen, welks afstand toenmaals reeds in aanmerking kwam. Het hulpkorps onder J. Moore, moest, zonder de schepen te verlaten, weder naar Gothenburg terugkeeren, (Julij) wijl men het over deszelfs gebruik niet eens konde worden. — Aldus bleef Gustaaf IV. alleen aan zich zelven overgelaten. — Ondertusschen vorderingen der Russen in Zweedsch-Finland in den zomer van 1808., onder het leveren van vele afzonderlijke gevechten te land en ter zee, met afwisselend voordeel; doch in den herfst het voorwaarts dringen tot in het noordelijke Finland; wapenstilstand, 19 Nov., met overlating van de pro-

(*) Zie boven bladz. 718. (†) Zie boven bladz. 723.

provincie Uleaborg aan de Russen. — Doch na de afkondiging van den wapenstilstand, overtogt van het Russische leger over den toegevrozen Botnischen zeeboezem, van Wasa naar Umeo, onder Barclay de Tolly, (eene ongehoorde krijgsdaad!) en gelijktijdig wegneming van Torneo, Maart 1809., en inneming van de Aland-eilanden. Dus van alle zijden tot aan de hoofdstad bedreigd, en op den rand des verderfs, de uitbarsting van den opstand onder een gedeelte van het leger; *omwenteling* van den 13 Maart 1809.; gevangenneming van den koning door Klingspor en Adlercreuz; nederlegging van de kroon te Griesholm, 29 Maart; en wegvoering van den afgezetten koning *en deszelfs familie*, buiten het rijk. De nood gebiedt wel, om den schipper, die regt op de klippen aanstuurt, van het roer te verwijderen; maar bestond er in Zweden geen erfregt? — Overneming der regering door den oom des konings, *Karel XIII.*, terwijl prins *Christiaan August* van Holstein-Augustenburg tot kroonprins aangenomen en tot opvolger benoemd wordt. Onderhandelingen met Rusland, en sluiting *van den vrede te Frederiksham*, 17 Sept. 1809. 1. Zweden laat aan Rusland het gansche grootvorstendom Finland tot aan de rivier Torneo, benevens de Aland-eilanden. 2. Het belooft deel te nemen aan het continentale stelsel. 3. Zweden behoudt nogtans zekere vrijheden met betrekking tot den handel met Finland; vooral tot den vrijen uitvoer van granen van daar van daan tot 50,000 Tschetwert (*). 4. Rusland belooft zijne bemiddeling tot den vrede met Frankrijk en Denemarken. Langs dien weg verloor Zweden meer dan een derde deel van deszelfs bevolking en gebied. Middelerwijl Rusland met hetzelve zich tegen alle aanvallen in het noorden beveiligde. — Ingevolge der bemiddeling: *Vrede met*

(*) Dat is, 100,000 hectoliters.

met Denemarken te Jonköping, 10 Dec., zonder gewigtige bepalingen; en met *Frankrijk te Parijs*, 6 Jan. 1810. 1. Zweden neemt deel aan het continentale ſtelſel. 2. Zweedsch Pommeren benevens het eiland Rugen worden teruggeven; doch Zweden erkent de hier gedane dotatiën.

Onderhandelaars over den vrede te Frederiksham: de graaf Romanzow en von Alopeus aan de Rusſiſche, von Stedingk en Sköldebrand aan de Zweedſche zijde — over dien te Parijs de Champagny en von Esſen.

49) Aldus was op het einde van het jaar 1809; wel is waar, een ſtaat van vrede op het vaste land, — echter met uitzondering van het ſchiereiland aan gene zijde der Pyreneën — weder herſteld. Maar welk een ſtaat van vrede was dit. Het continentale ſtelſel, daar het ons werelddeel thans van de Pyreneën af tot aan de Wolga omvattede, maakte hetzelve tot eene onmeetbare gevangenis, waarin „ de groote Europeſche „ familie," door een leger van tolbedienden omringd, zooveel mogelijk werd opgeſloten gehouden. Maar ook zelfs in het binnenſte van dezen wijden kerker had niets minder plaats dan eene vrije verkeering. De grenzen van iederen Staat, vooräl die van den hoofdſtaat, waren wederom driedubbel bewaakt, de policie der pasſen — ieder vreemdeling was verdacht — herinnerde bij iedere ſchrede aan de dwingelandij; men wenschte elkanderen geluk, van gebrekkig te zijn, om — misſchien — aan de conſcriptie te ontſnappen; en geene inbreuk op de werkzaamheid tot gewin werd ontzien,

zien, zoodra als dezelve het uitzigt opende, om het gereede geld in Frankrijk — en dus in de staats-schatkist — te vermeerderen; want tot deze eenige grondstelling was de geheele, volgens de strengste grondregels van het handelstelsel gevormde, nationale huishoudkunde bepaald. Men zag, wel is waar, ook hier, ten gevolge van het despotismus, verscheidene reusachtige ondernemingen — ten koste der volken ten uitvoer gebragt; kanalen door bergen gegraven, en groote wegen over de Alpen gebaand; doch wat zijn beide zonder den handel? En offchoon tot de verfraaijing der hoofdstad 's jaarlijks millioenen verspild werden; (middelerwijl de schatkist de gemeente goederen aan zich trok;) zoo heeft de vereeniging van alle middelen aldaar nog niet één gedenkteeken tot stand kunnen brengen, hetwelk, gelijk aan die der Pharao's en der Caesars, ja zelfs van eenen Lodewijk XIV., de magt en de kunstmin van den gebieder aan de volgende eeuwen zal verkondigen.

50) Door oorlogen en het maken van vrede, door omgeworpene en opgerigte troonen was het stelsel van de heerschappij der wereld gegrondvest, er bleef nog een middel van eenen anderen aard ter bevestiging over. Niet alle oude regerende huizen konden, noch moesten van hunne troonen gebonst worden, niet voor alle troonen had het nieuwe vorsten. Familiebanden, tusschen beide door *huwelijken* geknoopt, schenen de gaping te kunnen aanvullen; en reeds waren een broeder

en

en ftiefzoon en eene aangenomene dochter aan vorftelijke geflachten in Duitschland, door aanhuwelijking, vermaagfchapt. De verbindtenis van den heerfcher zelven — na de fcheiding van zijne eerfte gemalin — met de dochter van eenen Duitfchen keizer, weldra door de geboorte van eenen zoon, met een gelukkig vooruitzigt bekroond, vervulde de koenfte wenfchen, zoowel voor het tegenwoordige, als voor de toekomst. Velen hoopten, dat de zachtere gevoelens van echtgenoot en vader nu de heerschzucht zouden beteugelen; andere waren daarentegen bekommerd, dat de magt, thans door zulke verbindtenisfen onwrikbaar gevestigd was; daar beiden niet wisten, dat Duitschland eenen keizer had — bij wien — als er eene keuze moest gedaan worden — het vaderland boven de dochter ging.

Scheiding van Napoleon van zijne eerfte gemalin *Jofephine*, geb. la Pagerië, weduwe van Beauharnois, 15 Dec. 1809. (*) Huwelijk met *Maria Louife*, aartshertogin van Ostenrijk, 2 April 1810. Geboorte van eenen zoon, 20 Maart 1811; die terftond tot *koning van Rome* benoemd wordt.

51) De ondervinding leerde evenwel fpoedig, hoe vergeefs deze hoop was. Ook was de oorzaak niet alleen in het perfoonlijke karakter des heerfchers te zoeken; zij lag niet minder in den aard zelven van den door hem gegrondvesten regeringsvorm. Het ftreven, om de middelijke heerfchap-

(*) Men zie hare belangrijke levensgefchiedenis door Mej. *Le Normant*, uit het Fransch vertaald, II D. Amft. 1821.

schappij steeds meer in eene onmiddelijke te verwisselen, — het oud-Romeinsche provinciale stelsel levert daarvan reeds een bewijs op — schijnt daarvan onafscheidelijk te zijn; dewijl een staat van halve dienstbaarheid moeijelijker te verdragen valt, dan van eene geheele. De grondstelling van inlijving der afhankelijke landen in den hoofdstaat werd dus hoe langer hoe algemeener; zij werd op gedeelten van *Italië*, van *Zwitserland*, *Duitschland*, ja weldra — daar de geweldenaar zijn eigen werk weder omverstiet — op het geheele *koningrijk van Holland* aangewend, waar de broeder zelf, de dwingelandij niet langer kunnende verdragen, de kroon van zich wierp. Een enkel senaatsbesluit, door den steeds bereidwilligen behoedenden Senaat uitgevaardigd, was genoegzaam, om het lot van deze landen te beslissen; en waar konde men de grenzen ontwaren, wanneer de eigene broeders niet meer gespaard werden?

Inlijving van den *kerkelijken Staat*, 17 Febr. 1809., van *Toskanen*, 5 Maart. (in naam onder het bestuur van zijne zuster *Elise*;) van het van Zwitserland afgescheidene *Wallis*, 10 Dec., uit hoofde van den militairen weg over den Simplon. *Van het Italiaansche Tyrol* (van Beijeren afgenomen) in het koningrijk Italië, 28 Mei 1810., dat thans, daar het aan de Illyrische provinciën (*) paalde, het onmiddelijke gebied van den heerscher tot aan de grenzen van Hongarijen en Turkije uitstrekte. En wat behoefde het meer, dan één Senaatsbesluit, om deze landen gezamelijk met Frankrijk te vereenigen? — De *inlijving van Holland* vloeide voort uit het continen-

(*) Zie boven bladz. 789.

nentale stelsel, welks uitvoering geen land harder drukte dan dit, en bij deszelfs aardrijkskundige en handelsbetrekkingen nergens zwaarder viel. Begin van den twist, en bedreiging met de inlijving, reeds in Jan. 1810. Destijds, door koning Lodewijk nog afgewend door den afstand en daarop volgende inlijving van Hollandsch Braband en een gedeelte van Zeeland, 26 April (*). — Ondanks dit alles, de bezetting van Holland, door Fransche troepen en tolbedienden onder menigvuldige mishandelingen, Junij. *Nederlegging van de kroon en vlugt van koning Lodewijk*, 1 Julij; terwijl hij de achting van zijn volk met zich neemt. (Ter zelfder tijd, de vlugt van den anderen broeder *Lucien* naar Engeland, 10 Aug., die zelfs, alle kroonen van de hand wijzende, in zijne stille woning te Tusculum geene vrijplaats vond tegen de dwingelandij van zijnen broeder.) *Uitdrukkelijke inlijving van Holland*, met het reeds vroeger daarmede vereenigde *Oostvriesland*, „ als aanspoelin„ gen van de Fransche rivieren" door een Senaatsbesluit, 13 Dec.. Maar *Duitschland* werd insgelijks door *den zelfden slag getroffen*. Het dekreet van 13 Dec. vereenigde — na eene willekeurig getrokkene linie — het halve Westfalen, een gedeelte van het groot hertogdom Berg, gansch Oldenburg en de drie Hanseesteden, met Frankrijk, dat nu tot aan de Oostzee grensde. Den broeder werd, ongevraagd, de helft van zijn rijk, eenen vorst

(*) Men zie over de nederlegging der kroon, gelijk ook over dezen afstand van koning Lodewijk, het door hem uitgegeven werk: *Documens historiques et réflexions sur le Gouvernement de la Hollande, à Paris* 1820. 3 *tom.*; doch alles, wat er tusschen Bonaparte en zijnen broeder Lodewijk omtrent dezen afstand is voorgevallen, is niet in dezelve gemeld; de stukken, hier toe betrekkelijk, berusten echter in handen van bijzondere lieden, die van deze om redenen nog geen gebruik gemaakt hebben.

vorst van het Rijnverbond en bloedverwant van Alexander zijn geheele land ontnomen. Het grootste ongeluk trof de Hanseesteden. Waar de vrijheid het grootste geweest was, was haar gemis het smartelijkste.

50) De heerschappij over de kusten, van de Pyreneën tot aan de monden van de Elve, door een sterk leger van tolbedienden gehandhaafd, konde den verboden handel wel moeijelijker maken; maar toch niet geheel en al vernietigen. Het groote vraagpunt, of eene alleenheerschappij over het vaste land, zonder de gebiedvoering over de zee, mogelijk ware, werd den geweldenaar, hoe langer hoe onwaarschijnlijker; „ weldra zou evenwel „ eene vloot van honderd liniëschepen hem ook deze verschaffen," en de kolossale werken te Antwerpen schenen dit tot geene ijdele dreiging te maken, wanneer matrozen zich als schepen timmeren, of als soldaten afrigten lieten. Intusschen durfden nergens Fransche oorlogschepen zich buiten hunne havens laten zien, zonder daarvoor gestraft te worden. De nog overig zijnde volkplantingen op de eilanden der beide Indiën vielen
1810. Sept. mede den Engelschen in handen; en alle krijgstoerustingen van den nieuwen beheerscher van Napels maakten het zelfs niet eens uitvoerbaar, om de smalle zee-engte van Messina over te steken; en zijnen titel, als koning van de *beide* Siciliën, te doen gelden.

Verovering van *Cayenne*, 4 Jan. 1809.; van het zoo gewigtige *Martinique*, 25 Febr.; van *Senegal*, 10 Junij; van

van *de stad St. Domingo*, die de Franschen bezet hadden, 6 Julij; van *Guadeloupe*, 3 Febr. 1810.; en vervolgens ook van *St. Eustacius* en van *St. Martin*, 21 Febr.. In Oostindië, de verovering van *Isle-Bourbon*, 7 Julij, en van het zoo gewigtige *Isle de France*, 2 Dec.. De inneming van *Amboina* en deszelfs onderhoorigheden in de Molukfche eilanden, 17 Febr., was niets minder dan het voorspel der verovering van het nog nooit ingenomene *Batavia* en het eiland *Java* met deszelfs onderhoorigheden, 18 Sept. 1811. Ook inneming van de Deensche eilanden, *St. Thomas* en *St. Croix*, reeds 21-25. Dec. 1807. Ja zelfs, in het verre Noorden, bezetting van IJsland in Julij, 1809.

53) Maar de deelneeming der Engelschen bleef niet meer tot de zee beperkt, sedert het schiereiland der Pyreneën ook eene kampplaats voor den oorlog te land aanbood; waarop de Malborough der negentiende eeuw *eindelijk* verschijnen zoude. Schoon de kampstrijd hier wel nooit was afgebroken geweest, zoo kreeg hij toch eerst *na* den Weener vrede, toen de gansche krijgsmagt van Frankrijk den heerscher ten dienste stond en weldra het *geheele* schiereiland omvattede, zijnen vollen omvang. De aansluiting van deszelfs volken aan het Engelsche leger gaf beiden de wederzijdsche sterkte, schoon de Spaansche ijverzucht en het gebrek aan inwendige overeenstemming aanstonds hinderpalen in den weg plaatsten, welker overwinning den Britschen held bijna geenen geringeren roem, dan die der vijanden geeft.

Overneming van het opperbevel over het Engelsch-Duitsche leger, (het zoo genaamde *Duitsche legioen*, uit Hannoveranen bestaande, maakte een voornaam gedeelte

van hetzelve uit;) door den *hertog van Wellington*, (destijds nog *Sir Arthur Wellesley*, derden zoon van Colley, graaf van Wellesley, burggraaf van Mornington,) in Portugal, 22 April 1809. Vorming van een Portugeesch leger, onder den generaal Beresford, insgelijks onder de bevelen van Wellington staande, als mede van verscheidene Spaansche legerkorpsen onder Cuestá en andere. Tegen deze over stonden de Fransche veldheeren, Soult, Ney, Victor, Mortier, Gouvion St. Cyr, Augereau, en andere; zoo als naderhand Suchet, Marmont, Massena, Macdonald, Jourdan en andere. Behalve tallooze gevechten, in het jaar 1809., slag bij *Talavera*, 27 en 28 Julij; belegering en heldhaftige verdediging van *Saragossa*, Nov. 1808—Febr. 1809. (waardoor de geschiedenis van Numantia en Saguntus weder vernieuwd werd;) zoo als van *Girona*, Junij—Dec. — In het jaar 1810. geweldige inspanningen van Napoleon; het schiereiland werd overstroomd door Fransche, Italiaansche, Poolsche troepen, als mede van die der vorsten van het Rijnverbond. Inneming van Andalusië door Victor, Mortier en andere, waarop de belegering van *Cadix* — waar de centrale Junta, daar zij van het vaste land verdreven was, heen vlugtte, — met eene ongeloofelijke, doch vergeefsche inspanning, volgde. Oprigting van een regentschap, uit vijf leden, in de plaats der centrale Junta, èn *Vergadering* en vervolgens *opening der buitengewone Cortes* te Cadix, 24 Sept. 1810. Echter gelijktijdig merkwaardige veldtogt van Wellington in Portugal, waar Massena, — zonder slag overwonnen, in Maart 1811., zijnen roem als veldheer verliest. Belegering en heldhaftige verdediging van *Tarragona*, 1811. en van *Valencia*, 1812, tegen Suchet. — Op nieuw voorwaarts dringen van Wellington in Spanje 1812. Verovering van *Cividad Rodrigo*, 19 Jan., *Badajoz*, 6 April. Overwinning bij *Salamanca*, 22 Julij, en inneming der

stad.

ſtad. Ingevolge daarvan opbreking van het beleg van Cadix, ontruiming van het zuidelijke Spanje, en vlugt van koning Jozef uit de hoofdſtad, waarin Wellington, 12 Aug., zijne intrede doet. Intusſchen door de *Cortes:* benoeming van Wellington tot *opperbevelhebber over al de Spaanſche legers*, 25 Sept. In dit zelfde jaar, na de opbreking van het beleg van *Burgos* en den terugtogt over de Duro, Oct., werd Madrid weder ontruimd en door de Franſchen bezet, Nov. Dus beſliste de inneming der hoofdſtad hier niet veel meer, dan de inneming van een dorp. Want men won er nooit meer bij, dan de ruimte, waarop men ſtond.

54) Middelerwijl de oorlog in Spanje en Portugal nog de beste krachten van het Franſche rijk eischte, was de duistere geest van deszelfs beheerſcher reeds onledig met het plan, om eenen nieuwen, nog grooteren en vreesſelijker oorlog te beramen. „ Geene twee zonnen kunnen aan den „ hemel ſtaan," antwoordde eens een oude wereld-overwinnaar, toen men hem de deeling der heerſchappij en van het rijk liet aanbieden. Zou Napoleon, bijaldien hij even zoo openhartig geweest was, een ander antwoord gegeven hebben? De alleenregering kan niet met eene heerſchappij, die door twee gebieders wordt uitgeoefend, beſtaan. Het ontwerp tot *eenen oorlog met Rusland* ſproot dus uit dat der wereldheerſchappij voort; aan gene zijde van dit rijk was er verder niets te vreezen, noch te veroveren, en naar *zijne* berekening, die nooit menſchen in aanmerking nam, was er in het eerſte geval, zelfs niet veel te ver-

liezen. Men moet zich flechts over zijne verblinding verwonderen, die hem dit tijdftip van den onbeflisten kampftrijd in Spanje kiezen liet; maar het was het eigendommelijke van dezen tijd, om zich zelven te overijlen. Dat daarbij zelfs de Porte, Azië en misfchien Indië zelve, op den achtergrond ftonden, maken het karakter van den man en verfcheidene toebereidfelen zeer waarfchijnlijk, wat eene gezonde ftaatkunde ook fteeds daartegen moge in brengen. De uitvoering werd echvertraagd door het continentale ftelfel. Het *moest* hem in tegenfpraak met Rusland brengen, dat, bij de opfchorting van zijnen uitvoer, de gevolgen in zijne geldmiddelen op het drukkendfte ondervond. Terwijl het zich aan hem onttrok, ontftond er eene koelheid, die weldra in woorden en daden zigtbaar werd; en waar de vriendfchap onderwerping vordert, voert koelheid tot eene openbare vijandfchap.

Het nieuwe toltarief door de *Ukaze* van den 31 Dec. 1810, waarbij de invoer van Franfche voortbrengfelen verboden of moeijelijker gemaakt, en die der koloniale voortbrengfelen toegeftaan werd, hield reeds de ftilzwijgende bekentenis in, dat Rusland het continentale ftelfel verzaakte. — *De wegneming van Oldenburg*, die ter zelfder tijd plaats had (*), toonde aan, dat men niet vreesde Rusland te beleedigen. De vergrooting van *het Hertogdom Warfchau* en de voortdurende *bezetting van Dantzig*, dat men zich niet ontzag, om het te ver-

ont-

(*) Zie boven bladz. 749.

ontrusten. Weinig bekende onderhandelingen in den loop van het jaar 1811, tot dat de ontwijkende antwoorden, aan den prins Kurakin op deszelfs voorslagen gegeven, (April 1812.) dezen noodzaakten Parijs te verlaten. Sedert dit tijdstip konde de oorlog niet langer twijfelachtig zijn, offchoon men het masker nog niet geheel en al afwierp.

55) De aanstaande kampstrijd scheen het lot van Europa te moeten beslissen; dezelve omvattede dit geheele wereld-deel, en niet slechts, zoo als die van Spanje, het schiereiland der Pyreneën. Hoe was deszelfs toestand in het geheel, hoedanig waren de betrekkingen der bijzondere Staten bij deszelfs aanvang? Hoe die der Duitsche, der Noordsche mogendheden, en van de Porte? Het gewone hulpmiddel der zwakken, de neutraliteit, konde hier niet meer helpen, waar zelfs de zwakken het zeer wel gevoelen moesten, dat, bij eene dergelijke zamenbotzing der magthebbenden, de neutraliteit hun zekere ondergang was.

56) Zekerlijk had de tot hier toe bestaande staatkunde tot eenen aanval op Rusland veel voorbereid. De weg tot deszelfs grenzen stond open; de keten der verbindtenissen en der bezette vestingen strekte zich tot daartoe uit; aan de grenzen van Rusland vond men in *de Polen* nuttige bondgenooten, en Rusland zelve had men, *door de hernieuwing van den kampstrijd met de Porte*, reeds bij voorraad in eenen oorlog weten te wikkelen, die aan hetzelve een aanzienlijk gedeelte

van zijne strijdbare magt ontnam; zoo het niet nog juist ter regter tijd, en toch met eene nieuwe aanwinst van landen, zich daarvan had weten los te maken, en daardoor aan Frankrijk eenen bijstand ontnomen, die in *zulke* tijdstippen hoogst gevaarlijk zou hebben kunnen worden.

De weder uitbarsting *van den oorlog met de Porte*, aanstonds *na* het congres te Erfurt, geschiedde ingevolge der aldaar met betrekking tot Moldavië en Wallachije gemaakte afspraken (*); Begin der vijandelijkheden, na de afbreking der korte onderhandeling te *Jassy*, April 1809., en bezetting dezer provinciën. Overtogt der Rusfen over den Donau, Aug. Doch het gebergte Hemus verschafte eene sterkere verdedigings-linie, dan de rivier met hare vestingen. Sterke legermagt van den grootvizier te *Schiumla* in Bulgarië, en bloedige veldtogt van 1810.; middelerwijl gelijktijdig de opstand der *Serviërs*, als bondgenooten der Rusfen, vernieuwd werd, Junij; Inneming van *Silistria*, 23 Junij; vergeefsche aanval op den grootvizier, 5 en 6 Julij. Als mede op het sterke *Rutschuk*, 16 Aug., met de eene helft van het leger, middelerwijl de grootvizier de andere helft *verslaat*, 4 Aug. Doch *overwinning* der Rusfen op hem, toen hij Rutschuk te hulp snelde, 19 Sept. — In het volgende jaar 1811. nogtans terugtogt der Rusfen over den Donau, onder *Kutusow*, door de Turken, tot derzelver ongeluk, vervolgd. Na den overtogt der eene helft des legers, 20 Sept., naar den linker oever van den Donau, overvalling en vernieling der achtergeblevene door de Rusfen, 26 Oct., terwijl de grootvizier zelf nog met moeite ontkomt. Hierop terstond *vredes-onderhandeling te Buchárest*; en bij de

(*) Zie boven bladz. 730.

de gematigde vorderingen aan de zijde der *Russen* de sluiting van den vrede, 28 Mei 1812., zonder dat Frankrijk dit verhinderen konde. Voorwaarden: 1. De Pruth tot op de plaats, waar hij in den Donau vloeit, benevens deze, tot aan zijnen mond, vormen de grenzen der beide rijken; (Rusland blijft dus in het bezit van Bessarabië en van het oostelijke gedeelte van Moldavië; het andere grootere, benevens Wallachije, wordt aan de Porte terug gegeven.) 2. Volkomene amnestie voor de oproerige Serviërs; souvereiniteit der Porte over hen, onder de verzekering eener grootmoedige behandeling.

Gevolmagtigden te Bucharest H. v. Italinsky, en Gatib Effendi, benevens andere.

57) De *toestand van Oostenrijk*, bij den naderenden kampstrijd was minder gevaarlijk, wijl hetzelve buiten het tooneel, waarop deze zou voorvallen, gelegen was; en zelfs de bestemming van het toegestane hulpleger hield het in zijne hand, vermits men het in dusdanig tijdstip sparen moest. Maar zoo veel te wanhopiger was de toestand van *Pruissen*. Midden door deszelfs provinciën liep de groote weg van den oorlog; deszelfs volkomene vernietiging scheen onafwendbaar; en in geen tijdpunt konde zelfs de voortduring der monarchie (het was bedenkelijk, om eenen twijfelachtigen vriend achter den rug te laten) onzekerder, dan destijds zijn. Neutraliteit en tegenstand waren hier te gelijk een zekere ondergang; wat bleef er ter redding over, dan zich aan te sluiten? En zelfs de vergunning daartoe werd niet zonder moeite verkregen. De oogenblikken

 der

tersburg, 8 April. 1. Rusland belooft aan Zweden de vereeniging met Noorwegen, tegen eene schavergoeding aan Denemarken, het zij door onderhandelingen, of een hulpkorps van 35,000 man; en waarborgt dezelve voor den vrede. 2. Zweden belooft *in gevolge hiervan* eene afleiding in het noordelijke Duitschland, door een Russisch hulpleger ondersteund, te zullen maken. Bevestigd door de zamenkomst van den kroonprins met keizer Alexander te *Abo* (Aug.). De vrede tusschen Zweden en Engeland werd wederom gesloten door het *traktaat te Oerebro*, 12 Julij, volgens de oude betrekkingen; en de wederopening der Zweedsche havens voor de Engelsche schepen.

Gevolmagtigden te Oerebro, Ed. Thornton, v. Engström en v. Wetterstedt.

59) Bij dat alles stond Rusland echter *alleen* tegen zijne vijanden over. Offchoon ook nu de vrede met Engeland weder hersteld, en met Spanje zelfs een traktaat gesloten werd, zoo konde hij van dezen kant geenen anderen bijstand verwachten, dan door dat het oorlogs-vuur, op het schiereiland der Pyreneën, op eene krachtdadige wijze onderhouden, eene afleiding bewerkte. Maar de groote kampstrijd *alleen* volgehouden te hebben — zelfs zonder hulpgelden van Engeland te ontvangen — is daarom juist de groote zegepraal van Rusland!

Sluiting van den vrede met *Engeland te Oerebro*, 18 Julij 1812. Gevolmagtigden: v. Suchtelen en Ed. Thornton. Traktaat met *Spanje* (het Spaansche regentschap te Cadix, in naam van Ferdinand VII.) te *Weliky Luky*,

20

20 Julij 1812. Gevolmagtigden: Bermudez en Romanzow. In beiden wederzijdsche vriendschap en bijstand, zonder nadere bepalingen, met erkenning van de staatsregeling der Cortes.

60) Op deze wijze verhief zich een optogt van volken (omtrent 20 volken waren onder de vanen van den veroveraar vereenigd), zoo als de geschiedenis, sedert de tijden van Xerxes en Attila, dien niet kende. Wat konde daarbij — vraagt de nadenkende staatkundige, zijn laatste doel zijn? Om de Russische monarchie omver te werpen, daarmede kon de koenste hoop zich niet vleijen; „ Dezelve buiten Europa te sluiten, en naar Azië „ te verwijzen" was — reeds sedert Peter I. — een onzinnig denkbeeld. Al had ook zelfs een spoedige vrede, die het werk van Tilsit voleindigde, de volkome herstelling van Polen, aangebragt — zou het meer, dan een wapenstilstand, geweest zijn? Maar juist in Polen, waarop toch het plan voor de toekomst eigenlijk rustte, werden, zeer dwaas, slechts halve maatregelen, omdat hij Oostenrijk ontzag, bij de hand genomen. Tot eene openlijke verklaring der *volkomene* herstelling van hunnen Staat konden de Polen het brengen.

Meer dan een *halve millioen* krijgslieden, volgens de geloofwaardigste opgaven, de bloem der Europesche natiën, Franschen, Italianen, Napolitanen, Zwitsers, Nederlanders, Oostenrijkers, Hongaren, Beijerschen, Wurtenbergers, Badenschen, Saksen, Westfalers, benevens de con-

contingenten der vorsten van het Rijnverbond, Pruisfen, Polen, Illyriërs, zelfs het overschot der korpsen der Portugezen en Mammelukken, werden uit hunne woningen gehaald en den dood te gemoet gevoerd. Doch de Oostenrijkers en Pruisfen vormden, gene aan den uitersten regter vleugel in Volhyniën, deze aan den linker, afzonderlijke legerbenden. Slechts een Demaratus ontbrak er aan het heir; maar de nieuwe Xerxes zou zijne raadgevingen noch verlangd, noch gehoor aan dezelve verleend hebben. — Geen minder aantal natiën konde Rusland aanbieden, wanneer men flechts tijd konde winnen, om dezelve uit de gebergten van Azië herwaarts te roepen. Zijne verzamelde troepen, in drie legers verdeeld, waren, in getal, in geenen deel aan de vijandelijke gelijk.

61) Opening van den veldtogt door den overtogt van de Niemen, en wederzijdsche oorlogsverklaringen. Het indringen in het binnenste van Rusland, naar de oude hoofdstad van het rijk, moest dien spoedig eindigen; doch het bestendige terugtrekken der Rusfen, zonder eenen voornamen flag te leveren, en de verklaring, door Alexander in zijn manifest afgelegd, om geenen vrede te maken, zoo lang de vijand in het binnenste des rijks was, moest deze verwachting zeer verzwakken. Brand en plundering van vrienden en vijanden kenmerkten den weg en schenen de terugkeering onmogelijk te maken. Het voorwaarts rukken tot aan Smolensk, waar nog de beide vleugels en de magazijnen door zijd-legers gedekt waren, geschiedde overeenkomstig de regelen der krijgskunst; het snelle voorwaarts dringen van daar tot aan de

hoofd-

hoofdstad met ongedekte vleugels hebben krijgskundigen, ook afgetrokken van de uitkomst beschouwd, voor eene onbezonnenheid verklaard.

Overtogt over de *Niemen* bij Kowno, 23—25 Junij 1812. Ten zelven dage, het *Russische manifest.* Bezetting van *Wilna*, 28 Junij. Verder voorwaarts dringen, onder vele gevechten, over Witespk *naar Smolensk*, waar de beide Russische legers zich den 6 Aug. vereenigden; terwijl het Pruisische hulpkorps *Riga* belegerde; en het Oostenrijksche in Volhyniën werkzaam was. — Bestorming en verwoesting van *Smolensk*, 18 Aug., waarna *Kutusow* het opperbevel verkreeg. Verdere terugtogt der Russen tot aan *Borodino* aan de Moskwa. Groote slag bij *Borodino* en *Mosaisk*, 7 Sept. Terugtogt, offchoon geene vlugt, van het Russische leger door Moskou, waarheen nu de weg open stond. Bezetting van de hoofdstad, die thans ledig was, 14 en 15 Sept. In het Kremlin, de oude verblijfplaats de Czaars, nam de veroveraar zijn hoofdkwartier; de grenzen van zijnen togt, en het graf zijner grootheid!

62) Hier hoopte het vermoeide en verzwakte leger rust en verkwikking te vinden; toen eensklaps, op honderd plaatsen, de vlam ten hemel steeg, en de onmeetbare hoofdstad weldra niets meer, dan eene vuurzee, geleek. Zij viel als een offer voor het rijk; (een zoodanig treurspel vereischte eene dergelijke ontknooping;) doch in den gloed harer vlammen lichtte ook voor het gekluisterde Europa, in het verre oosten, de eerste morgenstralen der vrijheid. In plaats van in een Capua stond het leger plotseling in eene

woes-

woestijn. „ De veldtogt kan thans een einde nemen" was nu het voorstel van Napoleon; „ De „ veldtogt neemt thans eerst eenen aanvang" was het antwoord van Kutusow. Een spoedige terugtogt, vóór het begin der winter-koude, konde *misschien* het leger nu nog redden; doch deze werd door den hoogmoed des veroveraars versmaad, tot dat het te laat was.

Verschrikkelijke brand van Moskou (vier vijfde gedeelte der stad), 16—19 Sept., door den gouverneur *Rostopschin*, op bevel van Kutusow (hij had eene onbeperkte volmagt) voorbereid. Algemeene plundering onder de puinhoopen en overblijfsels der verbrande paleizen. Aanbiedingen van Napoleon tot eenen wapenstilstand en tot den terugtogt naar *Wiasma*, 5 Oct., die door de Russen voorbedachtelijk uitgesteld en weigerend beantwoord werd. — Men had elkanderen bij den vrede van Tilsit leeren kennen.

63) Dus bleef er nu slechts een *terugtogt* overig! Een terugtogt van meer dan driehonderd uren, met een reeds verzwakt leger, omringd, geslagen en herhaald geslagen door dagelijks aangroeijende vijanden; door woestijnen en puinhoopen, die hij zelf gemaakt had; zonder huisvesting, noch magazijnen; en weldra door de wraak achterhaald, toen eene koude, die voor menschen, noch dieren, uittestaan was, duizenden van beiden ombragt. De geschiedenis huivert hier die tooneelen te schilderen, die zelfs de verbeeldingskracht naauwlijks bevatten kan. Het is genoeg, dat men zegt, dat

dat van de honderd duizenden, die met hem over de Niemen getrokken waren, naauwlijks zoo vele duizenden terug keerden; en hoe weinig waren er onder dezen, die nog bekwaam waren, om de wapenen te dragen. Het leger van den geweldenaar, voor de eene helft gesneuveld en voor de andere helft gevangen, was niet meer! — in eene ellendige slede ontvlood hij zelf, ongekend, zoo al niet de schande, nogtans den dood, om het eerste berigt van zijne nederlaag in zijne hoofdstad te brengen. „ Van het verhevene tot het „ bespottelijke zij slechts ééne schrede" was zijn troost.

Opbreking uit de puinhoopen van Moskou, (het kremlin was in de lugt gesprongen,) 19 Oct. 1812, nadat de ruiterij daags te voren bij *Tarutina* door *Benningsen* overvallen was. Terugtogt, na eenen korten omweg, op den weg naar Smolensk, vervolgd door het hoofdleger van *Kutusow* en talrijke horden van Kozakken; middelerwijl *Wittgenstein* van het noorden van den Duna, en *Tschitschagow* van het zuiden uit Moldavië (de vrede met de Porte (*) was niet te vergeefs gesloten) herwaarts ijlden. Nederlagen der afzonderlijke legerkorpsen bij *Jaroslavez*, 24 Oct.; bij *Wiasma*, 3 Nov. Begin der vreesselijke koude, 6 Nov. Toen ook te *Smolensk*, 14 Nov., geene rustplaats was, nederlaag bij *Krasnoy*, 17 en 18 Nov. Er kwamen, wel is waar, spoedig daarna nieuwe legerbenden onder de Maarschalken, Victor en Oudinot; doch *na* den slag bij *Borisow*, 25 Nov., en den *overtogt over de Beresina* bij Studzianka (onder alle schriktooneelen het

(*) Zie boven bladz. 757.

het verschrikkelijkste), 26—28 Nov., moesten deze ook spoedig in een gelijk lot deelen. Van daar tot aan Wilna, 9 Dec., vlugt en vernieling van het overschot des legers; reeds op den 4 Dec. was de geweldenaar zelf van Smorghoni over Warschau en Dresden, vóór 5 maanden, door koningen en vorsten gehuldigd, de schouwplaats zijner heerlijkheid! in zijne stede, terwijl hij zijn 29 *Bulletin* vooruitzond, naar Parijs ontvloden. — Nog vóór het einde van het jaar 1812 was Rusland van vijanden gezuiverd. Geen 1000 man, die tot het dragen der wapenen bekwaam waren, konde de onderkoning van Italië aan gene zijde van den Weichsel bijeen verzamelen; slechts eenige reserve-korpsen, de bezettingen der vestingen, de afzonderlijke legerbenden der Oostenrijkers en der Pruisen, beide laatstgenoemde waren de zaak van Napoleon echter niet meer toegedaan, bleven nog overig; 240,000 lijken werden er in Rusland begraven.

Relation circonstanciée de la campagne de Russie par Eugène Labaume, *capitaine etc. Paris* 1814. Deze schildering van eenen ooggetuigen en eenen Franschman wederlegt iedere verdenking van overdrijving in de Russische berigten. Het vierde legerkorps, 48,000 man sterk, waartoe de schrijver behoorde, vond eindelijk kwartier in ééne kamer (*).

64) De verspreiding dezer berigten door Europa verwekte in het eerste meer eene doffe verbazing, dan eene luide uitbarsting van vreugde; welligt werd dezelve toch door de klaagtoonen der

(*) Men zie de naauwkeurige berigten deswegens in de: *Mémoires pour servir à l'histoire de la guerre entre la France et la Russie en 1812., par le général G. de Vaudoncourt, Par. 1817. 2 voll. 4.*

der ouders, echtgenooten, en der weezen, (want er was misschien geen één dorp, dat geene verliezen geleden had) gestoord. Het ontging zelfs den kortzigtigsten niet, dat er groote omwentelingen van zaken aanstaande waren. Eene plotselinge uitbarsting echter verhinderden de bezette vestingen en landen, de betrekkingen der regenten, en de zekerheid: Hij zelf was ontkomen! Nog eerst was er een krachtige schok noodig, en deze werd door Rusland gegeven; toen *Alexander*, daar hij den vijand ook over de grenzen vervolgde, het teeken tot de bevrijding van Europa gaf. Van nu aan zou de volksstorm, die zich van het westen naar het oosten bewogen had, zich van het oosten naar het westen wenden!

Aankomst van *keizer Alexander* te Wilna, 17 Dec. Het Russische leger breekt aanstonds in *vijf* afdeelingen op, onder het opperbevel van Kutusow, door den keizer zelven tot aan Kalisch vergezeld. Inrukking in Pruissen en oproeping der Pruissische natie. Belegering van *Dantzig*, Jan. 1813. Overtogt over den Weichsel, en spoedig insgelijks over den Oder, in Febr. Reeds 4 Maart aankomst der eerste Kozakken in Berlijn; dat door Wittgenstein, den 11 Maart, bezet werd, terwijl de onderkoning met zijne verzamelde korpsen achter de Elbe en de Saal terugtrekt.

65) Aldus nam het jaar een begin, dat zoo bloedige jaar, waarin de geweldadige heerschappij 1813.
van den eenigen vallen, en de volken en vorsten hunne vrijheid weder erlangen zouden! In Rus-

 land

land was de oorlog een *volks-oorlog* geworden; of hij dit ook in Duitschland werd, moest beslist worden. *Pruissen* maakte dien daartoe. De koning, zijne smaadvolle ketens verbrekende, riep zijn volk te wapen; en het stond in de wapenen. Mecklenburg en Hamburg volgden het voorbeeld; door Zweden werd eene werkdadige hulp toegezegd; en schoon aan deze zijde van de Elbe de opstand niet algemeen werd, zoo was het nog alleen het geweld, die denzelven verhinderde. Daarentegen trok Denemarken, nog bij voortduring in oorlog met Engeland, en Frankrijk genegen, zijne krijgsbenden in Holstein zamen.

Verwijdering des konings van Berlijn en vertrek naar Breslau, door den staatskanzelier van Hardenberg en and. vergezeld, 22 Jan.. Van dáár werd, 3 Febr., het edikt uitgevaardigd ter oprigting van de vrijwillige jagerkorpsen; waarop de gezamelijke jongelingschap onder de wapenen snelde. Vervolgens oproeping aan de gansche *natie*, 17 Maart, en verheffing tot eenen nationalen oorlog, door de verordening der oprigting van den *landstorm* en de *landweer*; zoo als ook aan het *leger*, van hetwelk het Fransche hulpkorps, onder den generaal *Tork*, reeds vroeger, den 30 Dec., den maarschalk Macdonald alle gehoorzaamheid geweigerd en met de Russen in overeenkomst getreden was. Een welgeoefend leger over de 100,000 man sterk — dank zij gezegd aan de stille voorbereidselen van eenen *Scharnhorst* en eenen *Gneisenau*, — stond plotseling daar, naderhand door eene nog sterkere landweer ondersteund. *Het ijzeren kruis*, het loon der dapperheid voor afzonderlijke personen, en de banier voor allen. — *Uitbarsting van den opstand in Hamburg;*

(ner-

(nergens was de geestdrift grooter;) bij de aankomst van *Tettenborn*, 24 Maart, en herstelling van eene vrije staatsregeling; in *Mecklenburg* had zulks niet minder plaats, welks vorsten — de eerste waren — die zich van het Rijnverbond losmaakten, zoo mede in *Lunenburg*; en bewegingen tot aan den Rijn toe.

66) *Nieuwe verbindtenissen* waren het natuurlijke gevolg van deze omwenteling van zaken. Het verbond tusschen Pruissen en Rusland maakte het begin; daarop volgde dat tusschen Zweden en Engeland, zoo als eenigen tijd later, zoowel dat tusschen Pruissen, als ook tusschen Rusland en Engeland.

Verbond tusschen *Rusland en Pruissen, te Kalisch*, 28 Febr. Traktaat van offensive en defensive alliantie, met bepaling der wederzijdsche hulplegers. 2. Herstelling der Pruissische monarchie, volgens hare oude staatkundige betrekkingen. 3. Uitnoodiging aan Oostenrijk en Engeland, om tot het verbond toe te treden. Onderhandelaars: Kutusow en Hardenberg. — *Overeenkomst tusschen Engeland en Zweden*, 3 Maart. 1. Zweden belooft een hulpleger van 30,000 man, op het vaste land, onder het bevel van den kroonprins. 2. Engeland belooft 's jaarlijks 1 millioen hulpgelden. 3. Engeland zal zich tegen de vereeniging met Noorwegen niet verzetten; maar dezelve zoo veel mogelijk gemakkelijk maken, wanneer Denemarken weigert aan de Noordsche alliantie deel te nemen. 4. Belofte, om afstand van Guadeloupe te doen (die nooit ten uitvoer gebragt is). 5. Bewilligingen voor Engeland, om handel te mogen drijven in Gothenburg en in Straalsond. Onderhandelaars, E. Thornton en van Wetterstedt. *Alliantie tusschen Engeland en Pruis-*

sen te Reichenbach, 15 Junij. 1. Herstelling der Pruissische monarchie volgens hare oude betrekkingen, (doch *Hildesheim* blijft volgens een afzonderlijk verdrag bij Hannover). 2. Bepalingen der hulpmiddelen. — Zoo mede in het gelijktijdige traktaat met *Rusland* ter zelfder plaats.

67) Maar er was nog een harde kampstrijd aanstaande. Wat bekommerde *hij*, die den ondergang van een geheel menschengeslacht niets achtede, zich om het verlies van een leger, zoo lang als er nog maar eene voorraadplaats was, die hem een nieuw aanbood? De eerste maatregelen, die de geslagene na zijne terugkomst nam, toonden, dat hij geenzins willens was iets van zijne aanspraken te laten varen; en in den Senaat zoo min, als in het wetgevende Ligchaam, verhief zich ook niet eene eenige vrijmoedige stem. Men had de bereidwilligheid, waarmede de verlangde bijstand door de natie verleend werd, haar als *grootheid* willen toerekenen. Niet te onregt, ingeval het doel slechts de verdediging van den vaderlandschen grond geweest ware; hoe kan echter de handhaving van onregtmatige aanspraken dezen naam verdienen? De verdraaijing der zedekundige begrippen is van de tijden der dwingelandij onafscheidelijk; het is niet overbodig, om aan derzelver waren zin te herinneren.

Besluit van den behoedenden Senaat, 10 Jan. 1813, waardoor 250,000 conscrits, meer dan hij verlangd had, ter beschikking van den keizer gesteld werden — wonder-

derlijk was de bestiering! „ en zelfs al stond de vij-
„ and op den Montmartre, zoo zou *hij* nog geen
„ dorp van het rijksgebied afstaan." Dit was *zijne* eigene verklaring in den Moniteur van 30 Maart 1813., op den 30 Maart 1814. werd de Montmartre bestormd, en — afstand van het rijk gedaan.

68) De eerste maanden van het jaar waren uit dien hoofde het tijdvak der ijverigste krijgstoerustingen aan beide zijden. Duitschland was weder tot een slagveld bestemd; de Elbe, van haren mond af, tot aan de Boheemsche grenzen toe, vormde de scheidlinie der wederzijdsche strijdende magten; evenwel waren aan gene zijde de drie Pruissische vestingen benevens Dantzig bij voortduring in de handen der Franschen. Middelerwijl de Russen en de Pruissen hunne legers vereenigden, (de monarchen zelven verwijderden zich van nu aan niet meer van dezelve) werd *Zweden* door Engelsche hulpmiddelen en de belofte, van Noorwegen te zullen verkrijgen, tot eene werkzame deelneming bewogen. Doch Napoleon vorderde ook niet alleen van de vorsten van het Rijnverbond hun aantal manschappen, die zij leveren moesten, maar vond ook aan *Denemarken*, met welken de onderhandelingen wegens Noorwegen mislukten, eenen bondgenoot. Drukkend was de toestand der steden en plaatsen, die tusschen de legers lagen; het drukkendste lot viel aan *Hamburg* te beurt; dat aan de wraak van Napoleon prijs gegeven, den lijdenskelk tot op den bodem toe uitdrinken moest. Het hoofdtooneel van den oorlog was echter in

Sakfen, welks koning zijne zaak van die van Napoleon niet affcheiden wilde.

Bezetting van Dresden, na den aftogt van den maarfchalk *Davoust*, door Rusfen en Pruisfen onder het bevel van *Wittgenstein* en van *Blucher*, 27 Maart, en voorwaarts dringen tot aan Leipzig; middelerwijl het Franfche leger, in Frankenland, Thüringen en aan de Elbe zamentrekt. *Begin der bevrijdingsoorlog in Duitschland met den flag bij Grofs-Görfchen of Lützen*, 2 Mei. Ordelijke terugtogt, geene vlugt der bondgenooten over de Elbe. Met eene zwakkere magt hadden zij zich tegen de fterkere ftaande gehouden, om dezelve in de Lausnitz op nieuw het hoofd te bieden. *Slag bij Bautzen*, 21 Mei, onder bevel van *Barclay de Tolly* (na het overlijden van *Kutusow*, 28 April, opperbevelhebber) en *Blücher* met een gelijk gevolg, en eenen gelijken, zelfs roemvollen, terugtogt naar Silezië. Wederzijdfche aanbieding van eenen *wapenftilftand*, (beiden waren uitgeput en verwachteden nieuwe verfterkingen;) en fluiting van denzelven te *Poifchwitz*, 4 Juni—26 Julij; weldra verlengd tot 10 Aug. — Intusfchen vernieuwing der onderhandelingen met Zweden, en ingevolge der overeenkomst van hetzelve met Engeland, 3 Maart (*), de *landing van den kroonprins* met Zweedfche troepen in Pommeren, 18 Mei; gelijktijdig de oprigting van een Duitsch hulpleger onder *Wallmoden*, (in Engelfche bezoldiging;) maar evenwel *de val van Lubek en van Hamburg*, die na den aftogt der Rusfen, 30 Mei, door *Davoust* bezet werden. Geweldige verandering van deze ftad in eene vesting, verwoestingen; fchrikregering en geregelde plunderingen; waar, nadat er an-

(*) Zie boven bladz. 769.

anders niet meer te nemen viel, eindelijk nog *de Bank* (*) aangetast werd. — Vergeeffche onderhandelingen van Engeland en Zweden met Denemarken (April); nadering van Denemarken aan Frankrijk; en fluiting eener *alliantie te Dresden*, 10. Julij. Denemarken belooft, aan Pruisfen, Rusland en Zweden oogenblikkelijk den oorlog te zullen verklaren!

Darſtellung des Feldzügs der Verbündeten gegen Napoleon im Jahr 1813. *und* 1814. 2 *Th.* 1817.

Der krieg in Deutschland und Frankreich in den Jahren 1813 *und* 1814. *von* VON PLOTHO. 3 *Th. Berlin* 1817. Beide deze werken bevatten een vrij zeker gefchiedverhaal van dien oorlog.

69) Nooit was wel het tijdvak van eenen wapenftilftand van twee maanden van zulk een gewigt; gelijktijdig het tijdvak der krijgstoerustingen en onderhandelingen! Niet zonder reden was men voor den vrede *bevreesd!* Welk eenen anderen toeftand had dezelve kunnen aanbrengen, dan dien ongelukkigen tusfchentoeftand, dien men na herhaalde ondervindingen bijna meer fchuwde, dan den oorlog zelven? Om Frankrijk binnen deszelfs voormalige grenzen te beperken, hieraan kon nog niet gedacht worden; eene herftelling van de oude *Dynastie* zoude men niet eens hebben kunnen aanroeren. Er moesten eerst nog geheel andere veldflagen volgen, voor dat er aan eene wezenlijke herftelling der oude Europefche ftaatsgefteldheid

(*) Men zie hierover *Mémoire justificatif du prince d'Ekmahl*, die zich hiervan nog tracht te zuiveren.

heid te denken was! Maar gedurende den wapenstilstand kreeg men ééne groote hoop, en zij misleidde niet: *de toetreding van Oostenrijk.* Het was deze mogendheid voorbehouden de beslissing aan te brengen, toen het de beslissing gold.

Gedurende den wapenstilstand nam Oostenrijk, (met opschorting van zijn vroeger alliantie-traktaat met Frankrijk (*) de rol van *Bemiddelaar* op zich, die het reeds voorheen, doch vergeefs, bij elk in het bijzonder beproefd had. Bepaling van een *congres te Praag* (terwijl *keizer Frans* zich in persoon naar Bohemen begaf) vóór den 5 Julij, door draling der gevolmagtigden van Frankrijk den 28 Julij eerst geopend. De vertraging van het antwoord van Frankrijk tot den 6 Aug. toonde duidelijk de gezindheid van Napoleon aan, de beleedigende toon van dit antwoord zelve nog meer. Het konde hem niet ontgaan, dat ook de bondgenooten, reeds van Oostenrijk zeker, niet meer aan den vrede dachten. Na eene vergeefsche wisseling van nota's: *verklaring der opheffing van het congres* door de bondgenooten, 11 Aug., en reeds op den volgenden dag, 12 Aug., *Oorlogsverklaring van Oostenrijk aan Frankrijk.*

Gevolmagtigden te Praag: de prins v. Metternich, als bemiddelaar; v. Amstett en v. Humbold aan de zijde der bondgenooten, Caulincourt en v. Narbonne aan de zijde van Frankrijk.

70) Deze ontwikkeling der onderhandelingen gaf wederom aanleiding tot nieuwe *verbindtenissen.* De banden met *Oostenrijk*, even als met *Enge-*

(*) Zie boven bladz. 758.

land en met *Zweden*, — vergeefs poogde men den koning van *Sakſen* over te halen — moesten op het naauwſte toegehaald worden. Er was een kampſtrijd aanſtaande, waarin het te zijn of niet te zijn gold, en de dagen der beſlisſing konden niet ver meer af zijn. Maar niet alleen de ſtaatkunde moest deze banden knoopen; veel vaster werden zij door de *perſoonlijke vriendſchap* der monarchen toegehaald. Van nu aan even onafſcheidelijk van elkanderen, als van hunne legers, deelden zij elk gevaar en elke moeijelijkheid, elke zorg en elke hoop, zoo als naderhand de dankbaarheid der volken en den roem der overwinning, gezamelijk. Ook de legers werden in een geſmolten; men vond geene Rusſen, Oostenrijkers, noch Pruisſen meer. Alle beſtonden uit allen, en bevelhebbers uit allen gaven bevelen aan allen; terwijl de eer van het opperbevelhebberſchap aan Oostenrijk werd overgelaten. Dus zwegen, toen het het hoogſte gold, alle kleine hartstogten; en als de geſchiedenis, nevens de namen der monarchen, te gelijk die van een *Schwarzenberg*, *Blücher*, *Barclay de Tolly* en andere roemt, zoo zal zij niet vergeten daar bij te voegen, dat derzelver eensgezindheid niet minder vreesſelijk voor den vijand was, dan hunne wapenen. Zij is niet in ſtaat, om een ander dergelijk voorbeeld aan te toonen.

Reeds gedurende den wapenſtilſtand had *Oostenrijk*, 27 Julij, eene voorloopige alliantie met *Rusland* en *Pruisſen* afgeſproken (zoo veel te vaster, hoe minder zij zonder vormen was), die met de oorlogsverklaring van zelve

ve hare vervulling verkreeg; naderhand op eene *formele wijze* driedubbel gefloten te *Töplitz*, 9 Sept. 1813. 1. Vaste vereeniging en waarborging hunner Staten. 2. Wederzijdfche bijftand met ten minfte 60,000 man, en in geval van nood met nog meer, tot herftelling en onderhouding van den vrede in Europa. 3. Geen andere, dan een gemeenfchappelijke wapenftilftand en vrede. In de *geheime* artikelen, voor zoo verre die bekend werden, werd de herftelling der Oostenrijkfche en Pruisfifche monarchie, zoo veel mogelijk was, wederom op den voet van 1805. vastgefteld. Onderhandelaars te Töplitz: de graven Metternich, Nesfelrode en van Hardenberg. — *Engeland* floot te *Reichenbach traktaten van onderftand* met *Rusland* en *Pruisfen*, 14 en 15 Junij (*); het verleent, buiten zijne hulptroepen, eene waarborging voor 5 millioenen p. fterl. aan papieren-geld (onder den naam van foederatief geld) en een *traktaat van alliantie* met *Oostenrijk*, 3 Oct. te *Töplitz*. Wederzijdfche bijftand met alle magt. Onderhandelaars: de graaf Metternich en Lord Aberdeen. De traktaten met *Zweden* zie *men boven* (†).

71) Zoo ftond het grootfte gedeelte van het oostelijke en westelijke Europa tegen elkanderen over; Oostenrijk, Rusland, Pruisfen, Zweden en Groot Britanje, aan de eene, — Frankrijk, Italië, de vorsten van het Rijnverbond (meest gedwongen), en Denemarken aan de andere zijde; middelerwijl ook in Spanje de kampftrijd bloedig voortduurde. De oorlog werd fteeds meer een *volksoorlog;* en de geweldige infpanningen van bei-

(*) Zie boven bladz. 769. (†) bladz. 769.

beide zijden bragten legers op de been, zoo als men die in de tijden der staande legers nog niet gezien had.

De strijdbare magt der bondgenooten was verdeeld in de groote (Boheemsche) armee, onder den opperbevelhebber *prins van Schwarzenberg:* de Silesische onder *Blücher*, de noordelijke armee onder den kroonprins van *Zweden*, (die zijnen verbannen vriend *Moreau* uit Amerika herwaarts geroepen had;) de Oostenrijksche korpsen in Italië onder *Hiller*, als mede aan de Beijersche grenzen; de Oostenrijksche en Russische reserve-legers in Polen en Oostenrijk, benevens het belegeringskorps van Dantzig en der drie vestingen aan den Oder. Het geheel werd gerekend op 7—800,000 man; die met de Engelsche, Spaansche en Portugesche legers, onder *Wellington*, op het schier-eiland aan gene zijde der Pyreneën, niet veel minder dan een millioen zullen bedragen hebben. Hoe zeer de strijdbare magt van Napoleon in Duitschland, in 15 korpsen verdeeld, en één legerkorps in Italië, ook misschien maar half zoo groot, (bij de reeds ingewilligde 350,000 man waren door het besluit van den Senaat van den 3 April nog 180,000 man en 10,000 man *gardes d'honneurs*, uit de bloem der voornaamste familiën genomen, bijgekomen;) zoo was dezelve daarentegen meer bijeen; en alle vestingen tot aan den Oder en Dantzig waren de zijne; Dresden was echter de voorname wapenplaats.

72) Het zelfde land, dat zoo menigmaal den roem ten deel viel van Duitschlands klassieke grond te zijn, zou zulks ook dit maal worden. Uit de vlakten van *Sakſen* (deszelfs volk waren Duitschers, schoon ook hun koning de zijde van

Na-

Napoleon hield) moest de beslisfing voortkomen; doch hoe veel moest er nog vooraf gaan, voordat zij kwam! Eene *zoodanige* reeks van veldflagen, nog vóór den grooten beslisfenden flag, in een zoo kort tijdvak, heeft de gefchiedenis tot hiertoe nog niet kunnen aantoonen. En, uit het mislukken der *overvalling van Dresden* moest, dus wilde het de Voorzienigheid, het welgelukken voortfpruiten.

Plotfelinge aanval op Dresden (volgens het plan van Moreau?) met de groote armee, middelerwijl Napoleon in de Laufitz gelokt was; mislukt door vertraging, en de fpoedige terugkeering des geweldenaars, 26 en 27 Aug. 1813. Het koste aan Moreau het leven! Doch op den terugtogt naar Bohemen, de nederlaag en gevangenneming van van Damme met zijn korps, hetwelk hen wilde affnijden, in den flag bij *Culm* en *Nollendorf*, door Kleist, 29 en 30 Aug. Ook in Silezië had Duitschlands held, de grijsaard met al het vuur der jeugd nog bezield, zijne zegerijke loopbaan reeds begonnen, op welke hij nu bestendig voorwaarts, fteeds zoo fpoedig en altijd zoo voorzigtig voorwaarts, ging, van de Katzbach af tot aan de Seine toe. *Overwinning aan de Katzbach* op Macdonald, 26 Aug., met de fchier ganfchelijke vernieling van deszelfs leger. Doch ook in het noorden, waar de verovering van Berlijn de zoetfte wraak zou fchenken, was de kans niet minder gelukkig. Overwinning van den kroonprins bij *Grofs Beeren* op Oudinot, 23 Aug., en als toen nog dit geliefkoosde plan moest ten uitvoer gebragt worden, volkomene nederlaag van Ney bij *Dennewitz*, 6 Sept., door Bulow en den kroonprins. Ook aan de neder-Elve overwinning van Wallmoden in het gevecht bij *Göhrde*, 16 Sept., over Pecheux. Slechts eene uitvoerige ge-

fchie-

schiedenis van den oorlog kan de tallooze kleinere gevechten optellen, die dagelijks voorvielen; terwijl de steeds toenemende legerbenden tot elkanderen drongen.

73) Aldus werd de halve cirkel der bondgenooten steeds naauwer om den geweldenaar zamen getrokken. Te vergeefs was het beproefd naar Berlijn, te vergeefs beproefde hij zelf het, om naar Bohemen voorwaarts te dringen. Waar hij slag wilde leveren, ontweek men hem, waar hij geen slag wilde leveren, vond hij den vijand. Zelfs achter hem zworven de aanvoerers der ligte legerbenden rond. De onverschrokkenste en gezwindste joeg met zijn kozakken-korps zelfs den koning van Westfalen van den troon, en verklaarde deszelfs rijk vóor ontbonden. Het werd eindelijk onmogelijk in Dresden te blijven, wanneer men niet in hetzelve van honger wilde omkomen. Zoo brak hij dan op, om bij Leipzig zijn noodlot te gemoet te gaan.

Inneming van Cassel door Czernischef, 30 Sept.; en afkondiging der ontbinding van het koningrijk Westfalen, 1 Oct., ook na de kortstondige terugkeering des konings wilde de wankelende troon niet meer staan blijven, dien de slag bij Leipzig weldra geheel omver wierp. — Opbreking van Napoleon van Dresden, van waar hij den koning van Saksen met zich voerde naar de streken van Leipzig, 7 Oct., waar hij, de bijzondere ontwijkende vijanden te vergeefs opzoekende, de nog overige versterkingen aan zich trekt, 14 en 15 Oct. Buiten de lijfwacht en ruiterij 9 legerkorpsen; het geheel, volgens naauwkeurige lijsten, bedroeg iets meer dan 170,000 man. De koning van

Na-

Napels, de maarschalken, Berthier, Ney, Mortier, Victor, Marmont, Macdonald, Augereau, Poniatowsky en de generaals Bertrand, Lauriston, Regnier, Souham, als mede die der ruiterij Latour-Maubourg, Sebastiani, Arrighi, Kellermann en Milhaud, voerden het bevel onder hem. Dresden bleef door den maarschalk Gouvion St. Cyr bezet.

74) *De beslissende driedaagsche slag* in de vlakte van Leipzig slaakte de boeijen van Duitschland en wierp het reeds wankelende gebouw der alleenheerschappij geheel ter neder; de puinhoopen van hetzelve staken, als ware het, nog in de afzonderlijk bezette vestingen, Hamburg, Magdeburg enz., om hoog. Wanneer de massa der strijdenden — bijna een half millioen krijgslieden stond hier tegen elkanderen over — hen tot de eersten van de nieuwere geschiedenis maakt, zoo deden de gevolgen zulks nog meer! Alleen de overblijfsels van het leger bereikten, na eene vlugt, welke aan die van Moskou bijna gelijk was, den Rijn, daar de meeste de kiem eener besmettelijke ziekte in hun binnenste omdroegen, waardoor zij bij duizenden weggeraapt werden.

Slag bij Leipzig, 16, 18, 19 Oct.. Op den 16 onbeslissend gevecht van de groote armee en der ruiterij bij *Wachau*; doch Blücher behaalt bij Möckern de overwinning. Op den 17 stilstand; doch tegen den avond vereeniging van de *vier* legers der bondgenooten; der groote armee, met de noord-armee, waarmede zich reeds de Silezische, na Blüchers onvergetelijken marsch, vereenigd had, en de Russische reserve-armee, die onder

der Benningsen, van Dresden herwaarts snelde, thans zamen eenen wijden halven cirkel vormde, bij de 300,000 man sterk. Bezwaarlijk zal de geschiedenis der oorlogen een tweede voorbeeld van *zulk* eene vereeniging op het zelfde punt kunnen bijbrengen. Op den 18., *algemeene aanval*, en na eenen kampstrijd, die negen uren aanhield, reeds de dag der beslissing! In den avond, terugdringing van het Fransche leger tot voor de poorten van Leipzig, en het overloopen der Saksische troepen. Op den 19., bestorming van Leipzig, gevangenneming des konings van Saksen, en vlugt van den geweldenaar met het geslagene leger, over Erfurt en Fulda, naar den Rijn, door Blücher vervolgd; onder weg, nog eenmaal bij *Hanau* van het Beijersch-Oostenrijksche leger onder Wrede aangevallen, 30 Oct. Ten naaste bij 70,000 man bragt hij naar Mentz terug, 2 Nov., om de hospitalen te vullen.

75) De overwinning bij Leipzig maakte den Duitschen oorlog in den volsten zin tot eenen *volksoorlog*. De vorsten en met *hen* de volken, (volgens Duitsche gewoonten) de boeijen van het Rijnverbond verbrekende, verhieven zich. Reeds vóór de overwinning gaf Beijeren het teeken; Wurtenberg, Baden en de andere volgden. Wie de wapenen dragen konde, gordde die aan; de ploeg en de werkplaatsen werden verlaten; de gehoorzalen en de winkels stonden ledig. Ja zelfs jonge dochters, haar geslacht verloochenende, snelden, in krijgsgewaad gedoscht, in de kampende rijen, middelerwijl vrouwen, die noch de besmetting, noch den dood vreesden, onderling de zieken en gekwetsten verzorgden. Herman's geest scheen ontwaakt te zijn; en de dagen van lijden voor Duitschland

 wer-

werden de dagen van zijnen roem! Eeuwig leeft het aandenken aan dezelve in de geschiedboeken onzer natie!

Beijerens afval van het Rijnverbond en alliantie met Oostenrijk, te *Ried*, reeds op den 8 Oct. Oorlogsverklaring aan Frankrijk, *eerst* den 14 Oct., en de vereeniging zijner legers met het Oostenrijksche grenskorps onder *Wrede*. Snelle togt naar de Main, den vlugtende Franschen te gemoet, en slag bij *Hanau*, 30 en 31 Oct. — Toetreding van Wurtenberg en Hessen-Darmstad, 2 Nov., van Baden, 5 Nov., en van de overige Duitsche vorsten, in den loop dier zelfde maand, tot het groote verbond, gedeeltelijk onder voorwaarden, die op toekomstige schikkingen in Duitschland betrekking hadden. In Keur-Hessen, Hannover, Oldenburg en Brunswijk, herstelling der regtmatige vorsten, na de vlugt des konings van Westfalen. Bevrijding van Bremen, 14 Oct., van Frankfort, 1 Nov.. Ook Dresden, 11 Nov., Stettin, 21 Nov., Zamosk, 22 Nov., Modlin, 25 Nov., Dantzig, 30 Nov., Lubek, 5 Dec., en Torgau, 26 Dec., vielen nog dit jaar in handen der bondgenooten, zoo als het halfverwoeste Wittenberg, den 23 Jan.. Custrin eerst 7 Maart, en Glogau, 10 April 1814. Doch het zwaarste lijden van Hamburg nam eerst thans eenen aanvang, sedert Davoust uit Lauenburg derwaarts terugtrok, en Magdeburg, benevens de citadellen van Würzburg en Erfurt, bleven nog bezet.

76) Maar ook naar Holland strekte zich de opstand uit. Naauwlijks naderden de legers der bondgenooten hetzelve, toen deze in Amsterdam ook reeds uitbarstte; en de stem der natie, haren ouden roem indachtig, ook haar oud Vorstelijk Huis

te-

terugriep. In plaats van den vorigen gebrekkigen regeringsvorm werd terstond de grond gelegd tot een constitutionele monarchie. Onder den naam van *Souverein* vorst der Nederlanden werd Prins *Willem* van Oranje vooreerst als gebieder erkend. Op deze wijze stortte het eene gebouw der wereldheerschappij na het andere in; dewijl het niet op den wil der volken gegrond was.

Uitbarsting van den opstand in Amsterdam, 15 Nov., en; na de vlugt der Fransche ambtenaren, oprigting eener commissie, die het bewind in handen nam, op wier uitnoodiging de Prins van Oranje uit Engeland terugkeert, 1 Dec. Inmiddels dringt een gedeelte van de noord-armee onder *Bulow* voorwaarts, Dec. Inneming der vestingen Arnhem, 's Hertogenbosch, Breda enz. Nog vóór het einde des jaars was Holland, tot op eenige vestingen na, en de weg naar België stond open.

H. Bosscha *Geschiedenis der Staatsomwenteling in Nederland in* 1813. *Amsterd.* 1814. 3 *St.* (*).

77) Niet minder spoedig kwamen de vruchten der overwinning voor Zweden tot rijpheid. De oorlogsverklaring van Denemarken (†) maakte de uitvoering van het plan, om *Noorwegen te veroveren*, gemakkelijker, waartoe de voorbereiding reeds lang door de traktaten gemaakt was (‡). Echter niet in Noorwegen zelve, maar in Holstein

(*) Men zie ook N. G. van Kampen, verkorte geschiedenis der Nederlanden tot 1815. 2 d. 1821.

(†) Zie boven bladz. 773.

(‡) Zie boven bladz. 769 770.

ftein werd het veroverd, waarin de kroonprins met de grootfte helft van de noord-armee dadelijk binnendrong. Een korte veldtogt was toereikend, om hem van het weinige tot den krijg toegeruste en van deszelfs bondgenooten verlatene Denemarken den *afftand* tegen Zweedsch Pommeren te verfchaffen.

Inval van den kroonprins in Holftein, middelerwijl Davoust in Hamburg geblokkeerd bleef, Dec., onderfteund door Rusfen en and. Gevecht bij *Sehestedt* tegen Wallmoden, 10 Dec., en terugtogt der Denen naar Rendsburg. — Wapenftilftand, 15 Dec., en na eenige onderhandelingen *vrede te Kiel*, 14 Jan. 1814. 1. Denemarken doet afftand van het bezit van gansch Noorwegen tot aan de Rusfifche grenzen. 2. Zweden verzekert Noorwegen het bezit van al deszelfs vrijheden en regten. 3. Zweden ftaat daarentegen aan Denemarken Pommeren benevens het eiland Rugen af en belooft deszelfs bijftand tot verdere fchadeloosftelling. De afftand, door Denemarken gedaan, was voorzeker nog geenzins de bewilliging van Noorwegen, die nog nadere infpanningen vorderde. — Ter gelijker tijd vrede tusfchen *Denemarken* en *Engeland*. 1. Teruggaaf der veroveringen, met uitzondering van het eiland *Helgoland*. 2. Ook Engeland belooft deszelfs bijftand. — De vrede met *Rusland* werd gefloten te Hannover, 8 Febr. 1814., en met *Pruisfen*, te Parijs, 2 Junij. Herftelling der oude betrekkingen en toezegging van hunnen bijftand tot een gelijk doel.

78) Anders ging de loop der zaken in Illyrië en Italië. De Illyrifche provinciën werden, na den terugtogt van den onderkoning, prins *Euge-*

gene, geheel bevrijd, en de helft van Lombardije en het Italiaansche Tyrol werd bezet. Als Eugene echter, zoo als zijne betrekkingen dit vorderden, zijnen schoonvader getrouw bleef, zoo ondervond daarentegen de zwager Murat van Napels weldra, terwijl hij tot het bondgenootschap toetrad, of poogde toe te treden, dat bij dergelijke omwentelingen een dubbelzinnig gedrag het zekerst ten ondergang voert.

Kampstrijd in de Illyrische provinciën tusschen prins Eugene en Hiller (naderhand door Bellegarde afgelost) met eene afwisselende kans, Aug. en Sept. 1813. Doch, na den afval van Beijeren, de terugtogt van den eersten, over de Etsch tot aan de Mincio, Nov. en Dec., en ver verscheidene gelukkige gevechten, Feb. en Maart 1814. Onder de moeijelijkste betrekkingen, tot aan het sluiten van den *wapenstilstand* met Oostenrijk, 16 April 1814., en de nederlegging van zijn opperbevel, leed de eer van prins Eugene, noch zijne roem als veldheer niet het minste. Hij voerde de bewijzen van achting van Italië met zich. — Onderhandeling van *Murat* met Oostenrijk en sluiting van een *verbond* te Napels, 11 Jan. (met Engeland kon hij het slechts tot eenen wapenstilstand brengen, 3 Febr.) na hetwelk hij, zonder zich te verklaren, Rome en Florence bezetten liet. Toen men zag, dat hij alleen tijd wilde winnen, verloor hij het vertrouwen van allen.

79) Maar ook op het schiereiland aan gene zijde der *Pyreneën* werd in dit zelfde jaar de naauwlijks gevestigde en steeds wankelende Fransche heerschappij geheel vernietigd. Onophoudelijk was Wellington op zijnen weg der overwinning voor-

waarts getrokken. Terwijl men in Duitschland gedurende den wapenstilstand zich tot den beslissenden kampstrijd eerst toerustte, besliste *de slag bij Vittoria* hier reeds voor altijd; en nog vóór het einde des jaar stond het zegevierende leger reeds op den Franschen bodem, en Napoleon zelf, daar hij de hoop opgaf, sluit een *traktaat met Ferdinand*, waarbij hij hem als koning van Spanje erkent.

De oorlog in Spanje werd steeds meerder een volksoorlog, en niet alleen door geregelde troepen, maar door geheele scharen van vrijbuiters (*guerillas*) gevoerd; vreesselijk, uit hoofde dat zij overäl tegenwoordig waren. — Verzwakking der Fransche krijgsmagt, door de opontbieding van Soult naar Duitschland met vele troepen, Febr. 1813., wien *Jourdan* onder koning Jozef opvolgt, middelerwijl *Suchet* zich nog in Valençia staande houdt. — Opbreking van *Wellington* uit Portugal met een Engelsch-Spaansch en Portugeesch leger, tegen Jozef en Jourdan aan de Ebro, *Slag bij Vittoria*, 21 Junij; volkomen nederlaag en afsnijding van het Fransche leger met verlies van al het geschut, Vlugt naar Pampeluna en van koning Jozef naar Frankrijk. — Belegering van Pampeluna door de Spanjaarden, dat zich eerst den 31 Oct. overgeeft. Intusschen de terugzending van *Soult* met versterking, 23 Julij; bij de Pyreneën geslagen, 28 en 29 Julij, toen hij Pampeluna ontzetten wilde. Terugtogt naar Frankrijk achter de Bidassoa, terwijl ook Saragossa, 30 Julij, en St. Sebastiaan, 30 Aug., vallen. — Insgelijks terugtogt van *Suchet* uit Valencia, Julij, na het ontzet en de verwoesting van Tortona, 19 Aug., tot aan Barcelona. Na de overgaaf van Pampeluna, voorwaartsdringing van Wellington; overtogt over de

grens-

grens-rivier Bidasfoa, terwijl Soult, op nieuw geflagen, 10 Nov., tot voor Bayonne terug trekt. Slechts Barcelona benevens de vestingen Figuera en Rofa waren op het einde van 1813, op het gansche fchiereiland, nog door de Franfchen bezet. Intusfchen *traktaat met Ferdinand te Valencay*, 8 Dec., en vrijlating van hem en zijne broeders uit hunne gevangenis. De verlangde bevestiging van de Cortes volgde niet, „ vermits Ferdinand niet „ vrij geweest was, en er geen vrede buiten Engeland „ konde gefloten worden."

80) Terwijl zoo het gebouw der Europefche alleenheerfchappij in het oosten en westen inftortte, bleef Frankrijk zelve flechts nog overig. Tot aan de grenzen van den Rijn volgden de zegevierende legers, door de monarchen begeleid, en breidden zich weldra langs de hoofdrivier van Duitschland, van de grenzen van Zwitferland tot aan deszels mond, uit. Hadden *zij* eenige rust noodig, zoo behoefden de kabinetten ook tijd tot overleg. Zelden zag men na zulke overwinningen zulk eene gematigdheid! Tot geluk voor Europa intusfchen was zij bij Napoleon verloren. De herfenfchim der alleenheerfchappij was reeds te zeer verwezenlijkt geworden, dan dat hij het voor eene herfenfchim zou hebben willen erkennen.

Verklaring der bondgenooten te Frankfort, 1 Dec. 1813. „ Zij ftreden niet tegen Frankrijk, maar tegen het over„ wigt, dat Napoleon buiten de grenzen van zijn rijk uit„ oefende. Zij bieden den keizer den vrede aan, onder „ de voorwaarde van de onafhankelijkheid van het Fran„ fche rijk, even als van de andere Europefche Staten.

„ Zij wenschen Frankrijk groot, sterk en gelukkig te „ zien, dewijl deszelfs magt een der grondslagen van „ het maatschappelijke gebouw is. Zij bewilligen het „ Fransche rijk een gebied, grooter, dan ooit onder zij„ ne koningen. Maar ook *zij* willen gelukkig en rus„ tig zijn. Zij willen eenen staat van vrede, die, door „ een regtvaardig evenwigt en verdeeling van magt, de „ volken voor de, sedert 20 jaren, ondervondene el„ lende behoedt. Zij zullen de wapenen niet nederleg„ gen, voor dat dit doel bereikt is." — Kon men eene meer edele en vrijmoedige taal voeren? — De grenzen van den Rijn, der Alpen en der Pyreneën worden in de, door den heer *v. S. Aignan*, aangeknoopte onderhandelingen, als de grondslag van den vrede aangeboden. — Tot geluk toonde zijn dralen, dat ook dit hem niet genoegzaam was, en het mislukte.

81) Zoo was dan het lot geworpen, in Frankrijk zelve moest de uitkomst beslist worden. Zekerlijk scheen het bijna eene vermetelheid te zijn, midden in den winter, daar men meer dan dertig vijandelijke vestingen in den rug had, in een niet veroverd land te dringen. Doch de vijand was nog weinig toegerust; men was sterk genoeg, om de vestingen te blokkeren; en middelerwijl de verbondene legers, den Rijn overtrekkende, gelijktijdig uit Zwitserland, uit Duitschland en uit de Nederlanden voorwaarts rukten, stond Wellington reeds aan de Garonne. Te vergeefs echter zocht men Zwitserland — door deszelfs ligging voor de bondgenooten onontbeerlijk — tot deelneming te bewegen. Toen allen voor de vrijheid de wapenen aangordden, besloten de zonen

van Tell alleen tot de onzijdigheid, en lieten eindelijk flechts gefchieden, wat zij niet verhinderen konden. Het was geen der fchoone oogenblikken van hunne gefchiedenis. Doch het gedrag der verbondene mogendheden jegens hen gaf hun het eerfte bewijs van de wederkeerende vrijheid onder de Staten van Europa.

Overtogt der verbondene legers, omtrent 400,000 man fterk; der groote armee, onder Schwarzenberg, Wrede en and., over den Boven-Rijn en door Zwitferland, (dat zijn *obfervatie korps* terug trok,) 21—25 Dec., der Silefifche armee, onder Blücher, over den Midden-Rijn, 1 Jan. 1814. en van het Nederlandfche leger onder Bülow, wien fpoedig nog andere legerbenden volgden. — Napoleon, al waren hem ook 300,000 man door den Senaat toegeftaan, 15 Nov. (Het wetgevende Ligchaam, waar in zich *eindelijk* de moedige ftemmen van eenen *Lainé* en eenen *Rainouard*, (zekerlijk verdienen zij nevens de veldheeren genoemd te worden) hooren lieten; viel aanftonds in ongenade en werd ontbonden, 28 Dec.,) konde aanvankelijk flechts afzonderlijke korpfen daar tegen ftellen. Vereeniging der verbondene legers in Champagne, 25 Jan. Overwinning van Blücher bij *Brienne* (Rothiere), 1 Febr., waarna de Silefifche armee langs de Marne, de groote armee, zich naar Lyon uitbreidende, waar Angereau een leger trachte zamen te brengen, langs de Seine op Parijs aanrukte.

82) Evenwel waren de gevaren der veldflagen niet de grootfte; grooter nog waren die der onderhandelingen, toen, daar het nog twijfelachtig was, of men het doel door de wapenen bereiken

1814. zoude, het *congres te Chatillon* geopend werd. Welk eenen vrede zoude hetzelve aangebragt hebben, wanneer niet de trotschheid en valschheid van den geweldenaar dien verhinderd had? Zoo vloeide, in plaats van tweedragt, eene nog sterkere eensgezindheid der bondgenooten daaruit voort, door derzelver *viervoudig verbond te Chaumont* bevestigd. De hoop, om den ouden koninklijken troon *door de natie* weder te laten oprigten, was reeds levendig geworden; een vorst uit de *Bourbons* bevond zich reeds onder de bondgenooten, even als bij het leger van Wellington; en sedert de afbreking van het congres — doch ook eerst destijds — werd de overtuiging nog sterker, dat slechts daardoor eene wezenlijke herstelling van Europa mogelijk was.

Congres te Chatillon, 3 Febr. — 15 Maart 1814, nogtans zonder bewilliging van eenen wapenstilstand. Nog stond het in de magt van Napoleon, om den troon en het rijk te behouden, wanneer hij zich met het *oude Frankrijk* vergenoegd had. Doch de Rijn en de Alpen zouden, met al derzelver punten van aanval, de grenzen van Frankrijk blijven; Italië aan zijnen behuwd zoon afgestaan, en zijn broeder schadeloos gesteld worden. Welk een geluk, dat hij *zoo veel vorderde!* en toch toonde naderhand een onderschepte brief van zijnen minister Maret, 19 Maart, dat ook dit slechts om te verblinden geweest was. — Gedurende het congres eene *viervoudige alliantie* voor 20 *jaren*, tusschen Engeland, Rusland, Pruissen en Oostenrijk te *Chaumont*, 1 Maart 1814. 1. Iedere mogendheid geeft tot voortzetting van den oorlog 150,000 man. 2. Engeland belooft 5 millioenen P. St. hulpgel-

gelden. 3. Geene afzonderlijke onderhandelingen. — Zoo was niet alleen voor het tegenwoordige, maar ook voor de toekomst gezorgd!

Gevolmagtigden te Chatillon: Caulaincourt; van den kant der bondgenooten L. Cathcart, graaf Rasumowsky, graaf Stadion, v. Humboldt. — Te Chaumont: L. Castlereagh (voor de eerstemaal verscheen een Engelsche staats-sekretaris van Buitenlandsche zaken in persoon op het vaste land;) de prins von Metternich; v. Hardenberg en v. Nesselrode.

83) Intusschen werd de oorlog in Frankrijk met eene afwisselende kans gevoerd. De strijdbare magt van Napoleon nam niet af, maar toe; het viel hem gemakkelijk dezelve op afzonderlijke punten zamen te trekken, en aldaar voordeelen te behalen. Reeds had de terugtogt der groote armee eenen aanvang genomen, toen *Blücher's* heldenzwaard bij *Laon* voor de goede zaak besliste. Van nu aan was de hoofdstad van Frankrijk slechts het doel; en Napoleon zelf, door zijnen kwaden geleigeest van het spoor gebragt, maakte den togt derwaarts gemakkelijker. Maar nog eerst was het leveren van eenen slag vóór hare poorten noodzakelijk; voor de eerste maal bereikte het donderen van het vijandelijke geschut hare muren. Zij viel en had vervolgens met het zegevierende leger de zegevierende monarchen, en weldra ook haren regtmatigen koning, in haar midden.

Na de scheiding der beide legers sedert den slag bij

Bri-

Brienne (*), verscheidene gevechten langs de Marne, en roemrijke terugtogt van Blücher, van *Beauchamp* en *Montmirail*, 14 Febr. 1814, met het leger, dat reeds ingesloten was. Voorwaarts dringing van de groote armee langs de Seine, tot aan Fontainebleau; doch na de overweldiging van den kroonprins van Wurtenberg, na eene heldhaftigen tegenstand, bij *Montereau*, 18 Febr., terugtogt op Toyes, en tot Bar sur Aube, 25 Febr., en zelfs vergeefsche onderhandelingen over eenen wapenstilstand. Het lot van Europa stond op nieuw ter beslissing! Intusschen, na den terugtogt van *Blücher* tot aan Laon, vereeniging met het korps van de noord-armee, en roemvolle slag *van Laon*, 9 en 10 Maart. Hierop nieuw voorwaartsrukken en vereeniging der groote armee, 18 Maart; slag bij *Arcis sur Aube*, 20 Maart, waarna Napoleon het denkbeeld opvat, om hen in den rug te vallen; en daardoor den weg naar de hoofdstad openlaat. Na het verslaan van Marmont en Mortier, bij *La Fere Champenoise*, 25 Maart, marsch op Parijs. *Slag voor Parijs*; bestorming van de Montmartre en overgaaf bij verdrag, 3 Maart. *Intogt der bondgenooten*, 31 Maart; terwijl de kreet der overwinning door gansch Europa terugkaatst. Eén jaar, vijf maanden en elf dagen had de krijgstogt van Moskou af, zeven maanden en vijf dagen, die van de Katzbach tot aan Parijs geduurd. — Ondertusschen insgelijks zegerijk voorwaartsdringen van *Wellington* tegen Soult, aan de Garonne; Bezetting van Bourdeaux, 12 Maart, (alwaar het eerst de koninklijke standaard geplant werd;) en ook, helaas! na een nutteloos bloedvergieten (de estafetten uit Parijs waren opgehouden;) 10 April, tot aan *Toulouse*. Daar ook reeds vroeger, 19 Maart, *Lyon* door de bondgenoten bezet was, zoo kon-

(*) Zie boven bladz. 789.

tonden de legers van *Moskou* en van de *Taag* elkanderen de hand toereiken.

84) Met de hoofdstad was Frankrijk veroverd; dewijl de hoofdstad hier alles is; de verstandige gematigdheid der overwinnaars, waardoor zij het nationale gevoel en de nationale ijdelheid vleiden, werkte het overige. De verklaring: „ van niets „ verder met Napoleon, noch met iemand hoe„ genaamd uit zijne familie, (hij had zijne gema„ lin tot regentes benoemd) te willen onderhan„ delen" was beslissend, en toonde stilzwijgend aan de natie, wat er moest gedaan worden. De Senaat, welks leden gisteren nog zijne slaven waren, sprak de afzetting van Bonaparte uit en benoemde eene provisionele regering; de departementale Raad de herstelling van den koningstroon voor *Lodewijk XVIII.*

Verklaring van Alexander aan de bondgenooten, 31 Maart. Verklaring der afzetting van Napoleon door den Senaat, 1 April. Het was zeer belangrijk, dat dezelve door onderdanen van het Rijk uitgesproken werd. Provisionele regering, bestaande uit 5 leden, aan wier hoofd Talleyrand zich bevond. — De departementale Raad van de Seine spreekt het eerste de herstelling der Bourbons uit, 2 April.

85) Het kwam daarop aan, om van den afgezetten keizer ook zijnen eigenen afstand van den troon te verkrijgen. Overtuigd van de onmogelijkheid, om de hoofdstad te kunnen hernemen,

tot

tot welker hulp hij te laat gekomen was, steed, meer van zijn leger en zijne maarschalken verlaten, besloot hij daartoe — na vergeefs beproefd te hebben, om zijnen zoon tot zijnen opvolger te doen verkiezen — voor zich en zijne familie. Zoo steeg hij van den instortenden troon af, na een verdrag. met de bondgenooten, waarbij de grootmoedigheid, zich boven de staatkunde verheffende, de voorwaarden voorschreef.

Spoedige terugmarsch van Napoleon over Troyes, naar Parijs., tot aan Fontainebleau, 30 Maart. Na het berigt van zijne afzetting, afval van Marmont, met deszelfs korps, 3 April. Onderhandeling door Ney en Macdonald, en onvoorwaardelijke afdanking voor zich en voor zijne erfgenamen, 10 April. Hierop traktaat met de verbondene mogendheden, 11 April. 1. Herhaling van den afstand van alle souvereiniteit en heerschappij voor zich en zijne erfgenamen in Frankrijk, Italië en alle andere landen. 2. Hij verkrijgt het eiland *Elba* met de volle souvereiniteit, en 2½ millioenen renten op Frankrijk. 3. Hij mag eene lijfwacht van 400 man behouden. 4. Zijne gemalin verkrijgt met de volle souvereiniteit en erfelijk voor hare nakomelingen de hertogdommen van Parma, Piacenza en Guastalla; beide behouden den keizerlijken titel. 5. Buiten dien een inkomen voor de familie Bonaparte, en eene verzorging voor prins Eugene. — Hierop vervoering van Bonaparte naar het eiland Elba, alwaar hij den 4 Mei aankomt.

86) Op den op deze wijze effen gemaakten grond werd vervolgens *de troon der Bourbons* weder opgerigt. Het was niet het verschil tusschen een ko-

koninklijken en keizerlijken troon, noch het verschil der gebieders, die op denzelven zaten, maar hunne betrekkingen, en voorāl hun karakter en hunne gezindheden waren het, die Europa eene andere toekomst waarborgden. . Wat zou, zelfs bij eene beperking van het rijksgebied, een vrede met Napoleon meer geweest zijn, dan een wapenstilstand, waarbij men niet eens de wapenen zou hebben durven afleggen?

Aankomst van den graaf van Artois, 12 April 1814. door den koning tot *Lieutenant van het koningrijk* benoemd, en vervolgens overeenkomst met de bondgenooten, om alle vijandelijkheden te doen ophouden, en ontruiming der vestingen buiten het gebied van het oude Frankrijk, (ten uitvoer gebragt te Mentz, 4 Mei, Wezel, 8 Mei, Magdeburg, 14 Mei, Hamburg, 25 Mei, en van anderen nog in dezelfde maand). — Landing van Lodewijk XVIII. te Calais, 25 April, na eene drieentwintigjarige afwezigheid uit zijn rijk (in Italië, Duitschland, Rusland en eindelijk in Engeland;) en *intogt te Parijs*, 4 Mei, nadat hij de *door den Senaat gemaakte staatsregeling verworpen had*; doch *onder verzekering van eenen vrijen regeringsvorm.*

87) Frankrijk en met hetzelve Europa den vrede te geven was de eerste weldadige bezigheid van den in zijne regten herstelden koning. Het traktaat met eenen monarch, in wien de andere monarchen hunnen gelijken zagen, en dat hunne aanwezendheid bespoedigde, moest gemakkelijk vallen. Werd aan de eene zijde de hersenschim eener wereldheerschappij opgegeven, zoo werd aan den an-

anderen kant de belofte, om Frankrijk groot en magtig te laten blijven, volkomen vervuld. *De terugkeering van het Fransche koningrijk tot deszelfs oude grenzen* was de eerste grondlegging van het geslotene traktaat.

Sluiting van den *eersten Parijschen vrede*, 30 Mei 1814. Frankrijk behoudt zijne integriteit volgens de grensscheiding, zoo als die op den 1 Jan. 1792. was, nog met eenige vergrooting, zoo wel aan de oostelijke grenzen en in Savoye, als door het bevestigde bezit van Avignon. 2. Frankrijk erkent de onafhankelijkheid van den Staat der Nederlanden, volgens deszelfs toekomstige vergrooting, als mede, die der gezamelijke Duitsche Staten, die door een foederatief bondgenootschap aan elkanderen zullen verbonden worden, benevens die van Zwitserland en van Italië. 3. Frankrijk krijgt zijne volkplantingen van Engeland terug; (ook Guadeloupe, waarvan Zweden (*) afstand deed,) met uitzondering van *Tabago*, *St. Lucia* en *Isle de France* met deszelfs onderhoorigheden. Het verbindt zich, om in Oostindië geene vestingen aan te leggen, en geene troepen dan voor de politie te houden. 4. *Malta* blijft aan Engeland. 5. Portugal geeft het *Fransche Guiana* volgens eene grensregeling terug. 6. In de door Frankrijk ontruimde havens werden de oorlogschepen en de voorraad van behoeften voor de zeevaart verdeeld, zoodat twee derde deelen aan Frankrijk bleven. 7. De bondgenooten deden afstand van alle sommen, die hunne regeringen voor geslotene overeenkomsten, leveringen en verschotten, van Frankrijk te vorderen hadden, (welk eene grootmoedigheid!) 8. Frankrijk belooft de billijke vorderingen

(*) Zie boven bladz. 769.

gen van bijzondere personen te betalen. 9. Frankrijk belooft aan Engeland binnen vijf jaren den slavenhandel af te schaffen.

Onderhandelaars: Talleyrand; van de zijde der bondgenooten: L. Castlereagh, Rasumowsky, Metternich en v. Hardenberg.

88) Dezelfde maand, die aan Frankrijk deszelfs koning wedergaf, zag ook drie andere, van hunne troonen gebonsde, vorsten die weder beklimmen. *Pius VII.* keerde naar Rome, *Ferdinand VII.* naar Madrid, en *Victor Emanuel* naar Turin terug. Vergeefs had Napoleon beproefd, om Pius VII., terwijl hij hem als eenen gevangenen naar Fontainebleau voeren liet, door bedreigingen te verschrikken: vergeefs getracht door een valsch concordaat de wereld te misleiden. Zijne wederkeering gaf aan zijne Staten de rust weder. In Spanje was het anders gesteld, waar, na de verwerping van de door de Cortes ontworpene bijna republikeinsche staatsregeling, vervolgens een vreesselijke kampstrijd van het onbeperkte geweld tegen de vrijheid begon, welks gevolgen naauwlijks eene gelukkige uitkomst lieten verwachten.

Verblijf van den gevangenen Paus te Fontainebleau, 19 Junij 1812. — Jan. 1813. Bekendmaking van een concordaat, welks voornaamste artikelen Pius VII. slechts voorloopig en voorwaardelijk aangenomen had, als of het reeds gesloten was, 13 Jan. 1813., (na de terugkeering uit Moskou) waartegen Pius echter zich dadelijk verzet. Terugvoering naar Savona, 24 Jan., en naderhand,

31 Maart, overlevering aan de Oostenrykers. Terugkeering naar Rome en plegtige intrede, 24 Mei 1814. — Intogt van Ferdinand VII. in Madrid, 14 Mei; van Victor Emanuel in Turin, bijna ter zelfder tijd.

89) Terwijl aldus de grondslagen tot de oprigting van het gebouw der Europesche staatsgesteldheid overäl gelegd werden, kon het aan niemand ontgaan, hoe veel nog aan hare herstelling ontbrak. De monarchen, zoo wel in den vrede, als in den oorlog vereenigd, besloten dit gemeenschappelijk af te handelen op een congres in de hoofdstad van het Duitsche keizerrijk, terwijl zij, gedurende de toebereidselen, de banden van persoonlijke vriendschap ook met het Britsche koninklijke huis en met den prins regent in Engeland aanknoopten. Midden uit de stormen des tijds trad ééne der schoonste verschijningen te voorschijn; de staatkunde strengelde zich meer dan ooit met de menschelijkheid in een.

Bezoek van keizer *Alexander* en van koning *Frederik Wilhelm*, 7—22 Junij, vergezeld door hunne zegerijke veldheeren, *Blücher*, *Platow* en and. in Londen, waar zij door de natie met de grootste geestdrift ontvangen worden.

90) *Congres te Weenen.* Tot nog toe kon de geschiedenis der Europesche staatsgesteldheid geen congres — zelfs dat van Westfalen niet uitgezonderd, aantoonen, waarop zoo vele en zoo groote belangen — *die van het geheele Europa* —

moes-

moesten afgehandeld worden; dewijl zij, offchoon ook meermalen geschokt, toch nog nooit, zoo als thans, was omvergeworpen geweest. Welke eene uitkomst en in allen geval welk eene voortduring van dezelve moest men vermoeden? Bij geluk kwamen twee zaken te pas. Eerftelijk: dat men over de meeste hoofdpunten in het geheel reeds eenftemmig dacht. De noodzakelijkheid, om de Franfche monarchie in hare thans beftaande integriteit te onderhouden, als mede die der herftelling der Oostenrijkfche en Pruisfifche monarchiën volgens derzelver vroegere ftatistieke betrekkingen (ook reeds vooruit bij traktaten bepaald (*)) werd door niemand in twijfel getrokken. Het tweede was: de perfoonlijke tegenwoordigheid, de gemoedsneigingen en de wederzijdfche vriendfchap der monarchen. Gene befpoedigde, deze maakte alles gemakkelijker. Desnietegenftaande kon het echter niet aan fteenen des aanftoots ontbreken. De bepalingen over Polen en Sakfen, zoo als vervolgens over de inwendige ftaatkundige, zoo wel als territoriale, betrekkingen van Duitschland legden de grootfte in den weg. Niet zonder grond was men bij herhaling bevreesd voor eene afbraking der onderhandelingen. Doch niettegenftaande kwam men tot een befluit. Eene zoo buitengewone, als onverwachte gebeurtenis, die alle afzonderlijke belangen tot zwijgen bragt, veroorzaakte dit plotfeling. *De man des Noodlots* moest

(*) Zie boven bladz. 776.

moest nog eenmaal op het tooneel der wereld verschijnen, om langs dien weg zelf te bevestigen, wat hij verwoesten wilde; en om vorsten en volken te leeren, wat nood was.

Plegtige *opening* van het congres te Weenen, nadat de onderhandelingen reeds voorloopig met naauwkeurigheid overlegd waren, 1 Nov. 1814. Deszelfs voortduring tot den 25 Mei 1815. *Den uitslag* van hetzelve *vindt men beneden in de laatste afdeeling.*

Er waren in persoon tegenwoordig de keizers van Oostenrijk en Rusland, de koningen van Pruissen, Denemarken, Beijeren en Wurtemberg; de keurvorst van Hessen, de groothertog van Baden, de hertogen van Saksen-Weimar, van Brunswijk, van Nassau, van Coburg en verscheidene andere vorsten en prinsen. — De voornaamste *gezanten en ministers:* van den Paus, de kardinaal Gonzalvi; van Oostenrijk, de prins van Metternich; van Rusland, de prins Rasumowsky, de graven Stakelberg en Nesselrode; van Groot Britanje, lord Castlereagh en de hertog van Wellington; van Pruissen, de prins van Hardenberg en van Humboldt; van Frankrijk, de prins Talleyrand en van Dalberg; van Spanje, don Labrador; van Portugal, de graven Palmella en Lobo da Silveyra; van de Nederlanden en Nassau, van Spaan en van Gagern; van Denemarken, graaf Bernstorf; van Zweden, de graaf van Löwenhielm; van Sardinje, M. van Saint Marsan; van Beijeren, de prins Wrede en de graaf Rechberg; van Wurtemberg, graaf Winzingerode; van Hannover, de graven Munster en v. Hardenberg; van Saksen, de graaf Schulenburg en andere.

91) *Terugkomst* van Napoleon van Elba naar Frank-

Frankrijk; en de omverwerping, voor eenige oogenblikken, van den nog wankelenden koningstroon. Hoe kon hij vast staan, daar de natie haren koning nog naauwlijks kende, het leger nog niet op nieuw ingerigt was, hem slechts met den mond, maar nog niet met het hart, trouw gezworen had; en beider oogen nog door de schittering van den zoogenaamden roem verblind waren? Men ondervond echter toch spoedig, dat de wederopgerigte keizerlijke troon niet minder wankelend stond, en niet in de natie — die zich slechts lijdelijk gedroeg — maar alleen in het leger zijnen steun vond. Doch welk een vooruitzigt, wanneer het zoo ver kwam, dat een oproerig leger het rijk en Europa de wet voorschreef!

Landing van Napoleon bij Cannes, 1 Maart 1815. met bijna 1500 man, en spoedige marsch naar Parijs; zonder grootheid, wijl hij zonder tegenstand geschiedde. De voorafgegane *zamenzwering* schijnt zich niet zeer ver uitgebreid te hebben, dewijl men op den bijval der troepen en derzelver aanvoerers bij zijne verschijning rekenen konde en rekenen moest. *Intogt in Parijs*, 20 Maart, na dat de koning zich naar Rijsfel en naderhand naar Gent begeven had. Doch met zijnen ouden titel was zijne vorige magt niet wedergekeerd; in plaats van voorheen de partijen beheerscht te hebben, scheen hij door dezelve beheerscht te worden; en de klucht *van het Meiveld* (1 Junij) vertoonde slechts de *carricatuur* van *Karel den Grooten*. Zoo veel te ernstiger waren echter de krijgstoerustingen; want, dat alle vredes-aanbiedingen hem den vrede niet aanbrengen zouden, dit besefte hij gemakkelijk.

92) Het berigt der landing van Napoleon kwam bij geluk te Weenen aan, toen het congres *nog vergaderd* was. Dit maakte de snelste en beslissendste maatregelen mogelijk, en men greep die aan. De overheerscher werd, bij een bijzonder besluit, tot eenen vijand der volken en buiten de bescherming der wetten verklaard; en een *vast verbond* vereenigde aanstonds de groote en kleine mogendheden tegen hem. De oorlogskans konde wankelen; doch een laatste goed gevolg scheen bijna onmogelijk voor hem te zijn; want de vorsten waren thans van de trouw hunner onderdanen verzekerd.

Verklaring van den 13 Maart tegen Napoleon; door Oostenrijk, Rusland, Engeland en Pruissen, zoo als mede door Frankrijk, Spanje, Portugal en Zweden onderteekend. En daarop het verbond der vier hoofdmogendheden te Weenen, 25 Maart. 1. Herhaling der verbindtenissen te *Chaumont* (*), tot instandhouding der rust en onafhankelijkheid van Europa, tegen Napoleon Bonaparte en zijne aanhangers. 2. Het contingent voor iedere mogendheid werd bepaald op 180,000 man. 3. Alle Europesche mogendheden werden uitgenoodigd, om aan het verbond deel te nemen. — Allen, met uitzondering van Zweden, (hetwelk de handen in Noorwegen vol had) zoo als mede alle Duitsche Staten en Zwitserland, traden achtereen volgende toe; Spanje op eene voorwaardelijke wijze, en sloten traktaten van onderstand met Groot Britanje. Het getal der manschappen, die door allen zouden geleverd worden, bedroeg niet minder, dan 1,057,400 man.

93)

(*) Zie boven bladz. 790.

93) Dus werd nog eenmaal door éénen man bijna geheel Europa in beweging gebragt; want het gevaar werd groot, indien men het niet daar voor hield; en het was gemakkelijk vooruit te zien, dat de overheerscher de vereeniging der vijandelijke strijdbare magten niet zoude afwachten. Uit dien hoofde aanstonds snelle zamentrekking van een Engelsch- Duitsch en een Pruissisch leger in de Nederlanden onder *Wellington* en *Blücher*. Ook hij liet niet lang naar zich wachten; doch de luisterrijke dag bij *Waterloo* wierp hem op eens in het stof neder en reddede Europa.

Voorwaarts dringen van Napoleon over de grenzen, met 170,000 man, 15 Junij 1815. Slag bij *Ligny* tegen *Blücher*, 16 Junij, na eenen dapperen tegenstand, (de grijze held lag zelf onder den hoefslag der paarden) terug gedrongen tot Wavre. Op denzelfden dag, gevecht van *Ney* tegen den hertog van *Brunswijk Oels* bij *Quatre Bras*, die als één offer van zijnen aangeboren moed sneuvelt. Intusschen bijeentrekking van het leger van *Wellington*, bestaande uit Engelschen, Hannoveranen, Nederlanders, Brunswijkers en Nassauwers, bij *Waterloo* en *belle Alliance*. Aanval van Napoleon in den middag van den 18 Junij met een groote overmagt. Na eenen vreesselijken kampstrijd was 's avonds de overwinning wisselvallig, toen ter goeder uur *Blücher* met zijn hulpleger verscheen. Aanstonds de beslissing, nederlaag, vlugt en, door *Gneisenau* vervolgd, volkomene uiteendrijving van het Fransche leger. Slechts met moeite ontsnapte de vreesselijke man, alles in den loop latende, om zelf de overbrenger van het berigt van zijne nederlaag in Parijs te zijn. Zijn gesternte was ondergegaan.

94) De *tweede inneming van Parijs* zonder bloedvergieting was het gevolg dezer overwinning; doch of daarvan ook aanstonds de onderwerping van Frankrijk het gevolg zijn zoude, konde onzeker schijnen. Het overige gedeelte van het geslagene leger trok, ingevolge der overeenkomst, achter de Loire terug. De bevelhebbers der meeste vestingen weigerden gehoorzaamheid; zonder eene *ontbinding van het leger* was er aan geene veiligheid te denken. De eerste en gewigtigste stap, daartoe was, om hunnen opperheer, na zijne terugkeering in de hoofdstad, op nieuw tot de nederlegging der kroon te bewegen. Hij deed zulks, om niet afgedankt te worden, op het verlangen der door hem zamengeroepene kamers, en de ontbinding van het leger door deszelfs bevelhebbers ging gelukkig. Intusschen zijn vertrek naar Rochefort, in de hoop, om naar Amerika te ontvlugten; en toen hij zag, dat dit onmogelijk was, *gaf hij zich over in de bescherming van Engeland.*

[1] Napoleon doet afstand van de kroon ten voordeele van zijnen zoon, 22 Junij. Door de zich zoo noemende kamers aangenomen, 23 Junij. Hoe veel bijzondere raadslieden, inzonderheid een *Fouché*, (voorzitter van de provisionele regering) daartoe hebben bijgedragen, (de gewezen minister van Policie en zijn gewezen meester kenden elkanderen buiten kijf het beste,) blijft ter opheldering aan de toekomst overgelaten. Vertrek naar Rochefort, 28 Junij; en na vergeefsche beproevingen ter ontkoming, overgaaf aan den admiraal Hotham en het Engelsche linieschip de Bellerophon, 15 Julij; waarop

 hij

hij naar Engeland, en van daar, zonder aan land te stappen, op den Northumberland, na het gemeenschappelijk genomene besluit der verbondene mogendheden, 31 Julij, naar het eiland *St. Helena* gevoerd werd, 8 Aug., waar hij den 16 Oct. aan land stapte, en naar de overeenkomst der bondgenooten, 2 Aug., bij voortduring als *krijgsgevangen* (iedere poging, om hem te bevrijden, is door het parlement voor eene hoofdmisdaad verklaard, 11 April 1816.) tot aan zijnen dood bewaakt werd.

Quem cursum dederat Fortuna, peregit!

95) *Wederkeering des konings* in zijne hoofdstad, na eene afwezendheid van honderd dagen. 9 Julij.
Doch hoe vele inspanningen en ondervinding hadden de bondgenooten in deze honderd dagen gehad. Zouden zij op *hunne* kosten den koninklijken troon in Frankrijk wederom opgerigt hebben, om denzelven misschien nog eenmaal te zien omverwerpen? *Schavergoeding* voor de onkosten en *veiligheid* voor de toekomst waren zij niet slechts aan zich zelven, maar nog meer aan hunne onderdanen verschuldigd. De vorige grootmoedigheid was te duur door dezen betaald! Nieuwe onderhandelingen met de herstelde koninklijke regering moesten derhalve aangeknoopt worden; en men kwam overeen, dat de schadeloosstelling door eene som gelds, en de veiligheid door eene grensbepaling, met afstand van vier vestingen, en eene bezetting der grenzen voor zekeren tijd, op kosten van Frankrijk, zou bereikt worden.

Tweede Parijsche verdrag, na langdurige conferentiën gesloten, 20 Nov. 1815. 1. Grensregeling met afstand der

vier vestingen, Philippeville, Mariënburg, Saar-Louis en Landau met derzelver omtrek tot aan de Lauter; in Italië echter het bij Frankrijk geblevene gedeelte van Savoye (*). 2. De vesting Hunningen wordt gesloopt. 3. De Noord- en Oostelijke grenzen van Frankrijk met 18 vestingen blijven, ten langste vijf jaren, door een leger der bondgenooten, 150,000 man sterk, op kosten van Frankrijk bezet; na verloop van drie jaren zou men intusschen zien, of de omstandigheden eene terugtrekking gedoogden. 4. Als schavergoeding betaalt Frankrijk in bepaalde termijnen eene som van 700 millioenen Franken; (de vorderingen, die bijzondere personen op Frankrijk hadden, bleven hun bovendien voorbehouden.) Zoo wel deze, als de verdere bovenstaande, voorwaarden werden bij afzonderlijke overeenkomsten bepaald. — *De geroofde kunststukken*, waarmede Parijs pronkte, het heilige eigendom der volken, werden, zonder bijzondere overeenkomst, met alle strengheid teruggenomen. Niet zonder morren had men dezelve bij de eerste inneming in Parijs zien blijven.

De gevolmagtigden bij dit traktaat waren aan de Fransche zijde: de hertog van Richelieu; van Oostenrijk, de prins van Metternich en van Wessenberg; van Engeland, lord Castlereagh en de hertog van Wellington; van Rusland, de prins Rasumowsky en graaf Capo d'Istria; van Pruissen, de prins van Hardenberg en v. Humboldt.

96) In den val van Napoleon werd ook zijn zwager *Murat van Napels*, daar hij het loon zijner dubbelzinnigheid inoogste, mede ingewikkeld. Bij de schijnende vorderingen van Napoleon had Mu-

(*) Zie boven bladz. 796.

Murat zich ook weder voor hem verklaard; doch Oostenrijk liet hem geenen tijd, om dezen te hulp te komen. Na eenen veldtogt van nog geene twee maanden verloor hij zijn rijk en eindigde spoedig daarna, terwijl hij als een vlugteling omdoolde, als een misdadiger zijn leven.

Sedert hunne herstelling hadden *de hoven der Bourbons* zich tegen Murat verklaard, Dec. 1814. (*) Ook Engeland weigerde alle verbindtenissen met hem, 25 Jan. 1815. Reeds vóór de landing van Napoleon, krijgstoerustingen, aanstonds daarop losbarsting van den oorlog, terwijl hij de volken van Italië tot de vrijheid oproept, 30 Maart. Oorlogsverklaring van Oostenrijk aan Murat, 10 April, en verbond met Ferdinand van Sicilië, 29 April. Gevechten aan de Po tegen Bianchi en Nugent; doch spoedige terugtogt. Gevecht bij *Tolentino*, 2 en 3 Mei, en aan de *Garigliano*, 16 Mei. *Kapitulatie* van den generaal Carascosa, 20 Mei. Inneming van Napels en *herstelling van Ferdinand. Murat* ontkwam over Ischia naar Frankrijk. Na de nederlaag van Napoleon vlugt hij naar Corsica, en van daar, bij de landing te Pizzo in Kalabriën, wordt hij gevangen genomen en als een oproermaker dood geschoten, 13 Oct. 1815.

97) Het lot der *Scandinavische rijken* had zich ook reeds volkomen ontwikkeld, offschoon aanstonds na den vrede van Kiel (†) Noorwegen den

af-

(*) Belangrijk is hierover: *Campagne des Autrichiens contre Murat en 1815, précédée d'un coup d'oeuil sur les négociations secrètes qui eurent lieu à Naples depuis la paix de Paris 1814*, *par* V.. C.. DE BR., *témoin oculaire*, *à Vienne* 2 *voll.* 8.

(†) Zie boven bladz. 760.

afstand van Denemarken aan Zweden niet erkennen wilde; maar zijnen stadhouder tot koning uitriep, zoo was er toch slechts een korte en niet bloedige veldtogt van den kroonprins van Zweden noodig, om dezen vrede ten uitvoer te brengen. De aan Noorwegen beloofde vrijheid en staatkundige zelfstandigheid werkte meer, dan de wapenen; en dus werden Zweden en Noorwegen, als twee rijken, onder den schepter van denzelfden koning vereenigd.

Na de bekendwording van den vrede van Kiel van 14 Jan. 1814, groote bewegingen in Noorwegen. Afkondiging der onafhankelijkheid door den stadhouder, prins *Christiaan Frederik* van Denemarken, 19 Febr. Zamenroeping van den rijksdag (Storthing) te Eidswold, 10 April; van welken hij tot hunnen constitutionelen koning benoemd werd, 17 Mei. Vergeefsche beproeving tot eene vereffening, door eene kommissie uit de bondgenooten (Julij), die op de onderwerping aandringen, en blokade door Engelsche schepen. Begin der vijandelijkheden, 4 Aug., doch na eenige kleine gevechten en overgaaf der grensvestingen, waardoor de weg naar *Christiania* open stond, *wapenstilstand* te Mosſs, 14 Aug. Onderwerping van Christiaan Frederik, 16 Aug. De Storthing te Christiania verklaart, 20 Oct., *de vereeniging van Noorwegen*, als een onafhankelijk koningrijk, met de kroon van Zweden; en *Karel XIII.* wordt tot *koning van Noorwegen* verklaard, 4 Nov, 1814.

98) Doch op St. Helena, eene rots, in het midden van den oceaan, eindigde, den 5 Mei 1821, de man, wiens naam nog kort te voren de gansche

ſche wereld met ſchrik vervulde, bijna ongemerkt zijn leven. Zijne plannen waren verijdeld; uit de ſlavernij, die hij den volken bereidde, trad in meer dan één werelddeel hunne vrijheid te voorſchijn. Zoo was hij, zonder zelf het te weten, *het werktuig van een hoogere magt;* want *zijne* doeleinden waren niet de *hare.* Hoe ook het oordeel der nakomelingſchap over hem mag uitvallen, de wereldgeſchiedenis kan hem ſlechts uit dit oogpunt beſchouwen (*).

TWEEDE AFDEELING.

Geſchiedenis van den ſtaat der volkplantingen van 1804 *tot* 1822.

(*zie boven bladz.* 623.)

---

1) De groote ſchokken en ſtaatsomwentelingen in Europa moesten in dit tijdvak eenen ſteeds meer onmiddelijken invloed op de volkplantingen verkrijgen, hoe minder het uitvoerbaar was, om het ontwerp eener algemeene monarchie ook op dezelve uit te breiden. Dit konde tot niets anders aanleiding geven, dan tot hare onafhankelijkheid, voor zoo verre hare natuur en het gebied, dat de Engelſchen over de zee voerden, zulks gedoog-

den.

(*) *Documens pour ſervir à l'hiſtoire de la captivité de Napoleon Bonaparte à St. Hélene, Paris* 1821.

den. *In Amerika* begon eene nieuwe orde van zaken; de vlam der omwentelingen sloeg uit de oude, naar de nieuwe wereld over en veroorzaakte daar geenen minderen brand. *Oostindië* was uit hoofde van haren aard en hare staatkundige betrekkingen daarvoor beveiligd; maar ook hier werden geene geringere veranderingen van eenen anderen aard voorbereid; zoo als mede voor *Afrika*. Zelfs het vijfde werelddeel, deszelfs vaste land, even als deszelfs eilanden, werd steeds meer op de Europesche wijze ingerigt.

2) Het *vereenigde Noord-Amerika* veranderde in dit tijdvak niets aan zijne staatsregeling. Doch deszelfs gebied, (door den aankoop van Louisiana (*), en de aanwinst van West-Florida,) deszelfs bevolking en inkomsten *werden verdubbeld*. De boven alle verwachting toenemende aanlegging van volkplantingen, in het westelijke gebied, zoowel als in Louisiana, vermeerderde het getal der *verbondene Staten* van 17 tot 24, terwijl verscheidenen der *distrikten* als *Staten* in de unie opgenomen werden.

Aanwinst der beide *Florida's*, tegen het afzien van vorderingen in geld, van Spanje, 24 Oct. 1820, door den president bevestigd, 22 Maart 1821. Tevens bepaling der grenzen tegen N. Mexico, door de rivieren Sabine en Arcansas, en van derzelver bronnen de parallelen van 42° N. B. tot aan den grooten oceaan. En met *Engeland*, Oct. 1819, ingevolge van het traktaat te *Gent* (†), van

(*) Zie boven bladz. 617. (†) Zie beneden. bladz. 813.

van Waldsee af de parallelen van 40° N. B. ook tot daartoe.

De 24 thans vereenigde Staten zijn, buiten het gebied der hoofdstad *Washington*, het distrikt Columbia: 1. Pensylvaniën, 2. New-York, 3. Maryland, 4. Delaware, 5. Rhode-Island, 6. Connecticut, 7. Massachuset, 8. New-Jersey, 9. Vermont, 10. New-Hampshire, 11. Main, 12. Virginië, 13. Noord-Karolina, 14. Zuid-Karolina, 15. Georgië, 16. Tenessee, 17. Kentuky, 18. Ohio, 19. Indiana, 20. Illinois, 21. Nieuw Orleans of Louisiana, 22. Missisippi, (ten Oosten van hetzelve;) 23. Allabama (West-Georgië), 24. Missuri. Florida is tot een *gebied* (territory) verklaard, zoo als ook Mitchigan. West-Florida, van de Missisippi tot aan de rivier Perdido en Mobile, werd reeds vroeger als een gedeelte van Louisiana opgeëischt en' in bezit genomen, 28 Oct. 1810. — De bevolking is van 6 tot omtrent 10 millioenen, de staatsinkomsten van 12 tot 24 millioenen Dollars, zonder vermeerdering van belastingen, toegenomen.

3) Maar schoon de staatsregeling onveranderlijk bleef, zoo was de partijgeest toch herrezen; en er waren tijdstippen, waarin deszelfs gevolgen bedenkelijk konden schijnen. De partijen der *Demokraten* en *Federalisten* (gene, het sterkste in de zuidelijke en binnenste Staten, oorspronkelijk aanhangers van het stelsel van den akkerbouw, deze, de bovendrijvende in de noordelijke Staten aanhangers van het handel stelsel,) vonden in den oorlog van de Engelschen en Franschen voedsel, en werden over het geheel de eerste de Fransche, en de andere de Engelsche partij. Doch de liefde voor het gemeenschappelijke vaderland en de aanval van En-

Engeland op de hoofdftad vereenigde beiden, en na de herftelling van den vrede in Europa, fchijnen deze partijen, hoe langer hoe meer, flechts in naam te beftaan.

4) Een handeldrijvende Staat, zoo als Amerika, kon het onmogelijk vermijden, om in de oneenigheden mede gewikkeld te worden, die den oorlog tusfchen Engeland en Frankrijk tot eenen *handel-oorlog* maakten. De botzingen moesten echter het meest met dien Staat ontftaan, die het gebied voerde over de zee; en gaven, daar Frankrijk hiervan op eene flimme wijze wist gebruik te maken, om zijnen invloed te vergrooten, eindelijk aanleiding tot den *oorlog*.

De vroegere oorzaken van den twist (*) duurden voort en breidden zich uit door de toenemende verdrukkingen van de fcheepvaart en den handel. Uit dien hoofde, 23 April 1806., *Non Importations Act*, tegen de invoering van verfcheidene Engelfche fabriekgoederen. Voortdurende onderhandelingen; doch toenemende twist, deels door bijzondere voorvallen op zee, echter hoofdzakelijk door de Engelfche kabinetsorders en de Franfche dekreten, 1806 en 1807. (†), waardoor de handel der onzijdigen zoo goed als vernietigd werd. Ten gevolge van dien: *Embargo act*, 22 Dec. 1807.; fluiting der eigene fcheepvaart. Vervolgens, *Non intercourfe act*, 1 Maart 1809. Verbod van alle verkeering met Engeland en met Frankrijk en derzelver koloniën; en van den invoer van de voortbrengfelen van den eenen, of anderen,

(*) Zie boven bladz. 626. (†) Zie boven bladz. 720.

ren, tot aan de herroeping van die bevelen. *Herhaald en ſcherper gemaakt*, 1 Mei 1810. Daarop, van de zijde van Napoleon, eene partijdige opheffing zijner dekreten met betrekking tot Amerika, 28 April 1811. Sedert dien tijd eene ſteeds toenemende vriendſchap tusſchen Amerika en Frankrijk en verwijdering van Engeland, tot *de oorlogsverklaring* aan hetzelve, 18 Junij 1812., na een voorafgaand *algemeen embargo* op alle ſchepen, die zich in Amerikaanſche havens bevonden, eigene en vreemde, 4 April. De verklaring van Engeland, om *zijne* kabinetsorders insgelijks te willen intrekken, 24 Junij, kwam te laat.

5) Het konde geen oorlog, zoo als die in Europa, worden. Hij werd met een matig korps aan de grenzen, inzonderheid van Canada, en met eenige ſchepen gevoerd. Zoo de nieuwe Amerikaanſche *marine* zich in denzelven op eene roemrijke wijze onderſcheidde, zoo deed de landmagt het des te minder; zelfs de hoofdſtad werd een buit der Engelſchen; en ſlechts Nieuw-Orleans met moed en geluk verdedigd. De onderhandelingen te *Gent* bragten, ter goeder uur, de ſluiting van den vrede aan, die Engeland, bij de ſpoedig wederom volgende uitbarſting van den oorlog in Europa, ruime handen gaf.

De kleine oorlog op de grenzen en op de meeren van Canada, waarin, helaas! de wilden ook mede betrokken werden, liep, wel is waar, vóor Amerika op het vaste land ongelukkig af, maar de Engelſchen konden toch ook niet verder voorwaarts dringen. *Overvalling der ſtad Washington*, en verbranding van alle publieke gebouwen

(door Engeland zelve afgekeurd) door den generaal *Ross*, 24 Aug. 1814. Maar vergeeffche aanval onder den gen. Packenham, die sneuvelt, op *Nieuw-Orleans*, door den gen. *Jackson*, dapper verdedigd, 8 Jan. 1815., als kort te voren de *vrede te Gent*, 24 Dec. 1814., reeds gesloten was. Voorwaarden: 1. Grensregeling aan de zijde van Canada tot aan het afgelegene Woud-meer (lake of woods) en der eilanden in de Pasfamaquoddy-baai; vervolgens door kommisfarisfen uit te maken. 2. Teruggaaf aller veroveringen. 3. Beiden verbinden zich, al het mogelijke aan te wenden, om den slavenhandel af te schaffen.

Gevolmagtigden te Gent: van Engeland, de admiraal Gambier, en and.; van Amerika, Alb. Gallatin, J. Adams en and.

6) De groote voordeelen, die Amerika, thans met zijne sterkte en zwakheid bekend geworden, in weerwil der vermeerderde staatsschuld, uit dezen oorlog trok, waren vooreerst de *inwendige bevestiging der Unie*, hoofdzakelijk sedert de verbranding van Washington, die aan alle denkbeelden van scheiding tusschen de noordelijke en zuidelijke provinciën een einde maakte. Vervolgens reeds door de vroegere blokade, de *herleving van zijne fabrieken en zijnen volksvlijt;* eindelijk echter de gevoelde behoefte aan eene *marine;* waarop sedert dien tijd de hoofdmagt der Unie gerigt was, nogtans slechts met beperking tot dat gene, wat de eigene veiligheid vordert. Engeland zelve had zich evenwel eenen nieuwen mededinger verwekt! Misschien had het denzelven noodig tot onderhouding van zijne eigene grootheid?

7)

7) Met den wederkeerenden vrede breidden de fcheepvaart en handel der republiek zich ook over alle zeeën uit. In de beide Indiën, in China, even als in Europa, wapperden hare vlaggen; en in de Middellandfche zee moesten de Staten der zeeroovers voor haar fidderen. Haar grondgebied ftrekt zich thans uit tot aan den mond van de Columbia aan den grooten oceaan; het geheele onmetelijke gebied van de rivier Misfifippi met hare neven-rivieren is haar eigendom; de aankoop van Louifiana, waar Nieuw-Orleans zich reeds tot eene rijke koopftad verheft, ftaat thans reeds in de rij der groote gebeurtenisfen der wereld; en het bezit der *twee Florida's*, die haar gebied volkomener rond maakt, fchijnt haar eens de heerfchappij van Westindië toe te zeggen. Intusfchen neemt de bebouwing der landen toe; de tijden zullen komen, waarin men met den post van den eenen oceaan naar den anderen zal reizen.

Het tot hier toe beftaan hebbende *praktifche zee-regt* der Amerikanen, in hunne handeltraktaten en ordonnantiën, bepaalt zich ten ftrengfte op het regt van vergelding. Dit blijkt uit hunne *acte of navigation*, 1 Maart 1817. Het verbod, „ om geene waren uit eene buitenlandfche „ haven in Amerika binnen te voeren, dan in fchepen „ der vereenigde Staten, of zulke, die aan de onderda- „ nen en burgers toebehooren van dat land, waarin de „ waren voortgebragt of vervaardigd worden" legt *geene* verpligting op aan fchepen eener vreemde natie, die geen gelijkvormig reglement aangenomen heeft, of aannemen zal. Inzonderheid de acte van dezelfde dagteekening: „ dat alle Engelfche fchepen, die uit havens komen,

„ waar Amerikaansche schepen niet toegelaten worden (West-„ indië), ook in geene Amerikaansche havens zullen toe-„ gelaten worden." Door het *handeltraktaat met Engeland*, 3 Julij 1815. 1. Wederkeerige regten ten opzigte des handels en der tollen. 2. De Amerikanen mogen eenen vrijen handel drijven in alle Engelsche Oostindische havens; doch mogen geenen kusthandel drijven längs de kusten, en moeten hunne Oostindische ladingen in eene Amerikaansche haven lossen.

A statistical view of the Commerce of the united States of America; its connection with agriculture and manufactures, and an account of the public debt, revenues and expenditures of the united States; accompanied with tables, illustrative of the principles and objects of the work by TIMOTHY PITKIN, *a membre of the House of representatives. Hartford* 1816. — De beste en nieuwste statistiek van de vereenigde Staten.

Statistical annals of the united States of America founded on official documents by ADAM SEYBERT 1818. 4. Statistieke bouwstoffen voor het tijdvak 1789 tot 1818., echter weinig bewerkt.

8) De trouw der Engelsche volkplantingen van *Canada en Nieuw-Schotland* is in den laatsten oorlog met Amerika *bewezen* geworden. Waarom zouden ook volkplantingen naar onafhankelijkheid streven, die reeds eenen vrijen regeringsvorm hebben, geenen godsdienstdwang kennen, geene schatting betalen, en den aanleg harer volkplanting en van haren handel met ieder jaar in welvaart zien toenemen? Zoo haar gewigt in de oogen van Engeland, dat in de tijden der blo-

ka-

kade zijne behoeften van timmerhout, tarwe enz. voor zich en zijne Westindische bezittingen, uit haar trok, verdubbeld werd, zoo heeft het dit ook door zulk eene zachte behandeling vergolden, waarop geene andere volkplanting zich beroemen kan. De waarschouwingen der geschiedenis zijn hier eens niet te vergeefs geweest!

Staatsregeling van Opper- en Neder-Canada, door de *acte van het parlement*, 1791., in gene een gouverneur-generaal, in dit een gouverneur, in militaire zaken slechts van den anderen afhankelijk. Nevens ieder een *Council* (Hoogerhuis), bestaande uit 15 leden in Neder-, en 7 in Opper-Canada, door den gouverneur voor hun gansche leven benoemd; en eene *Assemblee* (Lagerhuis) van 50 en 16 leden, die alle 4 jaren uit de grondeigenaars gekozen worden. De bills van het *Council* en der *Assemblee* behoeven slechts de bevestiging van den gouverneur, en blijven wetten, wanneer de koning binnen twee jaren zijne afkeuring deswegens niet betuigt. Het schattingsregt gaf het Engelsche Parlement, met uitzondering van het reglement op den handel, reeds in 1788. op; en de Testacte was hier reeds door de *Quebek-acte* van 1774. afgeschaft (*).

Letters from Canada, written during a residence there in the years 1806, 1807 *and* 1808, *shewing the present State of Canada etc. by* Hugh Gray, *Lond.* 1809. Zeer leerrijk, echter niet zonder Britsche vooroordeelen.

A topographical description of the province of Lower Canada with remarks on Upper-Canada by Jos. Bouchette, *Lond.* 1815. Het voornaamste werk voor de nieuwe statistiek van Canada, met eenen uitmuntenden Atlas.

9)

(*) Zie boven bladz. 511.

9) Langs eenen anderen weg, dan in Noord-Amerika, ontstond er een nieuwe Staat in Zuid-Amerika. *Het koningrijk van Brasilië* — door
1815. Dec. deszelfs beheerscher uitdrukkelijk als zoodanig verklaard — in deszelfs omvang bijna aan het Europesche Rusland gelijk; (doch hoe veel rijker door de natuur toegerust) — was een gevolg der staats-
1807. omwentelingen in het moederland. Van dit tijdstip aan was het voorzeker onmogelijk, om het weder tot eene volkplanting te maken, zelfs ingeval het hof weder naar Europa terugkeerde;
1801. Maart. ook was het *openen der havens van Brasilië* voor alle onzijdige Staten, als mede voor die, met welke men in vriendschap leefde, hiervan het natuurlijke gevolg; en begon reeds krachtdadig op de verbetering van den maatschappelijken toestand te werken. Nogtans scheen de opmerkzaamheid der regering zich meer te rigten, om voordeel uit de mijnen te trekken, en op veroveringen ten kosten van Spanje te maken, dan om volkplantingen aan te leggen. Intusschen zullen toch ook de vorderingen van deze een natuurlijk gevolg van de vrijheid van den handel zijn; men denke slechts niet aan zulke snelle vorderingen, als in het vrije Noord-Amerika. Deze konden slechts het gevolg der godsdienstige en staatkundige vrijheid zijn; die beiden daar ook bij eenige liberale inrigtingen nog zeer beperkt zijn. Brasilië heeft oneindig meer het kenmerk van een plant-, dan van eene akkerbouwende kolonie; zoowel met betrekking tot deszelfs voortbrengselen, als tot de bewerking

van

van den grond, bijna alleen door negerslaven. Wel is derzelver aantal hier geringer, dan dat der vrije inwoners; zij zijn kristenen, worden tamelijk zacht behandeld, hebben de menigvuldige feestdagen voor zich, en kunnen zich vrij koopen. Evenwel zijn zij slaven! Het ophouden van den slavenhandel, en de allengskens toenemende vermeerdering van vrije arbeiders, moet den grond tot den bloei van dezen Staat leggen, dat daardoor gemakkelijker wordt, omdat hier geen zoo sterk onderscheid van rang tusschen de blanken en de zwarten plaats vindt, als in de Spaansche volkplantingen.

Alliantie-traktaat met Engeland, 19 Febr. 1810. 1. Engeland erkent slechts het huis van Braganza als bezitter van den troon van Portugal. 2. Engeland kreeg verlof, om in Brasilië oorlogschepen te mogen bouwen. 3. Er mag geene inquisitie ingevoerd worden; en Brasilië belooft langzamerhand den slavenhandel te zullen afschaffen. — Ter zelfder tijd, *Handeltraktaat*. 1. Wederkeerige behandeling op den voet van de meest begunstigde volken. 2. Bijzondere bepalingen over de Oost- en West-indische waren. 3. Goa en St. Katharina worden tot vrije havens verklaard. Bij het traktaat van 22 Jan. 1815. werd dit wederom opgeheven. — In Oct. van het jaar 1817. echtverbindtenis van den kroonprins met eene aartshertogin. Eene dochter van den Duitschen keizer ging derwaarts, om ter eeniger tijd den troon van Brasilië te beklimmen.

Bezetting van *Montevideo* (als onderpand voor het in Europa afgestane Olivenza (*), 19 Jan. 1817., die het niet

(*) Zie boven bladz. 683.

niet twijfelachtig maakte, dat het oogmerk was, om zich tot aan de rivier Plata uit te breiden, bereikt door de vrijwillige aansluiting van Montevideo met zijn gebied tot de Uruguai aan Brasilië, 21 Julij 1821.

10) Maar in weerwil der verheffing der kolonie tot een rijk, hoorde men toch niets van de inrigting eener staatsregeling, die de tijdsomstandigheden en de volkstem luid schenen te vorderen. Zoo werd het kostbare tijdpunt verzuimd, waarin men zoude hebben kunnen geven, in plaats van te moeten aannemen, wat men nooit zoude gegeven hebben. Het *aannemen der nieuwe constitutie* liet den koning ook daar slechts, zoo als in het moederland, de schaduw van magt; en naauwelijks schijnt er eene andere uitkomst overig, dan de verscheuring van den zwakken draad, die nog beide rijken aan elkanderen verbindt.

Uitbarsting van den opstand onder de militairen in Pará, en vervolgens in Bahia, Fernambucco, en Rio Janeiro, Febr. — April 1821., en aanneming der — nog niet eens daargestelde — Portugesche constitutie; volgens welke de koning zich met het hof naar Portugal inscheept, 26 April; nogtans met achterlating van den kroonprins en zijne familie, als regent.

Bij gebrek van Portugesche bronnen kunnen slechts de *reizen* van eenen *Coster* en *Mawe*, gene voor de noordelijke, deze voor de zuidelijke provinciën, en die van den prins Max. *von Neuwied* genoemd worden. Nog grootere ophelderingen over de binnenlanden beloven de werken der Oostenrijksche en Beijersche geleerden, die met de aartshertogin derwaarts vertrokken zijn.

11)

11) Ook voor het *Spaansche Amerika* droegen de staatsomwentelingen van het moederland veel bij tot een nieuw tijdvak; dat van den kamp voor deszelfs vrijheid en onafhankelijkheid. Intusschen sproot hij geenzins voort uit het voornemen eener volkomene afscheuring van de Spaansche kroon; maar slechts uit den tegenstand tegen de overheersching van Napoleon en van zijnen broeder. De Amerikaansche *insurgenten* waren even zoo min muiters, als de Spanjaarden zelven. Doch zij wilden, even zoo min onder de Spaansche Junta's, als onder de heerschappij hunner onderkoningen en kapiteins-generaal staan, die zij niet vertrouwden en meestäl ook niet vertrouwen konden; maar zij rigtteden, even als de Spanjaarden, *eigene Junta's* (regeringen) op, gedurende de gevangenschap van hunnen regtmatigen koning. Intusschen sedert de oprigting van het regentschap in het moederland, na het afslaan hunner regtmatige vorderingen, weigering, om de heerschappij van deze en der door hen zamengeroepene Cortes te erkennen, waarop zij voor *rebellen* verklaard 1810.
werden. Zoo dwong men hen te worden, wat 31 Aug.
zij niet zouden geworden zijn; en na de troonbeklimming van Ferdinand VII. was men reeds te ver gegaan, om terug te kunnen treden, al was men ook van de zijde des konings en deszelfs bevelhebbers met meerder redelijkheid en bezadigdheid te werk gegaan, dan, helaas! geschied is. Maar aanstonds bevel, om de wapenen neder te 1814.
leggen; en vijandelijke behandeling door de zen- 4 Junij.

 ding

ding van Morillo. Aldus duurde de kampstrijd voort met afwisselende kans in *Caraccas*, *Nieuw-Granada*, *Mexico*, *la Plata*, *Chili en Peru*. Nogtans heeft het jaar 1821, sedert den val van Mexico en Lima, en de overwinning der insurgenten in Venezuela, deze worsteling bijna geëindigd, daar er nog slechts een paar zwakke legerkorpsen van Spaansche troepen zich bevindt.

Tot aan de onttrooning van de koninklijke familie hadden zich geene sporen van opstand in de Spaansche volkplantingen vertoond; (de poging van Miranda in Caraccas 1806, die slechts eenen geringen aanhang vond, was aanstonds onderdrukt;) het berigt daarvan, in 1808., gaf eerst aanleiding tot de volgende tooneelen. — De op den 31 December 1810 aan het regentschap voorgelegde vorderingen waren: 1. Gelijkheid van regten met de bewoners des moederlands. 2. Vrijheid van aankweeking van alle voortbrengselen en van fabriekgoederen. 3. Vrijheid van in- en uitvoer naar alle Spaansche havens en die der mogendheden, waarmede men in vrede was. 4. De vrije handel tusfen Spaansch-Amerika en de bezittingen in Azië. 5. Insgelijks van de Philippijnsche eilanden derwaarts. 6. Opheffing van allen alleenhandel der kroon, tegen eene schadeloosstelling door tollen. 7. Vrije bewerking der kwikzilver-mijnen. 8. Vrije aanspraak der inboorlingen van Spaansch-Amerika op alle waardigheden en posten. 9. De helft der ambten moest door hen bekleed worden. 10. Voor de handhaving dezer punten moest in iedere hoofdstad eene Junta het toezigt houden. 11. Voor het onderwijs en de bekeering der Indianen herstelling der Jesuiten.

Overzigt der Zuid-Amerikaansche volkplantingen.

1. *Caraccas of Venezuela* zes provinciën. Smeekschrift

der

der inwoners tot oprigting eener Junta; maar de stadhouder las Casas liet de orderteekenaars in hechtenis nemen. Oprigting eener opperste Junta tot instandhouding der regten van Ferdinand VII. en gevangenneming der Spaansche magistraatspersonen, 19 April 1810. Maar na door het regentschap voor muiters verklaard te zijn: vergadering van het *congres* der vereenigde Staten van Venezuela, en verklaring van de onafhankelijkheid der republiek, 5 Julij 1811., bevattende de provinciën, Caraccas, Cumana, Maracaibo, Guajana, Barinos en het eiland Margarita. Alles scheen hier wel te gelukken, toen de vreesselijke *aardbeving* van 26 Maart 1812. alles verwoestte. Desniettegenstaande voortduring van den kamp — aanvankelijk onder Miranda, naderhand sedert 1813. onder Simon Bolivar. Sedert de aankomst van Morillo, Junij 1815, en de verovering van Carthagena, 5 Dec., schenen de *insurgenten* niet *vooruit te gaan.* Doch zij hielden zich in de binnenlanden op, inzonderheid in Guiana, werwaarts het congres, naar Angostura, zijnen zetel verplaatste, middelerwijl de Spanjaarden in het bezit der zeesteden kwamen. Nergens werd de oorlog op zulk eene gruwzame wijze gevoerd, totdat de *wapenstilstand* tusschen Bolivar en Morillo, 15 Nov. 1820., dien scheen te eindigen. Doch na het vertrek des laatsten, vernieuwing der vijandelijkheden. Beslissende overwinning van *Bolivar* bij *Carabobo*, 24 Junij 1821., ingevolge waarvan slechts nog Porto Cabello aan de Spanjaarden overig bleef.

2. *Nueva Granada*, met 22 provinciën, waaronder Carthagena en Quito behooren. Oprigting eener Junta in de hoofdstad St. Fé di Bogota, 20 Julij 1810., die den onderkoning in hechtenis liet nemen. Doch slechts eenige der provinciën sloten zich aan. De meeste verbittering ontstond door de gruwel-toonelen in Quito,

2 Aug. 1810., waar de aanvoerers der patriotten door de troepen des onderkonings van Peru in hechtenis genomen, in de gevangenissen vermoord, en de stad geplunderd werd. De provinciën van Nieuw Granada konden het nogtans onderling nooit eens worden; het kwam zelfs tot eenen burger-oorlog; en de val van Carthagena baande Morillo den weg tot aan de hoofdstad, Junij 1816. Nogtans konden de Spanjaarden zich hier niet staande houden; de zegevierende veldtogt der insurgenten van 1819. ontrukte hun zelfs de hoofdstad weder, in welke Bolivar, 10 Aug., zijnen intogt deed. Sedert voorbereiding van vereeniging met Venezuela tot eene gemeenschappelijke republiek *Columbia* (*).

3. *Mexico* of *Nieuw-Spanje*, het hoofdland. De sterkere militaire magt der Spanjaarden en de vastheid van geest des onderkonings, Venegas, hielden hier de uitbarsting langer tegen. Begin van den opstand door eenen geestelijken, Hidalgos, in Guanaxuata, Sept. 1810. Wel aan de spits van een talrijk leger; doch in den ban gedaan, geslagen, gevangen en ter dood gebragt, 21 Maart 1811. Na hem was Morelos de voornaamste aanvoerer; uitbreiding van den opstand tot aan Nieuw-Mexico en Acapulco, bevorderd door de wreedheid van den onderkoning Apodaca, tot Oct. 1815., toen Morelos, zoo als mede spoedig daarna, 11 Dec. 1817., zijnen opvolger Mina het zelfde lot trof. Nooit konden de *insurgenten* de hoofdstad innemen, waaraan het meeste hing; de opgerigte Junta had geenen vasten zetel, en de gesteldheid der kusten maakte bijna alle vreemde hulp en toevoer van wapenen onmogelijk. De koninklijke magt scheen hier nog het meeste overwigt te hebben, zonder dat toch de opstand ganschelijk gedempt was. Het ontbrak slechts aan een algemeen opper-

(*) Zie beneden bladz. 328.

perhoofd, die de verstrooide benden vereenigde. Doch zulk eenen kregen de insurgenten aan *Don Iturbide* 1820. De opstand werd thans algemeener dan ooit; zelfs de op nieuw derwaarts gezonden onderkoning Odonojou zag zich tot eene overeenkomst genoodzaakt, waarbij hij het *keizerrijk* Mexico als onafhankelijk erkende, 24 Aug. 1821; en *Iturbide hield zijnen intogt in de hoofdstad*, 27 Sept., zonder bloedvergieten. De toekomst kan eerst den sluijer opheffen, die nog deze voorvallen omgeeft; die slechts daardoor schijnen mogelijk geweest te zijn, dat de kreolen zich van de Spanjaarden afscheurden en zich bij de insurgenten voegden.

Memoirs of the Mexican revolution, including a narration of the expedition of general Xavier Minas. *Philadelph.* 1820. Van eenen Amerikaanschen ooggetuigen, tot hiertoe het geloofwaardigste verhaal; doch slechts tot 1819.

4. *Rio la Plata* of *Buenos Ayres* in 14 provinciën. De hoofdstad had reeds bij den herhaalden aanval den Engelschen in 1806 en 1807 (*). hare sterkte bewezen. Eerste oprigting eener Junta, (na de teregtstelling van den ex-onderkoning Liniers) 21 Mei 1810; doch niet door alle provinciën erkend. Eindelijk de oprigting eener constituerende vergadering, bestaande uit gedeputeerden der steden der gezamelijke provinciën, 31 Jan. 1813. Instelling eener regering, bestaande uit drie leden; echter weldra éénen Directeur en eenen raad van zeven leden, 31 Dec. Afkondiging der volkomene onafhankelijkheid, 9 Julij 1816. De nieuwe republiek kampte tegen de Spaansche troepen uit Peru, in de boven-provinciën, tegen den partijganger Artigas, die zich in Paraguay tot onafhankelijk opperhoofd opwierp, en tegen de Portuge-

(*) Zie boven bladz. 700.

gezen, die Montevideo bezetteden, met afwisselend geluk. Desniettemin houdt deze republiek zich staande, schoon niet zonder inwendige onlusten, en schijnt door de gevolgen in Opper-Peru en Chili het meeste bevestigd te zijn.

5. *Chili.* Begin van den opstand reeds in 1810. Vergadering van een congres te St. Jago, terwijl de kapitein-generaal zijnen post nederleggen moet. Doch binnenlandsche oorlog. Aankanting tegen het congres door de gebroeders Carrera en oprigting eener Junta, die het congres ontbindt, Dec. 1811. Door het despotismus der gebroeders Carrera, twist en zelfs burgeroorlog, die den Spanjaarden de onderwerping gemakkelijker maakt, Oct. 1814. Maar in Jan. 1817. overwinning van den generaal San Martin met een korps troepen uit la Plata over de Andes; overwinning bij Chacabuco, 12 Febr., en vergadering van een congres. Nadat de Spanjaarden onder Osorio op nieuw voorwaarts gedrongen waren, overwinning aan de Maipo, 5 April 1818, en afschaffing der Spaansche heerschappij. Reeds den 1 Jan. 1818. was de onafhankelijkheid van Chili afgekondigd. Het oprigten van eene zeemagt, terwijl de Engelsche Admiraal *Cochrane* in deszelfs dienst trad, gaf aan dezen nieuwen Staat een eigen gewigt.

6. *Peru.* In de hoofdstad Lima en het grootste gedeelte van Peru, (eenigzins met uitzondering van de meest zuidelijke distrikten) had de Spaansche heerschappij zich het langste staande gehouden, hoewel in het land zelve eene sterke tegenpartij zich zien liet; maar de aanval uit Chili te land door San *Martin* op Lima, terwijl *Cochrane* de haven Callao blokkeerde, dwong de Spanjaarden Lima te verlaten, waarin San *Martin*, den 10 Julij 1812., *zijnen intogt hield. Kapitulatie* van Callao,

19 Sept. Echter houdt zich een Spaansch korps binnen in het land staande.

Outline of the revolution in Spanish America, or an account of the origin, progress, and actual state of the war, carried on between Spain and Spanisch America by a South American. *Lond.* 1817. Tot hiertoe het geloofwaardigste verhaal van de door den partijgeest zoo zeer verdraaide gebeurtenissen.

12) Dus heeft de heerschappij van Spanje op het vaste land van Amerika bijna opgehouden. Het diepe verval der Spaansche geldmiddelen en marine, en de gansche verlamming van hunnen handel ter zee, door de stoute *kaperij* der insurgenten, moet iedere groote onderneming ten uiterste verzwaren. Dat de oude betrekkingen, waarop het voorheen aandrong, voorääl de handeldwang, niet te herstellen zijn, heeft Spanje reeds in zijne onderhandelingen met de zaamverbondene mogendheden erkend, en het denkbeeld van eene *bloote confoederatie* is zelfs reeds in het moederland, zoo al nog niet aangenomen, echter openlijk uitgesproken. In zoo verre mag men dus, welken vorm de staatkundige betrekkingen ook mogen aannemen, de vrijheid van Amerika als *gegrondvest* beschouwen, offschoon zij nog niet *plegtig* erkend is; in zoo verre niet reeds het aanzijn van twee magtige hoofdstaten in het noorden en het zuiden van dit werelddeel daartoe strekt. Men verwachte slechte hier, waar godsdienst, levenswijze en luchtgestel dezelfde beletselen, als in Brasilië

lië (*) in den weg stellen, ook bij Noord-Amerikaansche staatsvormen, geenen gelijken voortgang van volkplantingen en bevolking. De Spaansch-Amerikaansche insurgenten hebben hunnen gevaarlijksten vijand in zich zelven. Wie zal aan deze Staten, die onlangs ontstaan zijn, of nog ontstaan zullen, nu reeds eene vaste duurzaamheid toezeggen? Want schoon wij bijna overäl hier republikeinsche staatsregelingen zien ontstaan, zullen zij, ook bij het gelukkigste gevolg, onder volken, waar de kleur de *Caste* bepaalt (†), republikeinsche staatsregelingen *behouden* kunnen? En zal de overäl afgekondigde vrijheid der drukpers met de hierarchie bestaan? De onafhankelijkheid onder monarchale vormen was hier misschien voor Amerika en Europa even wenschenswaardig.

Op het *einde van het jaar* 1821. hadden zich in Spaansch-Amerika de volgende Staten eenen regeringsvorm gegeven, of waren voornemens, om dit te doen:

1) De republiek *Columbia*, bestaande uit het vicekoningrijk Nieuw-Granada, en de Capitania van Carraccas of Venezuela, bevattende zamen drie en twintig provinciën, onder éénen *president*, voor zeven jaren verkozen, en een *congres*, bestaande uit den Senaat, en de Kamer der afgevaardigden. Inhuldiging van het congres te Rosario, (toekomstige zetel te St. Fè di Bogota) 6 Junij 1821., en afkondiging van het plan van staatsregeling.

2) De republiek *la Plata*, bestaande uit het vicekoningrijk Buenos Ayres, nogtans met uitzondering van Paraguay, en het gebied van Montevideo, dat zich aan Bra-

(*) Zie boven bladz. 818. (†) Zie boven bladz. 89.

Brasilië aansloot (*). Na de staatsregeling van 28 Mei 1819. onder eenen *directeur* met de uitvoerende magt, en een *wetgevend Ligchaam*, dat uit den Senaat en het huis der volksvertegenwoordigers bestaat. De verdere regering schijnt meest naar die van Noord-Amerika gewijzigd te zijn.

3) De republiek *Chili*, bestaande uit de voormalige capitania van dezen naam, onder eenen *directeur* en een *wetgevend Ligchaam*, welks inrigting niet naauwkeurig bekend is.

4) *Mexico*, het voormalige vicekoningrijk Nieuw-Spanje, door het traktaat van *Iturbide*, chef van de keizerlijke armee, met den onderkoning Odonojou, 24 Aug. 1821., tot een constitutioneel keizerrijk verklaard, welks troon aan eenen prins uit het Spaansche huis aangeboden wordt, die in Mexico zijne residentie moet hebben. De verdere staatsregeling zullen de zamengeroepene Cortes bepalen (†).

5) *Peru*, het voormalige vicekoningryk van dezen naam, voorloopig onder de heerschappij van den veroveraar en *protector* San Martin. De verzameling der *Cortes* zal de staatsregeling ontwerpen.

6) Ook de capitania *Guatimala* verklaarde zich, den 24 Sept. 1821., onafhankelijk, en schijnt eene bijzondere republiek te willen vormen.

13) De Europesche volkplantingen in Westindië ondergingen geene groote veranderingen, behalve dat zij, grootendeels door de Engelschen ver-

(*) Zie boven bladz. 820.

(†) Den 19 Mei 1822. is door het verzamelde congres te Mexico *Don Augustin de Iturbide* tot keizer van Mexico uitgeroepen en heeft vervolgens onder den naam van Augustin I. den eed afgelegd.

veroverd, bij den vrede, nogtans met de hier boven (*) aangemerkte uitzonderingen, teruggegeven werden. De opstand van Spaansch-Amerika had zich niet naar Cuba en naar Porto-Rico uitgestrekt. De zoo gewigtige Havanna bleef ongestoord eene Spaansche bezitting; en op hunne eigene en de veroverde eilanden waren de Engelschen magtig genoeg, om de rust te onderhouden, waartoe gewis de zachtere behandeling der slaven, sedert het verbod van den slavenhandel, veel bijdroeg.

Door het *verdrag met de Nederlanden*, 13 Aug. 1814, bleef Engeland in het bezit der koloniën van *Berbice*, *Essequebo* en *Demerary*, (die zeer vooruitgegaan waren) en verkreeg daardoor bezittingen op het vaste land van Zuid-Amerika. Het *Fransche Guiana*, door de Portugezen bezet (†), werd, bij de *acte van het Weener congres* Art. 107, volgens zijne *oude grenzen*, de Oyapoc-rivier, in plaats van de Arvari-rivier, tot welke Napoleon het bij den vrede van 1801. (§) uitgebreid had, aan Frankrijk teruggegeven.

14) Een zoo veel te merkwaardiger schouwspel levert *St. Domingo of Hayti* op. Sedert de volkomen mislukte pogingen van Frankrijk, om het eiland weder te veroveren, was de onafhankelijkheid beslist; en men zal wel geene nieuwe pogingen willen aanwenden. Het nieuwe rijk verviel echter in twee Staten, waarvan de kleinste, met de hoofdstad *Port au Prince*, onder eenen president

(*) Zie bladz. 796. (†) Zie bladz. 796. (§) Zie bladz. 684.

sident, eenen republikeinschen; de grootste, met de hoofdstad Kaap Henry (*Cap Français*), onder eenen koning, eenen monarchalen regeringsvorm heeft. De aanneming van Europesche beschaving en inrigtingen, zoo wel in het burgerlijke, als in het militaire, in dezen negerstaat, is ééne der in het oog loopendste verschijningen. Natuurlijk vormde alles zich bijna naar Fransche voorbeelden, ondanks den haat tegen Frankrijk; en de aanlegging van volkplantingen door vrije arbeiders, die nogtans tegen een vierde gedeelte van den ruwen opbrengst aan hunne plantagiën gebonden bleven, en met dezelve de buitenlandsche handel schijnen beduidende vorderingen te maken; van de anderzins zoo gevreesde zeerooverij heeft men niets vernomen.

Na den aftogt en de kapitulatie der Franschen onder den onmenschelijken Rochambeau, opvolger van Leclerc (*), Dec. 1803., en verklaring der onafhankelijkheid, 1 Jan. 1804., werd de neger-generaal *Joh. Jac. Desfalines* tot *gouverneur* benoemd, Mei 1804.; en verklaart zich spoedig hierop tot *keizer* van Hayti, 5 Oct. (Jacob I.) Zuiver militaire regering onder eenen bloeddorstigen tiran, van den troon gestooten en vermoord, 17 Oct. 1806. De generaal *Henry Christoffel* werd door het leger tot *provisionelen chef der regering van Hayti* benoemd. Doch weldra ontstond er oneenigheid en oorlog tusschen den mulatten-generaal *Pethion* en het negerhoofd *Henry Christoffel*. De verheffing van den laatsten tot *koning van Hayti* en afkondiging der *staatsregeling* door den staatsraad, 4 April 1811. 1. De president *Henry* wordt tot erfelijken ko-

(*) Zie boven bladz. 631. en volg.

koning van *Hayti* verklaard. 2. Bepalingen over het *grand Conseil*, *Conseil privé*, de hooge staatsbeambten en vier ministers. 3. Over de eeden, afkondiging der wetten enz.. Van volksvertegenwoordiging, en van Kamers wordt daarin niet gesproken. — De *president Pethion* hield zich in *zijn* gedeelte van het eiland staande; en nevens hem een *senaat* en eene *Kamer van volksvertegenwoordigers*, geheel volgens Noord-Amerikaansche vormen; en had, na zijnen dood, 27 Maart 1818., *Boyer* tot opvolger. Koning Henry noodigde te vergeefs tot eene vereeniging uit, en toch bleef er vrede. Het gebied van Henry vormde het noordelijke, dat van Pethion het zuidwestelijke gedeelte des eilands. Maar de wreedheid van koning Henry wapende zijne eigene troepen tegen hem, waarop hij uit wanhoop zich zelven doodschoot, 8 Oct. 1820. Het gelukte daarop den president *Boyer*, om eene vereeniging te bewerken, sedert welke het geheele voormalige Fransche gedeelte van het eiland de *republiek Hayti* vormt. — Ook het *Spaansche* gedeelte van St. Domingo heeft zich onafhankelijk verklaard, 30 Nov. 1821., onzeker, waarmede het zich vereenigen zal. — De aanbiedingen van Lodewijk XVIII. tot wedervereeniging met Frankrijk waren vruchteloos. Zou daar, waar de plaatselijke ligging en het luchtgestel met vrijheid in verband staan, bij de onmogelijkheid eener herovering, de sluiting van een handeltraktaat met erkenning der onafhankelijkheid voor Frankrijk niet de voordeeligste partij zijn?

De *Almanac Royal d'Hayti*, geheel naar het model van de *Almanac imperial* ingerigt, geeft het duidelijkste inzigt in de inrigting van het voormalige koningrijk Hayti.

Haytian Papers; a collection of the very interesting Proclamations and other official documens of the kingdom of

of Hayti, with a preface by Prince Sanders *Esq., Agent for the Haytian gouvernment. Lond.* 1816.

Behalve verscheidene proklamatiën en de constitutie in 35 artikelen, vindt men hier ook — uit de *Code Henry* de *Law respecting the culture*, waardoor de wettige betrekkingen tusschen de eigenaars en pachters der plantagiën en de arbeiders bepaald worden, die ook wel bij de vereeniging met de republiek niet kunnen veranderd zijn. Zeer ten voordeele van de laatsten; zij hebben hunne regten, hun aandeel in de opbrengsten; maar behooren evenwel aan de plantagiën, waarop zij wonen; de meester moet ook in den ouderdom voor hen zorg dragen. — Uit de plaatselijke- en tijds-behoeften sproten deze inrigtingen wel van zelve voort.

15) In *Afrika* bleef de *kaap* in de handen der Engelschen, nadat dezelve reeds sedert 20 jaren, na eene kortstondige stoornis (*), daarin geweest was. Men heeft reeds groote vorderingen met het aanleggen van volkplantingen gemaakt, (slechts in de afgelegene landstreken is nog land zonder bezitters) en de ijver der Engelsche en Duitsche zendelingen heeft het Kristendom zelfs onder de wilde hottentotten — en wat nog veel gewigtiger worden kan — onder de kaffers voortgeplant; doch het gebrek aan bevaarbare rivieren, en aan wegen, die bereden kunnen worden, legt onöverkomelijke hinderpalen in den weg. En de kaapstad zelve, die bijna alleen door Engelsche schepen bezocht wordt, schijnt eene herberg te gelijken, wel-

(*) Zie boven bladz. 611.

welker nering vermindert. Wie vaart thans, uitgezonderd Engelschen en Amerikanen, nog veel op Oostindië? en niet alle leggen daar aan (*).

16) Het lot der overige kust-koloniën van dit werelddeel, het zij dezelve aan de Franschen, of de Portugezen behoorden, was meest aan den slavenhandel verbonden. De ondervinding zal eerst leeren, of zij, in vrije volkplantingen veranderd,
Jan. 1819. (reeds zal dit met het aan Frankrijk teruggegevene Senegal op bevel des konings geschieden,) bloeijen zullen. De tot dit doel gestichte volkplanting van Sierra Leona (†) schijnt slechts langzame vorderingen te maken. Doch het streven der Europeërs, om in het binnenste van Afrika door te dringen, houdt niet op, en voor de eerste maal is er een Engelsche resident aan het hof van eenen
1817. negerkoning, dat der Ashantijnen op de goudkust, aangesteld.

17) Onder de merkwaardigste verschijningen voor den gauschen Staat der volkplantingen behoort ongetwijfeld de *afschaffing van den slavenhandel* (§). De

(*) Daar de Nederlanders wederom Java bezitten, is de vaart naar de Oostindië ook door dezen zeer bezocht.

(†) Zie boven bladz. 513.

(§) Indien iemand mogt twijfelen, of de afschaffing van den slavenhandel met de belangen der staatkunde en des koophandels overeentebrengen zij, die leze, behalve de reeds boven gemelde werken bl. 630., BEATTIE *Grondbeginf. der Zedel. Wetensch.* II. *d. bl.* 177—258. FROSSARD *La cause des esclaves Negres et des*

De ernst, waarmede de Engelsche regering, sedert de parlements-acte van 1806. (*) dezelve behandelt, daar het niet alleen door het parlement voor eene misdaad verklaard is, om daaraan deel te nemen, maar ook een bepaald artikel in alle traktaten geworden is, konde schier bevreemdend schijnen, als men niet wist, hoe veel er den ministers moest aan gelegen liggen, om de tegenpartij geenen voet te geven, sedert dat de natie het, als ware het, als eene zaak van eer schijnt aan te merken. Het moet zwaar vallen eenen kampstrijd door te zetten, waar men te gelijk tegen de winzucht en de vooroordeelen te strijden heeft.

De

des habitans de la Guinée, portée au Tribunal de la Justice, de la Religion et de Politique etc., reeds in 1789. in het licht verschenen. In dit werk wordt de onregtvaardigheid van den slavenhandel en de slavernij zelve krachtdadig betoogd en aangetoond, hoe men dezelve kan afschaffen zonder de kolonisten en koloniën te benadeelen. Hoogst belangrijk zijn ten dien aanzien ook *Lettres à son Excell. Mr. prince Talleyrand Périgord au sujet de la traite des Nègres par* WILBERFORCE, *Par.* 1814. Bij ons is in het jaar 1816. verschenen eene uitmuntende verhandeling van den Hr. NEDERMEIJER VON ROSENTHAL, *de Servorum Afrorum commercio eoque recte sublato, nec non de Afrorum servitute penitus tollenda.* Behalve de overwegingen van de zedelijke en staatkundige gronden voor en tegen de afschaffing der slavernij enz. vindt men bij dien schrijver ook eene *volledige geschiedenis van den oorsprong des slavenhandels*, bladz. 35 volg., en *van de wederafschaffing van denzelven en van de slavernij*, bladz. 151 volg., en eene *beknopte geschiedenis van hetgene ten voordeele der negerslaven geschreven is*, zoo wel als van de wetten, ten hunnen voordeele gemaakt, bladz. 151—222.

(*) Zie boven bladz. 629.

De mogendheden, die bij de afschaffing van den slavenhandel het meeste belang hebben, zijn Portugal, Spanje en Frankrijk. Op het Weener-congres algemeene erkenkenning van het beginsel, dat de slavenhandel zoo dra mogelijk moet afgeschaft worden; nogtans bleef de bepaling van den termijn der onderhandelingen met bijzondere mogendheden voorbehouden, door de volgende acht, als: Groot Britanje, Rusland, Oostenrijk, Pruissen, Frankrijk, Spanje, Portugal en Zweden. In de traktaten van Groot Britanje met de bijzondere mogendheden zijn tot nog toe de volgende bepalingen gemaakt: I. Traktaat met *Frankrijk*, 30 Mei 1814. 1. Geene vreemdelingen mogen voortaan slaven in de Fransche volkplantingen binnen voeren. 2. Voor de Franschen zelven, een uitsluitend verbod, om geenen slavenhandel te drijven, van den 1 Junij 1819. af. — Door een edikt van den 8 Oct. 1814. werd de Fransche slavenhandel op de Afrikaansche kust aanstonds beperkt tot het zuidelijke gedeelte van kaap Formoso (4° N. B.). Eindelijk ingevolge van den tweeden Parijschen vrede, 30 Nov. 1815., volkomen verbod. II. Traktaat met *Portugal*, 21 en 22 Jan. 1815. 1. Volstrekt verbod aan de Portugesche onderdanen, om geenen slavenhandel benoorden de Linie te drijven. 2. Bezuiden de Linie stond het vrij tot eene nadere bepaling. — Bij eene verklaring van den 6 Febr. is deze termijn van het volstrekte verbod op het einde van het achtste jaar vastgesteld (21 Jan. 1823.) — 3. Engeland betaalt aan Portugal tot eene schadeloosstelling voor de Portugesche onderdanen 300,000 P. Sterl. — III. Traktaat met *Spanje*, 23 Sept. 1817. 1. De slavenhandel zou in alle Spaansche bezittingen ophouden, 30 Mei 1820. 2. Geen Spaansch schip mag reeds van nu aan denzelven drijven benoorden de Linie, en bezuiden niet meer van den bepaalden termijn af. 3. Engeland betaalt,

9 Febr.

9 Feb. 1818, 400,000 P. St. aan Spanje, tot eene schadeloosstelling aan de Spaansche onderdanen, voor toevallige vroegere verliezen. (Eene zeldzame grootmoedigheid!) IV. Traktaat met de *Nederlanden*, 13 Aug. 1815.. Volkomen verbod aan de onderdanen, om deel aan den slavenhandel te nemen. V. Traktaat met *Zweden*, 3 Maart 1813, van denzelfden inhoud. VI. *Denemarken* was in de afschaffing Engeland reeds voor geweest (*), bevestigd bij den vrede te Kiel, 14 Jan. 1814 (†). In *Engeland* zelve was, na de afschaffing in 1806 (§), door eene acte van het parlement van den 4 Mei 1811., de deelneming aan den handel voor eene halsmisdaad verklaard. In Noord-Amerika bestaat de slavernij, wel is waar, in de zuidelijke provinciën van Virginië af gerekend, maar de nieuwe invoer is verboden, Door den vrede van *Gent* (*) verbinden Engeland en Noord-Amerika zich wederzijdsch, om alle hunne krachten in te spannen, ten einde den slavenhandel af te schaffen. In de nieuwe republiek van *La Plata* werd dezelve in het begin al aanstonds verboden; ook in den Staat van *Columbia*, 16 Julij 1821; ook de kinderen der slaven, sedert dezen dag geboren, zullen met het achttiende jaar vrij zijn: in hoe verre zulks ook in de overige Staten der Insurgenten geschied zij, is niet bekend. — Op deze wijze bestaat dus de slavenhandel nog ten zuiden van de Linie in deszelfs hoofdlanden: Angola, Congo enz. en Mozambique; en de toekomst zal eerst leeren, in hoe verre het mogelijk zijn zal, om denzelven geheel uit te roeijen. — Men heeft gezegd, dat de beweegredenen der Engelsche staatkunde hier in gelegen waren: om Oost-indië, waar boomwol en zuiker door vrije arbeiders gewon-

(*) Zie boven bladz. 629. (†) Zie boven bladz. 784.
(§) Zie boven bladz. 629. (*) Zie boven bladz. 813.

wonnen worden, te verheffen, als de Westindische volkplantingen door gebrek aan arbeiders zonken. Maar 1. Engeland zelve bezit immers de gewigtigsten dezer koloniën, en zou derhalve in zijne eigene ingewanden wroeten. 2. De vooronderstelling, dat deze volkplantingen gebrek aan arbeiders hebben zouden, is hoogst waarschijnlijk ongegrond. — Mogt Engeland slechts eenen gelijken ijver aan den dag leggen, in de uitroeijing van de slavernij der *blanken* in de Afrikaansche roofstaten. *De aanval op Algiers*, 27 Aug. 1816., heeft slechts eene oogenblikkelijke uitwerking gehad.

18) In een naauw verband daarmede stonden de *zendeling-* en *bijbel-genootschappen*, die zich uit Engeland over alle deelen der wereld uitbreidden. Is niet de invoering van het Kristendom de voorwaarde, zonder welke de Europesche beschaving der andere werelddeelen altijd slechts onvolkomen blijven zou? Ook hier zijn de *eerste* vorderingen de zwaarste; want groot en snel kunnen dezelve eerst dan worden, als onder de volken van die wereldstreken zelven zich leeraren zullen gevormd hebben. Zoude deze *zegepraal des Kristendoms*, die het tot den heerschenden godsdienst der wereld verhief, in het plan der Voorzienigheid liggen; — wie kan de gevolgen daarvan berekenen?

19) De geschiedenis van *Oostindië* in dit tijdvak is bijna alleen de geschiedenis der Engelsche heerschappij aldaar. De gezamelijke bezittingen der andere Europesche mogendheden, der Hollanders,

der

der Franschen en der Denen vielen, bijna zonder tegenstand, in hunne handen, en zelfs *Goa* werd, na eene vriendschappelijke overeenkomst, zoo als mede Madera, ter bescherming, door hen bezet. Dec. De oorlogen met de inheemsche vorsten waren nog- 1807. tans gewigtiger. Zij breidden eindelijk de heerschappij der compagnie tot aan den Indus op de eene, en tot aan de onbeklimbare gebergten van Tibet op de andere zijde uit. De magt der Maratten is thans omvergeworpen; daarvoor is men echter thans, in Panjab, nabuur van het rijk der Aughanen of het Oost-Persische rijk, zoo als van Tibet en daardoor van China, geworden. Dat eene verdere uitbreiding een ongeluk is, weet men in Engeland zeer wel; maar de veroveraar kan niet altijd de grenzen zetten, offschoon hij ook wil. Nogtans bestaat sedert de vrede; en een in vele opzigten verbeterd bestier schijnt aan het Engelsche Indië voor de vroegere rampen schadeloosstelling te zullen geven?

Ondanks den op den 30 Dec. 1803. gesloten vrede (*) namen de oorlogen met *Holkar*, koning der Maratten, reeds in April 1804. weder een begin. Verovering van Rampur door den gen. Wellesley, 16 Mei; en van deszelfs hoofdstad Indore, 26 Aug. Daarentegen groot verlies voor Burtpur, 11 Jan. 1805. Bij den *vrede* van 24 Dec. staat Holkar alle zijne aanspraken af, en mag geenen Europeaan in zijnen dienst behouden. Ook Schindiah had deel daaraan genomen. Bij den *vrede* van 22 Nov. staat hij zijne bezit-

(*) Zie boven bladz. 632.

zittingen ten noorden van de rivier Tschumbul, die de grensscheiding werd, aan de compagnie af. Sedert dien tijd was er aan dezen kant rust. — Maar in Nov. 1814. begin van den oorlog met den Rajah van *Nepaul*, (grenslanden tusschen Oude en Tibet) over oneenigheden wegens de grensscheiding. Niet zeer gelukkige loop van dezen berg-oorlog 1815. Doch door het zegerijke voorwaarts dringen van den generaal Ochterlony, *vrede*, 4 Mei 1816., met afstand der distrikten, waarover de twist ontstaan was, en der bergpassen. Sedert gelukte het den kapiteins Webb, Moorcroft en andere, om het Himmalayah-gebergte over te trekken; en — daar zoo menige valsche grootheid verdween — verloor ook de Cimbarosso zijnen roem van de hoogste der bergen te zijn. — Doch een nieuwe meer uitgebreide *Maratten-oorlog* zou het lot van dit volk beslissen 1817. De invallen der Pindarees, (stroopende ruiterbenden uit het Noorden van het schiereiland) die tot een leger aangroeiden, voerden weldra tot zekerheid, dat de hoofden der Maratten, Peischwa, Bajee Row in Puna, Scindiah, de Rajah van Nagpur (Bunsla), zoo als Holkar en Amer Chan in Malva met hen in verstandhouding waren. Door de vereenigde operatiën van den gouverneur-generaal *Hastings* (Lord Moira) overweldiging der afzonderlijke stammen, voor dat zij zich verbonden, en de verdelging der Pindarees. De streken tusschen de Sinde en de Tschumbul (zijtakken van de rivier Jumna) waren het hoofdtooneel van den oorlog. Gevolgen: 1. Peischwa, die den 5 en 17 Nov. 1817. geslagen was, wordt afgezet en gevangen genomen, en zijn land eene onmiddelijke bezitting der Engelschen. 2. De Rajah van Nagpur moest zich op genade overgeven, 26 Nov., en onderging, dewijl hij van nieuwe zamenrottingen beschuldigd werd, een gelijk lot. 3. Holkar moest, daar hij den 21 Dec.

ge-

geslagen was, twee derde gedeelte van zijn land afstaan, dat onder eenige kleine verbondene Rajahs en de compagnie verdeeld werd. 4. Scindiah is geheel op zich zelven gebragt, en aldus te zwak. Amer Chan werd, door de ontbinding van zijn leger en de uitlevering zijner geheele artillerie, weerloos gemaakt, 5 Nov. „ De Indus is nu in de daad onze grensscheiding. Wat „ ligt er tusschen Calcutta en denzelven? Niets dan klei-„ ne Staten, die aan ons verbonden, of te zwak zijn, „ om ook slechts eenen standaard tegen ons in het „ veld te brengen. De magt der Maratten is geheel „ en voor altijd verbroken" was het antwoord van den gouverneur-generaal markies Hastings, op het adres der inwoners van Calcutta, bij zijne terugkomst. POLIT. JOURN. 1819. *Febr.* Een hoogst gewigtig staatsschrift.

Over den oorlog in Nepaul, *Minerva Oct.* 1816.

An account of the kingdom of Nepaul by Colonel KIRKPATRICK *with a map*, *Lond.* 1811. De beste beschrijving van het land. De schrijver was reeds in 1793. als gezant derwaarts gezonden.

20) De oorlogen in Europa breidden insgelijks het gebied der Engelschen in Oostindië uit. Zij verkregen van Frankrijk het gewigtige *Isle de France* (*), waardoor de Indische scheepvaart bij toekomstige oorlogen gedekt wordt. Van de Hollanders *Cochin* op de Malabaarsche kust, tegen het tin-eiland *Banca*, door hen gedurende het bezit van Batavia verkregen. De reeds vroeger afgestane Hollandsche bezittingen op Ceylon gaven aanleiding

(*) Zie bladz. 796.

ding tot de verovering van het eiland, en wor-pen den troon van den Rajah (keizer) van Candia omver; doch zwaarder is het zich in het bezit dier verovering te handhaven, dan om dezelve te maken.

Na den afstand der Hollandsche bezittingen op Ceylon bij den vrede van Amiens 1802. *aan de kroon*, reeds in 1803. eene vergeefsche proefneming ter verovering van Candia; ten uitvoer gebragt door de verbindtenis met eenen inheemschen stadhouder 1815. Na de inneming der hoofdstad, gevangenneming en onttrooning van den Rajah, en wegvoering naar Madras, 24 Jan. 1816. Bestaat er in Oostindië, omtrent *regtmatige* gebieders, een ander volken-regt, dan in Europa! De weldra uitgebarsten opstand nam eene genoegzame wraak over deze geweldenarij, maar ook het eiland leed veel daarbij.

Account of the interior of Ceylon by J. Davy, *Lond.* 1821. De schrijver was 1816—1820. op het eiland. Zeer gewigtig ook voor de oudheden en den toestand van den godsdienst, waar noch de *vereering van Budda* heerscht.

21) In weerwil van de uitbreiding van het gebied der compagnie werd er toch in hare regering niets veranderd; de door Pitt beraamde inrigtingen (*) bleven bestaan. Maar zoo veel te gewigtiger werden, toen in het jaar 1814 de vrijbrief der compagnie vernieuwd zoude worden, de veranderingen der handel-privilegiën. Het reeds zoo menigmaal luide geroep tegen den alleenhandel der compagnie drong door, en bragt het zoo ver,

(*) Zie boven bladz. 523.

ver, dat dezelve gedeeltelijk beperkt werd. De compagnie behield den uitsluitenden handel op China; maar echter niet naar de eigenlijke Oostindië. Deze (*bijzondere handel*) mag door alle Engelschen naar alle havens der compagnie, niet slechts uit de haven van Londen, maar ook uit andere, volgens de bepaling der regering, en met eigene schepen gedreven worden. De toekomst kan eerst leeren, of de voordeelen, die men zich daarvan beloofde, verwezenlijkt zullen worden. Tot hiertoe schijnt de handel der compagnie daardoor niet geleden te hebben.

Vernieuwd Charter, 10 April 1814., voor 20 jaren. 1. De alleenhandel der compagnie wordt op China beperkt. 2. De overige handel is vrij voor alle Engelschen in schepen onder de 350 tonnen, nogtans aan zekere formaliteiten onderworpen. 3. In geval van oneenigheid beslist de *Board of Controul* (*). 4. Vaste bepalingen over de besteding der grondinkomsten van de compagnie tot de kosten, *a.* van het bestuur en der militaire magt, *b.* der burgerlijke en handel-inrigtingen. *c.* Het overschot tot het doeleinde, dat *de Court of directors* met goedkeuring van den *Board of controul* vaststellen zal. 5. Bepalingen over de besteding der voordeelen, die uit den handel voortkwamen. *a.* Tot betaling van de geaccepteerde wissels. *b.* Van de intresfen en onkosten voor den handel. *c.* Van een jaarlijks divident van 10 p. C. *d.* Tot vermindering der kapitale schuld in Indië en in Engeland, tot dat de eerste op 10 en de tweede op 3 millioenen p. st. zal verminderd zijn. Dan beschikt het parlement over het overblijvende. 6. De posten van gouverneur-generaal,

der

(*) Zie boven bladz. 523.

der gouverneurs en der bevelhebbers over de troepen zullen door de *Court of directors*, doch volgens den wil van Z. M., bezet worden. 7. Voor de kerkelijke zaken in Indië wordt één bisfchop en drie diakens benoemd.

The hiſtory of the European commerce with India, to which is ſubjoined a review of the arguments for and against the trade with India, and the management of it by a chartered Company, by DAVID MACPHERSON, *Lond.* 1812. Deze zeer leerzame gefchiedenis is gefchreven, om te bewijzen, dat de volle alleenhandel der compagnie behoort voort te duren. Men vindt in dit werk de gronden, die daar voor en tegen zijn, op het uitvoerigfte uit elkanderen gezet.

22) Schoon voorts ingevolge van den Parijfchen vrede aan de Franfchen, even als aan de Denen en de Hollanders, met de boven (*) aangemerkte uitzonderingen, hunne Oostindifche bezittingen weder teruggegeven werden, zoo verdienen de *Hollandfche* toch hier alleen vermeld te worden. Sedert de ontbinding der Oostindifche compagnie behoorden zij aan den Staat, die, na de hervorming in een koningrijk, eenen maarfchalk als gouverneur-generaal, met onbepaalde magt over geheel Neerlandsch-Indië bekleed, naar Batavia afzond, die daar eene bijna militaire regering invoerde. Maar voor de eerfte maal viel Batavia fpoedig daarna in de handen der Engelfchen, daar het uit Bengalen veroverd werd. Gedurende de vijf jaren, dat deze het bezaten, werd er zulk eene ver-

(*) Bladz. 796.

verstandige en zachte bestiering ingevoerd, dat het aan de inboorlingen en Europeanen, sedert de teruggaaf, zwaar schijnt te vallen, om zich weder aan den Hollandschen regeringsvorm te gewennen. Ook heeft dat korte bezit der Engelschen een helderder licht omtrent dit merkwaardige eiland verspreid, dan de tweehonderdjarige regering der Hollanders.

Het bestuur van den maarschalk *Daendels* duurde van den 14 Jan. 1808. tot den 16 Mei 1811. Zijn voornaamste poging, met betrekking tot de voortbrengselen, was den koffij-bouw te verheffen, (volgens zijne opgaaf werden er over de 47 millioenen boomen geplant;) maar op welk eene drukkende wijze voor de inwoners! Het bezit der Engelschen duurde van 11 Sept. 1811. tot 19 Aug. 1816.

DAENDELS, *Staat der Nederlandsche Oostindische bezittingen in de jaren* 1808—1811. *'s Gravenhage* 1814. Met eene verzameling van Actes als bijlagen, in 4 deelen. De schildering van den toestand, bij de aanvaarding van zijn bestuur, toont, dat Hoogendorp niets overdreven had. De oorzaken van het verval zijn die, welke wij hier boven aangevoerd hebben.

The history of Java by THOMAS STAMFORD RAFFLES *Esq., late Lieut. Governor of that Island and its Dependencies, in two volumes, Lond.* 1817. 4. In allen opzigte het voornaamste werk over Java; rijk ook aan nieuwe opbelderingen over de Indische oudheden.

Nederlandsche bezittingen in Azië, Afrika en Amerika, wijsgeerig, staatshuishoudkundig en geographisch beschreven door J. VAN DEN BOSCH, *Generaal-maj. enz. Amst.* 1818. 4. Ter regtvaardiging van het vroegere Hollandsche bestier.

23) Ook voor het vaste land van *Auftraliën* openden zich nieuwe en vrolijke uitzigten. De Engelfche volkplantingen in *Nieuw Zuid-Wales* en *van Diemensland* namen toe in bloei, dewijl het getal vrije arbeiders vermeerderde, in weinige jaren was de bevolking verdubbeld, en veelbeduidende terugladingen, inzonderheid van wol, beloonden de onkosten, door het moederland aangewend. De handel naar Indië en naar de afgelegenfte werelddeelen herleefde aldaar. Men klom het ondoordringbaar gewaande rotsgebergte in den rug der volkplanting over, en men baande eenen weg over hetzelve. Uitgeftrekte en vruchtbare, doch weinig bewoonde, vlakten, door welke rivieren ftroomen, bieden zich den bouwer aan; — en de nieuw aangelegde ftad *Bathurst* zal het punt zijn, waaruit de ontdekker in het binnenfte van dit wondervolle land zal doordringen. Op de *Societeits eilanden* (*) heeft het Kristendom gezegevierd; de *Sandwichs-eilanden* gelijken bijna eene Engelfche volkplanting; en de bewoners van *Nieuw Zeeland*, met N. Z. Wales in eene fteeds toenemende verkeering, beginnen aardappelen in plaats van menfchenvleesch te eten. Dit alles zijn voorzeker nog maar eerst grondbeginfelen eener nieuwe orde van zaken, maar evenwel grondbeginfelen, die tot niets anders leiden, dan tot eene *ftaatsgefteldheid der wereld*, die uit den beperkten Staat der Europefche koloniën voortfpruit.

The

(*) Zie boven bladz. 645.

The history of N. South Wales by O. HARA *Lond.* 1817. Dit werk loopt tot 1816.

A statistical, historical and political description of the colony of N. South Wales and its dependent settlements in van Diemensland bij W. C. WENTWORTH, *a native of the Colony Lond.* 1820. Ten opzigte der Statistiek het hoofdwerk.

Polit. Journal 1819. *Febr.* uit de *Sidney-gazette.* Het getal der inwoners in N. Z. Wales en Van Diemensland, is binnen 6 jaren van 12,000 tot 25,000 toegenomen, waarvan meer dan de helft vrije bouwers zijn.

DERDE AFDEELING.

Herstelling der Staatsgesteldheid van Europa.

J. L. KLÜBER, *Acten des Wiener Congresses.* Tot hier toe 7 *deelen* 8. 1815. Eene hoogst verdienstelijke verzameling.

J. L. KLÜBER, *Uebersicht der diplomatischen Verhandlungen des Wiener Congresses überhaupt, und insonderheit über wichtige Angelegenheiten des Deutschen Bundes; in zwei Abtheilungen.* 1816.

Schoell, Histoire abrégée etc. (*) *vol.* 10—12. Het elfde deel, hoofdzakelijk volgens Klüber, bevat de geschiedenis van het Weener-Congres.

De volgende afdeeling bevat natuurlijk niet slechts de uitkomsten van het Weener-Congres, voor zoo ver die be-

(*) Zie boven bladz. 692.

betrekking hebben op de ftaatsgefteldheid van Europa, maar ook de voorafgegane en naderhand plaats gehad hebbende onderhandelingen te Parijs; echter niet volgens de orde des tijds, maar naar de orde van zaken.

1) De herftelling der verbrokene ftaatsgefteldheid van Europa was de grootfte, maar ook, indien zij gelukte, de roemrijkfte onderneming, die de ftaatkunde tot hiertoe uit te voeren had. Doch niet de ftaatkunde alleen vermogt dit vraagpunt op te losfen; hoe zou zij, de vele door elkanderen kruizende belangen hebben willen vereenigen? Slechts de *zuivere wil* der heerfchers was hiertoe in ftaat. En waaruit kon die ontftaan, dan uit hunne perfoonlijke gezindheden en de groote ondervinding, die zij kortelings gehad hadden? Hun werk zelve moest hun tot eene blijvende lofrede verftrekken; maar het is onmogelijk een tafereel van hetzelve op te hangen, wanneer men niet van dit gezigtpunt uitgaat. Intusfchen hing het tevens voorzeker niet weinig af van de gezindheid der ministers, dien men de uitvoering toebetrouwde, en van het oogpunt, waaruit zij de zaak befchouwden. Hoe verfchillende deze ook zijn mogten, zoo waren het toch de geoefende ftaatsmannen; en dit waarborgde ten minfte voor het gevaar, om een luchtkasteel opgebouwd te zien, dat flechts in de befpiegeling beftaanbaar geweest was.

De gewigtigfte *perfonen* van het Weener Congres, welks hoofdperfonen ook te voren, en naderhand bij de onderhandelingen te Parijs, werkzaam waren, vindt men boven, bladz. 800.

2)

2) Doch offschoon de magtigen en zelfs de magtigſten der aarde toch altijd onder den invloed der heerſchende denkbeelden der eeuw ſtaan, zoo is zulks misſchien wel nooit meer bevestigd geworden, dan hier. Dat vorſten en volken niet daartoe aanwezig zijn, om elkanderen te beoorlogen, als de nood hen hiertoe niet dwingt; dat de Staten, die eene vrije ſtaatsgeſteldheid hebben, hunne onafhankelijkheid beurtelings moeten eerbiedigen; dat het beſtuur der Staten geregeld moet worden door bepaalde wetten; dat aan de volken door hunne gevolmagtigden een zeker aandeel in de wetgeving, vooräl in de wetten tot de belastingen, moet toegeſtaan worden; dat ſlavernij en lijfeigenſchap heillooze dingen zijn, die men behoort af te ſchaffen; dat de mededeeling der gedachten, door middel van geſchriften en der drukpers, hare wettige vrijheid moet gelaten worden; en eindelijk en wel bovenäl, dat tusſchen den godsdienst, de ſtaatkunde en zedekunde een band is, die zoo veel mogelijk moet toegehaald worden. — Deze waren grondſtellingen, die deels uitdrukkelijk uitgeboezemd, deels ſtilzwijgend erkend werden. Ook de invloed, dien de vormen van het maatſchappelijke leven op de ſtaatkunde hebben, uittede zich op eene hoogst weldadige wijze. Men hoorde niets van dien twist over den rang, die, eene eeuw vroeger, te Utrecht zoo lang eene ſtremming veroorzaakte; en dagelijks zag men de magtigſte monarchen in burgerlijke kleeding in het midden der burgers wandelen.

3) Hoe gunftig deze omftandigheden echter ook waren, zoo kon toch ieder verftandig mensch wel vooruitzien, dat het aan geene hinderpalen ontbreken, en het op te rigten gebouw geenzins aan de herfenfchimmige beelden gelijken zoude, die zoo menig een bij zich zelven ontworpen had. Niet wat op zich zelve, *maar wat onder de plaatshebbende omftandigheden en betrekkingen mogelijk was*, is de maatftaf, waarmede het uitgevoerde moet gemeten worden; en, wanneer ook volgens dezen maatftaf zelven nog onvolmaaktheden en gebreken zich vertoonen, kan dit wel hem, die kennis van zaken heeft, bevreemden?

4) De herftelling der ftaatsgefteldheid werd in deszelfs geheel gegrondvest op het *grondbeginfel der legitimiteit;* de meer of min verdrongene regtmatige regerende huizen zouden weder in hunne bezittingen herfteld worden. Zij moest echter zoo wel de afzonderlijke deelen, als het geheel omvatten. Met betrekking tot de afzonderlijke deelen kwam zoo wel derzelver grond-omvang als hare ftaatsregeling in aanmerking; echter werd dit laatfte aan iederen Staat zelven overgelaten. Doch het heerfchende gevoelen, niet flechts door befpiegeling, maar hoofdzakelijk door het voorbeeld van Groot-Britanje bepaald, had zich zoo luid voor de *conftitutionele monarchie* beflist, dat deze, hoezeer niet aanftonds de algemeene, toch de heerfchende regeringsvorm in Europa werd. Na het verdwijnen van alle groote republieken,

Zwit-

Zwitserland alleen uitgezonderd, verkreeg de Europesche staatsgesteldheid op deze wijze nog meer dan voorheen, nogtans zonder benadeeling der staatkundige vrijheid, een monarchaal karakter; en vermits gelukkigerwijze ook de keurrijken uit dezelve verdwenen, met de legitimiteit tevens eene grootere vastheid. De kampstrijd der partijen, het kenteeken der vrijheid, strekt zich niet tot de vorsten, maar slechts tot de *verantwoordelijke* ministers uit. Ware men het slechts over het wezen van dezen Staatsvorm volkomen eens geweest! Smartvolle ondervinding moest weldra leeren, hoe veel daaraan ontbrak!

De voorkeur der *constitutionele* monarchie (met eene plaatsvervangende vergadering, wier onderhandelingen *openbaar* zijn) boven de *autokratische* (waarin beide ontbreken) wordt niet daarna bepaald, dat de eerste *steeds* beter bestierd wordt, (*autokraten* waren niet zelden voortreffelijke regeerders,) maar na de grootere of geringere waarde, die men aan de staatkundige beschaving der volken en derzelver gevolgen hecht. Deze *kan* slecht voortvloeijen uit de werkzame deelneming aan hunne eigene zaken, en op deze wijze durft men hopen, dat de verbreiding van den constitutionelen regeringsvorm weldadig op Europa zal terugwerken. In hoe ver ieder volk *rijp* voor deze vrijheid is, moet de ondervinding leeren; het karakter beslist hier meer dan de geest. Het kost tijd, om te leeren — om met de vrijheid voordeel te doen. En wie in eene nieuwe Kamer aanstonds eenen Pitt of eenen Fox verwacht, die doorbladere ook eenigen tijd de Engelsche jaarboeken tot op de tijden van het lange parlement terug.

Heeren Verhandeling: *Ueber den Einfluss der politischen Theorieen, und die Erhaltung des Monarchischen Princips in dem neueren Europa.* Zie: *Vermischte historische Schriften.* 1 *B, s.* 365. *fg.* Het tweede (nieuw bijgewerkte) gedeelte der verhandeling zet de voorwaarden der constitutionele monarchie, zoo de Staten niet in pseudo-monarchiën of pseudo-republieken verbasteren zullen, niet in wankelende en halve stellingen, maar, volgens de inzigten van den schrijver, duidelijk en beslissend uit een. Het is de staatkundige geloofsbelijdenis van den Schrijver.

5) Naauwlijks werd er in Europa een Staat gevonden, welks betrekkingen, opzigtelijk het grondgebied, niet uit elkanderen gerukt geweest waren. De beperking van Frankrijk tot deszelfs oude grenzen, door de te Parijs geslotene traktaten, waardoor zulke aanzienlijke landen aan gene zijde van den Rijn en der Alpen ter beschikking van de bondgenooten kwamen, maakten alleen eene vereffening en herstelling mogelijk. Maar niet alles liet zich herstellen, zoo het nieuwe onregt niet grooter, dan het oude, moest worden. Het getal der zielen en der vierkante mijlen, benevens de som der inkomsten, werd bij de vereffeningen meest tot eenen maatstaf gebruikt, geenzins geheel te onregt; maar werd het niet dikwijls te zeer als de *eenige* maatstaf gebruikt? Ook was het niet mogelijk een algemeen vast tijdpunt te bepalen. Men reddede zich daarmede, dat dit bij de drie hoofdmogendheden afzonderlijk geschiedde; bij Frankrijk, zoo als het vóór het jaar 1792., bij Oostenrijk, zoo als

als het vóór het jaar 1805. geweest was, hoewel met eenige afwijkingen; bij Pruisfen werd flechts de ftatistieke maatftaf van 1806. aangenomen. Al het verdere, zoowel bij deze als bij de kleinere Staten, moest door afftanddoeningen vereffend worden.

6) Omtrent den middenftaat van Europa, *Duitschland*, moet het overzigt van de bijzondere Staten uitgaan. Dat aan *deszelfs* lot het lot van Europa verbonden was, had de laatfte gefchiedenis te zigtbaar getoond, dan dat het nog eenig bewijs behoefde. Maar welk eene vertooning leverde Duitschland ten tijde van deszelfs bevrijding op! Reeds federt bijna tien jaren had het opgehouden een Staat te zijn. Aan alle zijden waren deszelfs grenzen gefmaldeeld. De linker Rijnoever, Holftein, de Illyrifche provinciën waren er aan ontnomen. Inwendig was de ftaat der bezittingen bijna overäl veranderd en onzeker. De Pruisfifche monarchie half verwoest; Oostenrijk van een groot gedeelte van deszelfs oudfte erflanden beroofd; Sakfen met verfcheidene kleine landen onder een afhankelijk beftuur geplaatst. Het zoo kort beftaan hebbende koningrijk Westfalen vernietigd. Wat was er niet noodig, om zulk een Chaos in orde te brengen?

7) De behoefte, om de Duitfche Staten, zooveel mogelijk, door eene ftaatkundige eenheid te verbinden, indien zij beftaan zouden, viel den on-

zijdigen beschouwer aanstonds in het oog. De openbare volkstem vorderde dit mede; nog nooit was de nationale geest der Duitschers zoo opgewekt geweest. Doch in hoe verre was dit mogelijk? Niet van de hervorming tot éénen Staat (dit was het graf der Duitsche beschaving en der Europesche vrijheid) slechts van eene verbindtenis der bestaande Duitsche Staten kon hier gehandeld worden. Dus werd reeds bij den eersten Parijschen vrede het denkbeeld openbaar, en op het Weener-Congres beproefde men, hoe ver het ten uitvoer te brengen was. Reeds scheen men de hoop bijna te moeten opgeven, toen eene hoogere beschikking, die de vorsten op eene dreigende wijze vermaande, te hulpe kwam, en de drang der omstandigheden de *acte van het Duitsche verbond* tot stand gebragt. De souvereine vorsten van Duitschland en de vrije steden vormden daardoor een bestendig staatsverbond, het *Duitsche verbond* genaamd, met eene *verbonds vergadering* te Frankfort aan den Main. Een duurzame band zoude dus de Duitsche Staten omvangen, en schoon dezelve veel losser geknoopt werd, dan de natie dit verwachtte, dan zelfs eenigen der magtigste deelnemers zulks gewild hadden, zoo was het toch een band; en ten minste bleef de *hoop* overig, dat de tijd denzelven vaster toehalen zal, als de behoefte meer gevoeld wordt.

Eerste voorlopige verklaring van een Duitsch verbond bij *den vrede te Parijs* 1814. Art. 6. „ De Duitsche „ Staten zullen onafhankelijk, en door een bondgenoot-

„ schap

„ ſchap vereenigd zijn." (Dus geen Duitsch rijk meer, onder eenen keizer, als deszelfs opperhoofd.) Vervolgens op het Weener-Congres het eerst de oprigting van eene Duitſche vergadering, beſtaande uit gevolmagtigden van Oostenrijk, Pruisſen, Beijeren, Hannover en Wurtemberg. Doch 13 zittingen, van den 14 Oct. tot den 16 Nov., daarover gehouden, gaven reeds de treurige uitkomst, dat, bij de menigvuldige tegenſpraak van Beijeren en Wurtemberg, geene overeenkomst gevonden kon worden. Bovendien een *tegenverbond* der andere Duitſche Staten en vrije ſteden, om de bevoegdheid van deze vergadering tegen te ſpreken, zonder omtrent hunne goedkeuring iets te beſluiten. In Mei en Junij eerst de algemeene beraadſlaging (doch Wurtemberg en Baden traden eerst later toe;) en *onderteekening der verbonds-acte* 8 Junij 1815. *Deelnemers:* 1. Oostenrijk, 2. Pruisſen (beide voor de landen, die voormaals tot het Duitſche rijk behoorden, met inſluiting van Silezië). 3. Beijeren, 4. Sakſen, 5. Hannover, 6. Wurtemberg, 7. Baden, 8. Keur-Hesſen, 9. Groot hertogdom Hesſen, 10. Denemarken, wegens Holſtein, 11. de Nederlanden, wegens Luxemburg, 12. Brunswijk, 13. Mecklenburg-Schwerin, 14. Nasſau, 15. Sakſen-Weimar, 16. Sakſen-Gotha, 17. Sakſen-Coburg, 18. Sakſen-Meinungen, 19. Sakſen-Hildburghauſen, 20. Mecklenburg-Strelitz, 21. Holſtein-Oldenburg, 22. Anhalt-Desſau, 23. Anhalt-Bernburg, 24. Anhalt-Köthen, 25. Schwarzburg-Sonderhauſen, 26. Schwarzburg-Rudolſtad. 27. Hohenzollern-Hechingen, 28. Lichtenſtein, 29. Hohenzollern-Siegmaringden, 30. Waldek, 31. Reuſs, de oudere, 32. Reuſs, de jongere linie, 33. Schaumburg-Lippe, 34. Lippe-Detmold, waarbij nog later 35. Hesſen-Homburg kwam, 36. de vrije Steden, Lubek, 37. Frankfort, 38. Bremen, 39. Hamburg. *Bepalingen.* I. Algemeene: 1. Gezamelijke deelnemers, overtuigd

tuigd van de voordeelen hunner verbindtenis tot de onderhouding van de rust en het evenwigt van Europa, vereenigen zich tot een verbond, hetwelk het *Duitsche verbond* zal genoemd worden. 2. Deszelfs doel is de *onderhouding der binnen- en buitenlandsche veiligheid van Duitschland*, en der onafhankelijkheid en onschendbaarheid der afzonderlijke Duitsche Staten. 3. *Alle leden van het verbond hebben als zoodanig gelijke regten*; allen zijn in eene gelijke mate tot onverbreekbare onderhouding van de verbonds-acte verpligt. 4. De zaken van het verbond worden door eene *verbondsvergadering* bezorgd, die als eene gezamelijke stem 17 stemmen heeft. 5. Oostenrijk is bij de verbondsvergadering voorzitter. Ieder lid is bevoegd, om voorstellingen te doen, die de voorzitter ter beraadslaging overgeven moet. 6. Bij het opstellen of veranderen van grondwetten des verbonds en organieke inrigtingen van hetzelve vormt de vergadering zich tot eene *voltalligheid* van 69 stemmen naar de verdere verdeeling. 7. Bij de *voltalligheid*, even als in de *kommissie der vergadering* geldt de meerderheid van stemmen; in deze wordt de volstrekte meerderheid vereischt, in gene zijn twee derde gedeelten voldoende. Wanneer het echter op de aanneming, of verandering van grondwetten, op organieke inrigtingen van het verbond, op de regten van elk afzonderlijk, of zaken van den godsdienst aankomt, *kan er geen besluit bij meerderheid van stemmen genomen worden*. 8. Bepalingen over de orde bij het stemmen. 9. De verbondsvergadering heeft hare zitting te Frankfort aan den Main. 10. Ontwerp der grondwetten. 11. *Alle medeleden beloven, zoo wel geheel Duitschland, als iederen afzonderlijken Staat, tegen iederen aanval in hunne bescherming te nemen*, en waarborgen elkanderen wederkeerig, omtrent hunne gezamelijke, onder het verbond begrepene, bezittingen.

In

In den oorlog tegen het verbond mogen geene eenzijdige onderhandelingen, noch wapenſtilſtand, noch vrede geſloten worden. *De leden van het verbond behouden evenwel het regt, om verbindtenisſen van allerlei aard te mogen ſluiten,* maar zij verpligten zich nogtans om geene verbindtenisſen, die tegen de veiligheid van het verbond of der afzonderlijke Staten van het zelve gerigt zijn. *Zij verbinden zich, om elkanderen onder geenerlei voorwendſel te beoorlogen,* noch hunne twisten met geweld te vervolgen, maar dezelve aan de verbondsvergadering voor te leggen, en aan de uitſpraak van eene kommisſie of eene welingerigte verbonds regtbank te onderwerpen. II. *Bijzondere* bepalingen: 12. Oprigting van Opper geregtshoven. 13. *In alle Staten des verbonds zal eene uit de Standen des lands beſtaande regering plaats hebben.* 14. Bepalingen over de betrekkingen der gemediatiſeerden. 15. Over de penſioenen der voormalige leden van Stichten en der Duitſche Orde. 16. Over het ſchuldwezen en de penſioenen. 17. *Gelijkheid van burgerlijke en ſtaatkundige regten voor alle kristelijke gezindheden.* 18. Bepalingen van het postwezen ten voordeele van het huis van Turn en Taxis. 19. Algemeene regten voor de onderdanen der Duitſche verbondsſtaten. *a.* Grond-eigendommen in andere Staten te bezitten zonder bijzondere belastingen. *b.* Bevoegdheid, om onverhinderd het land te kunnen verlaten, en elders dienst te nemen, en ontſlag van alle volgende belastingen; *c.* toekomſtige bepaling van gelijkvormige ſchikkingen omtrent de *vrijheid der drukpers* en het nadrukken.

Derzelver volkomenheid kreeg echter de conſtitutie van het Duitſche verbond eerst door de bijeenkomſten der ministers, die naderhand van Dec. 1819—Mei 1820 te Weenen gehouden werden, in de *beſluit-acte*, den 15 Mei 1820., in 65 artikelen er bij gevoegd. De hierin bepaalde hoofd-

pun-

punten hebben betrekking: 1) Op de werkzaamheid en bevoegdheid der verbondsvergadering. 2) Op de voorvallen, wanneer de kommissie der vergadering toereikende is, of eene voltalligheid noodzakelijk is. 3) Op de bijlegging van verschillen onder de leden van het verbond. 4) Op de uitvoering der besluiten. 5) Op de betrekkingen tot vreemde Staten en besluit over oorlog en vrede enz.

8) Wat onder de bestaande omstandigheden en betrekkingen mogelijk was, moest ook hier de rigtsnoer blijven. Een verbond van Staten met eene *Unie-regering*, als omtrent in Amerika, konden zij slechts verwachten, die vooronderstelden, dat onze vorsten van hunne troonen zouden dalen. Hoe veel er gedaan is, en hoeveel er nog ontbreekt, ziet elk. De instandhouding der inwendige rust en des vredes in Duitschland, gelijk ook deszelfs onafhankelijkheid van de overige landen buiten hetzelve, de vorming van vrije staatsregelingen, de gelijkheid der zwakste en der magtigste leden, (waar zag de geschiedenis ooit iets dergelijks?) is duidelijk afgesproken; en tot hiertoe door niemand naauwgezetter opgevolgd, dan juist door de magtigsten. Wat er nog aan ontbreekt, laat zich tot volkomenheid brengen, als men het tot volkomenheid brengen *wil;* niet door vormen, maar door gemeenschappelijke vaderlandsliefde. De vorsten moeten zich herinneren, dat zij, leden van het verbond, aan de verbondsvergadering niet onttrekken moeten, wat aan dezelve toebehoort. Die velen echter, die, steeds het tegenwoordige goede miskennende, slechts van het

het gebrekkige in het verbond spreken, moeten weten, dat juist *zij* de gevaarlijkste vijanden van hetzelve zijn. De volksstem moet hetzelve houden en verheffen; de kabinetten alleen kunnen dit niet, ook indien zij zulks wilden, als de openlijke stem en deelneming des volks hen niet ondersteunt. *De Staat van den vrede van Europa* te zijn is deszelfs verhevene bestemming; kan er eene meer roemvolle bestaan, wanneer het aan dezelve voldoet? Den 5 Nov. 1816. werd de verbondsvergadering te Frankfort geopend.

Het Duitsche verbond in deszelfs betrekkingen tot de Europesche staatsgesteldheid, bij de opening der bondsvergadering, voorgesteld door A. H. L. HEEREN 1816. Met eene bijlage in: *Vermischte historische Schriften, B.* II. *f.* 452. *fg.*

9) De bepalingen omtrent het Duitsche grondgebied stonden in het naauwste verband met de herstelling der twee grootste Duitsche monarchiën. De herstelling van dezelve was niet alleen van belang voor Duitschland, maar voor Europa; en werd als zoodanig ook behandeld. *De vijf hoofdmogendheden*, die den Parijschen vrede gesloten hadden, Oostenrijk, Pruissen, Engeland, Rusland en Frankrijk, sloten op het congres de naauwste vereeniging voor de zaken van Europa, onder de voorzitting van den prins von Metternich; waarbij in eenige afzonderlijke gevallen, nog de drie andere, Spanje, Portugal en Zweden, getrokken werden. Uit dien hoofde waren het ook deze acht mogendhe-

heden, die de acte van het Weener-congres onderteekenden.

De namen der gezanten vindt men *boven* bladz. 800.

10) *Herstelling der Oostenrijksche monarchie.* Deze geschiedde grootendeels door de landen van het ontbondene koningrijk Italië, en de heroverde Illyrische provinciën, als mede gedeeltelijk ook door de teruggave der landen, die aan Beijeren afgestaan waren. De Oostenrijksche monarchie werd hierdoor, daar noch België, noch het voorste gedeelte van Oostenrijk er weder bij kwam, een aardrijkskundig gesloten geheel, met 28 millioenen inwoners, waarvan er negen en een halve onder het Duitsche verbond behooren; de overige zijn Hongaren, Italianen, Illyriërs en Polen. Zoo behoudt deze monarchie haar oude karakter, dat eener vereeniging van volken en Staten onder eenen gemeenschappelijken heerscher; doch zonder eene gemeenschappelijke staatsregeling. Deze te eerbiedigen is hier de wijsheid van den regent.

Oostenrijk verkreeg bij de acte van het Weener-congres, 1. In Italië al de landen tusschen de Tesino, de Po en de Adriatische zee gelegen, met het Veltelin en Chiavenna, benevens het gedeelte van Mantua bezuiden de Po, en het regt, om in Ferrara eene bezetting te leggen: hetwelk tot een *Lombardisch-Venetiaansch koningrijk* verheven werd. (Bovendien drie secundo-genituren van het huis, Toskanen, Modena, en Parma en Piacenza.) 2. De bij den Weener-vrede afgestane Illyrische provinci-

ciën (*), verheven tot het *koningrijk Illyriën*. 3. Het voormalig Venetiaanſche Dalmatië met de republiek Ragufa en de eilanden, tot aan de golf van Cattaro. 4. Door traktaten met Beijeren van den 3 Junij 1814. en van den 14 April 1816. (tegen eene ſchadeloosſtelling in een ander land) Tyrol en Voralberg; (met uitzondering van het ambt Weiler,) Salzburg tot aan de Salza, de gedeelten van het Inn- en Hausruckviertel, die in 1809. door Oostenrijk afgeſtaan werden. 5. Van Rusland het in Oost-Gallicië afgeſtane distrikt (†).

11) *De herſtelling der Pruisſiſche monarchie* volgens hare ſtatistieke betrekkingen van 1805. was door de andere mogendheden, bovenäl door Oostenrijk, als eene wezenlijke behoefte erkend; (wie kon zulks ook in twijfel trekken, wie, na zulke opofferingen, het aan Pruisſen betwisten?) doch zij moest aan grootere zwarigheden onderhevig zijn, wijl hier reeds veel meer omvergeworpen, en niet alles op den voet van 1805. te herſtellen was. Anspach en Baireuth konden wegens derzelver ligging niet terug gegeven worden zonder Beijeren te verſnipperen; nogtans reddeden Kleef en Berg hier uit de verlegenheid. Doch de grootſte zwarigheid maakte Rusland door zijne aanſpraken op het hertogdom Warſchau. De vloek der Poolſche verdeelingen rustte nog altijd op Europa. Pruisſen, terwijl het zich aan Rusland aanſloot, begeerde voor zijne opofferingen in Polen *gansch* Sakſen, tegen eene ſchadeloosſtelling voor

(*) Zie boven bladz. 737. (†) Zie boven. bladz. 737.

voor deszelfs koning in Westfalen. Oostenrijk, Engeland en voornamelijk Frankrijk, spraken voor het Saksische huis (van de Saksische *natie* werd nogtans naauwlijks gewag gemaakt). Er waren oogenblikken, waarin men, bij minder vredelievende vorsten, het uiterste zou hebben moeten verwachten. Op deze wijze werd eindelijk door de staatkunde een middenweg gevonden; het land, dat voor Duitschland geleden had, werd, helaas! gedeeld; zoo als mede een gedeelte van het hertogdom Warschau, dat aan Pruisfen kwam. Hiermede was de voornaamste knoop ontbonden, of doorgehakt, het overige kon geene belangrijke zwarigheid te weeg brengen. Dien ten gevolge trad Pruisfen, met ongeveer tien millioenen inwoners en een in twee groote helften gedeeld gebied, weder in de rij der eerste mogendheden, wier gesloten gebied en bevolking meestäl het drievoudige bedraagt. Wil het zich in dezelve staande houden, dan moet de geest vergoeden, wat aan de masfa ontbreekt. Dat het zulks kan, heeft het bewezen; met 10 millioenen viel Pruisfen, met 5 stond het weder op; gelukkig echter voor Europa, dat het eenen zoodanigen Staat in deszelfs midden heeft!

Bij den vrede van Tilsit had Pruisfen omtrent *de helft* van deszelfs gebied en bevolking verloren. Het verkreeg het toenmaals afgestane terug, stond nogtans het grootste gedeelte van Zuid-Pruisfen en Noordoost-Pruisfen af, dat aan Rusland kwam, Anspach en Baireuth, dat bij Beijeren bleef, Hildesheim, Oostvriesland

en

en een gedeelte van Lingen en van Eichsfeld, dat aan Hannover toeviel. Voor het verlorene moest Pruisfen schadeloos gesteld worden; het verkreeg zulks in een gedeelte van Zuid-Pruisfen (hertogdom Posen); bijna de helft van het koningrijk Sakfen; (afgestaan bij de acte van den 18 Mei 1815,) Zweedsch-Pommeren, Kleef, Berg, Ahremberg en andere gedeelten van Westfalen, en het grootste gedeelte des linker Rijnoevers tot aan de Saar, waardoor Duitschland hier tegelijk eenen vasten voormuur kreeg. Van de tien provinciën der monarchie behooren er zeven, Brandenburg, Pommeren, Sakfen, Silezië, Westfalen, Kleef en Berg en de Neder-Rijn, met bijna 8 millioenen tot het Duitsche verbond; de drie overige, Oost- en West-Pruisfen benevens Posen, niet. Een *constitutionele regeringsvorm* moet de plaats der autokratie vervangen; men laat echter de inrigting der bestiering aan die der staatsregeling voorafgaan, die in eenen in zoo vele deelen gesplitsten Staat niet zonder groote zwarigheden bestaan kan.

Tot eene bijdrage der onderhandelingen over Sakfen, buiten de op bladz. 822. aangehaalde werken, dient nog inzonderheid de *verhandeling in de Minerva* 1817. 1 *Band* met de acte-stukken. En het werk: *Wie wurden wir, was wir sind? Von einem Sachsen*, 1815.

12) In de verevening van het grondgebied der overige *grootere Staten van Duitschland* verkreeg 1. *Beijeren*, als eene schadeloosstelling voor de door hem aan Oostenrijk afgestane landen, een gedeelte van den linker Rijnoever, Würtzburg, Aschaffenburg en eenige streken van Fulda (deszelfs verdere aanspraken op den Main- en Tauberkreits, en den Heimfall van den Neckar-kreits,

niet zoo dadelijk tot één zamengesmolten worden; was het niet mogelijk voor hunnen handel en hunne fabrieken te gelijk de markt te openen, die zij wenschten, zoo was toch de grond tot eene duurzame verbindtenis gelegd; de tijd en eene verstandige bestiering van het Huis van Oranje moet het overige doen.

Bestanddeelen van het koningrijk der Nederlanden, volgens het traktaat te Weenen, 31 Mei 1815. De gezamelijke Bataafsche en Belgische Staten, benevens Luik, verdeeld in zeventien provinciën; behalve het daarvan afgezonderde en tot het Duitsche verbond behoorende Groothertogdom Luxemburg. *Constitutie*: De troon blijft erfelijk in het Huis van Oranje. De Koning bezit volkomen de uitvoerende magt en draagt de wetten voor; echter mogen de Kamers voorstellen doen. Nevens hem is een, door hem benoemde, Raad van Staten, en een wetgevend Ligchaam, *de Statengeneraal*, bestaande in twee Kamers. De *eerste* uit 40 tot 60 leden, die voor hun geheele leven door den Koning benoemd worden; de *tweede* uit 110 leden, door de *provinciale Staten* verkozen. Deze zijn in iedere provincie uit de ridderschap, de steden en de afgevaardigden van het platte land zamengesteld. Vrijheid van godsdienst, en staatkundige gelijkheid der godsdienstige gezindheden. — Bevestiging der grenzen door eene rij van vestingen, ten koste van Engeland, voor den afstand der koloniën Esfequebo, Demerary en Berbice (overeenkomst van den 13 Aug. 1814.). — De terug bekomene *koloniën* van den Koning afhankelijk: Surinamen, Curaçao en St. Eustachius met St. Martin; Batavia met Banca, Malacca en de Moluksche eilanden met deszelver onderhoorigheden (*).

Se-

(*) Zie boven bladz. 798.

Sedert nog uitgebreid door de overwinning op den Sultan van *Palembang*, op Sumatra 1820. na vroegere vergeefsche ondernemingen (*).

14) *De staat van Groot-Britanje*, in deszelfs geheel uit de stormen des tijds te voorschijn tredende, behoefde geene herstelling, noch in zijn gebied, noch in zijnen regeringvorm. De grondstellingen van *Pitt* waren gehandhaafd en hadden gezegevierd. De *oprigting van het regentschap* had 1811.
daarin niets veranderd, noch de *troonbeklimming* 10 Jan.
des konings; doch niet slechts de glans zijner zege en zijn invloed op destaatkunde verheerlijkten Groot-Britanje; maar nog meer zijn invloed op de beschaving der wereld. De geest der vrije regeringsvormen trad daaruit te voorschijn. *Zijne* staatsregeling was het voorbeeld, — niet ter blinde navolging, maar ter leering voor anderen. Zijn invloed en ernstige wil verboden den slavenhandel; en het licht des kristendoms, het middel ter uitbreiding der Europesche beschaving, strekte zich, door zijne instellingen, over alle werelddeelen uit. Eene nieuwe manier van volksonderwijs, (nuttig, zoo lang zij binnen *deze* grenzen blijft,) reeds niet minder uitgebreid, kwam uit dit land voort, bijna gelijktijdig met de uitvinding der koepokstof, die het verlies der menschen door 1799.
de oorlogen bijna meer dan te vergoeden schijnt. Zelfs

(*) *Machmoed Badaroedin* werd overwonnen en gevangen, den 24 Junij 1821; vervolgens naar Batavia en voorts naar het eiland Ternate gevoerd, om daar bewaard te worden.

Zelfs de groote vorderingen in het fabriekwezen, die de werkzaamheid der fabrieken van alle landen *voor het tegenwoordige* gedeeltelijk ter nederdrukken, zullen zij niet, zoo als iedere vordering van den menfchelijken geest, *ten laatfte* op het geheel eene voordeelige uitwerking doen? Toen de boekdrukkunst uitgevonden was, zonk het beftaan van de affchrijvers der werken. Moest men uit dien hoofde de boekdrukkerijen verbieden?

De vergrootingen van den Britfchen Staat bepaalden zich in Europa tot Malta en Helgoland. In de koloniën omvatteden zij in de Westindië: Tabago, St. Lucia en Surinamen (*); in Afrika: de Kaap; in Oostindië: *Isle de France*, Cochin en de veroveringen op de Maratten (†).

Het Engelfche minifterie beftond, federt de ontbinding van dat van Grenville en Fox, 26 Maart 1807, bij voortduring, ook bij de verwisfeling van eenige posten uit vrienden en leerlingen van Pitt. Lord Leverpool, Hawksbury, Canning, Perceval, Castlereagh, van *Sittart* en anderen, behooren allen tot deze klasfe. Na de *fluikmoord* van den eerften lord van de fchatkamer, Spencer Perceval, 11 Mei 1812., trad lord Liverpool in deszelfs plaats; die met Castlereagh als ftaatsfekretaris van buitenlandfche zaken, en van Sittart als kanzelier van den Exchequer, federt dien tijd aan het hoofd van het minifterie ftaat.

15) *De herftelling van het Franfche rijk* was de voorwaarde der herftelling van Europa. Dat Frankrijk als een medelid dezer ftaatsgefteldheid ook

(*) Dit is zeker eene drukfout; lees: *Demerary*. Zie bl. 866.
(†) Zie boven bladz. 796. 839.

ook groot en magtig moest zijn, hadden de bondgenooten midden in den loop hunner overwinningen met luider stemme gezegd. Ook na deszelfs beperking binnen de oude grenzen blijft het door ligging, omvang, bevolking en den geest van deszelfs bewoners, de magtigste Staat van Europa. Deszelfs grenzen bepaalden de traktaten, de staatsregeling liet men aan hetzelve over. Een moeijelijk werk. Doch de Voorzienigheid gaf in deze oogenblikken aan Frankrijk het grootste, dat aan hetzelve kon gegeven worden, *eenen wijzen tot koning*, en raadslieden, zoo als eenen Richelieu, aan zijne zijde. Uit Engeland bragt *hij* voor zijn volk het grootste geschenk, namelijk *eene vrije staatsregeling*. Het ligt thans aan de natie, om te toonen, dat zij — de vrijheid verdragen kan. Wie de oogen in hare geschiedenis slaat, mag daaraan twijfelen; maar zoo zij die verdragen kan, welk eene toekomst is er dan voor Frankrijk aanstaande? Het heeft in Europa geenen vijand meer, wanneer het dien niet hebben *wil*. De bebouwing van deszelfs vruchtbaren bodem is de eerste bron van deszelfs gewin; zonder dat die van deszelfs fabrieken uitgedroogd was. Zijne middelmatige koloniën verwekken de ijverzucht niet meer en verzekeren het toch zijn aandeel aan den handel der wereld. Doch bij eene vrije *staatsregeling* heeft het nog een autokratisch *bestier*. Zullen deze naast elkanderen bestaan kunnen, en zal de hervorming van het laatste niet nog bezwaarlijker vallen, dan die van de eerste?

De constitutie, door den *Senat Conservateur*, vóór de terugkomst des konings ontworpen, waarbij de Senaat zelf zich het beste bedacht had, werd door den koning verworpen; doch daarentegen werd er door hem eene constitutie *gegeven*, die vervolgens door den Senaat, (die ontbonden werd) en de Kamer der afgevaardigden *aangenomen* werd.

De tegenwoordige, door het *Charter* gegevene, staatsregeling heeft veel met de Engelsche gemeen, maar niet alles. Een constitutionele koning, met de volkomene uitvoerende magt bekleed en de bron der wetgeving; verantwoordelijke ministers; eene Kamer van erfelijke pairs, door den koning benoemd, en eene tweede van afgevaardigden. Doch de koning alleen heeft de voordragt der wetten; de erfelijkheid van het pairschap is aan majoraten verbonden; en de ministers hebben als zoodanig zitting en de voordragt in de Kamers. De wet op de verkiezing en die van den ouderdom, (30 jaren voor eenen pair, 40 jaren voor eenen afgevaardigden) moeten de steunpilaren dezer staatsregeling zijn. Doch naauwlijks schijnt, na zoo vele verkiezingen in de Kamers, het laatste toereikende te zijn, en in de eerste hebben reeds herhaalde veranderingen moeten gemaakt worden, die echter niet genoegzaam waren, om aan de ministers de overhand te verzekeren. Dat evenwel geen ministerie met volkomene *vrijheid der drukpers* hier bestaan kan, zien de verdedigers der vrijheid der drukpers zelven reeds in. Nogtans werd slechts bij herhaling de censuur voor eenen tijd toegestaan, die eindelijk voor eene nog strengere inrigting heeft plaats moeten maken.

Van deszelfs *volkplantingen* zijn aan Frankrijk teruggegeven; in de Westindië: Martinique, Guadeloupe, Marie Galande, Desirade, les Saintes, benevens zijn aandeel aan Saint Martin en Cayenne. In Afrika: Senegal en Goree;

tee; in Oostindië: Isle Bourbon, Pondichery, Mahé en Chandernagor (*).

16) *De herstelling van het Zwitsersche verbond* werd op het Weener-congres in eene afzonderlijke, door de vijf hoofdmogendheden daartoe bepaalde, vergadering met ijver ten uitvoer gebragt. Het resultaat van dezelve was eene vergrooting van grondgebied door drie kantons, en de erkenning van deszelfs bestendige onzijdigheid (welk eene winst voor Frankrijk, wiens zwakke zijde daardoor gedekt is!) De herstelling van deszelfs staatsregeling, na de opheffing der bemiddelings-acte, liet men aan hetzelve over.

Door de *verklaring* der mogendheden, 20 Maart 1815., met verklaarde toetreding tot het verbond, 29 Maart, werden de afgescheidene kantons Wallis en Neufchatel, benevens het gebied van Geneve, met eenige uitbreiding van Frankrijk en van Savoye, als drie nieuwe kantons, bij de bestaande, en in derzelver onschendbaarheid erkende negentien, toegevoegd; het bisdom Bazel werd echter grootendeels bij het kanton Bern, en voor een klein gedeelte bij het kanton Bazel gevoegd. Het verbond bestaat sedert dien tijd uit 22 kantons. 1. Zurich. 2. Bern. 3. Lucern. 4. Uri. 5. Schweiz. 6. Unterwalden. 7. Glaris. 8. Zug. 9. Freiburg. 10. Solothurn. 11. Bazel. 12. Schafhausen. 13. Appenzell. 14. St. Gall. 15. Graubunderland. 16. Argau. 17. Thurgau. 18. Tessino. 19. Waadland. 20. Wallisserland. 21. Neufchatel. 22. Geneve. *De nieuwe verbondsacte* werd door de 22 kantons onderteekend en bezworen, 7. Aug. 1815., 1. Alle kantons

(*) Zie boven bladz. 796.

tons waarborgen zich onderling wegens hun gebied en hunnen regeringsvorm. Er bestaan geene onderworpene landen meer; en het genot der staatkundige regten kan nooit het uitsluitende voorregt van ééne klasse van staatsburgers zijn. 2. De gemeenschappelijke zaken van het verbond worden op eenen *zitdag* behandeld, welkers bijeenkomst alle twee jaren bij afwisseling in de drie plaatsen, Zurich, Bern en Lucern, gehouden wordt. (In den tusschentijd bezorgt de voorzittende plaats dezelve.) Hij bestaat uit de gezanten der 22 kantons, die volgens hunne *instructiën* stemmen. Ieder heeft eene stem; de meerderheid beslist; bij de sluiting van vreemde verbindtenissen zijn er twee derde gedeelten noodig. De regerende burgemeester of scholtus van de voorzittende plaats bekleedt het voorzitterschap. 3. De zitdag bepaalt de zaken van het verbond, maakt oorlog en vrede; en ordent alleen de verbindtenissen met de buitenlandsche Staten. 4. Bepaling der contingenten der troepen en geldheffingen enz.

(P. Usteri) *Handbuch des Schweizerischen Staatsrechts*, 1616. 2 *Th.*

17) *De herstelling van de Spaansche monarchie* in Europa was ook wel een gevolg van den val van Napoleon, maar nam echter eene andere wending, dan in de andere Staten. Het grondgebied had hier wel in Europa geene verandering ondergaan; doch door de Cortes, gedurende den oor-
1812. log en de gevangenschap des konings vergaderd, was eene constitutie ontworpen, die, op de souvereiniteit van het volk gegrondvest, den koning slechts tot eenen dienaar van de Cortes maakte. Bij de
1814. terugkomst des konings werd echter niet alleen de

aanneming derzelve door hem geweigerd, maar ook de ontwerpers derzelver met de grootste strengheid vervolgd. Maar in de plaats van het tijdpunt ter invoering van eene verbeterde staatsregeling, zoo als na zulk eenen kampstrijd en zulke opofferingen de natie met billijkheid moest verwachten, zich ten nutte te maken, verviel men tot het andere uiterste, en de koninklijke magt, door de inquisitie, belette vrijheid van drukpers en de Jesuiten ondersteund, werd onbeperkt wederom ingevoerd. Sedert vele kenteekenen van eene zich verbergende gisting, bij het diepste verval der geldmiddelen, en volkomen gebrek aan krediet. En daarenboven verzameling eener Armee te Cadix, tegen het in opstand zijnde Amerika, die men noch betalen, noch inschepen konde.

18) De gevolgen van deze staatkundige mistasting was een *opstand onder de armee*, door *Riego* en andere opperhoofden aangevuurd, met afkondiging der Constitutie van de Cortes, wier aanneming den koning afgedwongen werd. Zoo zag Europa voor de eerste maal het dubbel verderfelijke voorbeeld (dat, helaas! weldra niet zonder navolging blijven zoude!) van een leger, dat, in plaats van te gehoorzamen, beveelt, en eene constitutie, die, in plaats van eene wezenlijke monarchie, eene pseudo-monarchie wordt.

Uitbarsting van den opstand bij de armee te Cadix, 1 Jan. 1820., die zich weldra, Feb., naar Ferrol en Corunna verspreidt. Verklaring van de aanneming der con-

sti-

stitutie der Cortes, en aflegging van den eed op dezelve, 8 Maart. Ingevolge der *constitutie* van 18 Maart 1812. zijn: 1. de Cortes zijn, ten opzigt hunner posten, vorm en vergadering, geheel onafhankelijk van den koning. 2. Zij bestaan slechts uit eene Kamer. 3. Zij hebben de voordragt en het maken der wetten. 4. De koning heeft slechts den voorslag hiertoe en het veto voor eenen zekeren tijd. 5. Zij bepalen jaarlijks de hoeveelheid der land- en zee-magt. 6. Zij hebben de bevestiging van alliantiën en handeltraktaten. 7. Zij slaan aan den koning de leden voor zijnen Staatsraad voor. 8. Zij bepalen de inkomsten van dezen, gelijk ook van de zeven ministers (Sekretarisfen van Staat). 9. Alle geestelijke beneficiën en alle posten van regters kunnen door den koning slechts na den voorslag van den Staatsraad vergeven, of bezet worden. 10. De koning mag niet trouwen, noch uit zijn rijk gaan, zonder toestemming van de Cortes, bij verlies van den troon. — Welke magt en regten na dit alles den koning nog overig blijven, kan ieder ligtelijk nagaan.

19) De groote verandering der *Portugesche monarchie*, waardoor eene volkplanting het hoofdland en de zetel der regering werd, is boven aangetoond. Al stond ook, in den titel van den koning van het vereende rijk, Portugal nog vóór Brasilië, zoo kon nogtans het verlies van het hof, zoo gevoelig voor de hoofdstad, daardoor niet vergoed worden, en de militaire geest, door den oorlog in de natie zoo sterk opgewekt, maakte de gevolgen van het misnoegen dubbel bedenkelijk, zoodra het naburige Spanje het voorbeeld gaf. *Ook hier brak de opstand het eerste onder de troepen*

pen uit; eene tusschenregering moest de Cortes bijeenroepen, die nog bij voortduring met het daarstellen der constitutie bezig zijn; nogtans was deze reeds verre genoeg afgewerkt, om den koning, toen hij uit Brasilië terugkeerde, slechts eene schaduw van magt overig te laten.

Uitbarsting van den opstand onder de troepen te Oporto, 24 Aug. 1820., waarmede die van *Lissabon* zich weldra vereenigen, 15 Sept., tot oprigting eener provisionele regering en zamenroeping der Cortes. Opening van dezelve, 1 Mei 1821., en terugkomst des konings, 4 Julij. De constitutie, door de Cortes ontworpen, komt hoofdzakelijk met de Spaansche overeen, en beperkt zelfs in eenige punten den koning nog meer.

20) Nogtans niet alleen tot het Schiereiland der Pyreneeën zou de nieuwe Spaansche leer beperkt blijven, zij vond ook weldra hare aanhangers in *Italië*. De herstelling der vroegere orde van zaken zoude hier, vooräl in het *koningrijk der beide Siciliën*, hindernis gevonden hebben, zoo niet Murat door zijn gedrag te hulp gekomen was. Na zijnen val (*) maakte het geene zwarigheid, dat Napels aan koning Ferdinand teruggegeven werd; waarop beide landen wederom tot het koningrijk der beide Siciliën, volgens zijne oude grenzen, vereenigd werden. Maar om de inwendige rust te bewaren was moeijelijk onder een volk, dat onrustig en aan vele onlusten gewoon was, en bij

(*) Zie boven bladz. 807.

bij het welk de kiem tot verandering in een genootschap, dat der *Carbonari* genoemd, dat weldra tot eene uitgebreide sekte aanwies, waarschijnlijk reeds sedert langen tijd aangekweekt was; maar die eerst door den bijval der armee voor den Staat gevaarlijk werd. Zoo was dan ook hier de gewapende magt, die den koning het aannemen der constitutie, en dat wel eener vreemde, de Spaansche, voorschreef en opdroeg. De verdere verspreiding van den opstand kon niet twijfelachtig zijn, daar die zich weldra ook in het noorden van het schiereiland vertoonde, en aan de verbondene mogendheden, en vooräl aan Oostenrijk, die daar het meeste belang bij had, slechts de keus overliet, om of een ledig aanschouwer van eene algemeene omkeering van zaken daar te zijn, of dezelve door geweld van wapenen voortekomen. Men koos het laatste, en de gemakkelijkheid der gevolgen verijdelde de vrees, die men hierover had opgevat (*).

Begin van den opstand onder de armee, 2 Julij 1820. Aanneming der Spaansche constitutie door den koning en benoeming van den kroonprins tot regent, reeds 1 Julij. Zamenroeping en opening van een Parlement, 1 Oct. Doch zamenkomst der monarchen en hunne ministers te

(*) Men zie echter over de middelen, die ter verdediging zijn aangewend, en de oorzaken der mislukking: G. PÉPÉ, *Relation de événemens politiques et militaires qui ont lieu à Naples en* 1820 *et* 1821, *adressée à Sa Maj. le roi de Deux Siciles*, *Paris* 1822. De generaal heeft, ter overtuiging der echtheid zijner klagten, de kopijen der brieven van Zijne Maj. en den Prins Regent achter het werkje geplaatst.

te Troppau, en vervolgens te Laybach, 18 Oct., waarheen ook de koning der beide Siciliën persoonlijk uitgenoodigd wordt en gaat, 13 Dec. Verklaring der verbondene mogendheden tegen de nieuwe orde in Napels, 9 Febr. 1821., en het inrukken van eene Oostenrijksche armee, door welke zonder bloedvergieten de oude orde van zaken hersteld wordt, maar het koningrijk door haar bezet blijft.

21) *De herstelling van het koningrijk Sardinië* maakte een wezenlijk deel van de herstelling van Italië uit. Deszelfs omvang van grondgebied werd — minder volgens gronden van regt, dan van overeenkomst — vergroot door de inlijving der republiek *Genua*, met bewilliging van eenige vrijheden en eene vrije haven voor de hoofdstad. Tevens werd door de acte van het Weener-congres de opvolging der linie Carignan verzekerd. Doch ook hier werd de rust door den opstand van een gedeelte der armee gestoord, die wel spoedig door hulp van Oostenrijk gestild werd, nogtans den koning, Victor Emanuël, tot nederlegging van de kroon ten voordeele van zijnen broeder Carel Felix bewoog.

Opstand van de bezettingen van Alessandria en Turin, 10 en 12 Maart 1821. Vereeniging der Oostenrijksche troepen en die den koning getrouw gebleven waren, 8 April; en, na eenige gevechten, demping van den opstand.

22) De kerkelijke Staat werd in zijnen omvang vóór de omwenteling, zelfs met vermeerdering van Bologna en Ferrara, hersteld. Oostenrijk bedong

dong voor zich slechts het regt van bezetting in Ferrara, met het kleine distrikt aan deze zijde van de Po, en Frankrijk behield Avignon. Doch zelfs daartegen protesteerde het Hof van Rome,
1815. 14 Junij. offchoon te vergeefs.

23) *De herstelling* der beide secundo-genituren van Oostenrijk in Italië, in het *groot-hertogdom Toskanen*, (vergroot door het eiland *Elba* en den *stato degli presidi*) benevens het *hertogdom Modena* naar deszelfs oude grenzen, werd nog door een derde in *Parma* en *Piacenza*, ter gunst van de gemalin van Napoleon, de aartshertogin Maria Louiza, vermeerderd. Doch niet zonder tegenspraak van de zijde van Spanje, dat uit dien hoofde de acte van het Weener-congres weigerde te onderteekenen, dewijl het op Parma en Piacenza aanspraak maakte voor Don Carlos, den zoon der infante, Maria Louiza, gewezene koningin van Etrurië; wien bij het verlies van dit laatstgenoemde, zijnde het voor Parma verkregene land (*), geene schadeloosstelling ten deel gevallen was. De billijkheid dezer vordering werd erkend, en de zaak eerst door een later vergelijk bijgelegd.

Verdrag tusschen Oostenrijk en Spanje te Parijs, 1817. 1. De aartshertogin Maria Louiza blijft levenslang in het bezit van Parma en Piacenza. 2. Na haar overlijden vervalt het aan de infante, Maria Louiza, en haren zoon, Don Carlos. Echter na de uitsterving van *zijne* mannelijke

(*) Zie boven bladz. 724.

ke nakomelingen vervalt Parma aan Oostenrijk, en Placenza aan Sardinië. 3. De infante verkrijgt intusschen het hertogdom *Lucca*, dat ingeval van opvolging in Parma, of bij verfterf, aan Toskanen vervalt.

24) De *republiek der zeven eilanden*, gedurende de oorlogsftormen gevormd, en welker bezit, in de vijftien jaren van haar beftaan (*), reeds meermalen verwisfeld was, werd bij een traktaat der vier hoofdmogendheden onder de befcherming van Groot Britanje, met het regt van bezetting, met verzekering eener vrije ftaatsregeling en met erkenning van hare koopvaardijvlag, bevestigd. Op deze wijze is zij verzekerd; of echter Griekfche befchaving onder Engelfche voogdij hier wederom hare wieg vinden zal, kan eerst door den tijd beflist worden.

Verdrag over de zeven Ionifche eilanden tusfchen Groot Britanje, Rusland, Oostenrijk en Pruisfen, te Parijs, 5 Nov. 1815. De republijk beftaat uit de eilanden Corfoe, Cephalonia, Zante, St. Mauro, Ithaka, Paxo en Cerigo, met derzelver onderhorigheden. *Conftitutie* van 29 Dec. 1817. Een lord kommisfaris vervult de plaats des konings van Engeland als Protector. Hij benoemt den prefident van den Senaat, beftaande uit 5 leden, genomen uit de wetgevende vergadering, die door de adelijke kiezers gekozen wordt. De Senaat bezit de uitvoerende magt en de voordragt der wetten; maar iedere voordragt van wet en iedere ordonnantie moet door den lord kommisfaris goedgekeurd worden. Ieder eiland heeft nog deszelfs afzonderlijke regering en geregtshof. Voor al-

(*) Zie boven bladz. 680. 739.

allen is één hof van appel. De Grieksche godsdienst en de Grieksche taal zijn de heerschende.

25) Ook het *Noorden* van Europa was, gelijk ons de hiervoren gemelde geschiedenis aangetoond heeft, van de stormen des tijds niet verschoond gebleven; en alle, tot hetzelve behoorende, Staten ondergingen veranderingen. *Denemarken* moest van Noorwegen afstand doen, en kreeg, als eene schadevergoeding, slechts Pruisisch-Pommeren, waartegen het van Pruisen het hertogdom Lauenburg tot aan de Elve inruilde (*). Naar den inhoud van deszelfs oppervlakte berekend, was het eene geringe schadevergoeding; doch door ligging en innerlijke waarde in geenen deele zonder gewigt. Of het verlies van Noorwegen een wezenlijk verlies voor Denemarken is, is nog twijfelachtig. Noorwegen had Denemarken noodig; en Denemarken, wanneer men er de zeemagt afrekent, geenzins Noorwegen. En eene zeemagt, volgens eenen vroegeren maatstaf, zal Denemarken bezwaarlijk herstellen willen. De regeringsvorm van Denemarken is onveranderlijk gebleven. De invoer van eenen regeringsvorm met Standen in Holstein, hetwelk, van Denemarken afgescheiden (†), weder tot het Duitsche verbond behoort, is nog niet tot rijpheid gekomen.

26) *Het Scandinavische schiereiland* staat, door de vereeniging van *Noorwegen* met *Zweden*, thans on-

(*) Zie boven bladz. 864. (†) Zie boven bladz. 865.

onder éénen koning (*). Zweden zoekt daarin de schadeloosstelling voor het verlorene Finland, en vindt die in een staatkundig, zoo al niet volkomen in een statistiek, opzigt. Onder eenen koning, die zijnen roem niet eerst in oorlogen behoeft te zoeken, is voor beide rijken waarschijnlijk een lang tijdperk van vrede aanstaande. Het zelve zal de wonden genezen, die door onnoodige deelneming aan vroegere oorlogen geslagen zijn, als het door de natuur zoo stiefmoederlijk behandelde Noorwegen slechts eene schadeloosstelling vindt voor datgene, wat deze hetzelve ontzeide. In het bezit van eenen vrijen regeringsvorm blijft er in deze betrekking voor de beide rijken niets te wenschen overig.

De Zweedsche en Noorweegsche regeringsvormen verschillen hierin, dat in Zweden een vermogende erfelijke adel, als de eerste stand des Rijks, in Noorwegen bijna in het geheel geen adel gevonden wordt, en ook niet mag opgerigt worden. *De Zweedsche constitutie* onderging ook bij de verwisseling van het regerende huis geene verandering. *De grondwet van Noorwegen* in 122 artikelen, van 17 Mei en 4 Nov. 1814., grondvest de erfelijke constitutionele monarchie als in een zelfstandig, onafhankelijk en ondeelbaar rijk, met Zweden onder éénen koning vereenigd. De *koning* heeft de geheele uitvoerende magt en de bevestiging der wetten, hij benoemt zijnen staatsraad; verklaart den oorlog (met in achtneming van eenige formaliteiten,) sluit verbindtenissen, traktaten en vrede. De vergadering der Standen

(*) Zie boven bladz. 807.

den (Storthing) bestaat uit verkozene leden, en verdeelt zich zelve door keus in twee afdeelingen, *het Lagthing*, dat een vierde gedeelte, het *Odelsthing*, dat drie vierde gedeelten der leden bevat. De Storthing heeft de wetgeving; de koning, deelt de voordragt met de Odelsthing, waaruit de voorstellen der wetten aan de Lagthing overgaan. De leden worden voor drie jaren verkozen, en de Storthing wordt alle drie jaren in de hoofdstad gehouden en door den koning geopend; echter kan deze dezelve ook buitengewoon zamenroepen.

De volkomene grondwet vindt men in; *Polit. Journal* 1815, 1—5 stuk.

27) Geen Staat trad uit deze stormen meer vergroot en meer gesterkt te voorschijn, — de krachten nemen door den kampstrijd toe, — dan *Rusland*. In het Noorden was het zelve door geheel Finland, in het Zuiden door Bessarabië en een gedeelte van Moldavië; en door het sluiten van
1814. den vrede met Persië, in het Oosten, door verscheiden provinciën meer uitgebreid geworden; door de onderhandelingen te Weenen viel Polen aan het zelve ten deel. Nog sterker werkte het verhoogde nationale gevoel door den roemvollen uitslag van den kampstrijd; doch het allersterkste een keizer, wiens geest en werkzaamheid zijnen geheelen onmeetbaren werkingskring kent en omvat. Aldus staat Rusland tot twee werelddeelen behoorende, op eenen trap, waar — vergrooting geen geluk meer is. Deszelfs regeringsvorm is in haar geheel niet veranderd; doch eenige bijzondere hervormingen schijnen slechts de voorbe-

bereidſelen tot eene verandering te zijn, die de tijd eerst ontſluijeren zal.

28) *De herſtelling van het koningrijk Polen* was het eindelijke reſultaat van het zoo dikwijls afwisſelende lot en lijden van dezen Staat. Deszelfs gebied omvat het grootſte gedeelte van het voormalige hertogdom Warſchau, met uitzondering van het aan Pruisſen afgeſtane hertogdom Pozen, en de ſtad *Krakau* met haar gebied, die voor eene *vrije ſtad* verklaard werd. Hoezeer Polen ook voor altijd met Rusland vereenigd werd, zoo kreeg het toch zijnen eigenen vertegenwoordigenden regeringsvorm, en vormt dus eenen van Rusland verſchillenden, doch onder denzelfden regeerder vereenigden, Staat.

Het lot van het koningrijk Polen werd in Weenen, door de onderhandelingen van den 3 Mei 1815., beſlist. De aan het zelve gegevene *conſtitutie* van den 25 Mei liet de voornaamſte inrigtingen, zoo als die in het hertogdom Warſchau beſtaan hadden, onveranderd. 1. *De koning* heeft volkomen de uitvoerende magt; hij laat dezelve uitoefenen door eenen, door hem benoemden, ſtedehouder of onderkoning, eenen ſtaatsraad en minister. 2. De *rijksdag* beſtaat uit den Senaat en de Kamer der landboden. De Senaat beſtaat uit 30 leden, (waaronder 10 bisſchoppen) door den koning voor hun ganſche leven benoemd. De Kamer der landboden, uit 60 door de landdagen verkozene leden, die ten minſte 40 jaren bereikt hebben. Zij blijven 9 jaren in hunne posten en worden alle drie jaren voor een derde gedeelte vernieuwd. De leden van den Staatsraad hebben daarin zit-

zitting en stem. 3. De rijksdag komt alle twee jaren op den door den koning bepaalden tijd bijeen, beraadslaagt over de aan denzelven voorgelegde wetten; deszelfs zittingen duren niet langer dan 14 dagen. De verdere bepalingen zie men in: het *Polit. Journal* 1816. *St.* 11.

De vrije stad *Krakau* met haar gebied, aan welke de acte van het Weener-congres (Bijlage No. III.) onafhankelijkheid, eenen vrijen regeringsvorm, en volstrekte onzijdigheid (als zijnde een te gewigtig militair punt?) met de grootste zorgvuldigheid verzekert, behoort thans, benevens de in den kerkelijken Staat, zoo veel bekend is, nog onveranderlijk bestaande en bevestigde republiek *St. Marino*, tot de staatsmerkwaardigheden van Europa.

29) *De Porte* had zich, tot op den oorlog met Rusland (*) van deze stormen verwijderd gehouden, die haar Bessarabië benevens een gedeelte van Moldavië kostte. De grenzen in het voorste van Azië schijnen nog niet naauwkeurig bepaald te zijn. Zij was, door hulp van den vermogenden Pacha van Aegypte, werkzamer in Arabië tegen de Wechabiten, dan in Europa, welker rust zij bezwaarlijk stooren zal, wanneer men haar in rust laat. Maar in haar eigen gebied verhief zich weldra een storm, waarvan het nog onzeker is, of die zich tot hare grenzen slechts bepalen zal. De *Grieken* herinnerden zich hunne oude vrijheid en hunnen roem, en bijna in alle deelen van het gebied brak ter gelijker tijd een opstand uit, die van beide zijden, op het vaste land

(*) Zie boven bladz. 756.

land en op de zee, met eene verbittering gevoerd wordt, die naauwlijks eene verzoening schijnt te gedogen.

Uitbarsting des opstands in Moldavië, en bijna gelijktijdig in Moréa, April 1821., zoo als op de meeste eilanden van den Archipel, welker eskaders meestal sterker, dan der Turken, waren. Op het einde van 1821. waren de Turken uit Moréa en de eilanden verdreven tot op de bezetting van weinige vaste plaatsen (*); maar eene

(*) Reeds hebben de Grieken zich eene provisionele constitutie ontworpen, volgens welke de afgevaardigden der steden te Corinthe vergaderd zijn, die tot hunnen president, als het hoofd der militaire en civiele magt, *Alex. Maurocordato* verkozen hebben, en hunne wapenen hebben zich reeds door Hellas en het noordelijke Griekenland tot aan Macedonië uitgebreid, en zoo zij de Turksche vloten in bedwang kunnen houden, schijnen zij hare vrijheid grootendeels in het oude Griekenland en op de eilanden bevochten te hebben, schoon er zekerlijk minder menschenbloed zoude vergoten zijn geworden en nog vergoten worden, zoo de Engelsche staatkunde niet ook hier wederom zich in hare ware gedaante vertoond en boven de menschlievendheid der monarchen van het vaste land gezegevierd had. De tijd zal ook hiervan de beste oplossingen geven!
Deszelfs provisionele *constitutie* is reeds den 1 Jan. (oude stijl) 1822. te Epidaurus afgekondigd, en het gouvernement heeft zich den 7 Febr. 1822. te Corinthe geconstitueerd; doch men heeft bepaald, dat naderhand Athenen de zetel van het gouvernement zijn zoude. Volgens dezelve bestaat het gouvernement uit *twee kamers*, waarvan de ééne de *wetgevende Senaat*, de andere de *uitvoerende Raad* genoemd wordt. De Raad kan de bekrachtiging der wetten, door den Senaat aangenomen, verwerpen, zoo als deze de wetten, die door den Raad voorgesteld zijn. Tot president van den uitvoerenden Raad is *Maurocordato* benoemd. Het overige, wat men nog van dezelve weet, is: De Grieksche Godsdienst is de heerschende; doch alle

eene groote Russische magt had zich reeds, bezwaarlijk te vergeefs! aan de oevers van de Pruth verzameld. Het verdere gevolg kan eerst de toekomst leeren.

30) Zoo werd de Europesche staatsgesteldheid in deszelfs bijzondere deelen weder hersteld. Geene aanvragen van aanbelang, om terugbekoming van grondgebied, waren onbeslisd gebleven. Dat de herstelde staatsgesteldheid van Europa eene *vrije* staatsgesteldheid, eene herstelling van het *staatkundige evenwigt* zijn moest, — is door de herstellers zelven luid en bij herhaling verklaard geworden. Men heeft gevraagd, of, bij de ongelijkheid van de voornaamste leden zelven, een zoodanig evenwigt konde plaats hebben? Men heeft gevreesd, dat door de vereeniging van Polen met Rusland het overwigt dezer mogendheid op het vaste land te groot was, middelerwijl Groot-Britanje als zeemagt geen tegenwigt meer heeft. Maar zeeoorlogen, zoo als te voren, heeft men niet te vreezen, daar Engeland even zoo min hier, als in de koloniën, eenen medinger heeft, en wat het eerste aanbelangt, zoo weten wij thans, dat niet de masſa beslist, maar de geest, die de masſa's bezielt. De in de volken van het westelijke Europa algemeen opgewekte geest voor staatkundi-

alle kristelijke eerdiensten worden beschermd. Alle inboorlingen van Griekenland, die kristenen zijn, zijn Grieken, en genieten alle staatkundige voorregten; doch vreemdelingen kunnen geneutraliseerd worden. Alle Grieken kunnen tot alle posten benoemd worden. Verdiensten alleen bepalen den voorrang.

dige vrijheid is een sterker bolwerk, dan eene rij van vestingen zijn zoude, hoe wenschenswaardig deze ook was.

31) Evenwel heeft zich in de herstelde staatsgesteldheid van Europa eene *aristokratie der hoofdmogendheden* als eene diplomatieke factie gevormd, zoo als die in de oude staatsgesteldheid van ons werelddeel, ten minste openlijk, geen plaats vond. Deze factie sproot reeds uit den aard der herstelling zelve voort; want hoe was het anders mogelijk, dan dat de leiding der algemeene zaken in de handen der regeerders kwam, aan wier magtige inspanningen ook de zwakkeren hunne herstelling te danken hadden? Deze uit den aard der betrekkingen voortspruitende aristokratie werd door het *traktaat te Chaumont*, eene viervoudige alliantie der vier hoofdmogendheden, Oostenrijk, Rusland, Engeland en Pruisfen, daar zij voor 20 *jaren* vastgesteld werd (*), diplomatiek gegrondvest; door den vorm der *Weener onderhandelingen* en het *Weener verbond* (†) bevestigd; en eindelijk door de toetreding van Frankrijk op het *congres te Aken* voleindigd. Toch vormde zich in de aristokratie ook aanstonds te Weenen reeds eene rangorde, terwijl hier de algemeene zaken van Europa wel door deze vijf hoofdmogendheden afgehandeld, echter de acten van het congres bovendien ook nog door Zweden en Portugal ondertee-

(*) Zie boven bladz. 790. (†) Zie boven bladz. 802.

1817. 15 Junij. teekend werden, waartoe Spanje ook naderhand toetrad.

32) Wie vermag eene zoodanige aristokratie te berispen, zoo lang zij, zich tot de algemeene zaken beperkende, zich zelve, zoo verre deze dit vorderen, hare grenzen voorschrijft? Zij is dus noodig en nuttig, wijl zij uit den aard der dingen voorspruit; zonder argwaan, dewijl zij openbaar is; zij vormt in eene zekere mate eenen Europeschen Senaat, wien het slechts nog aan eenen vasten vorm ontbreekt. De persoonlijke zamenkomsten der monarchen kunnen dit gebrek niet altijd vergoeden; dat dit voelbaar is, hebben eenige voorvallen reeds aangetoond. Ook hier blijft het aan den tijd overgelaten, wat *die* het beste tot rijpheid brengen kan. Hoe weldadig kan eene zoodanige vereeniging tot bijlegging van ontstaande geschillen onder de mogendheden zelven, of als bemiddelaars ook onder de overigen worden! Maar ook alzins hoe bedenkelijk, als men, al was het ook slechts uit overdrevene vrees, eens de grenzen overtrad!

33) Maar eene hoogere *sanctie*, dan de bloote diplomatie haar geven konde, zoude aan de staatkunde gegeven worden, terwijl men den *godsdienst* te hulp riep. Uit den geest en het hart van Alexander sproot het *heilige verbond* voort; met Oostenrijk en Pruissen persoonlijk gesloten, waar de gezamelijke Kristen-Staten van ons werelddeel achter-

tervolgens, (Engeland ſlechts niet formeel; doch deszelfs grondſtellingen erkennende,) deel aan namen. De drie monarchen verbonden zich daarbij: „ om, overeenkomſtig met de woorden der heilige „ Schrift, die alle menſchen beveelt elkanderen „ als broeders te beminnen, door de banden van „ ware en onverbreekbare broederliefde verbon„ den te blijven; elkanderen ſteeds bijſtand en „ hulp te verleenen; hunne onderdanen als huis„ vaders te beſtieren; den vrede en de geregtig„ heid opregt te handhaven. Zij beſchouwen „ elkanderen ſlechts als leden van ééne en dezelf„ de kristelijke natie, aan wie door de Voor„ zienigheid opgedragen is, om de takken van „ ééne familie te regeren. Zij noodigen alle „ mogendheden uit, om de zelfde grondſtellingen „ en te erkennen en tot dit verbond toe te tre„ den."

Sluiting van het heilig verbond tusſchen de keizers van Rusland en Oostenrijk benevens den koning van Pruisſen, te Parijs, 26 Sept. 1815. — De ſtaatkundigen, ſlechts aan de nieuwere diplomatieke taal en vorm gewoon, ſtonden over deze nieuwe verſchijning verbaasd. Hadden zij vergeten, dat in de diplomatie van de zestiende en nog van de zeventiende eeuw ook van het *kristendom* en *het heil dat het aanbrengt*, plagt gesproken te worden?

34) Middelerwijl de vermogendſte monarchen der voornaamſte kristelijke geloofsbelijdenisſen op deze wijze voor zich en hunne onderdanen den band der broederliefde knoopten; middelerwijl de twee

zoo

zoo lang gescheidene evangelische kerken in verscheidene landen zich vrijwillig vereenigden, volgde het *Hof van Rome* eene gansch andere staatkunde. Ook de Roomsche kerk, niet slechts de kerkelijke Staat, had in waarheid eene herstelling van nooden, en *Pius VII.*, als derzelver opperhoofd, vervulde slechts zijnen pligt, in zoo ver hij *deszelfs* best in aanmerking nam. Maar men zag spoedig, dat het veel minder de herstelling der Roomsche *kerk*, dan der Roomsche *Curie* en de handhaving van *hare* aanspraken gold. Een der eerste maatregelen was de *herstelling der Jesuiten*, als een voorname steunpilaar van den Roomschen stoel. De tijd moet leeren, in hoe ver zij zulks nog zijn kan; of zij, even als in Spanje en een gedeelte van Zwitserland, ook in Frankrijk en Duitschland ingang vinden, en hier, zoo als voorheen, het vuur van den haat en der tweedragt weder aanblazen zullen. Want hier toe zijn zij altijd bekwaam, ook dan, wanneer hun staatkundige invloed niet weder herleeft, en aan den goeden wil hiertoe schijnt het hun niet te ontbreken. Uit Rusland werden zij reeds gebannen, zoo als ook uit Spanje. Slechts één Staat, *Portugal*, heeft zich tot hiertoe bepaaldelijk tegen hunne opneming verklaard; zullen anderen, zullen Duitsche Staten, dit voorbeeld niet navolgen? Zouden de vreesselijke lessen van den vorigen tijd reeds zoo geheel vergeten zijn! — Tegen „de pest der bijbelgenootschappen" ging een pausselijk brevet uit; men verbeeldt zich

we-

wederom in de dagen van *Gregorius VII.* verplaatst te zijn! Het gewigtigste was intusschen buiten kijf de sluiting der *traktaten* over de kerkelijke betrekkingen met de wereldlijke vorsten. Doch slechts *twee concordaten* zijn tot hiertoe tot stand gekomen, dat met Napels en met Beijeren, schoon het laatste niet zonder tegenspraak. Het met Frankrijk verhandelde schijnt stilzwijgend door de regering teruggenomen te zijn, en het bereidwillige te gemoetkomen van de protestantsche vorsten heeft tot nu toe slechts bij Pruissen eenig gevolg gehad. Dus ligt het gebouw der katholijke kerk nog half ter neder; de bisschoppelijke zetels blijven grootendeels onbezet; en wanneer dit niet weder hersteld wordt, — *wiens* schuld zal het dan zijn?

Herstelling der Jesuiten door de *Bul: Sollicitudo omnium*, 7 Aug. 1814. — Het merkwaardige *pausselijke geschrift* (deszelfs echtheid wordt niet tegengesproken) *tegen de Bijbelgenootschappen*, *vaferrimum inventum*, *pestem*, *quoad fieri potest*, (ja wel!) *delendam*, aan den aartsbisschop van Gnesen, primaat van Polen, zie in: het *Polit. Journal*, Junij 1817. De grondstellingen en het Latijn der Jesuiten zijn toch beiden even onverbeterlijk!

35) Aan de volmaking van het werk der monarchen, zoo verre dit door uiterlijke vormen mogelijk was, ontbrak nog *de volkomene verzoening met Frankrijk* door de terugtrekking van het bezettings-leger (*). Dezelve werd, na de vol-

(*) Zie boven bladz. 806.

voldoening der door Frankrijk overgenomene oorlogslasten, (hoofdzakelijk onder de bemiddeling van Wellington — den ftaatsman —) op het *congres te Aken* bepaald en terftond voltrokken; waarvan *de toetreding van Frankrijk tot het verbond der beftürende hoofdmogendheden* het gevolg was. Een *Protocol* en eene *verklaring*, die tevens de vormen en de grondftellingen der ftaatkunde als het blijvende rigtfnoer voor de toekomst uitfpraken, geheel in den geest van het heilig verbond, maakten dit der wereld bekend; deze beiden kunnen aan het einde van de gefchiedenis der Europefche ftaatsgefteldheid niet ontbreken.

Protocol, onderteekend te Aken, den 15 Nov. 1818., door de gevolmagtigden der Hoven van Oostenrijk, Frankrijk, Pruisfen, Engeland en Rusland.

Na rijpe overweging der grondftellingen, waarop de herftelde orde van zaken in Europa rust, verklaren de ministers dezer Hoven: 1. Dat de Hoven vastelijk befloten hebben, noch in hunne wederzijdfche betrekkingen, noch in die, welke hen aan andere Staten verbinden, eenigzins aftewijken van den grondflag der naauwe vereeniging, die tot hiertoe in alle hunne gemeenfchappelijke zaken geheerscht heeft, en die door het tusfchen de fouvereinen opgerigte verbond van kristelijke broederliefde nog naauwer geworden is. 2. Dat deze verbindtenis, zoo veel wezenlijker en duurzamer, naarmate zij door geene afzonderlijke belangen, door geene voorbijgaande vereeniging, bepaald wordt, geen ander doel hebben kan, dan de inftandhouding van den vrede, gegrond op de naauwgezette voldoening van de in de traktaten voorgefchrevene verpligtingen, en de erkentenis van alle daaruit voortfpruitende regten.

3.

3. Dat *Frankrijk*, door de herstelling der regtmatige en constitutionele koninklijke magt met de overige mogendheden gelijkgesteld, de verpligting op zich neemt, om voortaan zonder eenige uitzondering tot de bewaring en bevestiging van een stelsel mede te werken, dat aan Europa den vrede gegeven heeft, en alleen de voortduring van denzelven waarborgen kan.
4. Dat ingevalle de mogendheden, die aan het tegenwoordige besluit deel nemen, ter bereiking van de hier boven genoemde doeleinden, zullen noodig vinden, om bijzondere zamenkomsten te houden, het zij tusschen de hooge souvereinen zelven, of hunne ministers en lasthebbenden, om over hunne afzonderlijke zaken, in zoo verre die met de zaken hunner tegenwoordige onderhandelingen in betrekking staan, gemeenschappelijk te beraadslagen; het tijdstip en de plaats der zoodanige zamenkomsten telkens door diplomatieke afspraken vooraf bepaald zal worden; echter ingevalle er van zaken, die op het belang van andere Europesche Staten betrekking hebben, gehandeld moet worden, dergelijke zamenkomsten slechts, ingevolge eener formele uitnoodiging van de zijde der daarbij belanghebbende Staten, en met voorbehouding der regten van den laatsten, onmiddelijk, of door hunne gevolmagtigden daaraan deel te nemen, plaats zal hebben.
5. Dat de hier geteekende besluiten, benevens de daaraangehechte *verklaring*, ter kennisse van alle Europesche Hoven zal gebragt worden. *Aken den* 15 *Nov.* 1818.

(was get.) *Metternich*, *Richelieu*, *Castlereagh*, *Wellington*, *Hardenberg*, *Bernstorf*, *Nesselrode*, *Capo d'Istria*.

Verklaring.

In den oogenblik, dat het besluit, om de vreemde troepen van den Franschen bodem terug te trekken, op de herstelling van den vrede van Europa het laatste zegel drukt; en de maatregelen der voorzigtigheid, die eene treurige noodzakelijkheid bevolen had, ophouden, is het den ministers en gevolmagtigden van HH. K. K. M. M., den keizer van Oostenrijk, den koning van Frankrijk, den koning van Groot-Britanje, den koning van Pruissen en den keizer van Rusland, door hunne souvereinen opgedragen, om het *resultaat* hunner vereeniging te Aken ter kennisse van de gezamelijke Europesche Hoven te brengen, en te dien einde de volgende verklaring af te geven:

Het verdrag van den 9 Oct., waarbij de voldoening der in het vredes-traktaat van den 20 Nov. 1815. (*) uitgesprokene verpligtingen hare laatste rigting kreeg, wordt door de daaraan deel nemende souvereinen, *als den slotsteen van het vredes werk* en als de voleindiging van het staatkundige stelsel, dat dit werk deszelfs duurzaamheid waarborgen zal, aangemerkt.

De naauwe verbindtenis der monarchen, die aan dit stelsel, door hunne grondstellingen, zoo wel als door het belang hunner onderdanen geleid, deel namen, biedt Europa het heiligste onderpand voor hare toekomstige rust aan.

Het doel van deze verbindtenis is even zoo eenvoudig, als weldadig. Zij is op geene nieuwe staatkundige ondernemingen, op geene verstoring van de door de bestaande traktaten geheiligde betrekkingen der mogendheden opgerigt. In haren vasten en rustigen gang streeft zij naar niets, dan naar de instandhouding van den *vrede,*

(*) Zie boven bladz. 805.

de, en waarborging van alle onderhandelingen, waardoor dezelve gesticht en bekrachtigd is geworden.

De mogendheden erkennen, als grondslag van het tusschen hen bestaande verhevene *verbond*, het onwankelbare besluit, om nooit, noch in hunne onderlinge zaken, noch in hunne betrekkingen jegens andere mogendheden, van de strengste opvolging der grondstellingen van het *regt der volken* af te wijken; vermits de onverwrikte uitoefening dezer grondstellingen op eenen duurzamen staat van vrede de eenige werkdadige waarborg voor de *onafhankelijkheid* van iedere afzonderlijke mogendheid, en voor de zekerheid van het gezamelijke verbond der Staten verschaft.

Aan deze grondstellingen getrouw, zullen de souvereinen dezelve niet minder in de zamenkomsten, die in het vervolg van tijd tusschen hen zelven, of tusschen hunne ministers, konden plaats grijpen, in aanmerking nemen; het zij dat deze zamenkomsten eene gemeenschappelijke beraadslaging over hunne eigene zaken gewijd waren; het zij dat dezelve vragen betroffen, waaromtrent andere vorsten op eene formele wijze hunne bemiddeling verlangd hadden; dezelfde zin, die hunne beraadslagingen geleiden en hunne diplomatieke onderhandelingen besturen zal, zal ook in deze zamenkomsten voorzitten, en de rust der wereld haar gestadig doel zijn.

Met zoodanige gevoelens hebben de souvereinen het werk volbragt, waartoe zij geroepen waren. Zij zullen niet ophouden aan de bevestiging en volmaking van hetzelve te arbeiden. Zij erkennen plegtiglijk, dat hun pligt jegens God en jegens de volken, waarover zij regeren, hun gebiedt, der wereld, zoo veel in hun vermogen is, het voorbeeld van geregtigheid, van eendragt en van gematigdheid te geven; gelukkig, dat het hun van nu aan vergund is, om alle hunne bemoeijingen op de be-

vordering der kunsten van den vrede, op de toeneming van den innerlijken welvaart hunner Staten, en op de opwekking dier Godsdienstige en zedelijke gevoelens te rigten, wier heerfchappij onder de rampen des tijds maar al te zeer gefchokt was geworden.

Aken den 15 *Nov.* 1818. (De bovenftaande onderteekeningen. *Ad mandatum* GENZ.)

36) Aldus werd het driehonderdjarige fchouwfpel van de gefchiedenis der Europefche Staatsgefteldheid met derzelver herftelling op de waardigfte wijze befloten. Mogt de toekomst aan de verhevene gezindheden der monarchen beantwoorden! Mogten de wolken verdwijnen, die in het Westen, zoo als in het Oosten, van ons werelddeel reeds wederom zich vertoonen! Van de gefchiedenis der wereld intusfchen is geen laatfte bedrijf; en aan de gebouwen der ftaatkunde viel nooit eene volkomene volmaaktheid, noch onveranderlijkheid ten deel:

Want wat wij, als menfchen, bouwen,
Blijft nooit van gebreken vrij.

TAFEL

VAN DE

REGERENDE VORSTEN

VAN

EUROPA

VAN 1500—1822.

I. PAUZEN.

	Sterfjaar of Afzetting.	
Alexander VI. (Borgia) van 1492.	1503	18 Aug.
Pius III. (Piccolomini) . .	1503	18 Oct.
Julius II. (delle Rovere) .	1513	21 Febr.
Leo X. (Medici) . . .	1521	1 Dec.
Adriaan VI.	1523	14 Sept.
Clemens VII. (Medici) .	1534	25 Sept.
Paul III. (Farnese) . .	1549	10 Nov.
Julius III. (Giocchi) . .	1555	22 Maart.
Marcellus II. (Cervini) . .	1555	30 April.
Paul IV. (Caraffa)	1559	17 Aug.
Pius IV. (Medighi) . .	1565	9 Dec.
Pius V. (Ghisleri) . . .	1572	1 Mei.
Gregorius XIII. (Buoncompagni)	1585	10 April
Sixtus V. (Montalto) . .	1590	26 Aug.
Urbanus VII. (Castagni) .	1590	28 Sept.
Gregorius XIV. (Sfrondati) .	1591	15 Oct.

Innocentius IX. (Fachinetti)	1591	29	Dec.
Clemens VIII. (Aldobrandini)	1605	5	Maart.
Leo XI. (Medici)	1605	27	April.
Paulus V. (Borghese)	1621	27	Jan.
Gregorius XV. (Ludovisi)	1623	18	Julij.
Urbanus VIII. (Barberini)	1644	29	Julij.
Innocentius X. (Pamphili)	1655	7	Jan.
Alexander VII. (Chigi)	1667	21	Mei.
Clemens IX. (Rospigliosi)	1669	9	Dec.
Clemens X. (Altieri)	1676	21	Julij.
Innocentius XI. (Odescalchi)	1689	12	Aug.
Alexander VIII. (Ottoboni)	1691	1	Febr.
Innocentius XII. (Pignatelli)	1700	27	Sept.
Clemens XI. (Albani)	1721	18	Maart.
Innocentius XIII. (Conti)	1724	3	Maart.
Benedictus XIII. (Orsini)	1730	20	Febr.
Clemens XII. (Corsini)	1740	5	Febr.
Benedictus XIV. (Lambertini)	1758	2	Mei.
Clemens XIII. (Rezzonico)	1769	2	Febr.
Clemens XIV. (Ganganelli)	1774	22	Sept.
Pius VI. (Braschi)	1799	29	Aug.
Pius VII. (Chiaramonte)			

II. Roomsche Keizers (*Uit het Huis Habsburg*).

Maxamiliaan I. van 1492.	1519	12	Jan.
Karel V. doet afstand.	1558		Febr.
Ferdinand I.	1564	25	Jul.
Maximiliaan II.	1576	12	Oct.
Rudolf II.	1612	10	Jan.
Mathias.	1619	20	Maart.
Ferdinand II.	1637	15	Febr.
Ferdinand III.	1657	23	Maart.
Leopold I.	1705	5	Mei.

Jo-

Jozef I.	1711	17 April.
Karel VI.	1740	20 Oct.
(Karel VII. van Beijeren)	1745	20 Jan.

(Uit het Huis van Lotharingen.)

Frans I. }	1765	18 Aug.
Maria Theresia. }	1780	29 Nov.
Jozef II.	1790	20 Febr.
Leopold II.	1792	1 Maart.
Frans II., als Roomsch keizer tot	1806	6 Aug.

III. RUSLAND.

Iwan Wasilewitsch de Groote van 1462	1505	27 Oct.
Wasilei.	1533	3 Dec.
Iwan Wasilewitsch II., Eerste Czaar.	1584	28 Maart.
Feodor I.	1598	7 Jan.
Boris.	1605	13 April.
Pseudo-Demetrius.	1606	18 Mei.
Schuskoi.	1610	27 Jul.

(Uit het Huis Romanow.)

Michaël Feodorowitsch 1613	1645	12 Jul.
Alexei.	1676	8 Febr.
Feodor II.	1682	27 April.
Iwan (met Peter en Sophia).	1689	11 Sept.
Peter I. alleen (keizer 1721)	1725	8 Febr.
Katharina I.	1727	17 Mei.
Peter II.	1730	29 Jan.
Anna.	1740	28 Oct.
Iwan III.	1741	6 Dec.
Elisabeth.	1762	5 Jan.

Peter III. (van Holstein-Gottorp)	1762	9 Julij.
Katharina II. . . .	1796	17 Nov.
Paul I. . . .	1801	24 Maart.
Alexander.		

IV. De Sultans.

Bajazet II. van 1481, afgezet . . .	1512	Aug.
Selim I.	1520	22 Sept.
Soliman II.	1566	4 Sept.
Selim II. . .	1574	13 Dec.
Murad III. . .	1595	18 Jan.
Muhamed III. . .	1603	21 Dec.
Achmet I. . .	1617	15 Nov.
Mustapha I., voor de 2de maal onttroond	1623	16 Aug.
Murad IV. . . .	1640	8 Febr.
Ibrahim. . . .	1648	17 Aug.
Muhamed IV., afgezet . . .	1687	29 Oct.
Soliman. III. . .	1691	22 Jun.
Achmet II. . . .	1695	6 Febr.
Mustapha II., afgezet . .	1703	30 Sept.
Achmet III., afgezet . .	1730	2 Oct.
Mahmud I. . .	1754	13 Sept.
Osman III. . .	1757	28 Oct.
Mustapha III. . .	1774	21 Jan.
Abdul Hamid.	1789	7 April.
Selim III., afgezet . .	1807	29 Mei.
Mustapha IV., afgezet .	1808	28 Jul.
Mahmud II.		

V. Portugal (*Uit het Huis van Bourgonje*).

Emanuel de Groote van 1495 . .	1521	13 Dec.
Johan III.	1557	10 Jun.

Se-

Sebastiaan.	1578	4 Aug.
Hendrik.	1580	31 Jan.

Portugal aan Spanje tot 1640.

(Uit het Huis van Braganza.)

Johan IV. Dec. 1640.	1656	28 Febr.
Alphonsus VI., afgezet	1667	23 Nov.
Peter II.	1706	9 Dec.
Johan V.	1750	31 Jul.
Jozef Emanuel	1777	25 Febr.
Maria I.	1816	20 Maart.
Johan VI. (Regent 1799) week naar Brasilië teruggekeerd 1821 4 Julij.	1807	30 Nov.

VI. Spanje (*Uit het Huis van Habsburg*).

Ferdinand Catholicus van 1479 }	1516	1 Jan.
Isabella van 1474 }	1504	26 Nov.
Philip I. van Oostenrijk van 1504	1506	25 Sept.
Karel I. 1516 (doet afstand 1556)	1558	21 Sept.
Philip II.	1598	13 Sept.
Philip III.	1621	28 Febr.
Philip IV.	1665	17 Sept.
Karel II.	1700	1 Nov.

(Het Huis van Anjou.)

Philip V.	1746	9 Jul.
(Lodewijk) 15 Jan. 1724.	1724	1 Aug.
Ferdinand VI.	1759	10 Aug.
Karel III.	1788	13 Dec.
Karel IV. doet afstand.	1808	19 Maart.
Jozef Bonaparte tot Mei 1814.		
Ferdinand VII.		

VII. FRANKRIJK (*Uit het Huis van Valois*).

Karel VIII. van 1483.	.	1498	7 April.
Lodewijk XII.	. .	1515	1 Jan.
Frans I.	. .	1547	31 Maart.
Hendrik II.	. .	1559	10 Jul.
Frans II.	. .	1560	5 Dec.
Karel IX.	. .	1574	30 Mei.
Hendrik III.	. .	1589	1 Aug.

(*Het Huis van Bourbon.*)

Hendrik IV.	. .	1610	14 Mei.
Lodewijk XIII.	. .	1643	14 Mei.
Lodewijk XIV.	. .	1715	1 Sept.
Lodewijk XV.	. .	1774	10 Mei.
Lodewijk XVI.	. .	1793	21 Jan.
(Lodewijk XVII.)	. .	1795	8 Jun.
(Napoleon, keizer 1804)	. .	1814	
Lodewijk XVIII.	. . .		

VIII. ENGELAND (*Uit het Huis Tudor*).

Hendrik VII. van 1485	. .	1509	21 April.
Hendrik VIII.	. .	1547	28 Jan.
Eduard VI.	. .	1553	6 Jul.
Maria.	. . . . .	1558	17 Nov.
Elisabeth.	. . .	1603	3 April.

(*Het Huis Stuart.*)

Jacobus I.	. . . . .	1625	6 April.
Karel I.	. .	1649	30 Jan.
(Cromwell)	. .	1658	3 Sept.

Ka-

Karel II. van 1660.	1685	5 Febr.
Jacobus II. verdreven	1688	24 Dec.
Willem III. }	1702	19 Maart.
Maria }	1695	6 Jan.
Anna.	1714	12. Aug.

(Het Huis van Hannover.)

George I.	1727	22 Jun.
George II.	1760	25 Oct.
George III.	1820	29 Jan.
George IV. (prins regent 1811 10 Jan.)		

Koningen in Schotland voor de vereeniging.
(Uit het Huis Stuart.)

Jacobus IV. van 1488	1513	9 Sept.
Jacobus V.	1542	8 Dec.
Maria.	1587	8 Febr.
Jacobus VI. wordt 1603 ook koning van Engeland.		

IX. Napels *(Uit het Huis van Aragon.)*

Ferdinand I. van 1458	1494	25 Jan.
Alphonsus II. doet afstand	1495	22 Jan.
Ferdinand II.	1496	7 Oct.
Frederik onttroond.	1501	

Napels onder Spanje tot 1713.
Onder Oostenrijk tot 1735.

(Het Spaansche Huis van Anjou.)

Karel III. van 1735	1759	5 Oct.
Ferdinand IV.		
(Jozef Bonaparte) 1806 30 Maart —	1808	15 Julij.)
(Joachim Murat.)	1815	20 Mei.)

X.

X. SAVOIJEN.

Philibert II., hertog van 1497 .	1504	10 Sept.
Karel III. . . .	1553	16 Sept.
Emanuel Philibert. . .	1580	15 Aug.
Karel Emanuel I. de Groote. .	1630	26 Jul.
Victor Amadeus I. . .	1637	7 Oct.
Karel Emanuel II. . .	1675	12 Jun.
Victor Amadeus II., koning van Sardinië 1720, doet afstand . .	1730	2 Sept.
Carel Emanuel III. . .	1773	20 Febr.
Victor Amadeus III. .	1796	16 Oct.
Karel Emanuel IV., doet afstand .	1802	4 Jun.
Victor Emanuel doet afstand. .	1821	13 Maart.
Karel Felix.		

XI. POLEN.

Sigismund I. van 1506. . .	1548	1 April.
Sigismund II. August. . .	1572	1 Jun.
Hendrik de Valois vlugtte . .	1574	18 Jun.
Stephanus Bathori. . .	1586	12 Dec.
Sigismund III. . . .	1632	30 April.
Uladislaus IV. . . .	1648	20 Mei.
Johan Casimir doet afstand .	1668	17 Sept.
Michael Wisnowicky. . .	1673	10 Nov.
Johan Sobiesky. . . .	1696	17 Jun.
August II. van Saksen. . .	1733	1 Febr.
(Stanislaus Lesczinsky. 1704—1709)		
August III. . . .	1763	5 Oct.
Stanislaus Poniatowsky, afgezet .	1795	

XII. DENEMARKEN (*Uit het Huis Holstein-Oldenburg*).

Johan van 1481 . . .	1513	20 Febr.
Christiaan II., afgezet . .	1523	Jan.
Frederik I. . . .	1533	10 April.

Chris-

Christiaan III. . .	1559	1 Jan.
Frederik II. . .	1588	4 April.
Christiaan IV. . .	1648	28 Febr.
Frederik III. . .	1670	9 Febr.
Christiaan V. . .	1699	25 Aug.
Frederik IV. . .	1730	12 Oct.
Christiaan VI. . .	1746	6 Aug.
Frederik V. . .	1766	14 Jan.
Christiaan VII. . .	1808	13 Maart.
Frederik VI. (mede regent 1784.) . .		

XIII. Zweden (*Uit het Huis Wasa*).

Gustaaf Wasa van 1524 .	1560	29 Sept.
Erich XIV., afgezet . .	1568	29 Sept.
Johan. . .	1592	21 Mei.
Sigmund, afgezet . .	1600	
Karel IX. . . .	1611	30 Oct.
Gustaaf Adolf. . .	1632	6 Nov.
Christina doet afstand . .	1654	16 Jun.

(*Het Huis Tweebruggen.*)

Karel X. Gustaaf. . .	1660	23 Febr.
Karel XI. . .	1697	15 April.
Karel XII. . .	1718	11 Dec.
Ulrica Eleonora / Frederik van Hessen } . .	1751	6 April.

(*Het Huis Holstein-Gottorp.*)

Adolf Frederik. . . .	1771	12 Febr.
Gustaaf. III. . .	1792	29 Maart.
Gustaaf IV., afgezet . .	1809	13 Maart.
Karel XIII. . . .	1818	5 Febr.
Karel XIV. Johan (Bernadotte). . .		

XIV.

XIV. Keur-Palts.

Philippus Ingenuus, keurvorst van 1476	1508	[illegible] Febr.
Ludovicus V. . .	1544	16 Maart.
Frederik II. . . .	1556	26 Febr.
Otto Hendrik. . .	1559	12 Febr.

(*Palts-Simmern.*)

Frederik III. . .	1576	26 Oct.
Ludovicus VI. . .	1583	12 Oct.
Frederik IV. . .	1610	9 Sept.
Frederik V. (afgezet 1623) .	1632	19 Nov.
Karel Lodewijk, hersteld 1650. .	1680	28 Aug.
Karel. . .	1685	16 Mei.

(*Palts-Neuburg.*)

Philip Willem. . .	1690	2 Sept.
Karel Philip. . .	1742	31 Dec.

(*Palts-Sulzbach.*)

Karel Theodoor (zie Beijeren) .	1799	16 Febr.

XV. Beijeren.

Albert IV., hertog van 1473. .	1508	17 Maart.
Willem IV. . .	1550	6 Maart.
Albert V. . .	1579	24 Oct.
Willem V. doet afstand. .	1597	
Maximiliaan I., keurvorst 1623. .	1651	17 Sept.
Ferdinand Maria. . .	1679	26 Mei.
Maximiliaan II. Emanuel .	1726	27 Febr.
Karel Albrecht (keizer Karel VII.)	1745	20 Jan.
Maximiliaan III. Jozef. .	1777	30 Dec.
Karel Theodoor van de Palts. .	1799	16 Febr.
Maximiliaan Jozef, koning 1806. .		

XVI.

XVI. Keur-Saksen (*de Ernestinische Linie.*)

Frederik III., de Wijze, keurvorst 1500—	1525	5 Mei.
Johan Constans. . . .	1532	16 Aug.
Johan Frederik verliest de keur. .	1547	4 Jun.

(*de Albertinische Linie.*)

Maurits, keurvorst 1548 .	1553	11 Jul.
August. . .	1586	11 Febr.
Christiaan I. . .	1591	25 Sept.
Christaan II. . . .	1611	23 Jun.
Johan Georg I. . .	1656	8 Oct.
Johan Georg II. . .	1680	22 Aug.
Johan Georg III. . .	1691	12 Sept.
Johan Georg IV. . .	1694	27 Apr.
Frederik August I. . .	1733	1 Febr.
Frederik August II. . .	1763	5 Oct.
Frederik Christiaan. . .	1763	17 Dec.
Frederik August III., koning 1806.		

XVII. Brandenburg (*Uit het Huis van Hohenzollern.*)

Joachim I., keurvorst van 1493 .	1535	11 Jul.
Joachim II. . .	1571	3 Jan.
Johan Georg. . .	1598	8 Jan.
Joachim Frederik. . .	1608	18 Jul.
Joachim Sigismund, hertog v. Pruissen 1618	1619	23 Dec.
Georg Willem. . .	1640	21 Nov.
Frederik Willem de Groote. .	1688	29 Apr.
Frederik III., koning van Pruissen 1701	1713	25 Febr.
Frederik Willem I. . .	1740	31 Mei.
Frederik II. . .	1786	17 Aug.
Frederik Willem II. . .	1797	17 Nov.
Frederik Willem III. . . .		

XVIII. Hannover.

Ernst August, keurvorst van 1698. .	1698	28 Jan.
George I. Zie Engeland.		

XIX.

XIX. Stadhouders in Holland.

(Oudere Linie van Oranje.)

Willem I. van 1572	. .	1584	10 Jul.
Maurits.	. .	1625	23 Apr.
Frederik Hendrik.	. .	1647	14 Mei.
Willem II.	. .	1650	6 Nov.
Willem III., Erfstadhouder van 1674		1702	18 Maart.
(Jongere Linie van Oranje.)			
Willem IV., Algemeene Erfstadh. van 1747-		1751	22 Oct.
Willem V.	. .	1795	17 Jan.
Willem I., Koning der Nederlanden.			

XX. Toskanen (*de Medicis.*)

Alexander, eerste hertog 1531.	.	1537	7 Jan.
Cosmus I. (groothertog 1569)	.	1574	21 Apr.
Frans.	. .	1587	19 Oct.
Ferdinand I.	. .	1608	7 Febr.
Cosmus. II.	. . .	1621	28 Febr.
Ferdinand II.	. .	1670	24 Maart.
Cosmus III.	. .	1723	21 Oct.
Johan Gasto.	. .	1737	9 Jul.
(Uit het Huis van Lotharingen.)			
Frans Stephanus.	. .	1765	18 Aug.
Leopold.	. .	1790	2 Jul.
Ferdinand.	. . .		

XXI. Presidenten *van het vereenigde Noord-Amerika sedert de constitutie van 1789.*

G. Washington van 1787	.	1797	4 Maart.
John Adams.	. .	1801	———
Thom. Jefferson.	. .	1809	———
James Madison.	. .	1817	———
James Monroe.	. . .		

❋

